

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУМУ
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИСТИЧКИ И ХОТЕЛИЈЕРСКИ
МЕНАЏМЕНТ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

**ВЕРСКИ ТУРИЗАМ
И СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА**

Ментор:
Проф. др Милан И. Миљевић

Студент:
Мр Весна М. Николић

Београд, 2010. год.

**"На твојим таблицама
једини писац нека буде
Божји прст"**

Св. Игњатије Брјанчанинов

"Без квалификованих, учрковљених, религиозних људи, образованих, са високим нивоом културе, данас није могућа организација служби за поклоничка путовања".

Свјатејши Патријарх
Московски и целе Русије
Г. Кирил

САДРЖАЈ	страница
Увод	6
ПРВА ГЛАВА	
1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА	8
1.1. Предмет истраживања	8
1.2. Хипотетички оквир	10
1.3. Циљеви истраживања	15
1.4. Методе и технике истраживања	16
1.5. Методе и технике прикупљања података	16
1.5.1. Посматрање	16
1.5.2. Испитивање	18
1.5.3. Статистички метод	18
1.5.4. Упоредни метод	19
1.5.5. Анализа садржаја	19
1.6. Анализа појмова и појмовна анализа	20
1.6.1. Туризам	20
1.6.2. Вера	31
1.6.3. Верски туризам	34
1.6.4. Религијски туризам	34
1.6.5. Ходочашће	39
1.6.6. Поклоничко путовање	41
ДРУГА ГЛАВА	
ВЕРСКИ ТУРИЗАМ КАО ПРЕДМЕТ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА	48
2.1. Настанак и развој социологије туризма	48
2.1.2. Предмет социологије туризма	51
2.1.3. Социолошке парадигме туризма	53
2.1.3.1. Економистичка парадигма туризма	54
2.1.3.2. Еколошка парадигма туризма	60
2.1.3.3. Антрополошко-психологистичка парадигма	68
2.1.3.4. Клиничка парадигма	71
2.1.3.5. Функционалистичко-структуралистичка парадигма	71
2.1.3.6. Феноменолошка парадигма	74
2.1.3.7. Културалистичка парадигма	76
2.1.3.8. Психолошко-спиритуалистичка теорија	77

2.1.3.9. Критичке теорије друштва	79
2.2. Психологија туризма и верски туризам	83
2.2.1. Римо-католичка психолошка мисао о мотивацији ходочашћа	96
2.2.1.1 Мотивација	97
2.2.1.2. Одвајање	101
2.2.1.3. Ход	103
2.1.1.4. Сусрет и дијалог	106
2.2.1.5. Свето место	108
2.2.1.6. Сусрет	113
2.2.1.7. Савез опроштаја	115
2.2.1.8. Повратак	116
2.3. Социологија религије о верском туризму	117
2.4. Хришћанска религија и верски туризам	132
2.4.1. Настанак хришћанства	132
2.4.2. Карактеристике раног хришћанства	134

ТРЕЋА ГЛАВА

ПОХОДИ САВРЕМЕНИХ ВЕРНИКА	180
3.1. Будизам	180
3.2. Хиндуизам	186
3.3. Ислам	192
3.4. Хришћанска света места	197

ЧЕТВРТА ГЛАВА

СТАВОВИ ПОСЕТИЛАЦА СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЕТИЊА	
О ВЕРИ И ВЕРСКИМ ПУТОВАЊИМА	224
Закључна разматрања	308
Литература	319
Прилози	335

УВОД

Појам *верски туризам*, распрострањен у терминологији научника и посленика који се баве туризмом, већ у свом називу крије велику противуречност: **вера не почива на слободном времену и вишку средстава**, без чега се туризам не може ни замислити. К томе, путовања мотивисана верским разлозима почивају на Промислу Божијем и слободној људској вољи, дакле, на категоријама које у науци не дефинишу и не конституишу појам туризма. Другим речима, религиозан човек, укоревен у својој вери, свој одлазак на свето место не доживљава као туристичко путовање, него као путовање које служи његовном сопственом духовном узрастању, док за туристу то путовање може бити мотивисано различитим поривама, од најчешће радозналости до дубоке потребе да се упозна са сопственом или туђом културном баштином.

Све је већи број туристичких организација у свету, као и њихових моћних асоцијација које се баве *религиозним туризмом*, а које имају потпуно другачији однос према таквој врсти путовања од свих живих религија данас. Различите религије и саме различито дефинишу верске посете светим местима. Чак и у оквиру једне конфесије, какво је хришћанство, постоје разлике у приступу верском туризму. Томе ето примера у римокатоличком хришћанству, где се о појму *верски туризам* расправља и на симпозијумима, конгресима итд, док се у православном свету опште не посвећује пажња верском туризму, него се или разматрају питања везана за поклонишка путовања, или се уопште не расправља ни о томе, какав је случај код нас. Чак ни у литератури.

Пошто и *туризам* и *путовање верника у светиње*, имају слична спољашња обележја и истоветан циљ, посета светом месту, али са различитом унутрашњом мотивацијом и доживљајем, где је онда граница између та два путовања? И да ли се она, граница, уопште може пронаћи и истражити, ако се доживљај догађа унутар људске личности? Који су механизми, која средства се могу употребити у науци, да се прво уочи, а затим и докаже та евентуална дистинкција? Будући да је тешко, готово немогуће, истражити шта се дешава унутар душе посетилаца сакралном објекту, могуће је истражити спољашње факторе таквих путовања, јер се и тако може утврдити разлика између појмова *верски туризам* и *путовање верника*. То се може истражити са више аспеката:

1. Истражити шта појмови везани за *поклоничка путовања* и *верски туризам* садрже, на шта се односе, ко их користи и са каквом намером;
2. Истражити како *социологија* и *психологија туризма* третирају верски туризам;
3. Истражити како, пак, *социологија* и *историје религије* тумаче посете сакралним центрима и/или догађајима;
4. Истражити који су данас *најпосећенји светски духовни центри* или догађаји;
5. Истражити *структуру* и *мотивацију* посетилаца *српских духовних центара* (манастира).

Проблем истраживања разлике између верског туризма и поклоничког путовања усложњава се чињеницом да оваквог компаративног истраживања у времену глобалних процеса и криза није било до сада, као и чињеницом да је научнику тешко да остане објективан, с обзиром на то да његови ставови могу бити детерминисани личним односом према вери. С тим ће бити суочени и критичари овог и оваквог начина промишљања.

У том смислу, овај рад само треба да стави на дневни ред, како научних установа и надлежних министарстава, тако и Српске православне цркве, питање циља (сврхе) и значаја посета духовних центара који припадају СПЦ.

ПРВА ГЛАВА

1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА

1.1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет нашег истраживања је **положај верског туризма у контексту догме и праксе Српске православне Цркве.**

У савременим тржишним условима, када готово све постаје роба, јавља се и "верски туризам", чији феномен боље познаје пракса, него теорија. Реч је о посетама сакралним објектима и догађајима, којима се баве туристичке организације широм света, са или без сагласности верских заједница.

Српској православној Цркви појам "верског туризма" није близак. Цркви, као заједници која се залаже за унутрашњи духовни развој личности, било би тешко да да објашњење шта је то "верска привредна грана", ако под туризмом подразумевамо и привредну грану, у Србији посебно потенцираној. Појам "поклоничко путовање" Цркви је сасвим прихватљив, јер то обогаћује духовни живот појединца, али га не замењује за редовно одлажење у сопствени парохијски храм. Но, како појам "верски туризам" егзистира у туризму, без довољно научно-теоријске обраде, а наглашене жеље да више присуствује у реалном туристичком животу, то је потребно истражити ту танану дистинкцију између интереса: појединца (посетилаца), туристичких посредника, државе која је заинтересована за привредно-туристички развој и Цркве као институције, како би њихово сусретање било унапређено у корист личности.

Да би се истражио однос СПЦ, или православља уопште, према верском туризму, предмет истраживања у ширем смислу ће бити однос хришћанске цркве према туризму уопште, потом према верском туризму, и на крају, однос посленика у туризму према религијским осећањима данашњег човека.

У том смислу биће размотрени појмови који су дефинисани у области социологије туризма, како би се довели у везу са основним постулатима православне догме, у циљу сагледавања искоришћености добробити од таквих путовања. Потом ће, у функцији предмета истраживања, бити истражена мотивација изнета у психологији туризма и у хришћанској науци.

И на крају, предмет истраживања ће бити лични однос појединца према сопственом одласку на свето место. Заправо, део садржине односиће се на

истраживање обављено путем анкетања посетилаца манастира. Анкета садржи питања које се односе на организацију њиховог путовања, са једне стране, и познавање и доживљај православне хришћанске вере, са друге стране. Тиме ће се истражити њихова мотивација за овакав вид путовања, као и начин реализације и задовољство посетом.

Оквир истраживања ће, географски, бити одређен православним манастирима у Србији и суседним државама (Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори).

Временски посматрано истраживање ће имати и савремени и историјски карактер, како би се изнеле прогнозе за будућност.

У целини гледано, предмет овог истраживања ће бити сложено питање односа Цркве, туристичке привреде као посредника, и појединца. Та разматрања би могла да буду коришћена у даљем сагледавању процеса унапређења људске личности, а тиме и друштва у целини, његовог морала, интелектуалности, па и привређивања, у шта спада и туризам.

1.2. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР

Појмовно-хипотетички оквир истраживања заснован је на теоријској грађи и резултатима емпиријских истраживања, на основу чега је могуће размотрити следеће претпоставке:

- Узроке пораста *верског туризма* (као и културног, еколошког итд.), ваља тражити у глобалистичким претензијама за увећањем капитала, при чему појединац све више покушава да из новонасталих тешкоћа изађе трагањем за духовном противтежом;

- Тако нарасле духовне потребе савременог човека, самим тим и његова религиозна осећања, почињу привредно да се експлоатишу кроз *верски, односно религиозни туризам*, јер је и то саставни део слике о глобалном јуришу на профит, са често тешком, чак и сопственом заблудом, да туризам чини велику услугу човеку;

- Човек, пак, притиснут бруталном експлоатацијом, чија основа је бахата неморалност, не само да има потребу да чешће користи одмор, што туристичка привреда у целом свету и те како препознаје, него, пре свега има потребу да тражи и нађе унутрашњи ослонац у њему недовољно познатим, а добронамерним силама, како би, тако исцрпљен сопственом борбом за опстанак - све то издржао. Те метафизичке добронамерне, корисне концепте човек увек проналази у религији. На различитим континентима, у различитим верским контекстима, људи се различито и односе према вери. Они, или њој припадају и живе у складу са тим, или, ако нису укорењени у вери - свесно трагају за њом, или је, пак, атеистички одбацују, или, не препознавајући, неартикулишући своје верске потребе, пристају на разне супституте. И на ово последње се качи – туризам.

- Појединац, који живи у претежно православној земљи, на пример у Европи, у том трагању сусреће се са најмање два проблема. Прво, са сопственом духовном запуштеношћу, па притиска Цркву без довољно разумевања, и друго, са Црквом, чијим предводницима није лако. Црква у неким од православних земаља, у којима је дуго била под атеистичким режимом, ослобођена тог јарма под којим је било најважније преживети, опстати и сачувати шта се може, у транзиционим временима сусрела се са потребом за још бољом унутрашњом организацијом, како би њено деловање било уподобљено огромном притиску

народа. А она ту нема ни довољно искуства, притом мора да ствара организациону структуру, јер су јој и кадрови, и објекти, и образовне институције, и финансије, деценијама били активно или пасивно уништавани и, на крају, да истовремено ради на општој моралној обнови, па и сопственој. Није лак задатак

Подвлачимо, Црква трпи велики притисак народа, који се, опхрван недаћама, а озарен отржењењем постатеистичког времена, све више окреће сопственој вери и очекује помоћ у сопственом духовном узрастању. И опстанку. На то Црква мора да одговори, јер снагу народног окретања Цркви чини сила вапаја човека, појединца, за моралом и љубављу. Притисак, посебно то осећају монаси у манастирима, је такав и толики, да се јасно препознаје потреба да се оптимализује учесталост посета манастирима, а да се максимално поправи организација парохијског живота. Јер, иако је савремени човек у канцама темпа и рокова, он ће временом ипак схватити да је духовно узрастање процес, упркос чудима која се догоде и у једнократној посети некој светињи. Схватиће да се мора окренути сопственом храму, уместо угледном манастиру, ако жели да задовољи своју пробуђеност и побуђеност. Понајпре ће то да схвати – ако му то неко каже - и омогући;

- Туристичка привреда би могла да буде у функцији развоја духовности, у смислу пружања услуга за њено одвијање и употпуњење, али није довољно едукована за овакву делатност. Али она то и неће. То је туристичкој привреди – мало. Она не жели да буде у функцији развоја духовности посрнулог и онемоћалог човека XXI века, као што то чини Црква. Привреду занима профит и – тачка. Ово се односи, пре свега на светску туристичку привреду, која је одавно у области религијског туризма нашла поље реализације сопственог морала, а то је зарада на људској потреби за религијом, тачније, за Богом. И то се најбоље може уочити приликом анализе пословања WRTA, Светске агенције за развој религијског туризма. Кад неко нуди супституцију за Бога због новца, као што то чини туризам у библијском тематском парку "Искуство Свете Земље" у Орланду¹, онда он делује на супротној страни од реалног Бога, јер Њега и не

¹ Тематски паркови, који доводе посетиоца у прилику да "доживи" "реалност", доводећи га у заблуду да је то уједно и реалност, покривају сва поља људског интересовања. Тако у Орланду постоји и библијски тематски парк. Али како је у Орланду и један од највећих Дизниленда, то значи да је и Свето писмо постало део ове врсте индустрије, за сада само у Америци. Како то тамо изгледа, може се сликом и видео материјалом видети на <http://www.holylandexperience.com/>;

нуди, нуди супститут. Тиме он чини управо супротно од оног што је човеку потребно. Тако оријентисана привреда управо доживљава и светску кризу. А како је Србија стигла и пре те кризе готово до привредног дна, она мора да размисли да ли ће широким путевима који су и довели до глобалне кризе, или ће ужим путевима, који ће прво довести до моралног, па онда и до сваког другог опоравка човека, нације, привреде, друштва.

Тематски парк Искуство свете Земље у Орланду, САД...

... и његова суштина (?)

1.2.1. ХИПОТЕЗЕ

У истраживању полазимо са следећом генералном хипотетичком тврдњом:

Верски, односно религијски туризам, не може се везати за Српску Православну Цркву, јер туризам противуречи православној и догми и пракси. Шта више, посматрајући и са аспекта туризма, посете манастирима и другим светињама, које припадају СПЦ, не могу се подвести под *туризам*, јер немају све елементе који конституишу овај појам.

Упркос чињеници да црква не третира посете својим светињама као туристичке, она и не одбацује туристичке посете светом месту. Наиме у Цркви постоји свест да је све по Божјем промислу и да човек, па ни онај у мантији, не може да зна зашто је Господ некога упутио баш у ту светињу, као што, следствено томе, не може да зна колико ће управо та једна кратка посета изменити живот посетиоца-туристе. Отуда толеранција Цркве према присуству туристичких група у српским православним светињама. И управо због те толеранције, која се у цркви назива *љубав према човеку као икони Христовој*, настаје заблуда о могућности постојања верског туризма у оквирима Српске Православне Цркве.

Генералну хипотезу операционализујемо преко и помоћу следећих **посебних хипотеза:**

1. Социологија туризма није уопште обрадила појам "верски туризам", нити се уопште бави сагледавањем туризма у контексту насртаја глобалног капитала на појединачну личност, која тражи одушак у том истом глобалистичком туризму;
2. Психологија туризма не оперише, чак и не разматра појмове који су уграђени у духовни живот човека, нити покушава да својим језиком објасни пориве човека за одлазак на свето место или догођај;
3. Религијски туризам је појава која се у туризму везује за далеку историју. Међутим, историја религије, пак, уопште не говори о туризму. Ту чињеницу туризам игнорише, што се може тумачити и као незнање, али и као манипулација. С друге стране, савремени појам *религијског туризма*

представља антитезу сваке религије, или још прецизније, тај феномен је најбоља илустрација појма оксиморон;

4. Посетиоци српских православних сакралних објеката у највећој мери доживљавају своје светиње као културно-историјска добра, а не као сопствене духовне центре. Речју, у Србији посете манастирима, по мотивацији посетилаца за долазак, у највећој мери не спадају ни у верски туризам, ни у поклоничка путовања, него у културни туризам, што је последица комунистичког третмана манастира као културно-историјских добара;
5. Обилазак светиња у хришћанству је, као трагање за духовношћу, супституција за неадекватан парохијски живот, што се може утврдити испитивањем учесталости одлазака у храмове;
6. Обилазак светиња у хришћанству, као трагање за духовношћу, је такође супституција за нередовно приступање верника - Светим Тајнама;
7. Црква на, нивоу Патријаршије, нема адекватан одговор на потребу верника за поклоничким путовањима, јер верници мало, или нимало, користе услуге њене званичне агенције;
8. Верници имају своје путеве сазнавања о светињама и најчешће у сопственој организацији обилазе српске манастире;
9. Верници очекују и од себе, и од Цркве, и од медија, већи ангажман у упознавању и живљењу у сопственој вери;
10. Посете манастирима су најчешће у трајању од једног дана, или неколико сати, што спада у *излете*, а не у *туризам*.
11. Разлог неразумевања суштине посете светињама лежи, између осталог и у томе, што посленици у туризму ни на једном нивоу туристичког образовања не уче ништа о религији;

1.3. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљеви истраживања су *научни* и *друштвени* и могу се сврстати у неколико сегмената:

Научни циљ је научна дескрипција са елементима класификације, што представља откривање теоријских сугестија и информација о верском туризму, ради откривања тенденција и законitosti између појава, процеса и односа који су предмет истраживања. У овом раду тај циљ је постављен у смислу изналажења дистинкције између верског туризма и поклониčkih путоваља.

Друштвени циљ је операционализација научног циља и представља његову трансформацију. Вредност друштвеног циља се креће од спознаје, преко едукације, до непосредне примене. Конкретно, то значи да је друштвени циљ да истражимо организацију путовања, као и ставове посетилаца, како би посете светињама у још већој мери користиле развоју личности.

Овакво постављени циљеви подразумевају:

- одређивање појмова: *туризам, вера, верски туризам, религија, религијски туризам, ходочашће, паломничество и поклониčko путовање*;
- компаративно истраживање религије и туризма са аспеката различитих наука, како би се сагледало место поклониčkih путовања у Србији у односу на остали свет и хришћанство у њему;
- прикупљање података путем анкете која ће се спровести међу посетиоцима сакралних објеката. Анкета обухвата:
 1. социо-демографски профил туриста,
 2. однос према религији,
 3. питања везана за припрему и организовање путовања,
 4. за мотивацију,
 5. о изворима информација о предметној посети,
 6. дужини боравка,
 7. односу према посети,
 8. задовољство понудом,
 9. као и о потрошњи везаној за посету;

1.4. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је имало *дијалектички карактер*. У анализи смо применили основне *аналитичке и синтетичке методе*. Од опште-научних метода коришћени су **хипотетичко-дедуктивни и историјско-упоредни метод**. Разрада хипотезе и закључивања имали су **индуктивно-дедуктивни** карактер.

1.5. МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

Методе и технике које су коришћене у нашем истраживању су: **посматрање**, техника **испитивања** (интервјуисање и анкетирање), **анализа садржаја и статистички метод**.

1.5.1. Посматрање

Посматрање је обављено на уобичајен начин: путем непосредног чулног опажаја појава које су предмет истраживања. Од обичног, лаичког посматрања, научно посматрање, у овом случају, било је на изврстан начин олакшано. Наиме, **селективност појава**, која разликује лаичко од научног посматрања, је била олакшана чињеницом да је посматрач и сам верник, с једне стране, са друге психолошки едукован и са треће стране - имао је подршку не само врха СПЦ, него и Министарства вера Владе републике Србије.

Временски, научно посматрање је отпочело у 2008. години, а лаичко – пола века раније. У том смислу, **систематско - обично посматрање**, које је углавном непланско и случајно, одвијало се деценијама, што је такође олакшало касније научно посматрање, које је обављано плански и систематично. Место, време, услови, средства и сви други чиниоци код научног посматрања, унапред су били одређени и испланирани, јер су све категорије, које је било потребно истражити, посматрачу биле деценијама уназад познате.

Како **стручно – научно посматрање** увек спроводи извештан и стручан истраживач, како методолошка теорија то каже, мислећи на човека који добро познаје појаву коју истражује, као и циљеве и проблеме које жели да реши посматрањем, то се може рећи да је стручно-научно посматрање у овом случају дограђено несебичним старањем црквених службеника.

Држећи се најчешће класификације посматрања, а то је да се посматране појаве могу класификовати према **обиму** и **улози** коју посматрач има у процесу посматрања, може се рећи да је за доказивање хипотеза у овом раду примењено **појединачно**, али не и **комплексно** посматрање.

Појединачно посматрање било је усмерено на проучавање појединачних друштвених појава, појединачних догађаја, група и процеса, као што је, на пример, једна затворена група, која је организовано дошла у посету одређеној светињи. Таквих примера има више, јер је ваљало уочити разлику у организацији посети с обзиром на то ко је организатор.

Комплексно посматрање, које би требало да буде усмерено на проучавање сложених и дугорочних друштвених појава, а чије се планирање, због сложености појава које се посматрају и дуготрајности посматрања, може у процесу истраживања мењати, овде, у научном смислу није обављено. Наиме, код *комплексног посматрања*, да би се избегла опасност од његовог претварања у хроничарско описивање, врши се тзв. *секвенцијална анализа* на основу које се могу мењати полазне поставке и закључци претходних фаза истраживања. У току секвенцијалне анализе често се примењује тзв. *квазистатичко* сређивање података да би се благовремено откриле празнине у прикупљеној грађи и утврдиле њене аналитичке могућности и сазнајни домашај. То би значило да је, за потребе овог рада, дуготрајно комплексно посматрање обављено по унапред постављеним полазним ставовима, а пошто таквих полазних претпоставки није било у моменту отпочињања посматрања, него је напросто реч о дуготрајном лаичком посматрању, које је резултирало одређеним закључцима, то се не може рећи да је комплексног посматрања било.

Надаље, како се посматрање може класификовати по улози коју посматрач има у процесу посматрања, о посматрању се може рећи следеће:

1. **Посматрања са учествовањем**, кад средина не зна да је посматрач ту да би је посматрао, у овом истраживању није било. Такође није било веће посматрачке улоге од "радне". Посматрач се најчешће налазио у улози **учесника - посматрача**, где се посматрач понашао као верник, као и други чланови групе, али средина зна да он поред те улоге врши и посматрање. Будући да постоји облик посматрања када се посматрач налази у **улози чистог посматрача**, може се рећи да је било и таквог посматрања, уколико се то односи на посматрање

односа посетилац-црквенослужитељ, или понашање самих посетилаца приликом посете;

2. **Посматрање без учествовања**, које се односи на ситуацију када посматрач ни у каквом облику не учествује активно у животу и раду средине коју испитује, такође се примењивало. Овакво посматрање се дешавало, условно се то може рећи, приликом гледања разних документарних филмова, како на страним ТВ станицама, тако и преко интернета, јер то јесте посматрање без учествовања. Научно је неизвесно да ли се може рећи за "слушање" да је "посматрање без учествовања", но мора се поменути да је наша вера *предањска*, те се о њој самој сазнавало путем слушања богољубивих људи. За предањску религију се може рећи да у њој постоји, не само посматрање, него и доживљај кроз слушање, без непосредног учествовања. У том смислу, слушање посетилаца о самој посети било је драгоценост у сазнавању многих чињеница. Тако сазнавање је било о посетама манастиру Хиландар, коме могу да приступе само мушкарци, на пример.

1.5.2. Испитивање

Испитивање, при којем се подаци прикупљају преко исказа других субјеката (испитаника), коришћен је као метод прикупљања података када није било научне литературе, или би посебно и нарочито њихово истраживање превазилазило оквире овог рада.

- **Интервјуисање**, као метод прикупљања података, коришћен је углавном са представницима институција, али и код прикупљања података од посетилаца који аутентично могу да сведоче о свом доживљају посете.

- **Анкетирање**, које је, за разлику од интервјуа, таква техника испитивања код које не долази до непосредне, личне комуникације између испитивача и испитаника, него се испитивање обавља преко писаног упитника, непосредно је коришћено за прикупљање података релевантних за доказивање хипотеза. И заправо чини окосницу овог рада.

1.5.3. Статистички метод

Мерења (непосредна, посредна, скалирање) су непосредно рађена код обраде података добијених анкетирањем, али су коришћени и бројни алфа-

нумерички подаци, добијени ранијим мерењима, како би се одређене појаве описале, илилиустровале или поткрепиле.

1.5.4. Упоредни метод

Нучно објашњење друштвених појава, уз примену упоредног метода, може се вршити на три нивоа, што је и у овом раду учињено.

Први ниво обухвата упоредна истраживања у *једном друштву*, зато што је оно диференцирано на разне начине. У овом раду та диференцираност се огледа, на пример, у посматрању понашања једне одређене групе посетилаца светињама.

Други ниво упоредних истраживања, који обухвата проучавање одређених друштвених појава у *више конкретних друштава*, урађен је поређењем римокатоличких и православних искустава у области верских путовања.

Трећи ниво упоредних истраживања обухвата *најопштија упоређења*, којима се упоредо проучавају опште особине различитих типова друштва. Овај ниво могао би се назвати *генетичким*, јер су се одређене појаве пратиле у историјски различитим друштвеним облицима, што је у овом раду такође у примењивано.

Примену упоредног метода пратиле су тешкоће, као што су оне које се тичу *потпуности, систематичности и поузданости* података на основу којих се истраживање врши. То се посебно односи на поређење онога што је у литератури записано, јер нема лако доступне литературе о поклоничким путовањима у оквиру Српске Православне Цркве, са оним што је реална слика "на терену". Осим што нема довољно литературе, није било ни довољно средстава да се све подробно истражи и тек тада пореди, јер потпуно и систематично истраживање изискује постајање читавог тима стручних људи. У том смислу може се, у већој мери, говорити о *непотпуности*, али у мањој мери о *несистематичности и поузданости*, јер се у раду на томе истрајавало.

1.5.5. Анализа садржаја

Анализа садржаја првенствено се односи на анализу писаних докумената, али и документарног филмског материјала који је био доступан.

1.6. АНАЛИЗА ПОЈМОВА И ПОЈМОВНА АНАЛИЗА

Да би се могао истражити однос верског туризма и Српске Православне цркве, потребна је анализа појмова: *туризам, вера, верски туризам, религија и религијски туризам, ходочашће, паломничество и поклоничко путовање*.

1.6.1. Туризам (фр. *tour* *обилазак*, *tourisme* – *путовање*) путовање ради забаве и задовољства, нарочито пешке².

Дакле, шта је туризам? У једном матурском раду на тему "Развој туризма", а који се може наћи на интернету, пише: "Туризам је најбрже растућа и једна од најпрофитабилнијих индустрија у свијету, с безбројним могућностима за економски развој регија"³. Могло би слободно да се каже да је ово најбоља илустрација данашњег поимања туризма.

Међутим, појмови *туриста* и *туризам* први пут су званично коришћени 1937. године од стране Лиге народа. **Туризам је дефинисан као путовање људи на 24 часа, или дуже, у неку земљу у којој немају стални боравак.** Уз ову дефиницију, наводе се четири групе људи који се сматрају туристима:

- путници из разоноде,
 - особе на службеним путовањима,
 - путници који иду на скупове у вези са мисијама било које врсте,
- као и
- особе које иду на крстарење, макар оно било краће од 24 сата.

На састанцима у Даблину 1950. године и у Лондону 1957. године, дакле после Другог светског рата, Међународна организација службених туристичких организација усвојила је ову дефиницију, уз допуну да су и студенти и омладина у пансионима и на школовању укључени у туристе.

Следствено томе, **туриста је** "лице, које путује са сваком циљем, осим због зараде и промене сталног места боравка, при трајању боравка ван свог места боравка не мање од 24 часа (мање од 24 часа је излетник), али не више од 6 месеци. **Туристи су** лица, која путују у циљу службених путовања, конференција, конгреса, различитих сусрета, одмора, лечења, учења, због

² Вујаклија, М.: *Лексикон страних речи и израза*, стр. 978, Београд, 1970;

³ Ово је само једна од безброј илустрација поимања туризма у школама свих нивоа на којима се туризам и узучава, <http://maturski.weebly.com/historijski-razvoj-turizma.html>;

породичних, религиозних и спортских разлога"⁴. Ова дефиниција, будући да произилази из акта ОУН, служи као основа за спровођење међународне туристичке статистике, туристичког права и визних формалности. Туристима се такође сматрају посаде авиона или бродова, ако остају ван свог места боравка дуже од 24 часа. Ко се не сматра туристом? "Туристима се не сматрају радници на привременом раду, или дневни мигранти, лица без сталног места боравка, избеглице, војни контингенти у војним базама, привремени и стални имигранти, дипломате, представници конзулата, транзитни путници"⁵.

Како се *туризам* не односи само на појединце, него и на рад државних органа и привредних субјеката коју управљају ресурсима за путовања и одмор, туризам има још једну конотацију, а то је да представља *привредну делатност*, коју сачињавају: саобраћај, угоститељство, трговина на мало, путничке (туристичке) агенције, занатство и комуналне делатности. Туризам се, дакле, не може посматрати као независна привредна делатност, јер га чине наведене привредне гране, што указује на велику међузависност разних привредних чинилаца. "Један од циљева туризма је да сузбија сиромаштво" рекао би г-дин Франческо Франђели, Генерални секретар WTO, приликом посете Универзитету Сингидунум. У преводу на привредни језик, то би могло значити "има много привредних субјеката који су заинтересовани за туризам и *они* неће бити сиромашни". Пре свега, мисли се на **туристички сектор** у привреди.

Како би се *туристички сектор* могао дефинисати? Можда и овако: то је скуп привредних делатности које се баве производњом и прометом роба и услуга намењених страним и домаћим туристима. Пословни субјекти који се баве том делатношћу су, на пример:

- туроператори,
- путничке агенције,
- превозници путника,
- хотелијерство и угоститељство,
- организатори рекреације и забаве,
- произвођачи сувенира,

⁴ Ова дефиниција је дата на Конференцији ОУН 1954. и потврђена на Римској конференцији о туризму и екскурзијама 1963. год.;

⁵ Исто;

- невладине организације које се баве афирмацијом туристичке привреде, њеним надзором и контролом, итд.

Према WTO туризам се може поделити на следће врсте⁶:

- **домаћи туризам** (domestic tourism) – који се односи на туристичка путовања и боравак *домицилног становништва* на различитим дестинацијама унутар граница сопствене земље;

- **рецептивни туризам** (inbound tourism) – укључује долазак и боравак страних туриста на територији земље која их прима;

- **емитивни туризам** (outbound tourism) – укључује туристичка путовања *домицилног становништва* у друге земље;

- **интерни (унутрашњи) туризам** (internal tourism) – представља укупност домаћег и рецептивног туризма заједно у једној држави;

- **национални туризам** – (national tourism) укључује сва туристичка путовања *домицилног становништва*, и у земљи и по иностранству;

- **међународни туризам** – (international tourism) укључује комбинацију, укупност рецептивног и емитивног туризма;

- **интратериторијални туризам** – подразумева сва туристичка путовања становника једне земље одређене регије у другу земљу те исте регије (на пример, у оквиру једног континента);

- **интеррегионални туризам** – подразумева туристичка путовања становника једне земље одређене регије у другу земљу, али изван те регије (интерконтинентални туризам, на пример);

Овако је данас. Ово је данашње груписање туристичких путовања. **Историјски** третман туризма открива један образовни феномен на који се уопште у науци не обраћа пажња. А то је да се *историјски развој туристичких кретања* неоправдано повезује са *путовањима* – *уопште*, а посебно са групним путовањима. Где год да се историјски спомене неко кретање група, то људи који се баве туризмом почињу да обрађују као део историје сопствене делатности. И тај манир се преноси са генерације наставника на генерацију ученика на свим нивоима школовања, а да се уопште не обрати пажња да таква путовања не садрже елементе који конституишу туризам као друштвену појаву. Односно,

⁶ Представљање ове поделе неће бити учињено буквалним преводом, него интерпретацијом;

данашња дефиниција туризма подразумева елементе који се не могу наћи у путовањима пре XIX века.

Узмимо поново у разматрање поменути матурски рад, рађен у Хрватској, држави која озбиљно промишља о туризму. Тај рад је за ову прилику одабран, јер је добар у смислу речи да је једноставно и прецизно изложен, а систематичан. А иначе такви ставови се могу наћи у већини уџбеника и скоро већини научних радова о туризму, макар у уводном делу. Дакле, у овом раду се каже: "До XX стољећа мали број људи путује ради задовољства; већина путовања потакнута је трговином, одласком на ходошачћа ... или едукацијом. Рекреацијска путовања у средњовијековној Еуропи ограничена су на дневне излете и мале удаљености." Потом иду пописи и описи свих могућих путовања: трговачких, истраживачких (каква су велика геогрфска открића), освајачких (крсташки ратови), верска.⁷ Какве везе имају крсташки ратови и велика географска открића са туризмом, није објашњено, али је изванредна илустрација употребе појма *путовање* за потребе "историје" туризма.

И тако се, идући кроз историју путовања, дође до објашњења појаве првих организованих туристичких путовања, које увек почиње реченицом:... "Нагли господарски напредак у Еуропи..." Та реченица "Нагли господарски напредак у Еуропи..." заправо најбоље говори о суштини туризма, јер привредни напредак

⁷ Одмах потом се наводи следеће: "Прва су путовања увјетовале различите недаће (глад, ратови, природне непогоде), јер да би их избјегли, појединци су, или читаве скупине, одлазили на пут, често и без повратка. С развојем робне размјене, јача повезаност међу заједницама, што доводи до веће покретљивости појединих скупова људи. Изумом новца у Бабилону, те проналаском котача око 4000. године прије Христа, потакнута су путовања и у удаљеније крајеве... Истакнути путници антике су Феничани, који плове и тргују уздуж цијелог Средоземља. У то вријеме и у другим крајевима свијета, за Еуропаљане још неоткривеним, као што су Кина, Индија и Океанија, трговина је била главни потицај путовању. Већ тада биљеже се и прва путовања потакнута разлозима које данас сматрамо изразито туристичким. Према записима нађеним у Луксору, египатски фараон (жена), Хатшепсут путовала је у земљу Пунт (вјероватно данашњу Сомалију), а на постољу једног споменика у Теби нађена су записана имена грчких посјетитеља већ у V стољећу прије Христа". Тако се и наставља: **"Кретања у средњем вијеку:** Раздобље средњег вијека означава назадовање на многим подручјима политичког, друштвеног и културног живота у Еуропи, што се одразило и на смањење интензитета путовања, посебно путовања због разоноде и забаве... Поступним сређивањем политичких прилика, јачањем средишњих власти, те реконструкцијом римске цестовне мреже, путовања у Еуропи постају учесталија... У почетку су то били крижарски походи еуропских витезова у Палестину, а касније ходочашћа вјерника у многобројна светишта. Најпосјећенија мјеста постају Рим и Палестина као средишта кршћана, Мека као средиште муслимана, те Ласа као будистичко вјерско средиште. Крајем средњег вијека започиње раздобље великих свјетских географских открића, тијekom којег су освојени до тада непознати дијелови екумене, обје Америке (Колумбо и Веспући), Аустралија и Океанија (Магелан, Тасман)... Бројна открића потакла су у почетку путовања појединаца - помораца, истраживача, трговаца и авантуриста, касније и великог броја насељеника, а данас пак многи туристи посјећују и најудаљеније дијелове свијета због одмора, забаве и разоноде".
<http://maturski.weebly.com/historijski-razvoj-turizma.html>;

доноси - слободно време, слободна средства и масовност, без чега нема туризма.

Манир да се свако групно путовање у историји обрађује са становишта туризма, говори о недовољно обрађеној историји туризма, али и о потреби за властитим коренима који овој појави нису дубоки. Потребно да се има корен у историји, може се јавити и као део маркетиншке кампање ("Путује се од како је света и века – немојте ни ми да будемо изузеци"), јер историјско залеђе, у психолошком смислу, оставља на конзумента утисак дуготрајног опстанка **због квалитета**. А можда уопште није реч о потреби, него једноставно о - незнању. Нека би се наука ипак морала позабавити историјатом туристичких путовања приликом обраде људског кретања кроз историју, тако што ће да препозна све сегменте туризма у сваком од тих путовања.

Овако остаје да се историјом туризма, без икакве научне бојазни, бавимо од појаве Томаса Кука у XIX веку у Великој Британији, јер се настанак савременог туризма управо везује за његово име. Зашто? Зато што се каже да Томас Кук 1841. године постаје "први организатор туристичких путовања". И овако се то објашњава: Све је почело када је организовао превоз за 570 туриста који су учествовали на једном скупу *Умерених* (Трезвењака, антиалкохоличара). Тада је први пут добијен попуст за групно путовање железницом, јер је Кук успео да предочи железници да је попуст заједнички интерес и путника и железнице, због боље економске искоришћености воза. Изнајмио је целу композицију, обезбедио је чај и музику за путнике, а цена путовања износила је само један шилинг по особи.

И овде се превиђа један веома важан историјски моменат. **Туризам уопште није тада настао, него пет година касније!** Како то знамо? По мотивацији путника за путовање. И по томе ко су уопште били путници. И по томе каква је била *мотивација* организатора да се баш *Умерењаци* превезу од једног места на друго. *Умерењаци* нису ишли на излет. Они су ишли на шири скуп *Покрета* коме су припадали. Са становишта етике туризма, изузетно је важно истражити Покрет умерењака⁸, Дакле, *Покрет умерењака* или *трезвењака* настао је у XIX веку на просторима Англо-саксонских земаља (Велика Британија, Ирска, Америка, Канада, Шри Ланка, Нови Зеланд,

⁸ Temperance movement;

Аустралија). Зашто? О чему је ту реч? Ради се моралном атаку, углавном протестантских и католичких верника, па и јерарха, на друштвено зло које је читавој нацији доносила злоупотреба алкохола. Разлог опасном ширењу алкохолизма били су сурови услови опстанка човека у временима акумулације капитала. Ипак је реч о великој привредној експанзији у условима потпуно либералног капитализма. Томас Кук, као предани баптистички проповедник, из истински хришћанских побуда, организује прво путовање. Реч је о изузетно снажном покрету, покрету у који су се укључивале и жене, што је до тада у конзервативним друштвима било потпуно незамисливо, покрету који је представљао истинско јавно мњење, а који је настао на хришћанским увидима у то шта за један народ представља неко друштвено зло. Како је он деловао?

У *Америци*, у време пред Револуцију, економске промене и све већа урбанизација, такође у све већој мери су били праћени повећањем сиромаштва. У таквој социјалној ситуацији, проблеми са алкохолом су драматично повећани. Свеснији део друштва увиђа колико су погубељне последице укупних промена у друштву, али се не бави њима, не бави се економским престојавањем, него последицама по појединца, који своју друштвену маргиналност потапа у алкохол. После ће да се бави светским ратовима који су тек права последица прегруписавања капитала. Дакле, у Конектикату се формира *Удружење умерених* у 1789. године, у Вирџинији 1800. а у држави Њујорк 1808. године и тако редом⁹. Покрет све више јача, јер су и многе протестантске заједнице, који су у Америци биле бројне, почеле да промовишу трезвеност. Мормонско друштво *Реч мудрости*¹⁰ основано је 1833. године и било је једно од најпреданијих у реализацији трезвењаштва.

У *Аустралији* *Покрет умерењака* настаје средином 1830-их година. Међутим, он није успео да издејствује законе о потпуној апстиненцији алкохола. Највећи успех Покрета је забрана продаје алкохолних пића после 18 часова и то законом који је довео до злогласне појаве "6:00 сати – време за сплачине". Ово се

⁹ *Друштво умерењака* на нивоу целе Америке је формирано 1826. године, што је донело многе користи Американцима кроз обнову интересовања за религију и морал. У наредних 12 година Друштво је имало више од 8.000 локалних удружења и преко 1.500.000 чланова! До 1839. године објављено је 18 часописа о трезвености.

¹⁰ The LDS Word of Wisdom;

односило на праксу да се у последњем тренутку журно купују пића у хотелском баровима пре него што се ови затворе¹¹.

**Фотографија Макса Дупејна из Сиднеја (1941):
келнерица која у 18.00 часова служи пиће у сиднејском хотелу Пети**

Шри Ланка, која је била британска колонија у то време, имала је такође *Покрет трезвењака*, који је са једне стране био инспирисан будизмом, а са друге стране мотивисан идејама Националног покрета за независност¹².

У *Великој Британији* Покрет трезвењака или умерењака, као масовна друштвена активност, настао је такође у XIX веку¹³. Колико је то био снажан покрет најбоље говори да је 1835. године основана свеукупна *Британска Асоцијација за промоцију Трезвењака*.¹⁴ Иста та Алијанса, инспирисана законом о прохибицији који је донет у држави Мејн, САД, захтева и од Велике Британије да донесе такав закон. Овој тврдокорној групи прохибициониста супротставила се друга умерењачка струја, како већ то бива. Закони су наишли на противљења, а дешавали су се чак и немири ширих размера¹⁵. Настојања се нису завршавала успешно. Али, упркос неуспесима, *Војска спаса*, основана 1865. године, и даље

¹¹ Чак и током већег дела XX века, у Аустралији су хотели затварали своје барове у 18,00 часова. Како је радно време радника до 17,00 часова, корисницима алкохола остало је мање од једног сата за пиће, па се пило брзо и много, чак се и цревима сипало у чаше, само да би сви заинтересовани добили "дозу". Стање се овим погоршавало, тако да су често били организовани и протести против овог закона. Но, дуго се истрајавало на њему, па су тек средином XX века (1959. год.) барови, у неким деловима аустралијске регије, добили право да раде до 22,00;

¹² Британци су у то време изнајмљивали цејлонске кафане, а сав приход је ишао у њихову државну касу. После агитације Покрета трезвењака, број закупљених кафана је пао са 2.038 на 190. Колико је тај друштвени покрет био важан, довољно је рећи да се везује за цејлонску борбу за стицање независности и да су Британци у једном тренутку убијали, затварали и строго кажњавали припаднике овог покрета. Данас се често прави паралела између тог времена и садашњег морала на Шри Ланки;

¹³ Иако је и до тада било апела да се стане на пут алкохолизму, као опасном пороку, прва удружења умерењака настала су инспирисана поступком професора теологије Џона Едгар из Белфаста, који је 1829. године кроз прозор просуо своје залихе вискија. Прва друштва су била сконцентрисана на смањење вина и пива. Међутим, предводник тврђе линије *Трезвењака*, струје која је настала марта 1832. године, Џозеф Лајвзи из Принстона инсистирао је да чланови Удружења потпишу заклетву о тоталној апстиненцији;

¹⁴ Видети више: Harrison, Brian: *Drink & the Victorians, The Temperance Question in England 1815-1872*. Faber and Faber. 1971 године;

¹⁵ Видети више: Brownlee, Nick *This is Alcohol*: 99-100 стр, 2002. година;

лобира да се у парламенту ограничи продаја алкохола¹⁶. У њихову борбу се укључују и друге хришћанске заједнице, и мање, али и оне веће као што су католици, или баптисти, затим женске асоцијације и, коначно, 1884. године се формира *Федерација Трезвењака* која има везе са Либералном партијом у Великој Британији. Та веза је овом покрету дала неочекивани подстицај када је, 1914. године на почетку Првог светског рата, влада, коју су сачињавали либерали, усвојила закон у овој области.

Оснивач *Војске спаса*, Вилијам Бут

И тако се *Покрет трезвењака* може истраживати до данашњег дана, али се ваља вратити на питање зашто је он важан за туризам, односно за име Томаса Кука? Зато што су мотиви Томаса Кука за организовање путовања *Трезвењака* били хришћански. Наиме, он је, оставши без родитеља са десет година, са дванаест почео да штецира у баптистичкој Мисији. Контрола маса и убеђивање били су део његовог мисионарског искуства, а будући да је радио у штампарији те 1841. године, било му је лако да одштампа мали летак којим је огласио "прво туристичко путовање", односно своју мисију. Подстицао је људе да штеде новац за путовања, уместо да троше на алкохол. Подстицао је стварање клубова *Умерених*, односно *Трезвењака*. Само неколико година касније, стварајући бројна удружења *Умерних*, опслужио је 165.000 путника из тих клубова, пре свега водећи их у Лондон, а касније и у Париз, на Светску изложбу. Кук је, тридесет година касније (1871. год.), организовао и прво путовање око света.

Његова агенција јесте исходиште савремених туристичких агенција, јер је он сам осмишљавао дестинације, обезбеђивао превоз, преноћиште, исхрану, стручне водиче, вршио резервације и флајерима чинио рекламу. Имао је оно што

¹⁶ *Војска спаса* борбу за спас људи од порока води заједно са *Квекерима*, религиозним покретом који је настао у Енглеској у XVII веку. И у тој борби истрајавају и дан данас, без обзира на (не)успех. *Војска спаса*, устројена на војничкој структури, и данас је веома присутна у животу Американаца.

је најважније за успех у послу – клубове, односно мрежу потенцијалних корисника његових услуга. Иако у почетку мотивисан хришћанским поривима, заправо је утврдио пут индустрији туризма.

Али, ако се само мало пажљивије загледа у Кукову биографију, може се уочити еволуција од хришћанског мисионара до бизнисмена. Да ли је то нужно лоше? Не, свакако, само што се у хришћанству поставља питање: чему човек служи – Богу или мамону, односно, богатству¹⁷.

Број путника, које је Кук анимирао, није се попео на стотине, него на хиљаде. Његови излети, и путовања уопште, заснивали су се на врло ефикасном принципу: "добивање максималне користи за највећи број људи - уз минималне трошкове". Сам је касније овај први подухват описао као "период одушевљене филантропије", јер, поред трошкова за штампање плаката и летака, није имао никакве финансијске користи од овог првог излета, па ни од неколико наредних¹⁸.

Само пет година касније, 1845. године, Кук организује чисто забавно путовање, без проповедања и апстиненције! За своје прво забавно путовање, Кук је објавио мали водич са интересантним причама о свим атракцијама које путници могу да виде. Успех је превазишао и највећа оптимистичка очекивања. Још током рекламне кампање, потражња за картама је била толика, да је морао да изнајми два воза уместо једног. Наравно, све је то било по ниским ценама и зато је било толико примамљиво. Много људи су се тада заправо први пут возили железницом.

Пошто је савладао проблеме око путовања по Шкотској, Ирској, Велсу и северном острву Ман, Кук је отишао даље. Предложио великим

¹⁷ Да погледамо биографију зачетника туризма из другог, "транзиционог", угла: Томас Кук је рођен у сиромашној британској породици. Кад му је умро отац, његова мајка се поново удала. Очух, Џејмс Смитхард, шаље га у манастир на школовање. Када је 1826. године напунио 17 година, Томас Кук се крстио и тако постао пуноправни члан баптистичке заједнице. Променио је место боравка и сав се посветио мисионарској делатности. Неуморно је почео да пише текстове за локалне баптистичке новине. У чему се састојала његова мисија? Као предани баптистички верник, објавио је рат пијанцима и пушачима кроз новинске чланке. Како је 1840. године пуштена у рад нова пруга, Кук је схватио да се тако велики проналазак, као што је железница, може користити за пропагирање трезвеног живота. Решио је да изнајми воз који би одвезао *Пријатеље трезвености* из Лестера на кварталну конвенцију *Асоцијације трезвењака*, која се одржавала у Лубороу. И 570 *Трезвењака* је запосело девет отворених вагона и отпутовало. За Железницу је Кукова понуда била знак да може да рекламира нову пругу, тако што ће дати Куку попуст за организовање излета за лица са најнижим финансијским могућностима.

¹⁸ <http://www.thomascook.com/about-us/thomas-cook-history/>;

земљопоседницима из централне Енглеске да своје дворце и паркове отворе за разгледање, и то обичним људима, сиромашним посетиоцима.

Затим је отворио послове са многим европским градовима. То су биле те посете светским изложбама итд, али највећи посао је покренут када је својим земљацима омагућио да виде Нови свет, а Американцима да посете отаџбину својих предака. Један од првих путника био му је и Марк Твен. Делатност је обављао преко своје сопствене агенције "Томас Кук и син". Када је 1892. г. оснивач туризма умро, његово богатство је било процењено на 2.497 фунти стерлинга, што говори о развојном путу човека који је почео да ради за 6 пенија недељно.

Где се ту види одвајање Кука од хришћанског порива који га је покренуо? У мотивацији. Једно је кад Кук организује путовање да би помога људима у име Бога, јер хришћани све раде у име Бога, да се извуку из алкохолизма, а други је мотив, ако се апстиненција и проповед укину, а путовања из разоноде се устоструче. Тада више није мотив "здрав живот", него "новац".

То је уједно генеза и самог туризма.

Како је ово рад којим се истражује однос верског туризма и СПЦ, ваља истражити какав је став православних мислилаца о туризму. Какав је он заиста, најбоље се може се видети из 186. Писма Св. владике Николаја Велимировића¹⁹. Он пише следеће:

"Једном новом утописти: О страним посетиоцима"

Јаучете што се не праве путеви за Дурмитор - ради страних туриста. Ради туриста? Да сте рекли: ради шума, или ради лакшег народног подвоза, ја бих разумео. У том случају не бих Вам ништа ни одговарао, јер брига о путевима припада позваним за то. Но, кад чујем Ваш разлог због чега треба да се изводе путеви на белоглави Дурмитор, руменим од стида. И како да ођутим? Ви хоћете да "привучете" странце да долазе у Црну Гору и "остављају паре"! Зашто? Зато што ће неколико дана напасати своје очи по јелацима и пропланцима, где честити народ од памтивека напаса своја бела стада, којим се издржава. Чујући ово, човеку се, верујте, радије хоће да разговара са мртвима него са живима. О свети Петре Цетињски, који си први разбио Бонапартину војску, шта би ти рекао

¹⁹ Св. Вл. Николај Велимировић: "Мисионарска писма", II део, стр. 82, Православна црквена општина Линц, Линц, 2000 год.;

на ово? Сакри се сабљо Јола Пилетића, да странци не бацају на тебе стопарце, као бакшиш што ће те видети! А ти Драшко, војводи, прекидај своју причу о неким далеким Млечићима, јер... она више не изазива код нас смех, но стид..²⁰

...Ако ћемо туристе примати с дужним поштовањем, као госте, онда је све у реду. Онда ћемо остати верни своме вековном гостољубљу, које блиста као неки свештени ореол око душе нашег народа. То наше прослављено гостољубље засновано је на главном документу вере хришћанске, на Светом Писму. Апостол Христов препоручује вернима: **"будите гостољубиви"** (Рм. 12, 13). И опет на другом месту: **"гостољубље не заборављајте"** (Јевр. 13, 2). Али, никако се не препоручује да очекујемо спасоносну корист од страних посетилаца.

Истину говорећи, ми смо до сада имали немало штете од њих, неретко чак и материјалне. Они траже скупе друмове и - бесплатан подвоз. Увек потржу неке званичне препоруке, које збуњују наше чиновнике. Други се опет обраћају надлештвима и трговцима, представљају се као страни туристи и безазорно ишту новчану помоћ. Обично се извињавају говорећи: писали смо кући за паре, па чекамо! И наш милостиви свет даје; но даје им као сиромашним људима, не испитујући. Даје им као људима у беди, а не као туристима, и не као спасиоцима, који ће нас, по Вашем мишљењу, спасти од неке беде. Јер, беда се мучно бедом лечи. Због свега тога, дакле, не јаучимо за туристима на Дурмитору, него држимо се плута и Бога, што рекао један наш даровити земљак"²¹.

²⁰ *Изостављени део промишљања Светог Владике Николаја Српског гласи:* "Ви сасвим озбиљно зборите, у научној форми: "Депресија од актуелне кризе може се редуцирати на минимум само елевацијом свести о туризму и конструкцијом модерних шосеа и комфорних хотела". Сељачки речено, ово значи: задужимо се; бацимо туђе милионе на друмове и хотеле, па онда гологлави чекајмо - џепове странаца. Да би ухватили бакшиш из њихових џепова, те им отплатили бар интерес на њихове милионе. Зар од тога да живимо, човече? Боље да не живимо! Је ли то права светосавска линија што нас је водила преко Косова, и преко толиких гробаља, и кроз толике тамнице и мучионице, до Ослобођења? Или смо ми баш дотле изневерили сами себе, да смо готови заменити старо гесло: за крст часни - геслом: за туризам? Уосталом наша земља, као земља, зар је најлепша од свих земаља, да би свет поврвео у њу да је гледа? Она је за нас најлепша од свих земаља. Па и за нас она је најлепша, не по спољашњој лепоти својих изгледа, него по оној лепоти коју је народ највише уочио и опевао. То је лепота великих душа, великих карактера, великих сукоба правде и неправде, великих моралних победа. То је главна лепота наше земље. Она је узвишенија од свих наших планина и беља од снега по нашим планинама. Но, на ту лепоту страни туристи не просипају паре, на Вашу жалост. Још нешто. Знате ли Ви, честити госпаре, какав отров завијају многи страни туристи у своје банкноте кад их дају? Јесте ли чули за отров који се зове - разуданост? Јесте ли сазнали што о психологији гомила, нарочито на туђем тлу? Гомила људи на туђој земљи никад се не одликује оним стидом као код своје куће".

²¹ Свети Владика Николај Влимировић: *"Мисионарска писма"*, II део, стр. 82, Православна црквена општина Линц, Линц, 2000 год.;

Иако је овде реч о односу према туристичким посетама странаца, те тако не представља потпуно сагледавање третмана туризма у православној мисли, ипак се из овог писма може сагледати озбиљна забринутост и за економску независност, и за морал, и за одрживост ресурса. Међутим, овде се може уочити и озбиљно упозорење да се не сме величати туризам као услужна делатност у односу на производњу ("... држимо се плуга и Бога..."), како се данас у Србији чини.

1.6.2. Вера

Дефиниције вере могу се наћи у многим научним гранама, од социологије религије до психологије, што овом приликом неће бити истраживано, јер је за ово истраживање битно шта је вера за православног верника, будући да треба обрадити однос верског туризма и Српске Православне Цркве. Дакле, шта је по православном учењу - вера?

Шта је вера (гр. Πίστις - пистис, лат. credens, верник, верујући, Fides, вера, поверење, знање)²². За *Св. Апостола Павла* вера је "делање благодати Божије, која палог човека преводи у стање спасења"²³. *Свети Јован Јеванђелист* говори нам да је вера отварање духа силом благодети "ради призива и присуства Бога љубави који се открио у Христу Распетом и Васкрслом"²⁴. По *Светом Василију* "Дух даје светлост која омогућава откривање истине у сразмери са вером".

Иако православље "није остало равнодушно према епистемолошком карактеру вере, односно, интелектуалним импликацијама вере"²⁵, оно није тежило, да у систематизацији доктрине, Откривење стави у филозофске теримине, како је то радио римо-католицизам, примењујући начело: вера подразумева рационалну рефлексију²⁶. Другим речима "Православље није инсистирало на артикулисању тајне вере, него је веру сматрало неодвојивом од богослужења и духовности, од обожавања тајне Бога и доживљавање те тајне"²⁷.

²² Брија, др Јован: *"Речник православне теологије"*, стр. 76, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 1999. год.;

²³ Св. Апостол Павле: "А праведник ће од вјере живјети" (Рим. 1,17) и "Мислимо, дакле, да ће се човек оправдати вјером без дјела закона" (Рим. 3,28; Гал. 3, 24);

²⁴ 1. Јн. 5,1-2;

²⁵ Брија, др Јован: *"Речник православне теологије"*, стр. 76, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 1999. год.

²⁶ Исто, стр. 79;

²⁷ Исто;

Посленику у туризму било би тешко да разуме најдубље мисли светих отаца о вери, јер нема ни најмизерније теолошко образовање, те је можда лакше говорити о питком штиву српског православног катехизиса Св. владике Николаја Велимировића, који говори о вери "као основу свега чему се надамо и потврди ствари невидљивих"²⁸ и то у свакодневном животу. Он пише: "Посведневно људи живе и опште више вером него ичим другим"²⁹.

Када говори **о вери у Бога** Св. Владика каже: "Шта је хришћанска вера? **Хришћанска вера је Христово знање о најважнијим тајнама бића и живота**, које знање људи могу примити само веровањем у Њега, а не својим сопственим напорима"³⁰. Када појашњава шта су најважније "тајне бића и живота", светитељ у истом делу пита и даје одговор. "Које су најважније тајне о бићу и животу о којима само Христос има право знање? То су:

- Тајна о невидљивим стварностима: о Богу, о анђелима, о људској души; о стварању света и његовом свршетку; о непрестаном Божјем вођењу човека и човечанства одређеном циљу, а по Његовој премудрости и сили; о човековом греху и паду, и о његовом спасењу кроз богооваплоћење; о царству Божјем, као крајњем циљу човековог земаљског живота, и о правом путу који води томе циљу, тј. о понашању човека према себи, према ближњем и према Богу; о васкрсењу из мртвих, о последњем суду и о вечном животу".

Пишући "Вера светих - Катихизис Источне Православне Цркве"³¹, Свети Владика опет поставља питање: "Нису ли и неки други верски учитељи, мислиоци и философи покушавали да објасне ове тајне?". И одговара: "Јесу

²⁸ Јевр.11.1

²⁹ **Наставак текста Св. Вл. Николаја Велимировића о вери гласи:** "У гостионици човек руча с вером да у јелу није отров, спава у постељи с вером да под јастуком нису шкорпије, прима на пијаци банкноту с вером да није лажна, купује у дућану шибицу с вером да није влажна, изнајмљује кочију с вером да ће га кочијаш одвести тамо где треба, путује железницом с вером да је возовођа нормалан човек, који не мисли на самоубиство. Тежак сеје жито с вером да ће семе нићи. Чобанин гони стадо на пашу с вером да му трава није преко ноћи усахла. Жена жури с крчагом на извор с вером да из њега вода још тече. Школа почива на вери ученика и учитеља. Држава почива на вери грађанина у грађанина и у власт. Брак постоји на вери, у добронамерност обе стране. Пријатељство постоји на вери у искреност обе стране". Интегрални текст се може наћи у књизи "О Богу и људима", али и на интернету на адреси www.duhovnaizgradnja.com/stranice/tekstovi/poznate_licnosti_u_duhovnosti/vladika_Nikolaj/nikolaj.

³⁰ Видети више: **Радовић, Миленко** (приређивач дела Владике Николаја Велимировића): - **"Изабрана дела"** (издавач ДЈМ, Ваљево, 2008. год). Ту се могу наћи текстови и књиге: *Молитве на језеру, Беседе под гором, Кроз тамнички прозор, Рат и Библија, Царев завет, Диван, Први закон, Божији, Емануил, Касијана, Љубостињски стослов, Вера образованих људи, Мисли о добру и злу, Номологија, Символи и сигнали, Мисионарска писма.*

- **"О Богу и људима/Владика Николај Велимировић"**, Ваљевац, Ваљево, 1994.год.;
³¹ Велимировић, Николај: **"Вера светих - Катихизис Источне Православне Цркве"**, Краљево, Манастир Жича, 2008. год.;

многи од њих. Али то су чинили само својим ограниченим људским снагама, размишљањем и упорним студирањем о свету и људској природи. Сви су се њихови покушаји свршавали претпоставкама и различитим теоријама често супротним једна другој". А о предности Христовог учења над световним, он каже да се оно "састоји у преимућству Христа као сведока".

Ваља обратити пажњу и на следеће његово питање: "Треба ли у овом случају да мислимо да је хришћанска религија изнад свих осталих религија у свету?"³², јер је одговор следећи: "Хришћанска вера се не би могла ни упоређивати с другим религијама, и, строго говорећи, не би ни требало називати је "религијом" у паганском смислу ове речи. Јер, она није једна религија међу другим религијама, она је *вера у Христа и Христово откривење*. Она је лично, јединствено и потпуно откривење Бога људима, ради њиховог просвећења и спасења. Друго откривење од Бога више неће бити дато, и поред Исуса Христа други Месија не може бити очекиван све до краја света".

Природно, одмах се намеће питање: "Шта онда треба да мислимо о неким савременим покушајима да се хришћанска вера изједначи са свим осталим религијама?"³³, које Свети владика и сам поставља и одмах одговара: "Ти су покушаји погрешни и то је опасан експеримент. Јер "Бог се не да ружити" (Гал. VI, 7), нити се крв Сина Божјег може изједначити с мастилом књижевника. **Иако смо ми као чланови старе Источне цркве снисходљиви према сваком људском бићу, нама је строго забрањено да упоређујемо од Бога нам предану откривену истину са религијама и философијама које су створили људи**"³⁴. Надаље нас Свети Владика упућује да је "порекло наше вере у Божјем откривењу", а да су "два извора за Божја откривења – Свето писмо и Свето предање".

1.6.3. Верски туризам

Верски туризам може да се дефинише као **скуп односа и услужних активности којима се задовољавају како духовне, тако и културне, као и друге социјалне потребе, осећаји или моралне обавезе верника**. Овако постављена дефиниција обухвата, осим верских, и друге разлоге посете

³² Радовић, Миленко: *"О Богу и људима/Владика Николај Велимировић"*, Ваљевац, Ваљево, 1994. год.;

³³ Исто;

³⁴ Исто;

сакралних објеката или догађаја. Како је цело ово истраживање посвећено верском туризму у контексту СПЦ, то ће овом појму бити посвећена целокупна преостала пажња.

1.6.4. Религијски туризам

Будући да туризам не може бити религиозан, убудуће ћемо га називати "религијским", уколико има икакве везе са религијом. Дакле, ако на било ком интернет претраживачу поставимо питање "шта је то религијски туризам?", имамо могућност да одговор потражимо међу 36.000 понуђених сајтова. Судећи по оволиком њиховом броју, реч је о појави за коју постоји велико интересовање.

Results 1 - 10 of about 36,100 for WHAT IS RELIGIOUS TRAVEL?

Обавештење на Google. com претраживачу колико има сајтова на којима се може пронаћи одговор на питања о религијском туризму

На једном од интернет-презентација може се сазнати да постоји и **Светска асоцијација религијских путовања**³⁵ (WRTA). Будући да је реч о Асоцијацији са планетарним претензијама пословања, најбоље је упознати се са њеном дефиницијом религијског путовања³⁶, јер ће се тек касније, кад се сагледа целокупни рад ове организације, схватити **шта је данас религијски туризам на светском нивоу**. Пођимо редом.

Ова организација сама поставља питање **"Шта је религијско путовање? И одговара"**³⁷: "Данас је религијско путовање и гостопримство дефинисано као:

1. Путовање на религијске дестинације³⁸;

³⁵ WRTA – World Religious Travel Association;

³⁶ WRTA - <http://www.wrtareligioustravel.com/WRTA/Faith+Tourism>;

³⁷ Пре него што одговори шта је религијски туризам, WRTA прави мали увод следеће садржине: "Први корак у учењу о верским путовањима и индустрији гостопримства, као и њиховом потпуно разумевању, је постављање питања "Шта је религијско путовање?". Данас је овај термин распрострањенији и обимнији него икада пре. Миленијумима уназад концепт религијског путовања је првенствено усредсређен на појам *ходочашћа*. Иако овај вид путовања и даље остаје у срцу религијског путовања на разне начине, то више није једини облик или референтна тачка (религијског путовања). Видети више на: World Religious Travel Association, <http://www.wrtareligioustravel.com/WRTA/Faith+Tourism>;

³⁸ **Путовати на верске дестинације** је најопштији и најтрадиционалнији смисао израза "религијско путовање". Практично, све религије имају богату историју вредновања и подстицања овог вида путовања. У ствари, термин који је најчешће повезан са овим типом путовања је *ходочашће*. Примери ходочашћа укључују путовања на места повезана са важним верским догађајима, наслеђем, историјом и народима, као што су Света земља, Мека и Ватикан. На сличној, па ипак нижој скали, баш ова дефиниција религијских путовања такође укључује путовања у локалне и регионалне храмове, као и на места као што су религијски

2. Путовање на верске скупове³⁹;
3. Путовање са мисионарским и /или хуманитарним намерама⁴⁰;
4. Путовање са намером заједништва, дружења и пријатељства⁴¹.

музеји и друге базичне верске атракције. Поред тога, ова дефиниција укључује посете мушких и женских манастира, као и других сличних верских боравишта. Изнад свега, како су ходочашћа и путовања на религијску дестинацију у срцу многих верских традиција и теологија, овај вид путовања вероватно ће увек остати на челу религијских путовања и индустрије гостопримства";

³⁹"**Путовање на верске скупове** је други најчешћи облик религијског путовања и његове дефиниције. Верници су путовали од настанка човечанства, посебно са верским циљевима, као што су се и окупљали на верским прославама. У ствари, вероватно да масовни туризам, како га ми данас познајемо, има своје корене у религијском туризму. Датира уназад из Египатског царства, када су људи из читаве земље прелазили велике даљине да би учествовали у верским скуповима и церемонијама. Посматрано из историјске перспективе, ово је вероватно могућа генеза данашњег туризма. Данас заиста нема разлике. Верници се и даље окупљају - и то у све већем броју. На скуповима буде од неколико десетина до милион људи. Штавише, неке од највећих светских, годишњих или чешћих окупљања су на верској основи (нпр. *Светски дан младих*)³⁹. Сваки дан ћете наћи вернике окупљене широм света због различитих верских потреба, од обожавања, преко славља и образовања, до бизниса и још много тога. Све у свему, верска окупљања обухватају не само велики сектор "индустрије састанака", него и део верског туризма, као и мас-туризма у целини;

⁴⁰"**Путовање са мисионарским и/или хуманитарна намерама** је треће најчешће схватање религијских путовања је путовање са мисионарским и/или хуманитарним намерма. Овај вид путовања је почео да цвета у последњих неколико векова, а посебно у последње две деценије. Људи који се налазе на мисионарским путовањима данас се могу наћи широм света. Иако овакво путовање може имати различите форме, мисионарско путовање укључује представљање сопствене вере локалном становништву, док им се помаже - пружањем хуманитарне помоћи. Данас, најчешћи и најпопуларнији начин мисионарског путовања је *краткорочни мисионарски задатак*. **Краткорочни мисије** су путовања која могу трајати од неколико дана до две године. Међутим, већина краткорочних мисија обично траје од 7 до 14 дана. Број људи који се опредељују за мисије је удвостручен у последњих пет година, а будућност ове врсте путовања још више обећава. **Волонтерски одмори** су такође део мисионарских путовања. На *волонтерским одморима* се комбинује путовање са волонтирањем у одређеној области. Овај тип путовања је такође познат као *волонтерски одмор*, *волон-туризам*, *волонтерска путовања*, или *одмор са одређеним циљем*. Примери се односе на изградњу домова, држање часова за децу (напр. другог језика), пружање медицинских услуга, сађење дрвећа, помоћ у очувању природе, чишћење националних паркова, одржавање историјских објеката, као и помагање одређеним заједницама пословним, правним или техничким услугама. Слично краткорочним мисијама, волонтерски одмори се све време високо котирају у интересовању људи, а будућност чак изгледа светлија за ову врсту путовања од других.

⁴¹"**Путовања са намером дружења** је четврти и најновији део дефиниције религијских путовања је путовање са намером заједништва. Ово је из много разлога сегмент религијског туризма са најбржим растом на савременом туристичком тржишту. Путовање везано за *заједништво* има интенцију да укључује све: од верских догађаја, присуства религијским конференцијама, заједничка крстарења, необавезан одмор, авантуру путовања, специјализоване туре, "local getaways"⁴¹, посете атракцијама, омладинске кампове и још много тога. Главни разлог *верника* да се определе за ову врсту путовања су *корист од доколице* и дружења. Другим речима, иако вера може бити фактор уједињења групе, аспекти забаве и дружења често служе као примарни фактор да се појединац одлучи за одређено путовање или догађај. На пример, многи људи ће учествовати на верској конференцији, на догађају који може да послужи као викенд-бег (од свакодневнице), или у групном одмору верске заједнице којој припадају и то због дружења који такви догађаји нуде, као и због искуства које пружају одмор, релаксација и сопствено обнављање. Исти принцип важи и за "одморе дружина", које се опредељују за крстарења, одлазак на скијање, аутобуске туре, групне посете националним парковима и тако даље".

Светски дан младих у Риму 2000 године

Према оваквом представљању религијских путовања, дефиниција религијског туризма могла би да гласи: **религијски туризам је вид обичног туризма, само је везан за религијске теме.**

Колико овакав туризама има везе са вером, а колико са туристичком "индустријом", најбоље говори брошура Светске асоцијације за религијска путовања, коју ваља проучити, иако је довољно анализирати само прву страну брошуре.

"Придружите се WRTA и узмите удела у глобалном тржишту религијских путовања и гостопримства вредном 18 милијарди долара, 300 милиона путника, 600 милиона путовања... И расте!"

Чиме се, заправо, бави Светска асоцијација религијских путовања? Она ће сама себе најбоље представити:

"НАША МИСИЈА: Светска асоцијација религијских путовања је водећа организација посвећена обликовању, поспешивању и ширењу индустрије глобалних религијских путовања и гостопримства. WRTA ће вам помоћи да развијете одрживу предност у надметању са конкуренцијом, лидерску позицију. Нашим члановима нудимо изворе, образовање и прилике да "лицем у лице" упознају купце, да продају своје производе/услуге, да изграде сопствени бренд,

да остану на оном позитивном рубу маркетиншких могућности који доноси профит. Чланови WRTA су они који се налазе на листи "Ко је ко" тржишта религијских путовања и гостопримства"⁴².

Али најбоље је анализирати њихову рекламу на којој пише:

Упознајте купце!⁴³

Продајте своје производе!

Профитирајте на "таргетирним" маркетиншким приликама!⁴⁴

Останите на ивици која прави разлику!⁴⁵

Учествујте!⁴⁶

Изградите свој бренд⁴⁷.

⁴² <http://www.wrtareligioustravel.com/WRTA/Faith+Tourism>;

⁴³ **"Купите, продајте & промовишите своје услуге":**

- Изложите, присуствујте и остварите контакте на "ЕКСПО 2009 Светских религијских путовања";
- Преузмите вишеструке онлајн спискове WRTA;
- Промовишите своје производе и услуге путем "брзе претраге" WRTA;
- Објавите своје промоције на веб-сајту WRTA и сличним интернет локацијама."

⁴⁴ **Идеје за нове производе & тржишне шансе:**

- Не пропустите ЕКСПО 2009 - нови људи, нове идеје и нове шансе за профит;
- Преузмите "Кључеве" за извор информација о развоју производа;
- Поспешите утицај свог маркетинга кроз WRTA прилике за спонзорство;
- Приступите вашем тржишту ефикасно кроз WRTA Промотивне и продајне прилике/локације;
- Рекламирајте се у водичима за купце услуга религијских путовања, у званичном ЕКСПО 2009 програму, WRTA интернет сајтовима.

⁴⁵ **Останите на ивици која прави разлику:**

- Профитирајте од, за акцију корисних, информација из наших обавештења: "Брујања у религијским путовањима", "Чланови под светлом рефлектора", "ЕКСПО 2009" и "На ивици";
- Упознајте тржиште: БЕСПЛАТАН образовни курс о тржишту религијских путовања;
- Поправите своје бизнис-вештине: БЕСПЛАТАН пакет Маркетинг-бизниса у религијским путовањима;
- Јединствени професионални развој: вебинари, семинари, ЕКСПО 2009;

⁴⁶ **"Учествујте. Будите препознатљиви":**

- Мрежа са члановима из WRTA базе података промета религијских путовања;
- Придружите се друштвеној мрежи WRTA;
- Учествујте у онлајн активностима WRTA група;
- Искористите предности пословног тржишта WRTA;
- Уштедите при посети или излагању на ЕКСПО 2009;

⁴⁷ **Изградите свој бренд**

- Промовишите своју предност у религијским путовањима, коришћењем ауторизованог WRTA логотипа;
- Успоставите своје присуство у "WRTA Водичима" за купце услуга религијских путовања;
- Представите свету своју причу кроз саопштења, вести и јавна обраћања;
- Раширите своју видљивост кроз видео-прилоге и блогове на WRTA интернет презентацијама;
- Изградите препознатљивост свог бренда: спонзоришите WRTA вебинаре, семинаре и много тога још";

**ДАЈТЕ РАЗЛОГ РЕЛИГИЈСКИМ ГРУПАМА ДА ИЗАБЕРУ ВАС, А
НЕ ВАШУ КОНКУРЕНЦИЈУ**

За више информација позовите наше бројеве телефона
или нам пошаљите електронску пошту

На крају брошуре, Светска асоцијација религијских путовања даје "статистику индустрије религијских путовања и гостопримства":

- **"Индустрија вредна 18 милијарди долара;**
- **600 милиона путовања** која имају везе са вером, широм света сваке године;
- **400.000 цркава** и религиозних организација у Северној Америци;
- **16.000.000 Американаца** укључено је у светско тржиште путовања;
- **50.000 цркава** и религијских организација у САД нуди програме путовања;
- **25% америчких путника** интересује се за "духовни одмор";
- **1.600.000 људи** одлази на краткотрајне мисије сваке године;
- **14.800.000 људи** је посетило 16.000 религијских догађаја у 2007. години;
- Многе религијске дестинације су 2008. године **доживеле рекордну посету**
- Религиозна путовања & туризам ће, према очекивањима, бити **УДВОСТРУЧЕНИ у наредних пет година!**"⁴⁸.

1.6.5. Ходочашће

Ходочашће је, како пише у *Енциклопедији живих религија*⁴⁹, облик ритуала у којима верник "дословно и симболично путује у свето средиште, чиме потврђује свој идентитет припадника једне специфичне религијске традиције; У исто време му је омогућено ново виђење самога себе у контексту у коме се налази; Ходочашће је, у малом, оличење целокупног живота религиозне особе."⁵⁰ Дакле, најбитнији елемент ходочашћа је препознавање и нови доживљај личног и колективног идентитета ходочасника. "Свакако, не мора

⁴⁸ <http://www.wrtareligioustravel.com/WRTA/Faith+Tourism>;

⁴⁹ Крим, Кит: *"Енциклопедија живих религија"*, Нолит, Београд, 1992. година;

⁵⁰ Исто, стр. 253;

сваки ходочасник, приликом сваког ходочашћа, доживети то ново стање постојања. Но, његова стална присутна могућност јесте оно што ходочашће чини једним суштински религијским догађајем⁵¹. Под "колективним идентитетом", надамо се да се подразумева - Црква Божја.

Природа ходочашћа заиста има много заједничког са ритуалом, уколико се под ритуалом подразумевају симболичке активности које учеснику пружају "како сигуран идентитет, тако и осећај преображаја у нов начин бивствовања"⁵². *Идентитет* се потврђује препознавањем припадања одређеној заједници и њеној историји. *Преображај* се дешава после призваног искуства "свете стварности и новог осећања заједнице, што најчешће надилази оне ограде с којима је ходочашће започето"⁵³.

Један од највећих светских антрополога, који се бавио ритуалима, Виктор Тарнер је ходочашће дефинисао као "**парадигму сврхе саме религије**"⁵⁴, а сам чин путовања је назвао "**екстровертним мистицизмом**"⁵⁵. Аналогно томе, можемо да претпоставимо да постоји и "интровертни мистицизам", који би могао да се односи на унутрашње духовно узрастање, што би заправо био пут од духовног детињства до зрелости. Поред правог "великог" ходочашћа, које се односи на промену локације због обиласка светог места, постоји и "мало ходочашће," које се односи на посету локалном светилишту у месту становања верника. Свако од ових врста ходочашћа доводи до искуства светог и новог осећаја заједнице.

Ходочашће носи још једну особеност, а то је *одвајање и одлазак*, на почетку, и *припајање или постизање новог статуса*, на крају.

Једноставним православним језиком би се могло рећи, **поклоничко путовање повезује личност: са собом самим, са друштвом и са Богом, локално са универзалним, савремено са историјским и оно што је важно, а што се не може чулима спознати, то је доживљај Цркве као ванпросторне и ванвременске заједнице крштених душа и Бога**. "Ходочашће представља прелаз од индивидуалности до заједништва, од хетерогености средина из којих ходочасници потичу, до нове хомогености статуса, од овоземаљских структура,

⁵¹ Крим, Кит: *"Енциклопедија живих религија"*, стр. 254, Нолит, Београд, 1992. година,;

⁵² Исто, стр. 598;

⁵³ Исто, стр. 253;

⁵⁴ Исто;

⁵⁵ Исто;

до области са оне стране структуре, од хијерарије засноване на богатству или моћи, до узајамности коју носи једноставност"⁵⁶.

Разлози за ходочашће су бројни. Они зависе и од религијског система и од појединца. Но, нека заједничка нит за сва ходочашћа би се могла пронаћи.

а) Како се обично ходочашће усмерава према светом месту на коме се одиграло нешто веома значајно за религију којој верник припада, један од разлога за посету том месту је жеља да се тај догађај "поново одигра", односно да се прошло доживи у садашњем тренутку, као и да се "прими моћ светог за коју се верује да се тамо манифестовала"⁵⁷.

б) Исцелења за која се верује да су се десила на одређеном светом месту, такође су разлог за ходочашће, јер ходочасници верују да се исцељење може десити и њима самима или њиховим болесним члановима породице, рођацима или пријатељима. Таква су места, на пример, Лурд или Тиручендур у Јужној Индији.

в) Жеља за очишћењем од почињених грехова је такође један од разлога за ходочаснички пут. Он је понекад веома тегобан, испуњен добровољном физичком жртвом, како се може видети у Катарагами на Шри Ланки, где вернице падају ничице током пута, пробадају се, носе тешке посуде, све у жељи да се душа искупи за почињена сагрешења. И верници који одлазе у манастир на Острогу, често боси пређу пут од подножја до Доњег манастира.

г) Захвалност за учињено добро је такође разлог да се отпутује у централно светилиште посвећено одређеној светој личности. Захвалност се изражава и одношењем дарова, заветовањем или једноставно – самом жртвом доласка.

д) Васпитни разлози за ходочашће такође су веома присутни у пракси, јер и деца и одрасли, приликом посете светог места, уче о историји своје традиције. На светом месту то се чини кроз "доживљај" (са или без наводника) неког историјски значајног догађаја, за који се верује да се одиграо на баш том, посећеном месту. Осим тога, постоји још један важан едукативни ниво, а то је сусретање са другим људима. "Мешање са људима који припадају истој религијској традицији, мада они могу потицати из географски и економски различитих средина, потврђује везу са сопственом традицијом"⁵⁸.

⁵⁶ Крим, Кит: "Енциклопедија живих религија", стр. 254, Нолит, Београд, 1992. година;

⁵⁷ Исто, стр. 253;

⁵⁸ Крим, Кит: "Енциклопедија живих религија", стр. 254, Нолит, Београд, 1992. година;

Центри ходочашћа⁵⁹, по Тарнеру, могу бити:

а) *прототипски ходочаснички центар* је место за које се везује веровање да је баш у њему оснивач учинио нешто значајно у свом животу (Јерусалим, Рим, Мека, Сарнат);

б) *синкретички ходочаснички центри* су она места која су била ритуално занимљива народу и пре настанка великих религијских система (Гластонбери у Енглеској, Сабарамала у Индији, Јерусалим итд.);

в) *екографски ходочаснички центри* "су задобили значај више због свог географског положаја, него због свог теолошког или митског порекла"⁶⁰. (Рт Коморин на Јужном шпицу Индија, места дуж реке Ганг итд.).

Истини за вољу, научници деле света места према величини и броју ходочасника и удаљености са које долазе. У том смислу постоји подела на:

- међународне,
- регионалне,
- локалне.

Притом и вернике разврставају на имућне и сиромашне, па ће имућни ићи у међународне центре, а сиромашни у локалне, што са праксом може, али и не мора, да има везе. Многи верници штеде целог живота да једном оду на свето место које је значајно за његов живот, као што и богати људи одлазе у своје мале месне храмове, јер немају, на пример, времена за велика и дуга путовања. Самим одласком у тзв. "међународне центре ходочашћа" човек није ближи Богу, тако да је та подела реална, али небитна.

1.6.6. Поклоничко путовање

Иако се термин "поклоничко путовање" користи у српском православљу, дефиниције таквог путовања у научном смислу нема, она не постоји. За православне вернике то је одлазак у светињу на поклоњење.

Шта би могла да значи та реч "поклоњење"? Ако се граматички анализира појам изражен темином "поклонити се", ваља поћи од тога да је "се" скраћени облик повратне личне заменице за сва лица "себе",⁶¹. То онда значи "поклонити себе". Ако се пак пође од значења речи "поклон", а оно је "дар", онда то значи

⁵⁹ Исто;

⁶⁰ Исто, стр. 255;

⁶¹ Овде је заменица у акузативу, а иначе лична повратна заменица *себе* нема номинатив;

даривати себе. Ко ме? За поклоника је то даривање себе Богу. Па и сам наклон, или како се обично каже поклон, управо представља изражавање потпуне преданости ономе коме се клањамо. Или, у пуној суштини тог значења, признавање те личности за врховног господара. То свакако значи и изражавање почasti некое, али право и потпуно значење је поклонити себе или "се" господару, признати господара за власника живота.

У православљу то значи да, сваки пут, када се верник поклони пред моштима, пред иконом, епископом или својим протојерејем, он признаје власт Бога, који је присутан у моштима светитеља, освећеним предметима, у личностима на земљи од Бога изабраним да служе Богу и роду - над собом. То управо то значи, уколико се позивамо на значење речи "поклон", "поклоњење", "поклонити се".

"Поклоничко путовање", следствено томе значи путовања у свето место, на коме ће човек поново и изнова признати Господа за господара, уз веру, а што не рећи и свест, да Овај господар уме да воли као нико други. И који ће помоћи увек и свагда – свакоме. И има силу да своју помоћ спроведе. И има безбројне помоћнике који ће да притекну човеку у помоћ, кад Господ допусти. Јер да верник нема тај став, зашто би се уопште поклањао?

Да ли човек има свест о овоме кад креће на поклоничко путовање? Не, свакако, или бар не сваки посетилац. Човек има своје унутрашње разлоге, често сасвим несвесне, које је немогуће поставити у психолошке шеме, јер је сваки човек јединствен и непоновљив, али се, како год било, све на крају сведе на поверење у Господа као господара, који је моћан и уме да воли. Руси то лепо кажу: "православље је – волети".

Постоји још једна битна ствар за православног верника, то је категорија "воља Божја", која као појам не егзистира у туризму. Верник не мора, а може, да препозна тај позив Бога да дође у неку светињу, као Божју жељу да се тамо нађе. Он одлази у светињу, без обзира на све тешкоће које прате такво путовање, од беспарице до умора, а враћа се – задовољан, испуњен и помало збуњен својим новим осећањем. Колико ће бити то задовољство, зависи од његове вере, од структуре његове личности. О вољи Божјој још ће бити речи.

На исти тај начин, захваљујући истом Божијем допуштењу, долазе и туристи-атеисти, али колико ће бити озарени том посетом, то зависи колико је Божјим прстом дотакнуто њихово срце. Њихов доживљај не зависи ни од

љубазности домаћина, ни од историје светиње, ни од каквих спољашњих околности, него само од унутрашње структуре личности у сусрету са Богом. Отуда термин "преобратио се" за маловерне људе који почну свесно да се обраћају Богу, односно, човеку се унутар њега самог нешто догодило и он је почео другачије да доживљава живот, свет, околности, догађаје, људе, и што је најважније - себе самог. Исто тако, човек уопште не мора да се преобрати, не мора ни најмање духовно да узрaste приликом посете светињи. Може скроз незадовољан да се врати и само потврди своје мишљење и предрасуде о светињи. И да се обрати низу државних органа и организација да одбране његово право, као туристе, на добар провод. Али, тај, тако лош доживљај светиње, зависи од њега, од његове жеље да спозна сопствено стање, од његове способности за интроспекцију, од његове решености да изађе на крај са сопственим слабостима, а највише од - Божје воље, Божјег допуштења.

Верник то зна. Туриста то (најчешће) не зна. Верник се итекако припрема за поклоничко путовање, скоро подвижнички. Туриста нема ту врсту припреме и може у себи да препозна само радозналост, може чак и поштовање, али ће кад стигне на одредиште приметити све што му смета, све мане, хладноћу, врућину, хигијену, све. Верник ће, супротно томе, имати интензивнији унутрашњи доживљај сусрета са Богом, јер *углавном* зна шта је "призив Божији", зна како је пошао, како се ту уопште обрео, и зашто. Њему је јасно шта значи "Све што видимо, свједочи о невидљивом"⁶². И захвалан је Богу за тај сусрет. И радостан. То је најважније – осећање тихе радости, задовољства и смирености.

Дакле, поклоничко путовање се одликује радошћу поклоника и захвалношћу Богу, што је у свесном, унапред организованом путу, могао поново, опет и опет, да се сусретне са Богом у Његовој и својој светињи.

Сад се отвара ново питање: да би се верник сусрео са Богом, опет и опет, да ли мора да иде на поклоничко путовање у неку светињу? Не. Свети Григорије Богослов је чак осуђивао прекомерно одушевљавање ходочашћем, јер ходочасници често обављају путовање из празног љубопитства и упадају у неприличне догађаје и искушења. Многи православци треба да знају, сматрао је, да се у сваком храму могу причестити Телом и Крвљу Христовом (највећим светињама), а да новац, прикупљен за ходочашће, могу разделити сиромашнима.

⁶² Рим. 1, 20

Каже се: "Нити се сви у пустињу спасоше, нити у граду сви погибоше". Св. Нифонт такође каже: "Чедо, мјесто нити спасава, нити губи човјека, него дјела спасавају или губе. Нема користи ни од светог мјеста ни од светог чина онај ко не испуњава заповјести Господње. Буди побожан и човјекољубив и спашћеш се"⁶³.

Руска православна црква је највише у православном свету посветила пажње поклоничким путовањима, јер има свест и о положају савременог човека, како у Цркви, тако и у свету. Од Цркве је, у многим православним земљама историјски посматрано, човек био одстрањен, а данас му у свету прети општа алијенација. Тиме заправо РПЦ⁶⁴ показује да има свест о себи, јер у Цркви Христовој не постоји однос "ми" - "ви", или "ми" - "они", Црква и народ, зато што су сви хришћани једно у Христу и у свим хришћанима је Један (сви у Једном, Један у свима). Где год постоји однос "Црква – народ", "архијереји – лаос"⁶⁵, "свештеник – парохијани", ту већ има неког облика сепарације, гетоизације, а то је највећа опасност за Цркву као живу заједницу Бога и крштених људи.

У РПЦ напор да се помогне сваком човеку више је него очигледан само кад се погледа организациона структура Руске православне Цркве, која има, по подацима од 5. фебруара 2010. године, 160 епархија, 207 епархијских и викарних архијереја, 28.434 свештеника, 3.625 ђаконa. Активне су 30.142 парохије, 788 манастира, од којих 386 мушких и 402 женска⁶⁶. На званичном сајту РПЦ⁶⁷ може да се види како се руководи толиком духовном силом, какво је њено организационо устројство.

Један од организационих сегмената је и служба за поклоничка путовања Паломнички центар Московског патријархата⁶⁸. Колико се о томе води рачуна, најбоље говори податак да, када се на сајту РПЦ потражи појам "паломничество", како се на руском назива поклоничко путовање, добије се, ни мање ни више него 858 понуђених тема, од којих свака представља особену целину, а и величину. Ту се могу истражити ставови о паломничеству, односно, православним поклоничким путовањима. И укратко се истражени појмови и

⁶³ <http://www.pouke.org/>

⁶⁴ Руска православна Црква;

⁶⁵ Лаос = крштени народ, лаици, најнижи чин у Цркви Христовој;

⁶⁶ <http://www.pouke.org/news.php?do=view&cid=1&id=2183>;

⁶⁷ <http://www.patriarchia.ru/>;

⁶⁸ Паломнический центр Московского Патриархата, <http://www.patriarchia.ru/db/text/378093.html>

ставови представити на следећи начин. Њих је изнео Владика Марко, потпредседник Одељења за спољне црквене односе Московске Патријаршије⁶⁹:

- "Термин "паломник" потиче од речи "палмовник", што је превод одговарајуће латинске речи. Тако су првобитно називани поклоници – учесници крсног хода у Светој Земљи на празник Уласка Господа у Јерусалим⁷⁰ Након тога, *паломницима* су почели се да називају и поклоници који су ишли у друге хришћанске храмове, а не само у Јерусалим.

- Православно ходочашће се практично повезује са одлукама VII Васељенског Сабора, познатом по победи над јереси иконоборства, када је прихваћено одређење према коме Богу треба служити, а иконе треба поштовати. Ово одређење, која има карактер црквене догме, повезано је и са православним паломничеством, јер се односи на поштовање светих икона, светих моштију и других реликвија. У традицији византијске цркве *поклоницима* се називају људи који обављају путовање са циљем поклоњења светињама.

- Како одлуке VII Васељенског Сабора нису прихваћено од стране католичког Запада, појавила се разлика у разумевању поклоништва унутар хришћанства. У многим европским језицима, паломничество је означено речју "пилигрим", што у преведу на руски језик значи "луталица". Поклоници у Католичкој Цркви обављају молитве у светим местима, баве се медитацијом, међутим, поштовање реликвија, које постоји у Православној Цркви, у католицизму је одсутно.

- Још даље од Православља отишли су протестанати, који не изражавају поштовање ни светитељима, ни иконама, ни светим моштима. Због ове разлике у разумевању паломничке традиције у хришћанству, може се говорити о православном поклоништву⁷¹.

Када је реч о верском туризму, на сајту РПЦ⁷² може се прочитати и следеће: "У наше време неретко се могу чути такви изрази као "паломнички туризам", "поклонишка тура", "паломничка екскурзија"⁷³, итд. Сви ови изрази потичу из неразумевања природе паломничества, из његовог приближавања туризму по чисто спољашњој сличности. И ходочашћа и туризам имају везе са

⁶⁹ <http://www.poklonnik.ru/site.xp/050050056124.html> (moskovski Patrijarhat, Palomničeski centar;

⁷⁰ Овај празник се у Руској Православној традицији назива Палмино васкрсење, Цвети);

⁷¹ <http://www.poklonnik.ru/site.xp/050050056124.html> (moskovski Patrijarhat, Palomničeski centar);

⁷² Исто;

⁷³ Рус. экскурсия = излет

путовањем. Међутим, и поред сличности, они су различите природе. Чак посећујући исте светиње, паломници и туристи то чине другачије".⁷⁴

Туризам се доживљава као "путовање са сазнајним циљевима"⁷⁵, јер је основна карактеристика ове врсте туризма "упознавање са историјом светих места, са животом светих, архитектуром, црквеном уметношћу". Централно место у ходочашћу зазимају молитве, богослужења и поклоњење светињама. **"У процесу обављања паломничества главно што се јавља у току молитве није одговор на спољашње испуњење обреда, него тај дух који влада у срцу, духовна обнова која се дешава са православним хришћанином"**⁷⁶. Руска Црква се са уважавањем односи и према туристима који посећују Хришћанске светиње. "Црква сматра верски туризам важним средством за духовно просвећене наших суграђана"⁷⁷.

Генерални директор Паломническог центра Московског Патријархата, г-дин С. Ј. Житењов, у тексту "Ходочашће – древна душеспаситељна традиција православних хришћана каже: "Паломничество, за разлику од туризма, има увек, по правилу, један основни циљ - поклоњење светињама, које је повезано са великим духовним напрезањем, уз молитву и богослужења. Понекад је паломничество везано и са физичким радом, када *трудники* (тако називају ове поклонице) треба да изврше неки физички рад на светом месту. Паломничество привлачи стотине хиљада, па чак и милионе људи, **јер су у светом месту молитве делотворније** и сви православни верници маштају да посете света места везана за земаљски живот Спаситеља и Пресвете Богородице. Веома је важно шта човек носи са собом у души за време паломничества у светињи, колико је искрен. Ако он долази само због радозналости, или да научи нешто ново, то није паломничество, него верски туризам. А ако човек стигне на свето место са бојажљивом трепетном молитвом и молбом нашем Господу Исусу Христу и Пресветој Богородици, која исходи из саме душе, с вером, то човек прима у светом месту посебну Божју благодат (милост)"⁷⁸.

Дакле, могло би се приметити да се код руских православних хришћана прави разлика између паломничества и верског туризма. Како су опште та два

⁷⁴ <http://www.poklonnik.ru/site.xp/050050056124.html>

⁷⁵ Исто;

⁷⁶ Исто;

⁷⁷ Исто;

⁷⁸ Исто;

појма доведена у везу, осим што се и једна и друга појава одликују путовањем у светињу? Управо поменутом манипулацијом историјским чињеницама везаним за туризам. Житењов о томе каже: "Највећа грешка оних који сматрају да је паломничество врста туристичког путовања, лежи у ставу да је туризам настао пре паломничества. Но, то безусловно није тако, јер је само руско православно поклоништво старо више од 1000 година, а у цело хришћанско поклоништво је старо преко 1700 година. Масовни туризам је у модерном смислу настао тек у првој четвртини XX века"

Када су овако анализирани помови: *туризам, вера, верски туризам, религија, религијски туризам, ходочашће, паломничество и поклонишко путовање*, остаје да се истражи какав је однос науке према одласцима у људи у света места. У том смислу ваља кренути од социологије и психологије туризма, јер се ово истраживање и ради са становишта туризма.

ДРУГА ГЛАВА

ВЕРСКИ ТУРИЗАМ КАО ПРЕДМЕТ НАУЧНИХ ИСТРАЖИВАЊА

Да би се научно валидно говорило о верском туризму, ваља прво указати на научна истраживања, у првом реду социологије. Тек у тој матрици може се научно видети где је место верског туризма у друштву. Но, прво ваља истражити шта је социологија туризма, будући да се на студијама туризма изучава социологија, али не и социологија туризма. Потом је важно истражити да ли се и како перципира верски туризам у психологији туризма. И то ће бити поглед кроз призму две научне гране које се баве туризмом.

Затим се мора истражити како социологија религије и историја цркве бележи статус верског туризма у оквиру свог предмета истраживања.

2.1. Настанак и развој социологије туризма

Иако је **Френсис Бекон** још у XIV веку говорио „природа је отворена књига сазнања“⁷⁹, чиме је указивао на то да путовање представља фазу сазнајног процеса, све до XIX века може се говорити о путовањима са циљем обиласка и посете неког другог места само у контексту путовања из верских разлога, дакле са циљем задовољења верских потреба. Тако бар тврди проф. др Љубиша Митровић у својој књизи „Социологија туризма“. Остала путовања, ваља претпоставити, имала су друге мотиве: миграционе, ратне, интерперсоналне, али добровољно путовање у удаљена места имало је, према овом аутору, пре свега религиозни карактер. Наравно, професор Митровић говори у својој књизи о туристичким путовањима, не упуштајући се у то да ли се путовања из религиозних разлога, обављена до XIX века, уопште могу везивати за појам туризма, упркос томе што имају неке атрибуте туризма (колективитет, одређена дестинација, организационо посредништво у путу, смештају и исхрани, итд).

Откуда уопште та сумња да путовања верника, историјски посматрано, не могу бити вид туризма? Отуда што је туризам, између осталог и масовна појава, настала мотивацијом различитом од разлога за предузимање верског путовања, у условима који су за веру ирелевантни – слободно време или доколица и вишак

⁷⁹ Проф. др Митровић, Љубиша „Социологија туризма“, стр.45, Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;

средстава. Те карактеристике, већ је речено, садржи дефиниција туризма, а ваља видети шта о томе каже социологија туризма, како та наука дефинише туризам, шта каже како је туризам настао, који му је друштвени контекст. Како су се упоште стекли услови за развој туризма? Одакле слободно време и слободна средства, како се јављају ти конституивни чиниоци туризма? Друштвени контекст је за туризам веома битан, јер су у њему и развојни и субверзивни фактори. Пођимо редом.

Већ на основним предавањима из области туризма, а посебно на последипломским студијама⁸⁰ будући научни посленици у области туризма науче да су основне карактеристике туризма:

- слободно време;
- слободна средства
- масовност.

Али, *слободних средстава* је било одувек. Увек је неко у друштву имао некакав вишак средстава који је могао да одвоји за пут: и робовласник, и феудалац, и капиталиста, и социјалистички представник своје елите, али није било туризма одувек. *Доколицу* су исти ти делови друштва имали довољно. Али њихова путовања не представљају туризам – нису била масовна. Маса је била сиромашна. Свакако, веома је важно отворити и следеће питање: да ли су, посматрано кроз историју, верска путовања била најмасованија? Јер, ако се има у виду да се кроз историју није олако кретало на пут, од индивидуално мотивисаних путовања, она са верским циљем вероватно јесу била масовна у односу на друга путовања. Међутим, колико је то било масовно, тешко је проценити јер нема података који би прецизно говорили колико је верских путника било у односу на вернике и колико верника у односу на становништво. У сваком случају, та хипотетичка рачуница говори да је број путовања у директној вези са развојем привреде. То значи да су тек у XVIII и XIX веку индустријализација и урбанизација довеле до повећања продуктивности рада, што је довело до смањења радног, а повећања слободног времена, што је претпоставка за одвајање од радног и родног места. Али коме? Како? И којим редом? До тога се дошло, подсетимо се, прво грађанским револуцијама због прекомпоновања друштвене сцене у односу на капитал, преко сурове експлоатације намештеника, која се огледала у

⁸⁰ Предавања на последипломским студијама, генрецији 2006. године, на Факултету за туристички и хотелијерски менаџмент, Универзитету „Сингидунум“ у Београду,

целодневном раду са застрашујуће ниским надницама, до појаве радничких покрета, који су се борили за праведнији однос према раду. Дакле, у тим условима се јавља хуманије радно време, односно назире се могућност више слободног времена код непосредног радништва.

Значи, прва туристичка путовања је могла себи да приушти млада буржоазија средствима раног суровог капитализма, али и интелигенција, уметници, сачувано племство у Русији, сви они који су живели од туђег рада. Али, пошто се и радништво борило за хуманије услове рада, а и добијало те битке, тако и њихове потребе временом задобијају задовољење. Велики технички изуми, боља организација привређивања, самим тим и већа продуктивност, снажење радничких покрета и њихова солидарност, доводе до повећања надница, до дела слободних средстава који ће припасти радницима. То је битно за настанак туризма – новац који су радници могли да одвоје за путовања не из нужде, него из разоноде, радозналости, због опоравка итд. Временом, кретања управо радника повећавају се и ето туризма као масовне друштвене појаве. Нема туризма без масовних путовања, речју, нема туризма без масе која има и слободна средства и слободно време. Елита није маса. *Социологија туризма* се управо бави временом у коме долази до подруштвљавања привилегија дотадашњег „високог друштва“. И сама је млада наука - настала је тек у XX веку и имала је свој сопствени развојни пут.

Када се први пут уопште спомиње социологија туризма? Почетком XX века, али се озбиљнији кораци у социологији туризма могу пратити овим редом:

- 40-их година Швајцарци Курт Краф и В. Хунцикер настављају анализу туризма;
- 50-60 их година јављају се економске парадигме у тумачењу туризма као друштвене појаве;
- 70-их еколошке,
- 80-их се већ разматра социо-културни контекст туризма,
- 90-их година, туризам се ставља у антрополошко-културолошки контекст,
- 2001. године, на почетку XXI века, туризам долази под лупу функционалистичке анализе, као „путовање ради одмора и разоноде“.

У ком периоду је путовање верника у свето место попримило димензије верског туризма? Или када је добило овај назив? Бави ли се социологија туризма

тима? Шта је њен предмет истраживања? Ваља прво прецизно утврдити чиме се бави социологија туризма, како се развијала та грана науке и тек у том контексту посматрати верски туризам.

2.1.2. Предмет социологије туризма

Да би се знало бави ли се уопште социологија туризма путовањима верника у света места, мора се видети шта је уопште предмет изучавања те науке.

Др Александар Тодоровић⁸¹ у дефинисању предмета социологије туризма каже да ова наука има за „предмет проучавања туристичку масу, то јест, друштвене групе које користе део свог слободног времена⁸² да кроз путовања врше промену средине⁸³ ради опоравка, разоноде и ради задовољења културно-уметничких потреба“. То би била Тодоровићева дефиниција у *ужем смислу*. Дакле, она садржи категорије:

1. туристичка маса,
2. одређени део слободног времена,
3. опоравак, разоноду и културно-уметничке потребе.

Овде се одмах може отворити питање односа религије и туристичке масе. Односно, отвара се питање да ли је појединац, који одлази на индивидуално путовање из верских разлога, део туристичке масе о којој говори др Тодоровић? Односно, да ли се и индивидуално, или групно, но свакако не масовно упућивање ка одређеној светињи, може третирати као туризам? Ово питање је овде само отворено, али се оно не сме сметнути са ума, уколико се дефинитивно прихвати да је једна од основних карактеристика туризма - масовност, масовна путовања.

Ова дефиницију А. Тодоровић прошируј и на:

1. туристичке агенције и друге туристичке организације,
2. становништво које живи од туризма.

То би била дефиниција предмета социологије туризма у *ширем смислу*.

⁸¹ Др Тодоровић, Александар: „*Социологија туризма*“, стр.12, Привредна штампа, Београд, 1982. год.;

⁸² Годишњи одмор, дводневно слободно време, дневно слободно време, исто дело;

⁸³ Врше промену места боравка, исто дело;

Проф. др Симо Елаковић у „Социологији слободног времена и туризма - фрагменти критике свакодневља“⁸⁴ каже: „Туризам је својеврсни друштвени процес и однос између различитих друштвених група и *homoturisticus* се може разумети тек у контексту глобалног друштва и његових промена“. Он посматра *homoturisticus*-а и смислу еманципације, али и отуђења. Радови професора Елаковића су занимљиви са више становишта: због, чини се, сасвим правилног довођења у везу туризма и глобалног друштва, али и због дефиниције појма *доколица*, као конститутивног елемента туризма. И једно и друго је веома важно за поимање верског туризма – данас.

Истина, појам *доколица* подразумева и слободно време добијено смањењем времена рада, као и слободно време настало потпуним нерадом, дакле може бити и *досађивање*. И то говори само о количини слободног времена. Међутим, о слободном времену се може говорити и у смислу његовог испуњења делатностима које нису егзистенцијална обавеза. У том смислу *доколица* се може посматрати као безидејна и беспредметна, али и као креативна. То зависи чиме је испуњена. Али не треба превише улазити у појам *слободе* и *слободног времена*, јер је то био предмет истраживања тако великог броја филозофа, мудраца, научника, да се тога можемо само подсетити и тако начас створити слику свих могућих дефиниција или представа о световном поимању *слободе* и *слободног времена*. И када бисмо све то овде изнели и хтели да тај, некако сублиминисани појам вежемо за православље, то би опет био световни поглед на хришћански живот. Јер хришћански живот не познаје појам *слободног времена* како га философија познаје, на пример, а камо ли како се о слободном времену промишља у туризму. И не треба кроз мале, партикуларне, посебне призме, каква је *доколица*, посматрати целину и пуноћу живота у Богу и са Богом.

У православљу се каже: „Кад се човек досађује - ђаво ради“. Другим речима, не постоји слободно време без Бога. Или, појашњено, сваки тренутак, било да се он проводи у раду, молитви или сну, посвећен је Богу. Јер када би постојала *доколица*, време без Бога, по поимању хришћана то не би била слобода, него ропство. Шта то значи? Како то у хришћанству не постоји *доколица*? Да постоји, то би значило да постоји слободно време без Бога, да постоји време кад је човек ослобођен Бога. А тога заиста нема, јер све што се ради, ради се молитвено.

⁸⁴ Проф. др Елаковић, Симо: „Социологији слободног времена и туризма - фрагменти критике свакодневља“, друго допуњено издање, Савремена администрација, 1991. год.;

Обично је реч о *Исусовој молитви*, која се у животима посвећених монаха одвија и у сну. А кад се у људском срцу непрекидно одвија Исусова молитва, онда човек чини оно што је Богу мило, оно што је богоугодно. Да би човек знао шта је мера свега, да би знао кад је нешто здрава заштита сопствене личности, а кад је нешто страствено претеривање, мора непрекидно бити у контакту са Богом и свим његовим светима. Најлепше је, најкорисније, најузвишеније је испуњавати се Светим Духом на Светим Литургијама. Ако се томе дода и непрекидна молитва, што је исто што и непрекидни разговор са Христом, а то управо значи и непрекидно пребивање у Христу, онда је то најбољи водич кроз живот. Човек једноставно „зна“, иако не зна како „зна“, шта му ваља чинити, шта је Богу мио посао, шта је богоугодан начин живљења. У том смислу се и каже „Кад се човек досађује - ђаво ради“. У ту празнину се убацује туризам. Зато му је и потребно слободно време.

Проф. др Љубиша Митровић у својој књизи о социологији туризма каже: „Туризам као феномен, представља својеврсну просторну и социјалну интеракцију људи и друштвених група, међусобно, и наспрам природе“.⁸⁵

2.1.3. Социолошке парадигме туризма

Различити правци у социологији туризма, различити теоријски погледи на туризам, требало би да нам помогну да сагледамо и место верског туризма у општем поимању ове друштвене појаве. Међутим, ми то не можемо док прво не сагледамо развој социолошких теорија уопште, па у контексту свих тих теорија да потражимо једну њену грану, социологију туризма, па тек тада да сагледамо социолошко тумачење верског туризма, ако се тиме уопште неко бавио. Пођимо редом, имајући у виду да „у социологији, као и у другим друштвеним наукама, не постоји јединствен методолошки приступ за изучавање друштва и друштвених појава, који би био опште прихваћен“⁸⁶. Посебно никако не треба смести са ума, да скоро све школе социологије имају сопствени поглед на порекло друштва, на његову суштину, на социолошку епистемолошку природу, као и на улогу социологије као науке у самом друштву. У склопу тако отежавајуће исцепканости, или разурнености, у социолошкој науци, ми треба да уочимо, препознамо,

⁸⁵ Проф. др Митровић, Љубиша: „*Социологија туризма – увод*“, стр 61. Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;

⁸⁶ Проф. др Пешић, Михаило и др Базић, Јован: „*Социологија*“, Универзитет Сингидунум, Београд, 2005;

анализирамо једну универзалну појаву као што је однос *човек - Бог*, за којим човек трага - путујући и да је поставимо у одговарајућу социолошку парадигму, јер путовања јесу социолошка појава - уколико је тако нешто уопште могуће. Притом се нећемо задржавати на основним методолошким правцима у социологији (позитивизам, историзам, марксизам), него ћемо одмах прећи на оне социолошке теорије које прате настанак и развој туризма.

2.1.3.1. Економистичка парадигма туризма

Економистичка теорија туризма базира се на следећем ставу: „Туризам је економски индукован и доприноси економском развоју друштва, увећава приходе земље и становништва“⁸⁷. Овај став заступају теоретичари механичког материјализма, који туризам сагледавају као привредну грану, као сегмент привредне структуре који има позитиван утицај на економски раст. Полазећи од чинилаца који су довели до настанка туризма, индустријализације и урбанизације, слободног времена и доколице, они туризам виде као масовну појаву тек кад радници почињу да се удаљавају од „царства нужности“ и крећу у сусрет задовољењу својих потреба. За њих је туристичка потрошња у функцији обнове и репродукције психо-физичких снага радника. Истовремено, потрошња подстиче производњу и економски раст капитала. Све у свему, према овој парадигми туризам је у функцији капитала, а не у функцији човека.

И без обзира што у поменутој књизи професора Митровића није превише простора посвећено овој теорији, мисао да туризам доприноси економском развоју друштва, доживљава скок од првих теорија механичког материјализма до савремене праксе, прескачући скоро читав век? Зашто? Зато што не смемо да заборавимо да је туризам настао у једној држави (Великој Британији) која је имала такав индустријски раст у XIX веку, да је у њој од свега почело да се прави индустрија, па и од религиозно мотивисане борбе против једног страшног порока и болести, какав је био (и остао) алкохолизам. Данас, када битка за профит загађењем уништава и саму планету, када нема поре људског живота из које се неће исцедити профит, када се он више не ограничава никаквим суверенитетом, моралом, простором, ни једном категоријом, туризам се враћа у оне економске оквире у којима је и настао, али сад на глобалном нивоу. То је веома важно

⁸⁷ Проф. др Митровић, Љибиша: „*Социологија туризма – увод*“, стр 63, Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;

апострофирати, јер се из тога види шта је заправо туризам, зашто се на њему инсистира и колико је опасно пребацити целокупну привреду са производње на услуге.

Да ли верски туризам даје повода да се и о њему овако промишља? Да, верски туризам да, посебно „религијски“ којим се баве чланице WRTA, а да ли и путовања верника спадају у верски туризам, ваља и даље испитивати. Чини се да су назив „верски туризам“, путовањима из верских побуда, дали управо они који туризам доживљавају као економску категорију. Верник никада за себе неће рећи да је из туристичких разлога био у светињи. За њега то чак није ни увредљиво, колико изазива смешак.

Прикладна илустрација за тврдњу да се вера може добро економски валоризовати је пример Међугорја, малог места поред Читлука у БиХ, где је шесторо деце, 1881. године „видело Госпу“, и од тада, до укидања овог лажног култа, деца су, како пишу медији, „видела Госпу“, ни мање ни више, него 40.000 (четрдесет хиљада!) пута. „Међугорје је тако постало туристичка Мека, која и данас има највише смештајних капацитета у целој БиХ (више од 15.000), а заслужно је и за преко 50% укупног прихода од туризма.“⁸⁸. Медији су још писали: „Само из Велике Британије годишње стигне неколико стотина тисућа људи, а у околици су изграђене небројене цркве, хотели, апартмани...“ Међутим, испоставило се да је све то превара и Римо-католичка црква је реаговала веома оштро. Рекло би се и храбро, јер ипак треба храбрости за укидање такве илузије, која је трајала годинама на очиглед целе светске јавности⁸⁹.

Међутим, за огромном зарадом жале људи других вероисповести. Тако у електронском издању магазина „Старт“, у тексту о туризму у БиХ, пише: „Посебице треба истаћи сегмент вјерског туризма у БиХ. Прије свега се ту мисли

⁸⁸ <http://www.bljesak.info/content/view/11047/159/>

⁸⁹ Дејли Мејл, британски дневни лист, позивајући се на изјаву ватиканског бискупа Андреа Гема, тврди да је указане у Међугорју обична превара „у циљу вјерског туризма“. „Шест видјелаца годишње привуче око 5 милиона ходочасника у Међугорје, пружајући тако прилику за уносан посао локалним тврткама“ - преноси Дејли Мејл, и даље пише: „Андреа Гема је за један часопис у Италији изјавио: „Католичко светиште у Херцеговини представља само лукавство Сотоне. Све је то ђаволје дјело. Све се одвија само ради зараде. У Међугорју се све врти око новца, ходочасника, кућа за изнајмљивање и продаје јефтиног накита, што је велика срамота и дјело самог ђавла. То је прави скандал“. Бискуп Гема је тада најавио да ће се Ватикан ускоро обрачунати с групом која тврди да им се од 1881. године указује Госпа. Дејли Мејл на крају цинично примјећује како „Видјелице“ данас имају лијепе велике куће с тениским теренима и возе скупе аутомобиле“. И заиста, Папа Бендикт XVI је и званично прогласио познато светилиште у херцеговачком сеоцету Међугорје - чистом преваром и најавио драконске мере против тамошњих свештеника.

на Међугорје, мало мјесто поред Читлука. Према неким истраживањима, најдуже се задржавају туристи из Америке и Јапана, и то до седам дана. Остали до четири. Цијене смјештаја се крећу од 20 до 150 КМ. *Дани Ајватовице* су такођер вјерска манифестација која се сваке године одржава у Прусцу. Та седмодневна манифестација, нажалост, за сада је само локалног, БиХ карактера.“⁹⁰

Каква је, у том смислу, ситуација у Србији?

На 40. *Сајму туризма* одржаном у Новом Саду од 9. до 14. октобра, 2007. године, по први пут су представљени *потенцијали за развој верског туризма*. Медији су тада овако писали: „Стручњаци истичу да и Србија има реалне шансе, односно квалитетне потенцијале за развој верског туризма. Са њиховом правилном промоцијом би, истиче мр Радивој Мрачевић, аутор и организатор пројекта представљања верског и поклоничког туризма, односно представљања културних добара верских заједница у Србији, уз добру стратегију, могла да постане водећа земља по броју гостију поклоника, не само у региону већ и у свету. „Италија, на пример, од верског туризма заради годишње око пет милијарди долара - наводи Мрачевић - У обилазак око 2.200 самостана и светилишта долази око 40 милиона туриста годишње. Хрватска већ увелико користи своје потенцијале, слично је и у Мађарској, а у земљама „источног блока“ , односно, у посткомунистичким земљама, овај вид туризма такође цвета. Србија би - додаје Мрачевић - користећи своје манастире које је UNESCO ставио на листу светске културне баштине, односно Студеницу, Сопоћане, Дечане, Грачаницу, Богородицу Љевишку, али и Пећку патријашију, могла да постигне велике резултате и да привуче многе туристе“. Потом додаје: „Ту су и Сремски Карловци и Фрушка гора, са 37 светих храмова, фрушкогорским манастирима, од којих је 14 средњовековних, а све то на стратешком месту, 20 километара од Новог Сада и 70 километара од Београда“ - прецизира Мрачевић - Када се наведу ови разлози, јасно је да би верски туризам требало да постане национални пројекат. То би, наравно, захтевало и посебне религијске туристичке програме, и енергичнији маркетинг... Жеља нам је да на овај специфичан начин, на високом организационом нивоу, представимо културна добра свих верских заједница у Србији - наводи даље Мрачевић“⁹¹.

⁹⁰ <http://www.startbih.info/Tekst.aspx?id=64>;

⁹¹ Суботић, Н.: „*Шанса за Србију*“, Новости, 07.10. 2007;

Како би развој верског туризма требало да изгледа у српској пракси, коју мр. Мрачевић очигледно игнорише? Прво би требало да заборавимо како се стиже до српске културне баштина која је на листи UNESCO-а (Дечани, Грачаница, Богородица Љевишка, Пећка патријашија), а које мр Мрачевић у својој визији помиње. За туризам је безбедност изузетно значајна категорија, а у каквом су окружењу ови манастири? Друго, како је уопште могуће ове светиње спомињати у истој равни са италијанским верским туризмом и зарадом од пет милијарди долара, коју од такве привредне гране има Италија?! Колико може да се заради на српским светињама у бодљикавој жици у односу на зараду од посета Ватикану? И једно и друго је по Мрачевићу верски туризам. Треће, колико би се тек зарадило на Косову и Метохији, да није срушено стотине цркава и манастира? Дневни лист „Новости“ је 2003. године у наставцима доносио списак порушених српских манастира и цркава на КиМ⁹².

Мр. Мрачевић даље појашњава: „Желимо да представимо лепоте манастира, цркава, самостана, катедрала, синагога, џамија, али и лепоту верских обичаја, црквених реликвија, књига, записа, културе одевања, исхране, фолклорног наслеђа, уметности, појања... Судећи по интресовању, идеја је добро прихваћена, тако да се надамо да ће овај први корак отворити пут ка интензивном развоју ове врсте туризма у Србији“.⁹³

Тако говори један од стручњака за туризам у Србији, који би да од туристичке понуде Србије направи папазјанију, и мелшпајз, или како би се то већ на свим страним језицима рекло. Он сматра да у понуду треба да се стави заједно од свега по мало: мало „манастира, цркава, самостана, катедрала, синагога, џамија, али и лепоту верских обичаја, црквених реликвија, књига, записа, културе одевања, исхране, фолклорног наслеђа“, као да, бар стручњаци, не треба да разликују профану од духовне културе. Како је могуће да се дође у овакав стручни ћорсокак? Колико се у изучавању туризма уопште учи о култури?

⁹² „Новости“ од 16.8.2003. године, фелтон: „Меморандум СПЦ од Косову и Метохији“: „ИСТОВРЕМЕНО са прогоном православног српског народа, уз разноврсна насиља и злочине (избацивање из кућа, пљачке, силовања, киднаповања, убијања и масакрирања невиних људи) вршено је, и још увек се врши, систематско затирање духовних корена српског народа пљачкањем, демолирањем, паљењем и рушењем и православних цркава и манастира. На списку порушених и демолираних, данас их је 110. Код свих ових цркава и манастира опљачкане су или спаљене манастирске и парохијске зграде, а до сада (мај 2003. године) ниједан случај рушења цркава и манастира није расветљен, нити иједан кривац ухваћен. Напротив, напади се настављају, и број страдалих светиња се повећава“. (Списак уништених светиња дат у "Новостима" налази се у Прилогу 3, на крају рада);

⁹³ Суботић, Н. „Шанса за Србију“, Новости, 07.10. 2007;

Разликује ли један туристички стручњак основне категорије: шта је култура, а шта уметност? Шта је духовна, а шта материјална култура? На основу чега он то разликује? Да ли на основу опште социологије? Или социологије културе? Или посебног предмета везаног за место културе у туризму. Или како би се правилније рекло: где је место туризма у култури, јер је култура шири појам од туризма?

Овако долазимо до питања: шта се „под културом одевања“ у верском туризму подразумева? *Ревивија одеће* у којој је пристojно ући у светиње или *одежде верских великодостојника*? *Народне ношње* пре би биле ресурс културног него верског туризма, али би и њих прво требало реконструисати. Осим добре намере, чини се као да нема дубљег промишљања шта све треба верским туризмом да се посредује.

Треба видети шта кажу и други стручњаци о економском значају туризма. Ево једне презентације на интернету, непознатог београдског мислиоца, који је на следећи начин имао академски приступ туризму, („академски“ судећи по скраћеници „ас“ за академску мрежу): „Често се каже да је туризам вид индустрије – „индустрија гостопримства“, „бела индустрија“ и слично. Масовно учешће људи у различитим облицима туризма, изграђена материјално-техничка база и запослено особље, претворили су га у „индустрију“. То се односи, како на коришћење индустријских метода у производњи и реализацији услуга у хотелијерству, угоститељству, транспорту и другим економским туристичким делатностима, тако и у делатностима у финансијско-трговинским операцијама, организацији и управљању, читавом циклусу производње, понуде и реализације туристичких услуга. Објективно, туризам игра важну улогу у развоју привреде земље рецептора и отварању радних места⁹⁴.

Када се доведу у везу ова два мишљења, а она су само два мала илустративна исечка из преовлађујуће српске стручне мисли о туризму, може се уочити да се апострофира изванредан „туристички потенцијал“ (прво промишљање), који ће да буде искоришћен у „индустрији туризма“, у „белој индустрији“ (друго промишљање). Притом се заборавља да поменути „потенцијали“ верског туризма нису прављени за туристичко тржиште. И не служе томе. Манастири су, приде, и нечије куће, домови у којима живе људи који су се издвојили из света баш да не

⁹⁴ <http://georgije.ekof.bg.ac.yu/~geografija/images/stories/turizam/Turizam.ppt>;

би били с њим. Пита ли њих неко да ли желе да играју „важну улогу у развоју привреде земље рецептора и отварању радних места“?

Дакле, верски туризам је лако подвести под економску парадигму туризма, уколико се за њену реализацију старају, и о њој промишљају, посленици у туризму. Ако о њој промишљају они којима сакрални објекти припадају, онда се посете верским објектима не могу доживљавати у смислу о коме говори економска парадигма. Или бар код њих не би смело да буде речи о економским разлозима за отварање врата посетиоцима, чак и кад их и ако их има.

Како се уопште може знати да ли постоји и колики је економски утицај верског туризма на укупну економију друштва? У Србији држава нема увид у финансијско пословање било које верске заједнице на својој територији. Држава је секуларна, а црква аутономна. Српска Православна Црква, по својој питомини и ненасиљу, оставља свакој епископији да донесе прописе везане за сопствено финансирање. Епископије, пак, дају слободу манастирима и црквеним општинама да одлучују о њиховим финансијама. С тим што свако, у целокупној хијерархији, зна каква је његова обавеза у Христу према делокругу рада којим Црква управља. Какве су то обавезе, то мирјанима није познато.

Но, једно је сигурно, држава има економске користи од посета српским православним светињама само посредно, од потрошње везане за секундарне услужне делатности које су у функцији верских путовања (саобраћај, угоститељство, евентуално хотелијерство, опорезивање аутора верских реликвија које се продају као сувенири, итд).

Осим користи коју има држава од секундарних услуга, од верског туризма економске користи могу да имају и туристичке агенције које се, поред осталог, баве верским туризмом. Тиме, посредно и држава, кроз опорезивање рада ових туристичких агенција. Њих је много, ваља само потражити на интернету, али никакви званични статистички подаци, који би говорили о економији у овој области на нивоу државе, не постоје, те се тако не зна колико се приходује од манастирских тура тих агенција.

Постоји још један сегмент друштва, истина мали, који се нелегално бави овом делатношћу, о чему се свако може обавестити помоћу летака залепљених на бандерама испред српских цркава. То су људи који, мимо Цркве и мимо државе, организују посете манастирима. Али, како држава нема увид у обим оваквог пословања, она нема ни економске користи. Имају само појединци који се тиме

баве. Истина, Црква то сузбија тако што не дозвољава долазак без благослова, а држава је у стању законски да санкционише такво понашања. Али, увек се нађе неки модус да се физичка лица ипак баве овом делатношћу. Раније је била популарна форма разних удружења грађана, а сад се праве уговори са лиценцираним агенцијама, па агенција узме проценат од физичког лица, а ништа не организује, или организује делимично. Док није било државне контроле, то је био најраспрострањенији начин обилазака српских манастира, јер је најмање коштао.

Становништво такође нема непосредне економске користи од верског туризма, јер се оно не бави оваквом врстом туризма, у смислу пружања одређених услуга. Осим ако се под „становништвом“ не подразумевају монаси у манастирима.

Када се свеукупно сагледа верски туризам у Србији, јасно је да се он, бар у Србији, не може посматрати кроз економску парадигму. И то ако се посматра са становишта туризма, а не вере.

2.1.3.2. Еколошка парадигма туризма

Еколошка парадигма туризма полази од чињенице да се екологија дефинише као научна дисциплина која проучава распоред и распрострањеност живих организама, али се бави и биолошким интеракцијама између организама и њиховог окружења. У еколошком смислу, туризам се дефинише као нека врста кретања друштвених група из једне екосредине у другу. У тој масовној интеракцију између човека и геопростора, мора се отворити питање угрожености природе. Прекомпоновање културе за потребе туризма је већ констатовано бројним критикама, од угрожености Акропоља, до измене у понашању домицилног становништва. Међутим, и пре тога, а и паралелно са тим, отварају се бројна питања у вези и са еколошком угроженошћу и природних ресурса. Тим питањима се баве еколошке теорије у оквиру социологије туризма. Оне се тиме баве са становишта угрожености природе, али не и евентуалног доприноса туризма да се искорене неке штетне појаве које угрожавају екосистеме, а који су од капиталног значаја за туризам. Мора се ипак напоменути да и туризам може утицати на промену еколошке свести домицилног становништва или менаџмента одређене туристичке дестинације. Може, али, чини се да и не може увек. Томе ето примера на Копаонику, који је центар српског зимског туризма, где поједини посленици у

туризму покушавају да промене еколошку свест и гостију и менаџмента дестинације, али судећи по еколошкој слици Копаоника - не успевају у томе⁹⁵. Следећи пример је хрватска обала Јадранског мора, где Министарство заштите околиша објављује податке о чистоћама плажа у свим приобалним жупанијама, па ако те жупаније желе већи туристички прилив, онда морају да поправљају и еколошку ситуацију на целој својој територији. Али, не треба се заваравати: између заштитника екосистема и туристичке привреде увек има латентне борбе, која се држи под контролом добрим спровођењем еколошких прописа. Ипак, судећи према стању планете, профит побеђује и само живљење на њој. Отуда и појава еколошке етике. У оквиру ње отварају се бројна питања: да ли се почетком XXI века човечанство суочава са еколошким изазовима без преседана, или их само производи? Да ли Земљи прети еколошка катастрофа? Да ли је природа човеков непријатељ кога треба победити, покорити и привести некој корисној хуманој намени? Или је човек део шире заједнице живота, у којој међузависнот има примат? Какве обавезе има садашња генерација према будућим? Многи еколошки проблеми настају, не из незнања или злонамерности, већ из мањка подстрека за забринутост. Еколошка етика испитује разлоге и зашто имамо тај мањак и зашто треба да будемо забринути⁹⁶.

Али, ако бисмо се задубили у саму суштину еколошких парадигми у оквиру социологије туризма, могло би се приметити да негде, као крајњи, мада утопистички еколошки циљ, стоји жеља да се човек може слободно кретати планетом Земљом, уживајући у сваком њеном делу. Човеку би то било могућно, с обзиром на то да је економски тако добро ситуиран унапредовањем технологијом, да има слободног времена на претек. Туризам би тако постао начин живљења економски еманципованог човека. Не би више био глобална масовна појава која угрожава природу. То, наравно, никад неће бити, јер спада у ред утопистичких теорија, али је хумано као еколошка туристичка тенденција.

⁹⁵ Тим од три последипломца са Универзитета *Сингидунум* (мр Љиљана Васић, мр Весна Николић и Сениша Трифуновић, апсолвент последипломских студија запослен у ТО "Рашка"), 2008. године су урадили истраживање еколошке заштите Копаоника и утврдили да обе фабрике за пречишћавање воде не раде, да не постоји канлизација, да је ђубре расуто по самом туристичком центру, да у јуну месецу још увек стоје новогодишње јелке испред викендица, да предстоји сеча огромног броја зимзеленог дрвећа уколико се буду правиле нове ски-стазе, о изградњи дивљих путева (неасфалтираних) у оквиру тог националног парка итд. О томе је сачињена фото-документација и чека почетак рада Центра за развој рецептивног туризма, како би снимљено стање било презентовано;

⁹⁶ Бабић, Јован у приказу књиге Жозефа де Жардина: *„Еколошка етика: увод у еколошку филозофију“*, „Службени гласник“, Београд, 2006. године;

Међутим, највише што може да постигне *еколошка пракса* у односу на туризам, је то да укаже на евентуално угрожавање неког ресурса због масовних туристичких посета, и помогне да се одређена, још увек недевастирана дестинација заштити, колико год је то могуће. И ту социолози туризма, који туризам посматрају кроз екологију, и те како имају значајну улогу у савременом свету. Што се више технологија развија, што је виши цивилизацијски ниво друштва, то је већа потреба за еколошки очуваним феноменима, јер их је све мање. Самим тим потражња за еколошком чистотом и чистоћом је већа.

Да поткрепимо то подацима о савременим кретањима на светском туристичком тржишту. Када је реч о регијама, све је већа потрага за егзотичним, а нетакнутим местима у свету. Отуда раст туризма у Југоисточној Азији⁹⁷, на пример. А када је реч о врстама туризма, све је већи промет у сфери сеоског туризма, планинског туризма, еко-туризма, наутичког туризма и рафтинга, напосе у области културног туризма, итд. Све то говори о потреби човека XXI века да се нађе у незагађеној, неартификованој средини, зато што је то напросто његово природно окружење.

Међутим, у еколошкој теорији туризма може се уочити и амбивалентна улога туризма у односу на природу. „С једне стране, природа призива *homoturisticusa*, а са друге стране, прекомерна потрошња природних ресурса нарушава еколошку равнотежу“⁹⁸. Међутим, то је само привидан парадокс, који изгледа још увек нису уочили творци еколошке парадигме. Нису у сукобу *homoturisticus* и природа, него профит и природа. *Homoturisticus* је само обичан човек који има потребу да побегне од алијенације у сопственој бетонској средини. Та његова потреба се и те како препознаје у индустрији туризма и прави му се, стратешки свесно, понуда коју ће туриста са великом вероватноћом прихватити. Туризам рачуна на људску алијенацију. Туризам прави планове било да човек жели да побегне од алијенације у патологију, било да жели у здравље. И стално изналази нову атрактивну понуду, бавећи се површно такође површним мотивима човека-туристе. У том смислу, када је профит циљ, ни једна препрека није непремостива, па ни сама природа. Отуда тврдња да профит угрожава природу, а не туриста.

⁹⁷ Проф. др Ункових, Слободан: предавања последипломској групи, генерације 2006, на ФТХМ, универзитета *Сингидунум*;

⁹⁸ Проф. др Митровић, Љибиша: „*Социологија туризма – увод*“, стр. 63, Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;

То истовремено значи да није само природа жртва туристичке привреде, него и сам туриста, који кроз извесно време неће пожелети да оде на место где се раније одмарао, зато што је оно преобликовано управо туристичким профитним амбицијама. Јер, да је другачије, зашто би туриста сад желео да иде у Југоисточну Азију? Зашто и даље не иде тамо где је можда годинама ишао? Да, можда му је и досадило, али што иде у Југоисточну Азију? Зашто не летује у истом тако цивилизованом туристичком центру, али на другом месту? Зато што, то се мора признати, човек у суштини вапи за нетакнутом природом, исто колико и за спонтаним, срдчним људским односом. А тога више нема тамо где га је некад било. Нетакнуту природу су преобликовали постојећи стандарди у туризму, а спонтаног човека нема од како је цивилизација открила последње племе, јер цивилизација уме да буде та која намеће правила обичном, малом, спонтаном и срдчним човеку и да га преобликује такође по својим стандардима.⁹⁹

Где је ту верски туризам? Верски туризам се одлично уклапа у еколошку парадигму туризма, јер нема спољне еколошке очуваности без унутрашње чистоте, без интраперсоналне екологије човека. Али није *верски туризам* тај који ће довести до духовне чистоте човека, а која ће се потом прелити на окружење. До те чистоте човека доводи – вера, вера и свакодневни и целодневни живот у вери. Али, савремени цивилизовани човек не познаје довољно веру, а чини се да има потребу да је упозна. Онај ко познаје веру и живи у складу са њом – нема потребу „верски туристички“ да путује. Он има потребу да оде у верско средиште, али не као туриста. Туризам брзо препознаје ту потребу верски пробуђеног, али неузраслог човека, и ту потребу ставља у функцију своје делатности.

Посматрајући верски туризам управо кроз еколошку парадигму, требало би да буде јасно зашто се говори о порасту ове врсте туризма¹⁰⁰. Заиста, зашто расте интересовање за верски туризам, како то тврде посленици у овој области? Шта је то што човека заиста вуче ка светим местима? Могло би се одговорити да су то неподношљиве три смрти савременог човека:

⁹⁹ Више се о овоме може видети у књигама антрополога и психијатра др Часлава Хаци-Николића, посебно о племенама Латинске Америке које је упознао, проучавајући шаманизам. Чини се да он посебно указује на преобликовање свести и положаја племенских људи у раздобљу активног деловања Језуитских редова у тој регији.

¹⁰⁰ „Светска туристичка организација прогласила је 2009. за годину верског туризма. Средином јануара у Риму је одржан први Међународни сајам поклоничких путовања. Статистике показују да је најстарији вид туризма и најотпорнији на економске кризе и оружане сукобе, тако да ће и у наредним годинама бележити раст без обзира на глобалне проблеме“. Интервју Драгана Вукића, управника „Добročинства“, дат Јелени Тасић, априла 2009. год.;

- репетитивна егзистенција,
- хроноцентрична култура и
- алијенација;

Те три, рекло би се, „радне смрти“ потпуно одвајају човека, не само од окружења, него пре свега од његове унутрашње природе и на крају од самог живота. Суштински однос човека са природом, окружењем, друштвом и Богом, замењују разни садржаји, који му се нуде – пре свега због профита. Управо туризам изванредно брзо реагује на препознато стање, у коме се савремени човек нашао, и нуди све, па и саму „веру“. „Вера“ је постала роба. Душа је постала роба. Или роб? Довољно је да туризам рачуна само на људску алијенацију, па да живи до Апокалипсе, јер се људско отуђење застрашујућом брзином шири.

Колико је, у таквим условима, остало од екологије у људској комуникацији са сопственим окружењем? Како се може ишта сазнати у променама у људској комуникацији у савременом свету, а да се може изразити бројкама? Најдиректнији, али не једини одговор би се могао потражити у званичној публикацији „Универзалне поштанске уније“ из 2005. године, под називом „Post 2005 - Follow-up and trends“¹⁰¹ која износи следеће податке везане за поштанске услуге у домаћем саобраћају:

„У високо-развијеним државама **86% пошиљки** упутиле су компаније, а свега **14%** физичка лица“¹⁰². Ови подаци говоре да су компаније слале толико пошиљки, али не пише коме, што значи и компанијама, и физичким лицима. Из овог податка не можемо да видимо баш све, али тенденцију – да. Нека је чак и тако, нека и не видимо све прецизно, али зар се ту ипак не сагледава атак профита на човека? Јер, око чега компаније комуницирају, него у суштини и у крајњој линији око профита? Зар се ту не може приметити да је сам човек постао **објекат** привредне делатности и да је ту само да прими нешто што компаније шаљу?

Наравно, овакви подаци ништа не морају да говоре о личној комуникацији човека са другим човеком, која се обавља и директно и преко других посредника (телефом, интернетом, итд.), али врло много говори о месту и улози коју човек

¹⁰¹ *Универзална поштанска унија*, светска асоцијација поштанског саобраћаја појединих држава, сваке године издаје извештаје везане за показатеље кретања у претходној години. Ово су подаци из 2005 године, добијени у Дирекцији за развој ПТТ Србија. Више информација се могу пронаћи на званичном сајту ове међународне организације

¹⁰² Исти извори;

има у савременом друштву. Човек је постао прималац, односно – објекат. Језички исправно речено – човек је у трпном стању¹⁰³.

Надаље, у истој публикацији пише: „Што је мања (финансијска) развијеност државе, то је мања и разлика у односу пошилики посланих од стране правних и физичких лица“. Претпостављамо да то није само зато што у мање развијеним земљама има мање компанија, него што су оне у развијеним земљама наметљивије, продорније, што су агресивније у пословању, јер како би им земље биле економски развијеније? Баш у тим земљама се од човека очекује само да буде у функцији потрошача, са једне стране, и извршиоца пословања, са друге и ништа друго. Профит има сопствени став о комуникацији и то врло јасан и резолутан: „Компаније ће да се обрете човеку. Какву човек има потребу да се обраћа било коме“? Како се много може сазнати из мало података о поштанском саобраћају!¹⁰⁴

Графички приказ односа корисника услуга ЈП ПТТ „Србија“:
правна лица 81%, физичка лица 19%¹⁰⁵

Где је савремени човек посустао у комуникацији са другим човеком? Свакако, има се у виду да су комуникацијска средства унапређена, али хоће ли човек више ишта слати другом човеку? Како ће човек да се осећа тада, постављен

¹⁰³Само десет година раније, 1995. године, ситуација у високоразвијеним земљама је била хуманија, судећи по ПТТ показатељима¹⁰³. За само 10 година, пораст комуникације правних лица од 73% 1995. године на 86% у 2005. довољно говори о развоју, о ширењу моћи компанија;

¹⁰⁴Прогноза је следећа: „У земљама свих категорија развијености, мали удео поштанских пошилики физичких лица у поштанском саобраћају додатно ће се смањивати како време буде одмицало“¹⁰⁴ и ово: „На основу тенденција у десетогодишњем периоду од 1995. до 2005. године, може се са извесном сигурношћу тврдити да ће се десити пораст пошилики на релацији компаније - физичка лица и то на уштрб удела пошилики физичких лица у укупном поштанском саобраћају“;

¹⁰⁵**Извор:** Стратешки план ЈП ПТТ саобраћаја „Србија“ за период 2010 – 2012 година, стр. 63 стр, где се наводи да су ови подаци преузети из *Стратегије развоја поштанских услуга у Србији*;

у тако сиромашну комуникативну позицију, остаје да се види. Но, да дефинитивно срља ка изолацији може се видети и из следећег графика, који су само илустрација горе изнетих ставова. Подаци се односе на Србију.

Схематски приказ односа поштанске комуникације између правних и физичких лица¹⁰⁶

Сада се можемо упитати какве везе ови подаци имају са екологијом? Да подсетимо да се екологија бави и биолошким интеракцијама између организама и њиховог окружења. Како људски организми подносе чињеницу да у сопственом алијенираном окружењу имају појаву да од 250 милиона писмоносних пошиљки у Србији годишње - 120 милиона су рачуни који се достављају грађанима? Колико су угрожене душе људи који скоро 50% свега што нађу у снадучету су рачуни који се морају плаћати? Каква је то комуникација са окружењем? И какво је то окружење?

Истини за вољу, савремени човек и сам смањује комуникацију са окружењем, и то добровољно, било да то чини несвесно или свесно. Пример несвесног одрицања од реалне комуникације је добровољно приступање виртуелној комуникацији, за шта нема бољег примера од Facebook-а, друштвене интернет мреже. Други људи, на пример монаси, то одвајање од света чине свесно. Одвајајући се од људи, они цео свој живот посвећују Богу. Спољни свет би их само ометао у том настојању.

Међутим, савремени човек, који није монах, који јесте или није „портрет“ са Фејсбука (како се то сад и на српском каже), не одриче се света баш сасвим добровољно. Напротив – он жуди за њим, па ако то не може да буде прави свет, рекосмо, може и виртуелни. Али ни тај виртуелни свет не може да замени баш све, бар мали искорак у реалност, бар понекад, макар и једном годишње, бар за

¹⁰⁶ **Извор:** Стратешки план ЈП ПТТ саобраћаја „Србија“ за период 2010 – 2012 година, стр. 63 стр, где се наводи да су ови подаци преузети из *Стратегије развоја поштанских услуга у Србији*;

време одмора. Такав искорак тражи од човека његова природа: да живи у складу са другим људима, природом и Богом. Тек је у тој хармонији у складу и са самим собом. Али, ако од свега тога нема ничега у његовом реалном животу, за очекивати је да пристане и на супституције, и на компензације, и на рационализације, на све могуће одбрамбене механизме, како би предахнуо од своје напорне, а испразне, туробне, тешке свакодневице. И ето туризма!

Туризам алијенираном човеку нуди све што пожели: од викенд-пијанства¹⁰⁷, викенд-коцкања, викенд-лова, шопинг тура, снајпер-туризма, преко обилазака и посета свега постојећег на кугли земаљској, ускоро и ван ње. То је избор за случај да човек несвесно, у заблуди, жели да побегне од алијенације у патологију. За случај да пожели да побегне од алијенације у „пуноћу живота“, у „здравље“, туризам нуди другу лепезу на којој је „све“ што је човеку потребно: од летовања и зимовања свих врста, преко сеоског туризма, или усамљеничког боравка у природи и на крају, ето, и до верског туризма. За неиспуњен реалан живот, у туризму постоји свака врста реалне супституције, а ту, у крајњој инстанци, нема реалне екологије.

Свест о важности менталне екологије доводи до погрешног схватања да *верски туризам* даје и еколошки допринос човековом живљењу. Међутим, туризам може само да представи могућности и начине како да се дође до те духовне екологије, може да буде само „водич до“ или „преводница од...до“. Зашто? Зато што је туризам привредна грана која, пре свега, брине о профиту, а све остало ставља у категорију под називом „одрживи развој туризма“. И то чине само свеснији теоретичари туризма, а никако привреда, а нарочито не туристичка привреда. Јер да је другачије, не би отац одрживог туризма Жост Крипендорф имао проблема у својој сопственој Швајцарској да укаже на последице неконтролисаног развоја туризма по природу те прелепе и уређене земље.

Овим је отворено питање: да ли верски туризам уопште води рачуна о духовној екологији човека, ако тако условно можемо да назовемо духовно очишћење човека загађеног сопственим, туђим и општим проблемима? Човек-туриста оде, обиђе светињу, сазна све о њеној историји, архитектури, уметности, прими гомилу чињеница, помоли се, запали свеће, ако је хришћанин, купи по неку

¹⁰⁷У Шведској, где постоји одређена форма прохибиције, становништво викендом трајектима прелази у суседне земље у којима се слободно точи алкохол. Викенд-посете страних туриста Београду за централни догађај имају боравак у ресторанима на сплавовима у току целе ноћи;

ситницу... И? То је исто као када бисмо довели жедног човека на извор и рекли му: „Овај извор је сазидан у XIV веку. После су га Турци у више наврата рушили, али, милошћу Божијом, он је обновљен...“. Тако се говори том жедном, алијенираном човеку, погубљеном у сопственим и општим проблемима, уместо да му се каже: „Жедни човече, ево ти извора, пиј! Само полако, не ваља да се одједном попије толико воде. Пући ћеш“. Довести жедног човека на Извор и причати му како је и када ограђен је, пре свега, нехумано. Ту нема никакве екологије. А верски туризам управо то ради. Уопште не улази у истинске потребе човека, јер, не само да се то не може очекивати од туризма, него он то и да хоће - не може, нема обучене кадрове.

Истини за вољу, верски туризам унапређује еколошку свест делимично, уколико се мисли да је окружење, у којима се светиње по правилу налазе, пример физичке еколошке свести, па туриста то на тренутак доживи као пријатност за којом је трагао.

2.1.3.3. Антрополошко-психологистичка парадигма

Херман Граф Кејзерлинг¹⁰⁸ је рекао „Најкраћи пут до самог себе води око света“. То је лако рећи кад је човек богат, као што је био он, али није то сасвим тачно, рекао би Паскал, кога сви, који се баве науком у туризму, знају по појму „Паскалова соба“, јер је сматрао да сва несрећа почиње од изласка из собе. Дакле, постоје супротстављена мишљења, али је Х. Г. Кејзерлинг овде споменут као усмерење ка туристичкој потрошњи коју ће боље разрадити следећи теоретичари.

Пол Феликс Лазарсфелд¹⁰⁹ је 30-тих година XIX века истраживао потрошачко понашање. Бавио се одлукама у вези куповине, односно потрошње, трошења различитих производа, па тако и „туристичких производа“. Изнео је став да на потрошњу утиче неколико фактора:

¹⁰⁸**Херман Граф Александар Кејсерлинг** рођен је 1880. год. , у граду Коно, у данашњој Естонији, а ондашњем Руском царству, у богатој аристократској породици балтичких Немаца. Био је ожењен унуком Ота фон Бисмарка. Изучавао је филозофију и природне науке у Дорпату, Хајделбергу и Бечу. После студија, кренуо је на пут око света. Пре Првог светског рата био је познат и као студент геологије, и као популарни есејиста. У току тог рата, у време Руске револуције, лишен је имања, свих некретнина, а са остатком свог богатства основао је Gesellschaft fur freie Philosophie (Друштво за слободну Филозофију) Његов најпознатији рад је „Reisetagebuch Alati Philosophen“. Књига, између осталог, описује његова путовања по Азији, Јужној Америци и Европи. Упокојио се 1949. год.; у Инзбруку, у Аустрији;

¹⁰⁹**П. Ф. Лазарсфелд** (13. фебруар 1901. - 30. август 1976.) био је један од најчувенијих америчких социолога у XX веку. Оснивач је Универзитета Колумбија, а радећи у Бироу за друштвена истраживања, извршио је огроман утицај на организацију и технике истраживања;

1. друштвена структура, култура и облици потрошње одређене популације;
2. атрибути производа;
3. масовни медији;
4. вође мишљења.

Џорџ Катона,¹¹⁰ са Универзитета у Мичигену, такође је дефинисао факторе који утичу на потрошњу и сврстао их у три групе:

1. овлашћујући услови (куповна моћ, актива, способност за позајмљивање);
2. убрзавајуће околности (болест, на пример);
3. социјални ставови (сознање, осећање, при чему није мислио само на индивидуалне афинитете, него и на елементе групне психологије)

Катона узима у обзир, дакле, и економске претпоставке везане за изучавање туристичке потрошње.

Посматрајући ову парадигму, могло би се докучити шта све може да подстакне једну личност да се претвори у конзумента. Ако се, макар и за ову прилику, један православни српски манастир прогласи за „производ верског туризма“, а посета манастиру за „потрошњу“ тог „производа“ и читава та спекулација се стави у ову парадигму, моћи ће да се примете и објасне само површне манифестације такве „потрошње“. Јер, како се уопште може докучити однос Бога и било ког човека?

Међутим, ако се посета сакралном објекту упркос томе посматра као „потрошња“ „туристичког производа“, јер са становишта туризма је то логичан начин размишљања, онда се овај „производ“ може ставити у исту раван са било којим другим туристичким производом, јер парадигма се односи на све производе, ни један није издвојен. На тај начин се може говорити и о интересовању за одлазак у Лас Вегас и на Свету Гору, јер парадигма то омогућава. Практично се две супротне појаве, по учинку на људску душу, стављају у исту раван. И у једном и у другом случају се могу сагледати сви елементи парадигме по Џ. Катони, на пример (овлашћујући услови, убрзавајуће околности и социјални ставови,). И то је уобичајена интелектуална активност у туризму.

¹¹⁰ **Џорџ Катона** је први 1940. год., на Универзитету у Мичигену, увео мерење поверења потрошача;

Међутим, један сакрални објект не може бити, нити постати туристички производ, јер му то није допустива намена. Истина, ни Акропољу у Атини, кад је прављен, није била намена да га вековима опседају туристи. Ни Тац Махал није прављен да би постао „туристички производ“. Али у тим објектима не живе људи данас. У српским манастирима – живе и не мисле да њихов дом може да постане „производ“ намењен било ком тржишту, па наравно не ни туристичком. То не значи да манастир не треба да прима посетиоце. Он само није туристички тржишни производ, није роба.

Проблем са разумевањем овог става, када су у питању манастири при СПЦ, настаје из чињенице да се у доба социјализма, дакле у доба атеизма, манастир није третирао као дом монаха, него као културно-историјски споменик. У културно-историјски споменик, грађевинског типа, може се ући у радно време, јер је то опште јавно добро. Нико и не размишља да је манастир нечија кућа, да ту неко живи, него се „подразумева“ да је тај, који живи у културно-историјском споменику, дужан да прими посетиоце у ту своју кућу, без обзира да ли та посета узнемирава његове укућане или не. И то је превасходни проблем става који имају, не само организатори верског туризма према српским манастирима, јер они већ имају искуство поштовања светиње, него пре свега теоретичара „верског туризма у оквирима СПЦ“, ако таквих уопште данас има. Има ли данас таквих теоретичара? У српском туризму - нема. У Српској православној Цркви нема такве литературе, следствено томе - нема ни теоретичара који се посебно баве поклоничким путовањима, а камо ли верским туризмом и дистинкцијом између те две појаве. Притом се све то обавља: и верски туризам и поклоничка путовања. И такође притом, заборавља се да је гостопримство – хришћанска обавеза. Да ли се то заборавља, или се никад није знало, или се зна, па се злоупотребљава – ваља тек истраживати.

Са црквеним храмовима је иста ствар. Без обзира на то што цркву Нотр Дам у Паризу, или цркву Светог Петра у Риму, или катедралу у Келну посећује огроман број туриста, може се поставити питање: у коју се то цркву не може ући у „радno време“, у време када је отворена? Свако може да уђе: и верник, и атеиста и радознали туриста, свако. Међутим, ни намена тих светски познатих храмова није да се, проглашавањем за културно-историјске споменике, преоријентишу са своје основне сврхе постојања и деловања, на туристичко пословање. Оне су пре свега, биле и остале, цркве, храмови за вернике, дом самог Бога. Било би занимљиво

испитати да ли туристи могу да посећају самостане у тим истим земљама - без одређене духовне припреме. И да ли је та њихова духовна припрема била пред само путовање, или посетиоци духовност носе из породичног контекста, који није био прекидан никаквим насилно устројеним атеистичким периодом?

Речју, „потрошња“ „туристичких производа“, манастира, црква, гробаља и других светих места, одвија се у туристичким теоријама и пракси, али се то дешава изван свести да сакрални објекти нису роба, односно производи намењени тржишту. Те, ако нема робе, не може се ни говорити о потрошњи производа коју ту робу чине. То је оно што прави дистинкцију између *верског туризма* и *путовања верника* у света места.

2.1.3.4. Клиничка парадигма

Ова парадигма се базира на истраживањима психолошке мотивације за туристичку потрошњу. **Чарлс Глок** и **Франческо Никозија**¹¹¹, обојица са Берклија, бавила су се истраживањима везенима за потрошњу¹¹². Сматрали су да је важно утврдити мотиве, нагоне и сазнајну структуру личности, како би се разумела туристичка потрошња.

Будући да се у нашој литератури не може пронаћи готово ништа више о овој парадигми, а преведених и непреведених књига ове двојице познатих америчких научника такође није било могуће наћи, овде је овај теоријски правац споменут више као илустрација извесне ускраћености овдашњих истраживача. Било би врло интересантно посматрати верски туризам кроз клиничку парадигму социологије туризма, али кад је већ овако изнета, може се само констатовати да се не разликује од изучавања мотивације којом се бави психологија. А о њој ће тек бити речи.

2.1.3.5. Функционалистичко-структуралистичка парадигма

Може се рећи да је ово била доминантна парадигма у социологији 60-тих година XX века. Ослања се на функционалну анализу. Међутим,

¹¹¹*Будети више*: Glock, C., Nicosia, F. (1964), „*Uses of sociology in studying consumption behavior*“, Journal of Marketing, No.28, pp.51-4;

¹¹²**Франческо Никозија** се, као професор, бавио: мотивационим процесима потрошача масовним комуникацијама, утицајем масовних медија на друштво, социологијом потрошње, маркетинг-менаџментом, макро-економским и друштвеним ефектима оглашавања, а у другом делу каријере бавио се понашањем потрошача у земљама у развоју, задовољством потрошача, ставовима потрошача према технологији, јавном политиком, загађењем, као и конзервацијом енергије.

функционалистички приступ изучавању друштва јавља се са зачетком социологије као науке, у промишљању Огиста Конта, а посебно Херберта Спенсера. Они су „третирали људско друштво као затворен систем међусобно повезаних и солидарних делова и у складу са тим... друштвене структуре, установе и делатности објашњавали улогом коју они врше у друштву, мање више аналогно улози појединих органа у биолошком организму“¹¹³

Но, како се социолошка мисао развијала, тако је и ова парадигма добијала сложеније обресе. И Емил Диркем је сматрао да је друштво добро и хармонично повезан систем, састављен од делова које на окупу држе заједничке колективне представе. *Структурални функционализам* је модерна варијанта исте основне замисли, а то је да се у објашњењу друштвених појава не полази од индивидуалног понашања људи, или чак и колективног, него од самог друштва као целине. За социологе овог теоријског правца, друштво има релативно трајну структуру, што му омогућава да одржава само себе. Та самоодрживост настаје из хармонизоване функције сваког дела тог система, како би систем функционисао као целина.

Овај социолошки правац је имао ауторе који су друштвени систем објашњавали или индивидуалним чиниоцима, какав је био Малиновски, или друштвеним, какав је био Ретклиф Браун, који се ослањао на Диркема. Обојица су били антрополози и обојица су изучавали примитивна друштва. Било је аутора који су се ослањали и на једну и на другу социолошку мисао. Споменимо само Талкота Персонса, који је засновао целовит структурално-функционалистички систем. Он је за разлику од Диркема ушао у унутрашњу структуру друштва и установио нови појмовно-категоријални систем како би објаснио структуру друштва. Он, као и Вебер сматра да је индивидуална акција полазна категорија за објашњење друштва и његове структуре. Персонс је занимљив за изучавање и због његове теорије, али и због његове личне научне генезе, јер је он у раној фази бављења науком стављао у центар социјалне акције структуру личности, а у позној фази то место је заузела култура, односно културне и моралне вредности.

Функционалистичке теорије представљају велики помак у развоју социологије, јер се друштво схвата као комплексна функционална целина разних

¹¹³ Проф. др Пешић, Михаило и др Базић, Јован: *Социологија*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2005;

социјалних, индивидуално-психолошких и културних феномена, у којима се индивидуа, појединачни члан друштва, не занемарује¹¹⁴.

Неофункционалистичке теорије су настале као одговор на Персонсово статично поимање друштвеног система. Примећујући да у друштву постоје и конфликти и динамика који доводе до промена друштвеног система, неофункционалисти ревидирају принципе класичног функционализма.

Социолог **Роберт Кинг Мертон**¹¹⁵, доградио је функционалистичку теорију, уводећи категорије *манифестних* и *латентних функција*. Увео је и категорју дисфункције. Ваљало би му посветити више простора, но за ову прилику мора се поставити следеће питање: како се са становишта ове теоријске мисли може посматрати туризам? Може на следећи начин: ако једно путовање започне, на пример, ради упознавања природних ресурса, што је *манифестна функција*, оно за последицу може имати даље интересовање, може довести до дубљег изучавања биологије, или геологије, агрономије, климатологије, итд. Исто се односи и на културне ресурсе: сама посета је *манифестна функција* туризма, али оно накнадно удубљивање у различите аспекте обиђеног културног добра има *латентну функцију*.

Са становишта верског туризма, Мертонова парадигма је вредна пажње због начина посматрања ове, ипак нове, појаве у друштву. Због самог туризма ваљало би је разрадити и применити и на овај сегмент друштвеног живота. Са становишта вере - тај поступак је ирелевантан, јер је призма кроз коју верник доживљава себе, природу, друштво и Бога, другачије брушена и даје потпуно независну слику од оне коју може да формира људска мисао. Али, са становишта науке, а о њој је овде реч, функционалну теорију ваља, поновимо то, применити у практичној анализи стања у туризму. Она се у верском туризму, као и у свим осталим врстама туризма, некако више подразумева, него што се свесно продубљује или анализира од стране теоретичара, а посебно не од организатора туристичких посета.

Када би се то урадило, могло би се приметити да уобичајена туристичка посета сакралном објекту, светом месту, која *манифестно* показује интересовање туристе за историју, архитектуру, усхићеност фрескама и/или уређеношћу околине, може за *латентну* последицу да има повећање интересовања за историју

¹¹⁴ Персонс, Талкот: у „Преглед друштвеног система“, у „Теорија о друштву“ 1, стр 41 -43;

¹¹⁵ Мортон, К. Роберт: „*О теоријској социологији*“, Центар друштвених дјелатности Савеза СО Хрватске, Загреб, 1979;

културе, и уметности, за живот верника који ту обитавају, а може да покрене и читав низ унутрашњих питања и дубоке интроспективне процесе. И то је оно што је и иначе изузетно битно за посету светом месту, јер дубока интроспекција, која може настати и накадно, али је на светом месту покренута, доводи до новог сагледавања и новог емотивног доживљаја старе тегобе. То се у православљу назива – **преумљење** или *покајање*¹¹⁶.

Преумљење, као начин, као пут, као процес духовног узрастања је најважнија тачка за сваког верника. Ако посетилац уопште не зна за ту категорију, он ће, после обиласка светиње, остати мало сиромашнији за једно бескрајно богато искуство, какво има верник у сусрету *са самим собом* у дому у коме Бог обитава. То не значи да неће доживети било какву промену набоље, али неће одлазити на свето место са свешћу да ће се нешто добро, лепо и корисно засигурно догодити, коју има верник. То је оно што верском туризму недостаје – свест о могућим променама човека на светом месту, што је, посматрано кроз матрицу овог правца у социологији - *латентна* функција верског туризма. Јер, управо то *латентно* очекивање говори о поверењу у Бога, а поверење у Бога је већ прилично развијена вера. Ако се, дакле, посета манастирима сматра манифестним феноменом, онда ће латентна функција те посете са сваком следећом посетом верника бити продубљивана. А туриста може да задовољи своју знатижељу и да више не пожели да дође баш ту, него да оде да упозна још неку светињу. Ту се исто примећује дистинкција између верника и туристе на светом месту.

2.1.3.6. Феноменолошка парадигма

Овај теоријски правац зачео се у немачкој почетком XX века. Оснивач је **Едмунд Хусерл**, који је тврдио да свет не постоји „по себи“, него само у свести човека, те суштина света није човеку дата непосредно, него преко *интенционалне свести* која је усмерена на одређени феномен. Према њему, сазнање човека о спољашњем свету се одвија преко пет чула, која нису довољна, па човек организује феномене у одређене категорије, које опет систематиче у мање групе.

¹¹⁶Иако се термин *покајање* чешће користи у српском језику од речи *преумљење*, овде ће се користити *преумљење*, јер *покајање*, код неких читалаца, готово по правилу асоцира на осећај кривице, што је врло погрешно;

На основу оваквих ставова, његов ученик **Алфред Шуц**¹¹⁷ је развио теорију „типификације“ у којој, класификацију о којој је Хусерл говорио, не чини појединац него је то друштвени процес, важећи за одређено друштво, које то друштво преноси са једне на своју следећу генерацију.

Поменућемо само још **Сајмона Гарфинкела**¹¹⁸, који је конституисао учење о *етнометодологији* и **Арона Цикурела**¹¹⁹, који указује на два правила понашања у друштву: *површинска* и *основна* или интерпретативна.

У оквиру социологије туризма, сагледава туризам „као доживљајни процес, својеврсну игру атракција, анимација, спектакла и актера (појединаца и група) у савремености“¹²⁰. Шта је проблем ове парадигме у односу на верски туризам? Теоретичаре овог правца интересује доживљајна, субјективна страна туризма. Било би изванредно истражити и доживљај туристе у сусрету са светињом.

Мислиоци, бар тако нам се указује у социологији туризма, који припадају овом научном правцу, туризам истражују и интерпретирају као ритуале празника и забаве. На тај начин феноменолози повезују категорију *homoturisticusa*-а са *homoludensom*.

Поставља се питање да ли овај теоријски правац уопште може да објасни појам „верског туризма“, а да не буде вулгарне симплификације у којој ће обред у оквиру Светих тајни да се доживљава као „атракција“, а причшећивање Светим даровима, или колективно крштење као – „спектакл“. Очигледно да се религиозни феномени морају посматрати кроз другачију феноменолошку парадигму. Или ову парадигму не користити у контексту верског туризма.

Но, ни сама феноменолошка парадигма није прошла без критике¹²¹ социолога, тако да су у истраживању верског туризма на њој не морамо превише задржавати.

¹¹⁷ Shutz, Alfred: „*The Phenomenology of the Social World*“, Heinemann, London, 1972.;

¹¹⁸ Garfinkel, Harold: „*Studies in Ethnomethodology*“, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1967;

¹¹⁹ Cusoreul, Aron: „*Method and Measurment in Society*“, The Free Press, 1964;

¹²⁰ Проф. др Митровић, Љибиша: „*Социологија туризма – увод*“, стр. 67, Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;

¹²¹ Проф. др. Михаило Пешић: „Критички процењујући феноменолошке теорије, може се закључити да оне упркос свим настојањима, нису навеле убедљиве аргументе за порицање онтолошког статуса друштвених феномена. Нема никаквог ваљаног разлога да се сматра да се друштвени свет сматра мање реалним од физичког и психичког света. С друге стране, њена интерпретативна парадигма, помоћу које се објашњава конституисање друштвених појава и друштвеног поретка је крајње формалистичка и једнострана“, „Социологија“, стр.185, Универзитет Сингидунум, 2005. година;

2.1.3.7. Културалистичка парадигма

Културалистичка теорија перципира туризам као „опијум за народ“, односно, туризам је за теоретичара овог усмерења „симбол посредством кога савремени човек осмишљава свој живот“¹²². **Мек Кенел**, у делу „Туризам – нова теорија о сазнању класа“¹²³, сматра да је туризам нови еквивалент за религију. Он каже „Ако је у XIX веку речено „Бог је мртав!“, у XX веку „Човек је мртав“, онда се за крај XX века може рећи „Човек ипак живи као туриста“¹²⁴, јер, према овој парадигми, модерни човек више не живи у свету рада, него потрошње и слободног времена. Савремено друштво се структурише интегративним факторима које проналази у „атракцијама“.

Мек Кенел сматра да је туризам направио простор за неиспуњене човекове индивидуалне особености. Он каже да је у XIX веку централна категорија за разумевање капитализма тог века била роба. Данас, ту експликативну и интегративну улогу имају категорије „атракција“, „спектакл“, што је, по њему, израз дистанцирања од свакодневног живота. Процеси интеркултурације, који подразумевају све облике овог процеса, од акултурације до дифузије, за савременог човека представљају сусретање и прожимање култура у глобалним условима светског друштва и зато је за савременог човека туризам битан.

Ако се оде корак даље од Мек Кенела, а прихвати се његова тврдња да се савремени човек дистанцира од свакодневног живота, а *интегративну потребу* у друштву задовољава „атракцијама“ и „спектаклима“, може се претпоставити да те „атракције“ и „спектакли“ нису довољни да интегришу човека, пре свега, самог са собом, а онда ни са друштвом. Јер, зашто би се јављао развој верског туризма? Још увек не говоримо о поклоницим путовањима верника, него баш о верском туризму. То питање: зашто се јавља верски туризам, ако је све „атракција“ и „спектакл“, тера нас да ову парадигму, у неком другом научном раду, дубље промислимо.

¹²² *Видети више*: MacCannell, Dean: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, 3rd Ed. Berkeley: University of California Press, 1999;

¹²³ Исто; [//www.communityheritagegroup.com/readings/maccannell.html](http://www.communityheritagegroup.com/readings/maccannell.html);

¹²⁴ *Преузето из књиге* проф. др Митровић, Љибише: „*Социологија туризма – увод*“, Центар за балканске студије, стр. 68, Ниш, 2005. год.;

2.1.3.8. Психолошко-спиритуалистичка теорија

Занимљиво је да је професор Митровић у својој књизи о социологији туризма, позивајући се на Жоржа Гурвича, веома мало рекао о социјално-психолошком правцу у социологији, којим се Гурвич бавио. То, је, међутим, важно не прескочити, јер је ова парадигма озбиљна критика позитивизма у социологији. Наиме, присталице ове теорије схватају друштво као интеракцију појединаца, која има извориште у трансцедентном, универзалних идеја и вредности. Иако би се, на први поглед, полазно становиште ових теорија могло оспоравати, оне нису сасвим идеалистичке, јер друштвену стварност ипак виде као емпиријске социокултурне системе.

Најпознатији представник је **Питирим Сорокин** који је развио цикличко-спиритуалистичку теорију друштва и историје. Он стварност дели на три дела:

- неорганску,
- органску,
- социокултурну.

Било би занимљиво сасвим представити његове ставове, јер су за Сорокина најважнији део у друштвеном животу - духовни садржаји (вредности, идеје,), мада он говори и о *материјалним преносиоцима* духовних садржаја, које он назива - *значења* и о људима, који својим понашањем прихватају и актуелизују значења.¹²⁵ Но, у већој мери ћемо се посветити Жоржу Гурвичу¹²⁶, научнику који је као и Сорокин руског порекла.

Основна поставка његове теорије је „тотални социјални феномен“, односно појаве које су вишедимензионалне, имају више слојева, нивоа, дубине¹²⁷. Осим те вертикалне димензије друштвене стварности, постоји и хоризонтална. Али, детаљна анализа теорија Жоржа Гурвича одаљила би нас од верског туризма, а ваља видети како Гурвич промишља о туризму. Но, не сме се заборавити да су Гурвичеве теорије трпеле критике других социолога због тога што његово

¹²⁵Код нас се не може наћи Сорокинова „Динамика друштва и културе“, али се може, у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ наћи „Социологија: савремени правци и теорија“ овог аутора, из 1932. и 1933. године, у издању *Геце Кона*. О његовим ставовима се може посредно сазнавати;

¹²⁶ Гурвич, Жорж: „**Социологија**“, Напријед, Загреб, 1966. год.;

¹²⁷ По Гурвичу свака друштвена појава има десет „дубинских слојева“: 1. морфолошку и еколошку површину; 2. организовану апаратуру; 3. друштвене моделе; 4. устаљена колективна понашања, 5. сплетове друштвених улога; 6. колективне ставове; 7. друштвене симболе; 8. новаторска и стваралачка колективна понашања; 9. колективне идеје и вредности; колективна душевна стања и психичке активности;

основно становиште није довољно развијено, понегде је нејасно, понегде дескриптивно. Али, не бисмо га помињали да није утро пут и за глобално, и за појединачно истраживање и друштва и његове историје, што представља велику хеуристичку вредност у науци.

Према Гурвичу, и туризам треба посматрати као *тоталну друштвену појаву*. Будући да он генерално сматра да су *тоталне друштвене појаве* оне које су многофункционалне и по својој природи, и по свом распрострањању, а последицама захватају „базу“ и „надградњу“, те воде задовољењу разноврсних индивидуалних и колективних потреба, то и туризам има полифункционалну улогу: економску, здравствену, рекреативну, психолошку, образовну, културну, а и политичку свакако.

Када се туризам посматра као „тотална друштвена појава“, то би значило да га треба провести кроз све нивое које Гурвич заговара, говорећи о структури сваке појаве¹²⁸.

Међутим, овде стално ваља имати на уму време и место настанка туризма. Како је туризам, као масовна појава, настао у индустријској цивилизацији, захваљујући слободном времену и вишку средстава, онда је туризам заправо и био у функцији одржања тог истог поретка. То, што је живот почео да бива у функцији отуђеног, „механицизираног и размрвљеног рада“¹²⁹, постала је брига оних, мисли се на посленике у туризму, који су се бринули како што боље, а што брже, обновити радну снагу радника за даљи рад, притом првенствено водећи рачуна о свом сопственом туристичком профиту. Дакле, туризам, између осталог има функцију обнове психо-физичке снаге радништва. Тако се радник, бежећи од досаде рада, заправо припремао за даљу репродукцију, свакако уз поменуте туристичке посреднике. И ето зачараног круга „производња – потрошња – производња“, уз снажно учешће туризма као спасиоца тог истог зачараног круга.

Иако би и верски туризам могао да се посматра у светлу обнове психо-физичких снага човека, посета светињама за самог човека може да буде и више од тога. Развој духовности доводи до развоја свих снага човека: и духовних, и емотивних, и интелектуалних и физичких. Једино се поставља питање: колико се, приликом такве посете, посетиоцу посвети времена како би му се помогло да почне да размишља о себи и свом стању. За опоравак је потребно време. Обожење

¹²⁸ Мисли се на све Гурвичеве „дубинске слојеве“;

¹²⁹ Видети више у Г. Фриедман - П. Навилле: „Социологија рада“; Сарајево, 1972. год;

је процес. Отуда се дешава да монаси поклонице најчешће упућују на парохијске цркве, на континуиран духовни рад са надлежним парохом. Овде је исто тако веома важно препознати један феномен: српски православни верници, они који су у живој, сталној вези са Богом и Божјом црквом, из потребе за интензивнијим духовним животом - обилазе манастире. На шта то може да указује? На сиромашан парохијски живот. Када је парохијски живот организован тако да задовољава духовне потребе верника, он ретко има потребу да одлази из окружења у којем континуирано узраста. Али, ако он често обилази различите манастире, то већ може да указује на помањкање духовне испуњености у парохијској заједници. Верници углавном имају свест о томе, јер кад дођу на свето место, они долазе са већ неколико пређених степеника на лествици свог духовног развоја. Они, који су дуже постојани у вери, на светом месту се само још више учвршћују у својој вери. Они који су мање унапредовали у вери, ипак долазе са поверењем, јер имају очекивања од Бога, ослањају се на Његово разумевање, љубав и милост. Поклоници, дакле, стављају сву своју, и свако своју, слабост у Божје руке – са поверењем и надом, и у миру, мањем или већем, враћају се у своју „рутинску“ свакодневницу. Верници трагају за Богом и зато одлазе у светиње, како би интензивирали свој однос са Господом.

Туристи, пак, не долазе на свето место како би се првенствено „поклонили“ светињи, или „поклонили себе“ Богу, што је у основи речи „поклоништво“. То не значи да том посетом и туристи не обнављају своје психо-физичке снаге. Али *предискуство*, јер ипак није реч само о предзнању, које имају верници приликом доласка на свето место, и *неискуство* у вери какво могу да имају туристи, чини различитим верски туризам од поклоничких путовања. У којој је то мери, нема прецизних података. А и како би их било? Који су људски еталони за мерење опоравка човека у току његовог сусрета са Богом у светињи или било где другде?

2.1.3.9. Критичке теорије друштва

Социолошки правац под називом *критичка теорија друштва* настао је у Немачкој, у франкфуртском *Институту за социјална истраживања* 1934. године. Но, како је фашизам заузео челно место у немачкој политици, то је овај институт био затворен. Међутим, научници са тог института су наставили индивидуални теоријски рад, са јединственим теоријским полазиштем, тако да је настала интердисциплинарна критичка теорија друштва.

Зачетник овог теоријског правца **Макс Хоркхајмер**, који је у почетку и руководио фаранкфуртским институтом, подједнако је критиковао и фашизам, али и етатистички социјализам. И то је чинио у периоду пре Другог светског рата. После рата, огорчен последицама, рата, фашизма и стаљинизма, он у својим позним делима¹³⁰ напушта марксизам и више се окреће Шопенхауеровој филозофији метафизичког песимизма и залаже се за „управљано друштво“.

Херберт Маркузе, амерички филозоф и социолог, који је емигрирао из Немачке у време фашизма, такође спада у научнике који припадају овом социолошком правцу. Ни он није имао целовит теоријски систем, него је, као и већина теоретичара критичког начина промишљања, критичким преиспитивањем грађанског друштва истраживао могућности за људско историјско постојање. При том се ослањао на Хегела, Маркса и Фројдову психоанализу¹³¹. У почетку он, као и Фројд, сматра да је цивилизација заснована на несрећи човека, који је, покоравајући природу радом, отуђио себе и од природе и од сопствене природе. Затим се окреће иманентном угњетачком карактеру науке и технике, а потом се враћа свом првобитном ставу о улози радничке класе, коју рехабилитује, као што рехабилитује и улогу интелигенције у мењању грађанског друштва. Заправо, пролазећи кроз све те фазе научног промишљања и трагајући за социјалним субјектом новог друштва, није успео до краја да га идентификује.

Ерих Фром, такође припадник франкфуртског круга, такође емигрирао из немачке, али у Мексико, такође је у центар својих научних разматрања ставио човека. Човек је, по њему, историјско биће, чију суштину конституишу психо-социјалне потребе. Те потребе су:

- Потреба за удруживањем;
- Потреба за стварањем,
- Потреба за укоренењем у роду,
- Потреба за стицањем сопственог идентитета,
- Потреба за оквиrom оријентације и веровања.

¹³⁰ Видети више: Фром, Ерих: „Претње слободи“ (1965), „Религија и филозофија“ (1966), „Маркс данас“ (1968), „Критичка теорија јуче и данас“ (1959), „О сумњи“, (1969), „Песимизам данас“ (1971), „Однос Шопенхауерове мисли према науци“ (1972), дела која су преведена на српски језик;

¹³¹ Видети више: Х. Маркузе: „Мерила времена“, „Контрареволуција и револт“, „Хегелова онтологија и теорија“, „Ум и револуција“, „Култура и друштво“, „Ерос и цивилизација“, „Човек једне димензије“, „Крај утопије“;

Ове потребе су за Фрома „извор свих психичких снага које мотивишу човека, све његове страсти, афекти и бриге“¹³². Речју, за Фрома од најранијих истраживачких дана „човек није биће са фиксираним и непроменљивим биопсихолошким особинама, али није ни празна страница папира на којој култура може писати текст“¹³³. Оно што доводи Фрома са религијом, то је његово запажање да се човек, будући да се разликује од животиње самосвешћу, разумом и имагинацијом, не може задовољити да буде само креација. Човек и сам има потребу да своју пасивну егзистенцијалну ситуацију превазиђу стваралаштвом „У тој човековој жељи да буде стваралац, леже корени љубави, уметности, религије и целе материјалне производње“¹³⁴. Кад не може да ствара, човек потребу за превазилажењем задовољава деструкцијом, јер тако себе ставља изван живота и тиме прелази ниво у коме је он био само креатура.

Зашто је нама важан Фром? Зато што је он у већини својих дела, а посебно у „Здравом друштву“¹³⁵ и „Бекству од слободе“¹³⁶ анализирао утицај капиталистичког друштва на положај човека, на његов друштвени карактер. Резултат његовог истраживања је став да је капитализам, развојем науке и технике, створио изванредну материјалну егзистенцију, али да је тиме изградио један вештачки свет, који је супротан његовој људској природи, свет који је основа, извор његове опште алијенације. Тај став, у изучавању туризма, посебно у глобалистичким условима, не би ваљало сметнути са ума.

Јирген Хабермас, припадник млађе генерације Франкфуртског круга, за потребе овог рада биће поменут у оном делу свог промишљања који се односи на теорију друштва. У њој он разликује *друштвену околину* (или „свет живота“, свет свакодневнице у којој човек успоставља односе са другима) и *друштвене системе* (политички, привредни, правни итд), као институционални образац односа међу људима. За Хабермаса, друштвени системи својим инструменталним деловањем и стереотипном комуникацијом, стварају од људи, од чланова друштва поданике у политичком систему, клијенте у правном систему јавних служби и као потрошаче у економском систему¹³⁷. По њему, *медији управљана*¹³⁸ су инструменти преко

¹³² Фром, Ерих: „Здрaво друштво“, стр. 49, „Рад“, Београд, 1980. год.;

¹³³ Фром, Ерих: „Човек за себе“ стр. 33, Загреб, 1966. год.;

¹³⁴ Фром, Ерих: „Здрaво друштво“, стр. 49, „Рад“, Београд, 1980. год.;

¹³⁵ Исто;

¹³⁶ Фром, Ерих: „Бекство од слободе“, Нолит, Београд, 1964. год.;

¹³⁷ Катунарић, Вјеран: „Теорија друштва у франкфуртској школи“, стр. 120, „Напријед“, Загреб, 1990. год.;

којих друштвени системи утичу на понашање људи, независно од њихових појединачних интереса¹³⁹, те тако долази до одвајања система и људског живота. И Хабермас суштину кризе савременог света види у сужавању слободног простора човека. Излаз ваља тражити у „комуникативној рационалности“, у јачању простора слободног деловања, а не у јачању власти и њеног система принуде. У том смислу Хабермас мисли да ће нови социјални покрети бити премештени из сфере економије у сферу културе и политике, у којима ће се људи договарати консенсусом, а не принудом.

Критике друштва ових научника изванредно теоретски разбијају технократску заблуду да ће напредак науке и технологије донети срећу човеку. Указивање на покораване природе, која је донела човеку само нехумано губљење слободе и стваралачке индивидуалности, у смислу помињања туризма, најбоље је чинио **Жост Крипендорф**¹⁴⁰.

Крипендорф промишља да ће у посткапиталистичком периоду, кад високо развијена технологија и роботизација ослободе човека „царства нужности“, настати „царство слободе“. Туризам тада неће бити привилегија мањине, него ће се тако живети. Туризам ће постати начин живљења већине људи. Овај Швајцарац, забринут за угроженост Алпа најездом туриста, истински борац за одрживи туризам у Швајцарској, сматрао је да ће једног дана људски род постати „путујуће човечанство“¹⁴¹. То неће бити „бег“, него алтернативни живот. „Све мање ће то бити нова високопрофитабилна привредна грана, а више начин живота у функцији еманципације и развоја личности“¹⁴².

Иако овако промишљање делује утопистички, јер у посткапиталистичком периоду можда неће бити ни природе, ни људи, уколико капиталисти зарате са целим светом да не би поново дошло до прегруписивања економске моћи (бар то су до сада били разлози за светске ратове), Крипендорф је више, боље и храбрије од било ког другог социолога туризма, упозорио на опасност од неконтролисаног развоја туризма. Шта више, он се нада, више него што реалност пружа разлоге за

¹³⁸ Под медијима управљања подразумевају се: новац, моћ, утицај, вредност;

¹³⁹ Катунарић, Вјеран: „*Теорија друштва у франкфуртској школи*“, стр. 120, „Напријед“, Загреб, 1990. год.;

¹⁴⁰ **Жост Крипендорф** (1938 - 2003) био је швајцарски истраживач туризма, који се сматра пиониром одрживог туризма и једним од најзначајнијих представника критике туризма;

¹⁴¹ Видети више у књизи Жоста Крипендорфа „*Путујуће човјечанство: за ново поимање - слободног времена и путовања*“, Завод за истраживање туризма, СНЛ, Загреб, 1986. год.;

¹⁴² Проф. др Митровић, Љибиша: „*Социологија туризма – увод*“, стр. 70, Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;

то, да ће туризам све мање да буде „високопрофитна грана, а више начин живота у функцији еманципације и развоја личности“. Људску потребу да човек као личност живи ослобођен експлоатације, да живи по свом унутрашњем убеђењу да може слободно да се креће и простором и путањом сопственог развоја, Крипендорф није дефинисао као људски сан, него се теоријски бавио његовом могућом реализацијом. Притом је у пракси покушавао, и успевао, да учини све што је било у његовој моћи да укаже да се мора спасити све што се спасти може пред надирућем туризмом. То у Швајцарској уопште није било лако, јер та земља у великој мери живи од туризма, али његова критика туризма остала је као озбиљно упозорење човечанству - за сва времена.

После критике теорије друштва, после савремених структуралистичких и феноменолошких теорија, могло би се говорити и о теоријама о индустријском и постиндустријском друштву¹⁴³, али у XXI веку се мора говорити о глобализму и глобализацији, о положају човека у тој новој констелацији, а изграђених социолошких теорија везаних за туризам, у смислу глобализованог света, још увек немамо. То значи да нам недостају и промишљања о верском туризму, чији се највећи раст управо бележи у глобализованом друштву.

2.2. Психологија туризма

Изучавање психологије туризма, на први поглед, требало би да буде најатрактивнији део истраживања чињеница везаних за верски туризам, јер би компарација теолошког и научно-психолошког приступа овој појави сама по себи била изузетно занимљива. Међутим, тешкоће се јављају на самом почетку око проналажења чврсте дефиниције *предмета* изучавања психологије туризма, као науке. Предмет ове науке више се може наслутити, него однекуд цитирати. Ово је сигурно отуда што су то, и туризам и психологија, саме по себи релативно младе појаве. Њихов сусрет на научном плану се управо догађа, не у овом раду, него у овом времену, и у том смислу треба бити стрпљив. Тек када се туризам психолошки ваљано сагледа, онда се може поставити питање психичког статуса учесника у верском туризму.

¹⁴³ Видети више:

- Турен, Алан: „*Постиндустријско друштво*“, Загреб, 1980;
- Bell, Daniel: *The Coming of post- Industrial*, Logik Book, New York, 1973.;

Притом се мора отворити једно надасве ноторно питање: ако се психологија бави људском душом само за живота човека, како је довести у равноправан положај са учењем које душу дефинише као ванвременску категорију, као вечну? Како ужим појмом објашњавати шири? И да ли је уопште потребно сагледавати само *део* психичког живота човека, што чини психологија, или се одмах ваља посветити сагледавању душе у њеном ванвременском смислу? Нема сумње да је ово друго корисније, без обзира што се загробни живот заснива на вери, а не на индивидуалном искуству или циљаним психолошким експериментима. Мада би за људски род, за људе који су углавном емотивно неписмени, било важно да имају бар минимум знања и из психологије, како због сопствене интроспекције, тако и због бољег разумевања других људи. У том смислу се ваља позабавити и психологијом туризма. Наравно, неће бављење психологијом туризма допринети повећању било чије интроспекције, јер то и није циљ овога рада, али мора се истражити да ли психологија туризма може да помогне да се боље схвати верско путовање, па тиме и верски туризам, са становишта човековог унутрашњег доживљаја таквог путовања.

На српском језику нема довољно литературе о психологији туризма, за разлику од култура које више брину о томе, што веома много говори о стању наше науке. Но, срећом, постоји једна свеобухватна књига, књига проф. др Ђорђа Чомића „Психологија туризма“, која, с једне стране, упућује на страну литературу из ове области, а са друге стране и сама даје преглед многих теорија. Иако је у почетку био циљ да су ставови изнети у овој књизи истражени са становишта корелације са теолошким ставовима, како би се нашао најмањи психолошки заједнички садржалац за туризам и религију, на крају се претворило у озбиљну полемику.

Већ у самом уводу поменуте књиге читалац мора да се *не* сложи са аутором, што одмах, на самом почетку, формира скепсу у односу на целокупну материју. Треба много интелектуалне ширине да се ова сумњичавост, тако снажно формирана на почетку – превазиђе. О чему се ради? У *Уводу* Ђ. Чомић, правећи разлику између туристичког путовања и свих осталих врста путовања, каже: „На први поглед не постоје неки рационални, видљиви мотиви за (туристичко) путовање. Смисао у овом случају је у самом путовању, те оно није само пуко средство, већ циљ по себи. Туризам чини да путовање постаје само себи сврха, тј. да оно није само инструментална вредност, или средство за постизање других

циљева, већ је вредност по себи, задовољство, или евентуално, средство за постизање неких виших, прикривених циљева и задовољење одређених духовних потреба¹⁴⁴.

Цела збрка у глави читаоца се дешава после прве две реченице, које гласе: „На први поглед не постоје неки рационални, видљиви мотиви за (туристичко) путовање. Смисао у овом случају је у самом путовању, те оно није само пуко средство, већ циљ по себи“¹⁴⁵. Поставља се питање: шта за овог аутора значи реч „путовање“? *Путовање*, сама му реч каже, јер корен вуче из речи „пут“, је боравак на путу током прелажења, различитим средствима, из једног места у друго. Да ли се у том случају уопште може рећи за било који прелазак из тачке А у тачку Б да је „ирационалан“? Како се уопште зна да је неко путовање ирационално? Да ли се уопште за било који мотив за путовање може рећи да је „видљив“ или „невидљив“? То би значило да је могуће доћи на било које полазиште за путовања (аеродром, железничку или аутобуску станицу) и знати какав мотив за путовање има који путник, јер је то видљиво, па се види да ли је путовање рационално или не. Како је видљиво да неко негде иде послом, или се сели, или иде неке у посету? А није видљиво да је неко туристички негде кренуо, па је то туристичко путовање - ирационално?

Посебно је немогуће сложити се да је „смисао у овом случају у самом путовању, те оно није само пуко средство, већ циљ по себи“¹⁴⁶. То значи да неко има циљ само да прелази пут од тачке А до тачке Б, а никако да стигне у тачку Б. То може да важи само за таоисте, али не и за туристе. Туристима је туристичко путовање такође средство да се домогну циља, односно дестинације.

Проблем је настао због тога што аутор под „туристичким путовањем“ подразумева цео *туристички подухват*, тј. он под „туристичким путовањем“ не подразумева само путовање, сам пут мотивисан туристичким разлогом. Али, чак и да је тако, не може се на крају пасуса, у коме се говори да је туристичко путовање циљ, а не средство, рећи за то исто туристичко путовање да је „евентуално средство за постизање неких виших, прикривених циљева и задовољене одређених духовних потреба“¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Чомић, Ђорђе: „*Психологија туризма*“, стр. 4, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год,

¹⁴⁵ Исто;

¹⁴⁶ Исто;

¹⁴⁷ Исто;

Осим овог конфликта, у овој тврдњи може се приметити још једна језичка непрецизност – „задовољење одређених духовних потреба“. Шта су *духовне потребе*? Да ли у „задовољење одређених духовних потреба“ спада и психопатологија која се и у туризму јавља као мотивација? Другим речима, постоје ли, на пример, секси туристичке туре? Постоје, нажалост. Јер да не постоје, и да нису веома развијене, не би се ЕСПАТ¹⁴⁸ тако силно бавио овим међународним проблемом. Какве духовне потребе се задовољавају овим видом туризма? Јесу ли оне духовне или патолошке? Да ли се може рећи да духовне потребе подразумевају и патолошке потребе, уколико је дух болестан?

ЕСПАТ-ов слоган „Ми штитимо децу од секс-туризма“¹⁴⁹

Надаље, на сопствено „суштинско“ питање „зашто људи путују као туристи?“¹⁵⁰ аутор не даје одговор, него упућује на могуће узроке, односно факторе, како сам каже, који утичу на туристичка путовања. Те факторе дели на *објективне* или *екстерне* и *субјективне* или *интерне* факторе. На српском језику би се то рекло *спољашњи* и *унутрашњи* фактори, јер и унутрашње стање личности јесте објективно стање. Дакле:

Објективни или *екстерни* фактори који утичу на туристичко путовање су:

- слободна средства;
- слободно време;
- степен образовања;
- занимање;
- старосна структура;
- густина насељености;
- квалитет животне средине;
- туристичка пропаганда;
- богатство понуде;

¹⁴⁸ ЕСПАТ је шведска НВО која се бави међународном заштитом деце од проституције, порнографије и продаје деце у сексуалне сврхе;

¹⁴⁹ Видети више: http://www.ecpat.net/EI/Programmes_CST.asp;

¹⁵⁰ Чомић, Ђорђе: „*Психологија туризма*“, стр. 4, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год.;

- развијеност саобраћаја,
- цене услуга.

Субјективни или *интерни* фактори су:

- специфичне потребе, интересовања, емоције сваке индивидуе... „а које су опет увек у вези са спољним факторима и стимулусима“¹⁵¹;

И то је, у малом, одговор на питање „Зашто човек путује као туриста?“. Уз то следи и мали савет да „треба заронити испод површине, видети шта се дешава у људској глави, шта се скрива у „црној кутији“ коју представља људска психа, продрети дубоко у подсвест. То би управо био један од основних задатака психологије туризма¹⁵²“. Речју, *одговора нема*, а и да се зарони испод површине и да се види шта се дешава у људској глави, то је преграндиозан задатак за науку опште, а камо ли за једну младу грану психологије, каква је психологија туризма. Кад би било тако лако заронити у људску душу, неко би већ одавно добио Нобелову награду за медицину. И кад смо већ код метафора, људску психу треба помало тражити и у срцу, а не само у глави. Ионако је сам аутор рекао да су туристичка путовања ирационална.

Шта значи ова мала полемика? То значи да ми имамо проблем са дефинисањем основних постулата у психологији туризма. Но, да видимо шта кажу други теоретичари

Р.В. Мекинтош¹⁵³ групише мотиве у четири категорије:

- **Физички мотиви** се односе на физичку релаксацију, одмор, спортске активности и специфични медицински третман; сви су везани за телесно здравље индивидуе.

Овде се већ може видети како се не прави прецизна разлика између мотива, са једне стране и, са друге стране, радњи које су предузете као последица одређених мотива. У овом случају, мотив је *унапређење телесног здравља*, а последице су физичка релаксација, или спортска активност, или медицински третман. И ту се може приметити недовољно познавање људске психе, уколико је Мекинтош добро интерпретиран.

¹⁵¹ Чомић, Ђорђе: „*Психологија туризма*“, стр. 7, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год.;

¹⁵² Исто;

¹⁵³ McIntosh: Tourism: „*Principles, Practices, Philosophies*“, стр. 52. Grid, Ohio, 1972. год. Овај извор нуди проф. Чомић, мада се може користити Мекинтошова књига са истим насловом, коју је 1986. године издао John Wiley & Sons Inc;

1. Није сваки поменути вид туризма (физичка релаксација, одмор, спортске активности и специфични медицински третмани, како је наведено) везан за физички мотив. Ту се могу наћи многи други унутрашњи психолошки мотиви, а да се споља чине као физички. Ти мотиви могу бити, на пример: престиж, адреналинска зависност, радозналост, нарцисоидна брига о изгледу, навика, страх, борбеност, бекство, итд;

2. Може ли *физички мотив* да покрене на *духовно путовање*, а не само на спортску активност или мировање у туђем месту, са или без медицинског третмана? Може. Болестан човек излечење врло често тражи у духовним центрима.

- **Културни мотиви** („који су у вези са жељом појединца да путује у циљу упознавања других земаља, њихових народа и културног наслеђа, израженог кроз уметност, музику, литературу, фолклор итд.“¹⁵⁴). И овде се мора интервенисати.

1. „Појединац путује у циљу упознавања ... културног наслеђа, израженог кроз уметност, музику, литературу, фолклор итд“. *Културно наслеђе се не изражава кроз „уметност, музику, литературу, фолклор“, како је речено, јер је култура* много шири појам од *уметности* у коју спадају: архитектура, музика, ликовна и примењена уметност, позориште, филм, игра, итд. Осим тога, ако се раздвоје уметност и музика, као што је то учињено овде, а музика јесте део уметности, онда ће се у самом полазишту јавити и проблем дефинисања културних мотива. Дакле, да би могло да се говори о културним мотивима, мора се добро познавати шта се под културом уопште подразумева.

2. Питање културних мотива тек ваља отворити, јер је велико питање који је прави мотив да се обиђе културно-историјски споменик¹⁵⁵, али пре тога је потребно да се дефинише шта се под „културним“ туризмом подразумева. Као што је потребно да се утврди и то: да ли се у сваком сусретању људи сусрећу и културе? Ако је одговор потврдан, колико онда има различитих мотива за такве сусрете? Огромно је поље истраживања културолошких мотива, а олако се барата њим.

- **Интерперсонални мотиви** („који су у вези са жељом да се посете рођаци или пријатељи, или да се побегне од сопствене породице, колега са посла

¹⁵⁴ Чомић, Ђорђе: „*Психологија туризма*“, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год.;

¹⁵⁵ Да ли је посета, на пример, одређеном културно-историјском споменику узгредна или циљана;

или комшија, или да се сретну нови људи и склопе нова пријатељства или да се једноставно побегне од монотоније свакодневног живота¹⁵⁶).

Овако представљени *интерперсонални мотиви* захтевају оштру реакцију. Зашто? Зато што је ово веома површна анализа мотива. Оно што би могло бити у дубини у суштини, у основи ових мотива названих „интерперсонални“ је - алијенација. То је или бекство од алијенације или бекство у још дубљу алијенацију.

- *бекство од алијенације* (жеља за интерперсоналним односима са новим људима или старим познаницима, рођацима) и

- *бекство у алијенацију* (бекство од породице, пријатеља, колега, комшија).

Дакле, алијенација је суштински мотив, алијенација и монотонија свакодневног живота. Дакле, *осећање неиспуњености, нецеловитости* је мотив, а деловање подстакнуто тим мотивом има реперкусије на интерперсоналне односе. Не може се за последицу рећи да је мотив. И то је одлично место да се отвори, или бар апострофира питање неиспуњености и нецеловитости личности. Зашто? Зато што је то заправо питање да ли туризам уопште може да помогне човеку у постизању осећања целовитости. Ту се прави дистинкција између верског туризма и поклоничког путовања.

- *Статусни* или *престижни мотиви* („који се идентификују са потребама за личним самопоштовањем и развојем; они су у вези са путовањима подстакнутим пословима и професионалним интересом у циљу образовања и бављења хобијем“¹⁵⁷).

Статусни мотив није исто што *престижни* мотив и то је грешка у самом називу ових мотива. Једно је ако неко из професионалног интересовања иде туристички на неки сајам, па је то питања одржања његовог статуса у друштву, или отпутује негде због неког културног или спортског догађаја, а друго је ако неко због *престижа* туристички иде у Сент Мориц, а мрзи снег.

Већ из ове листе Мекинтошових мотива, јасно је да се људи не могу сврстати у четири групе мотивисаних туристичких путника. Други аутори су покушали да ту листу продуже, али то је само уситњавање овакве листе коју је дао Мекинтош. Истражимо још неке листе туристичких мотива, или, прецизније речено, наведимо их:

¹⁵⁶ Чомић, Ђорђе: „*Психологија туризма*“, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год.;

¹⁵⁷ Исто;

Хари Робинсон¹⁵⁸ наводи следеће мотиве, као *стимулишуће* за предузимање активности везаних за туризам:

- релаксација,
- здравствени разлози,
- спортске активности,
- уживања, забава, узбуђење,
- радозналост,
- интерперсонални разлози,
- професионални и пословни разлози,
- духовни разлози.

Робинсон такође наводи и *дестимулишуће мотиве*:

- трошкови,
- недостатак времена,
- физичко ограничење (болести),
- породични разлози (обавезе према старим родитељима или малој деци),
- недостатак интересовања,
- психолошке кочнице (страх од путовања).

И овде се може приметити измешаност *мотива* и манифестација мотивисаног *понашања*: мотив може бити *здравствени, духовни, професионални*, како је наведено, али *релаксација* и *спортске активности*, који су на истој листи мотива, заправо нису мотиви, него радње, понашање подстакнуто одређеним мотивом. То већ указује на потребу да се и прецизније и потпуније дефинишу психолошки мотиви за предузимање туристичких мотива.

Х. Томас¹⁵⁹ наводи следеће мотиве:

- образовни и културни мотиви,
- релаксација и задовољство,
- етнички мотиви,
- остало.

Под „осталим“ се подразумевају: климатски и временски услови, здравље, економски разлози, авантура, развој сопствене личности, „учествовање у историји“, социјални мотиви, практично све остало.

¹⁵⁸ Robinson, Harry: „*A geography of tourism*“ Macdonald and Evans, London, 1976. год.;

¹⁵⁹ Видети више: Thomas A: „*What Makes People Travel*“, Asta Travel News, 1964. год;

И тако све до **Крипендорфа**,¹⁶⁰ који правилно схвата да се спољне манифестације, или искази приликом анкетирања туриста, не могу узимати као права, дубока мотивација. Крипендорф пружа следећу листу мотива:

- компензација,
- бекство,
- комуникација,
- ширење видика,
- слобода и самопотврђивање,
- откривање и доживљавање самог себе,
- срећа.

На све ове теорије могу се додати и теорије о туристичкој мотивацији следећих аутора: Мил и Морисон¹⁶¹, Бернекер, Каспар¹⁶², Ланкиер¹⁶³, Пирс¹⁶⁴ и све оне заједно **не дају одговор на питање шта је у ствари туристички мотив.**

Чомић такође у својој књизи исто то каже: „Одговор на ово питање није тако једноставан, као што изгледа. Поменуће разлике у концепцијама, свакако, нису последица некомпетентности појединих аутора, или њиховог непознавања елементарних психолошких појмова, као што су потребе, мотиви и слично, већ су одраз неких комплексних проблема и дилема са којима се сусрећу¹⁶⁵“ и потом опет: „Кроз историју психологије, све до данас, јављале су се и јављају се различите концепције и теорије мотивације, тако да не постоји општа сагласност, када су у питању мотиви¹⁶⁶“.

Са становишта хришћанске вере, немогућност дефинисања психолошких мотива на овај начин је сасвим разумљива. И ту се ваља мало зауставити, јер без истражених ставова који су верски детерминисани, није могуће даље истраживати ни разлоге за верска путовања. Подвлачимо: ваља истражити ставове, а не мотивацију, јер православно хришћанство се не упушта у истраживање *мотивације* за путовање верника у света места. То се не чини због тога што је за хришћане сваки човек јединствен и непоновљив, као што и јесте, и свако има свој мотив који га је довео у одређену светињу. И, заиста, ко би могао да зна шта се

¹⁶⁰ Крипендорф, Жосп: „*Путујуће човечанство*“, Либер, Загреб, 1986. год.;

¹⁶¹ Видети више: Mill, R.C., Morrison, A.M.: „*The Tours Sistem*“: An Introductory text, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1985.;

¹⁶² Видети више: Kaspar, C.: „*Tendences de la planification touristique...*“

¹⁶³ Видети више: Lanquar, R.: „*Sociologie du tourisme et des voyages*“, PUF, Paris, 1985. год;

¹⁶⁴ Видети више: Pearce, P.: „*Psychology of Tourist Behavior*“, Pergamon press. London, 1982.год;

¹⁶⁵ Чомић, Ђорђе: „*Психологија туризма*“, стр. 14, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год,

¹⁶⁶ Исто;

крије у милијардама и милијардама душа, кад ни човек сам често не препознаје процесе у себи? Сваки човек има свој пут кроз живот.

Али, *преобимност* није главни разлог православно-теоријског неупуштања у свет мотивације одласка на верско путовање. Та преобимност би се могла стрпати у групе, како то ради психологија, и – ето. Не, не ради се о томе. У вери се ради о свести присуства *Божјег промисла*, феномену који је свуда присутан, осим у већини теорија психологије. То је и разумљиво, јер психологија ставља људско расуђивање, па и своје сопствене науке, изнад Бога. У вери је то потпуно супротно: *Божја промисао* води човека кроз живот, уз потпуну слободу човека да је прихвати или одбаци. И ко би могао побројати све те манифестације Божјег односа са сваким човеком појединачно? Сваки тај однос је – тајна.

Божја промисао би се сликовито могла неуком објаснити као низ догађаја у животу човека, које Бог у љубави осмишљава као путоказе на путу сваког човека посебно ка Богу. Међутим, човек може да препозна те путоказе, или да их не препозна. Ако их препозна, он онда може да бира да ли ће да крене указаним путем, ослањајући се на Бога у свим тешкоћама на том путу, или да настави да лута беспућима, да константно осећа празнину, да осећа своју сопствену нецеловитост. И то да је осећа упркос настојању да зодовољи *интерперсоналне мотиве*, како се у психологији туризма назива *потреба за љубављу*.

Узалуд психологија, па и психологија туризма, бар се тако чини са становишта вере, покушава да именује све процесе које савремено човечанство свакодневно осећа као неку врсту празнине, непотпуности, нецеловитости. Скоро да сваки човек зна да је у души нешто друго од оног што показује споља. И ко би сад успео да поброји све манифестације тог раскорака, које јесу узрок одређеног облика понашања¹⁶⁷. У том смислу врло је корисно прочитати књигу коју препоручује академик Владета Јеротића „Схизофренија или аскетизам“¹⁶⁸, где се под *схизофренијом* не мисли на дубоку психопатологију тешких нервних болесника, него управо на тај раскорак између суштине човека и његове измењене манифестације. *Аскеза* је средство које смањује тај јаз и приводи човека њему самоме, односно његовој боголикој природи. Академик Јеротић, који је писао предговор за ову књигу, свакако зна много о мотивацији, али нас упућује на

¹⁶⁷ Чак и народ има пословицу: „Свако има своје лудило – рече ђаво и седе у коприве“.

¹⁶⁸ Kornarake, Ioan: „Схизофренија или аскетиза м- проблем егзистенцијалног избора“, Беседа, Нови Сад, 1998;

суштинско постојање човека, а не на површне и делимичне манифестације његове људскости, објашњавајући мотиве за овај или онај човеков подухват, или став.

Поред *Божјег промисла*, постоји још једна категорија коју психологија туризма уопште не познаје. То је ***Божји призив***. Божји призив је појам којим се у хришћанству објашњава почетак повратка човека самоме себи, својој божанственој христоликој природи, самом Богу, како би могао да буде оно за шта га јесте Бог створио. И да буде радостан и у томе, и у сусрету са другим људима, и са природом, и са окружењем и са Богом самим. Човек заиста не мора да зна ништа о мотивацији, али може да осети *призив*. И ту је разлика између *знања* и *познања*.

Како би се објаснио ***Божји призив***? „Вера је пут на коме Бог и човек иду један у сусрет другом. Први корак начини Бог, који свагда и безусловно верује у човека. Он човеку даје неки знак, неки предосећај Свога присуства. На неки начин, човек као да ослушкује тајанствени призив Божји и његов корак у сусрет Богу представља одговор на тај призив. Бог човека призива отворено или тајно, осетно или готово неприметно. Човеку је, међутим, тешко да поверује у Бога, уколико пре тога не осети призив...Тај призив се, можда, не поистовећује увек са идејом о Божанству и често се догађа да га људи субјективно прихвате као неко незадовољство, као унутрашњи немир или трагање. Тек када прође неколико година, човек постаје свестан да је читав његов претходни живот био непотпун и окрњен, управо због тога што у њему није било Бога, без којег нема, и не може ни бити, пуноће бића.“¹⁶⁹.

Одлазак на свето место је управо један од видова Божјег промисла, а да ли ту има и Божјег призива – то је оно што се одвија у сваком човеку понаособ и тешко га је анализирати, а немогуће стављати у схеме.

Да ли је *Божја промисао* покретач за одлазак човека и на друга туристичка путовања и може ли се овим појмом заменити појам *туристичког мотива*, ако је Бог свеприсутан? Не, то не може. Одлазак на туристичко путовање је акт људске воље, јер туризам подразумева *слободно време и вишак средстава*, с којима човек може да чини шта год хоће. Човек који зна за Бога - не зна за доколицу. А и нема слободних средстава, јер се вишак дели потребитима. Али, одлазак на туристичко путовање јесте Божје допуштење, обавља се по Божјем допуштењу.

¹⁶⁹ Пантелић, Антонина (Епископ Иларион Алфајев): „*У трагању за вером*“, „Православље - новине српске Патријаршије“, број 985;

Божје допуштење је још једна категорија којом се у туризму не барата, а односи се на одсуство Божје принуде над човеком. Односно, Бог све човеку допушта да чини по сопственој вољи, али обожен човек, или бар трагалац, зна да није све што је лепо уједно и корисно. Кад се каже „корисно“, мисли се на стање душе. Према томе, и одлазак туристе на ма које туристичко путовање, посматрано кроз ову хришћанску призму, је пут са Божјим допуштењем, јер нема принуде, нема забране у Божјем односу према човеку. На крају крајева, зашто би човек тако ригидног Бога уопште волео? Али, што би рекао пок. Патријарх српски господин Павле: „То не значи да Бог није тужан“¹⁷⁰, метафорично говорећи о Божјој очинској љубави према својој деци која греше, не хитајући према сопственој суштини.

Какав би онда био поглед православног хришћанина на туризам? Као на покушај савременог човека да испуни празнину коју осећа туристичким средствима и начинима, али без Бога, што у ствари читав подухват претвара у немогућу мисију. Зар се притом мисли и на физички одмор? Да, јер Бог не тражи да човек упрти више него што човек може да понесе, него само колико може, потом му одређује дан за одмор, даје најлековитију храну да ојача (мисли се на молитву и причест), шаље помоћ кад човек помисли да нема више снаге ни за шта и, на крају, нуди Себе за помоћника у сваком тренутку. Од чега онда човек да се умори, осим ако све ово не прихвати? Или, у случају да човек не зна да све то постоји сасвим бесплатно? Или, ако га други човек не принуди да носи више него што може да понесе и поднесе, што је данас есенцијални услов у немилосрдном светском пословању.

Али, када је однос *Бог-човек* у питању, ништа се не сме генерализовати. Како би Бог био против годишњег одмора човека који целе године заврће штрафове на некој покретној траци и приде ради још два посла да би прехранио породицу и отплатио све дугове које је несмотрено натоварио себи на врат? Наравно да је Бог увек милостив, па и према исцрпљеном човеку садашњице. То не значи да није тужан због глобализма, чија је жртва Човек. И то Човек, који је узгред заборавио на Бога и покушава пролазним и пропадљивим стварима да употпуни пустош у души.

¹⁷⁰ Проповед у цркви Покрова Пресвете Богородице 1994. године;

Да ли то значи да и *интерперсонално мотивисано туристичко путовање* такође неће испунити споменуто празнину у људској души? Ни ту се не може генерализовати. Ако човек жели да побегне од породице, колега, комшија, како је говорио Мекинтош, па туристички отпутује негде, душу сигурно неће испунити милином. Такво путовање може донети привремени мир, јер се некад ваља склонити од узнемиравајућих људи и ситуација, али се човек опет враћа и породици и колегама и кошијама, опет у исту фрустрирајућу ситуацију. Ако нема љубави, у хришћанском смислу, између туристе и људи из његовог окружења, онда се ужас после повратка са „релаксирајућег одмора“ само увећава. Човек који „љуби ближњег свога као себе сама“ има узвраћену љубав, па га нико из тог разлога неће ни узнемиравати, те неће ни морати било где да бежи.

Ако је, пак, интерперсонални мотив за туристичко путовање усмерен ка жељеним сусретима са другим људима, онда је реч о самоћи која траје скоро годину дана, док не дође такво туристичко путовање. Та година је заправо живот у паклу, а одмор само мало узимање даха и опет повратак у осаму, отуђеност. Алијенација то заправо и уистину јесте – пакао на земљи. Зашто је то пакао на земљи? Зато што нема љубави, речи која у XXI веку не сме више да се спомиње, јер су главне речи – успех и ефикасност. Морал је само рефлексција тих категорија.

И тако би се могло ићи од једног туристичког мотива до другог, сваки „разгледати“ са становишта корисности за човека и његову душу, и опет доћи до закључка да је једна појава за једног човека штетна, а за другог врло корисна.

Да ли то значи да за хришћанство није прихватљив дOMET психологије, психологије туризма, на пример? Ово је само на први поглед компликовано питање. Ваља га само добро претрести. Хришћанство и само има пастирску психологију, али психологију са Богом, а не без Бога. Кад се говори о психологији туризма, пре би се рекло да хришћанство нема проблем са психологијом, него са туризмом. Туризам и јесте најчешћи привидан начин да се човек „осети добро“ у „својој целовитости“. Нема бољег показатеља да је тако него оно што нуди WRTA¹⁷¹ кроз облике религијско путовања. Туризам не само да даје привид, него често и подстиче човека на одвајање од његове суштине, будући да су многе гране туризма у функцији дубоке психопатологије (коцкарске туре, лов, секси-туризам,

¹⁷¹ Светска асоцијација религијозних путовања;

снајпер-туризам, фестивали пића, поједини фестивали музике, где није циљ слушање музике, него „отпуштање кочница“, итд.).

Неки облици туризма, мање екстремни од ових поменутих, задовољавају само неку од људских потреба, али ни у њима нема ничег трајног, у смислу преломне тачке од које се живот мења набоље. Напротив, то је често робовање навикама и *страстима*. Страсти су јака, трајна осећања, за разлику од *афекта*, усмерена према неком феномену. Њихово постојање у човеку говори о већој везаности за одређену појаву, него за Бога у човеку самоме. Постојање страсти говори, као нека врста индикатора, о раскораку у човеку. Зато је неговање страсти опасно по душевни мир. А страст не мора нужно да буде препознатљива на први поглед. Напротив, што има хуманији вид, то може бити опаснија, јер је прикривенија. Тога у туризму има на претек. Практично је све, готово све, у служби лажног раја, а „улазак“ у рај, односно туристичка понуда почива на изванредном познавању људских страсти и слабости. Зато се толико бави људском мотивацијом за предузимање туристичких путовања. Туризам не занима суштина људске личности, суштина психичког живота, него управо та одвојеност која се манифестује на безброј начина. Та одвојеност од себе је главни мотив људског туристичког подухвата.

У овом кратком укрштању психологије туризма и хришћанске вере, која се односила само на мотивацију, јер остало истраживање би било преграндиозно, нису пронађене заједничке теоријске тачке. Напротив, пронађене су неке чињенице које потпуно раздвајају ове две категорије.

2.2.1. Римо-католичка психолошка мисао о мотивацији ходочашћа

У западном хришћанству, прецизније у Римо-католичкој цркви, путовање верника у неко свето место назива се **ходочашће**. То исто постоји и у верском туризму, али да ли је мотивација, за предузимања та два пута, иста? И да ли се ходочашће разликује од поклоничког путовања верника источне, православне цркве? Бавићемо се психологијом, прецизније мотивацијом за верско путовање у Римо-католичком хришћанству, уз покушај да повремено поредимо ставове с православљем, а повремено да полемишемо на нивоу психологије. Зашто баш истражујемо римо-католичко хришћанство? Зато што оно барата појмом *мотивација*, а православље, као што смо рекли - не.

Шта Римо-католичка литература каже зашто човек уопште има потребу да оде на свето место? Карло Маца¹⁷², италијански католички бискуп, теоретичар ходочашћа, сматра да се „ходочашће представља као динамички, структурални, изворни елемент религије, који се развио током миленија, како би осликао неку врсту божанског прочишћења, преко светог пута који повезује човека са божанским, до чега се може доћи емпиријски и мистично, на неком „светом месту“, које је неизоставна мета ходочашћа.“

Др А. Дипрон¹⁷³, француски историчар, ходочашће дефинише као „чин сакрализације“¹⁷⁴, јер је на „светом путу“ све освећено, те та укупност, следствено томе, освећује и човека.

Полазећи од различитих разлога душе да се покрене на ходочашће, јер свака личност носи у себи свој лични свет, ипак се читав доживљај ходочасника може препознати и сврстати у неколико сегмената. Карло Маца је то учинио овако:

1. Мотивација,
2. Одвајање,
3. Ход,
4. Свето место,
5. Сусрет,
6. Савез опроштаја,
7. Повратак.

¹⁷² **Карло Маца** (Carlo Mazza) рођен је 7. јануар 1942. године. Италијански је католички бискуп. Рукоположен је за свештеника децембра 1968. године. Магистрирао је туризам на Воссони Универзитету у Милану, а докторирао је на теологији. Био је професор историје верског туризма и културне баштине на Универзитету Милано-Висоса факултета за социологију. Од априла 2008. је консултант Папинског већа за лаике (Consultore del Pontificio Consiglio per i Laici). На српски језик је преведена његова књига „Turismo religioso. Un approccio storico-culturale“, EDB, Bologna 2006., под називом „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“;

¹⁷³ **Дипрон, Алфонс** (1905-1990) био је француски историчар, специјалиста за средњи вијек и модерно доба. Године 1956. одбранио је докторску тезу под насловом *Mut o крстаиком рату*. Био је први председник и оснивач Универзитета Париз IV-Сорбона 1970. Такође је био оснивач Центра за европску религиозну антропологију на ЕХЕСС. Објавио је, између осталог, и књигу *Du Sacré, croisades et pèlerinages. Images et langages* (Gallimard, 1987);

¹⁷⁴ „Оно је све: започиње просторним покретом, који је сам по себи сакралан, за циљ има свето место, на коме ваља бити на одређене датуме које одређује свети календар, где треба посматрати добро утврђен ритуал, који освештава ново стање сакрализације онога ко је дошао да се сусретне са светим, или је дошао на проверу“, Видети више у књизи А. Dupronta: „Grande dizionario delle religioni. Dalla preistoria a oggi“, Piemme, Casale Monferrato, 2000.

2.2.1.1 Мотивација

У својој књизи „Поклоничка путовања – историјско-културолошки приступ“, Карло Маца мотивисаност за путовањима налази у:

- Потребама,
- Неуобичајности,
- Мотиву „спасења“.

Потребе се препознају у људској жељи за молитвом, заветовањем, захваљивањем, причешћивањем, али и у жељи да се човек врати изворима вере, као и у „жељи да се буде учесник догађаја који је означио живот народа коме припада“¹⁷⁵. Овај скок од индивидулно-психолошке потребе на социјално-етничку или националну идентификацију можда нема и упориште у религији каква је хришћанство. Оно и јесте и настало као револуционарни лом неједнакости међу људима по сваком основу (полном, етничком, старосном, имовинском), те је ова цитирана констатација бискупа Маце остављена за додатно промишљање.

Неуобичајност је мотив који тера човека да се упусти у искуство, не само другачије од уобичајених догађаја у животу, него се препушта путу који води ка „Другом“¹⁷⁶. Описујући незадрживу енергију жеље која тера ходочасника на пут, Маца описује „луцидне одлуке“: планирање времена, ритма, места светог путовања „како би замишљао будућност, дозивајући сећање и легенде, доживљена искуства и занимљиве анегдоте“¹⁷⁷.

Карло Маца заправо говори о феномену „путне грознице“, за коју се не може рећи да је *мотив*. Уз све поштовање аутора, овде је реч о недовољном познавању психологије путовања. Радње предузете пре пута свакако не представљају мотив за пут. Пре је реч о узбуђењу, о ускомешању душе које се дешава после одлуке о путовању, а пре одласка на пут. Читав низ осећања и предузетих радњи, које Маца такође препознаје као мотивацију, такође спадају у последице одлуке о путовању, а не у мотивацију да се одлучи да се крене на пут (планирање времена, ритма, места светог путовања, итд).

Овој непрецизно доживљеној мотивацији ваља додати и следеће: „замишљање будућности“, као и враћање у прошлост у смислу „дозивања сећања и легенди, доживљених искустава и занимљивих анегдота“, јер је то страно

¹⁷⁵ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 24, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁷⁶ Исто;

¹⁷⁷ Исто;

православној хришћанској вери. Посебно „замишљање“, а ништа мање ни враћање сећања. Никодим Агиорит, истина аскетски, подучава вернике: „Скоро ни једна душевна, ни телесна страст не може доћи до ума другим путем, него путем сећања на чулне ствари. Зато се труди да чуваш ум свој од тога“¹⁷⁸.

Дакле, овако препозната *неуобичајност* као мотивациони фактор, не би могла да се инкорпорира у начин размишљања свих хришћанских верника, а посебно не православних.

На крају крајева, та „ужурбаност“ пре поласка на пут не мора се препознавати ни као путна грозница, него као радост душе која зна да ће се сусрести са Богом на неком посебном месту..

Спасење, које је такође део мотивације по овом аутору, јесте циљ хришћанског живота. Карло Маца пише да је оно преовлађујући мотив који инспирише верника да крене на ходочашће. Не објашњавајући шта је *спасење*, ни како је оно мотив за покретање на ходочашће, Маца каже: „Понекад је ризик да се неко не врати толико велики, те се ходочасник саветује да састави „тестамент“, да преуреди интересе, да нађе решење кућних конфликта“. Вероватно се мисли на прошла времена, када су путовања била много опаснија, а повратак потпуно неизвестан. Јер, што би данас ходочасник састављао тестамент пред полазак на свето место?

Али кад се већ спомиње *спасење*, ваља рећи шта је уопште за хришћанина *спасење*? Од чега *спасење*? Хришћани, који свој живот заснивају на учењима из Светог Писма, управо тамо могу да сазнају од чега треба да се спасу. У Светом писму сам Господ Исус Христос је објавио народу шта ће рећи на Свом Страшном Суду „Идите од мене, проклети, у огањ вечни који је припремљен ђаволу и анђелима његовим“ (Мт. 25,41). По изрицању коначне пресуде људском роду, изгубљени ће отићи у *муку вечну*, а праведници у *живот вечни* (Мт. 225,46). Тамо нема преласка из вечних мука у блаженство, нити из блаженства у вечне муке. Човек се заправо на земљи припрема за *спасење* од вечних мука. Дакле, кад хришћанин каже *спасење*, он мисли на *спасење* од вечних мука.

Мисао о *спасењу* тера хришћанина на свакодневно старање о сопственој души, па се вернику који је кренуо на ризичан пут саветовало, на то нас упућује К. Маца, не само да посвршава важне послове пре него што крене, јер неће имати

¹⁷⁸ Никодим Агиорит: „*Невидљива борба*“, Свети Архијерејски синод СПЦ, стр. 62, Београд, 2001. год.;

ко то да уради уместо њега ако се не врати, него и да се измири са укућанима пре него што се упуту ка евентуалној смрти на путу, пошто је грех не живети у љубави са ближњима. То јесте закон Божји изнет у Новом Завету („Љуби ближњега својега, као самога себе“). Због тога што је живот у љубави изузетно важан, у православљу на свакој Светој Литургији, вернике који се исповедају пред Свето Причешће, свештеници питају „Јесте ли сте измирили с неким с ким је требало? Јесте ли опростили?“, јер се никада не зна који је час смрти, а са таквим теретом, већ је речено, не може се пред Бога. Односно може, али није корисно. Дакле, пошто човек пред Бога треба да оде чисте душе, што чистије, он не сме да се упокоји огреховљен.

Дакле, ходочаснички пут, ма колико био ризичан, не треба да буде, вероватно није ни био, подстрек за наглу бригу о животу после смрти. Таквих изазова има толико и у сваком тренутку, да хришћанин непрекидно мора да тежи да буде спреман за одлазак са овога света. У том смислу напомена Карла Маце да се ходочасници мире са окружењем пре одласка на пут, готово да је излишан, јер то не сме бити акција пред могућу смрт на путу, него – свакодневни живот. Свети Јован Лествичник каже: „Ако је знак најдубље кротости у томе да, и у присуству онога који нас изазива, сачувамо спокојство у срцу и љубав према њему, онда је знак крајње гневљивости ако се сами са собом, речима и покретима, свађамо и беснимо на онога који нас је увредио. Ако се Дух Свети назива, и јесте, – мир душе, а гнев јесте и назива се – узнемирење срца, онда ништа толико не омета долазак Духа светог у нас као срдитост“.¹⁷⁹ Према томе, помирење је свакодневна хришћанска борба. Отуда питање: зашто је то бискуп Маца уопште помињао у контексту путовања?

У чему се састоји сам процес *спасења*? Свети Игњатије Брјанчанинов каже: „Наше спасење састоји се у раскидању општења са сатаном и обнављању општења са Богом“.¹⁸⁰ Иако се у први мах чини да је ово лако рећи, а тешко стећи, православни хришћани знају да је то процес који траје до краја живота.

Спасење би требало да буде најважнији мотив за одлазак на свето место, али људи често немају свест о потреби за спасењем. Имају своје мале и велике бриге, које такође могу да мотивишу на поновно и поновно сусретање са Богом. Или је

¹⁷⁹ Свети Јован Лествичник: „*Лествица*“, стр.82, Манастир Хиландар, 1997. год;

¹⁸⁰ Свети Игњатије Брјанчанинов: „*Енциклопедија православног духовног живота*“, стр. 486, Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београ, 2005. год.;

бар тако у души православног верника, који, прошавши кроз политички наметнут атеизам, није задојен мишљу о спасењу. Римо-католичанство није имало ту врсту дисконтинуитета, но ипак се чини да Карло Маца говори са историјског становишта о писању тестаментa пред одлазак на ходочашће. Било би дивно и спасоносно, не само за појединца, него и за човечанство када би се уопште знало и промишљало о спасењу.

2.2.1.2. *Одвајање*

Карло Маца налази да одлука да се крене на ходочашће носи у себи одлучан став ка промени и напуштању Аутор, говорећи о одвајању, мисли на одвајање ходочасника од свакодневице земаљског живота, претварајући га у „странца“, човека „без државе“, чиме се заправо претвара од „становника овог света у путника ка бесконачном...“¹⁸¹.

Он каже да унутрашња динамика „одвајања“ проузрокује три међусобно повезана ефекта:

- „Оставити све“,
- Ефекат катарзе,
- Прекид.

„Оставити све“ се овако објашњава: „Пошто се обавести о условима ходочашћа, ходочасник, мало по мало, остаје отворен за идеју да напусти „све“. Моћна драж светог и његова тоталитаристичка¹⁸² природа, захтевају цензуру света, осећања, домовине, послова, јер би тај свет отежао пут и слободу духа. „Одвјање“ није безболно. Реч је о дејству духовне, психолошке и практичне одлуке, „са последицама које могу бити мучне на нивоу осећајности и односа“¹⁸³.

Чини се да сам појам *одвајање* може и другачије да се схвати. Пре свега се поставља питање *од чега* одвајање?

- Ако је то одвајање од осећања, како Маца наводи, онда се поставља питање *од каквих* осећања? Ако је од *непријатних*, онда је то одвајање спасоносно, а *спасоносно* не може донети „последице које могу бити мучне“, како Маца каже.

¹⁸¹ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 25, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁸² Овде треба ставити упитник на превод;

¹⁸³ Исто;

- Ако је то одвајање од *пријатних* осећања, поставља се питање да ли та пријатност можда долази од некорисних ствари? Такво одвајање је такође спасоносно.

- Ако је то мала бол због одвајања човека од пријатних и корисних појава, онда се то може тумачити и као мала жртва, али истовремено и као везаност за земаљске ствари, што опет одвајање чини спасоносним.

Чак и кад одвајање има мучни ток, јер и то је могуће, мисао на позитивне последице које ће имати одлазак на свето место је јаче од муке од одвајања. Да није тако, ко би уопште путовао у светињу?

Уопштено говорећи, одвајање од света зарад слободе духа, никада се не одвија пре него што дух буде спреман да се одвоји од света. „Оставити све“ на кратко време не би се догодило да не постији спремност на то. А та готовост олакшава сваку промену.

Сегмент „*Оставити све*“ није константа која би се могла ставити као чврста карика у ланцу етапа кроз коју пролази ходочасник. Нарочито не као „мучна“ етапа, јер кад год путник креће на пут да би себи причинио задовољство, он је већ одавно био спреман да „остави све“, јер му је мучно *оно* што оставља, а не *зато* што *то* оставља.

Ефекат катарзе, други део *одвајања* је по Маци је „особен процес“ менталне и духовне хигијене, који се одвија кроз постове и уздржавања, лишавања и жртвовања. То је припрема за ефекат катарзе, који конкретизује аскетску фигуру „опроштаја од света...“¹⁸⁴. Но, није реч само о лексичком неразумевању, јер кад говори о ефекту катарзе, Карло Маца, говори о времену које претходи непосредном ходочашћу, препознајући узвишено стање душе која чудесно трепери пред сусрет са светињом. Ипак, то још увек није катарза, јер се још увек није ни кренуло на пут, те се не може ни говорити о ефекту катарзе. Пред пут се још увек није догодило одвајање од световног, нити се узлетело ка бесконачном. Оно почиње да се догађа на путу и увећава се одвијањем самог путовања. Како ће се догодити катарза, ако се још није догодило *одвајање*?! Али, ако се мислило да је потреба за катарзом покретачки мотив код ходочасника, онда се то не може ставити у категорију „*Одвајање*“, него у ону претходну групу, у групу „*Мотивација*“.

¹⁸⁴ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 25, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

Прекид, реч је о последњем, трећем сегменту *одвајања*, који према овом аутору „изазива питања и побуђује амбивалнетне, ако не и трауматичне реакције. „Прекид са „обичним светом“ изражава... почетак „једног новог живота“, у потпуности различитог, који се пројектује на коначну судбину. На тај начин прекид показује ефекат преображаја, проверу оправданости жеље за променом која скупо кошта... Прекидом се појачава убеђење да ходочашће тежи да припреми услове за „бољи живот“¹⁸⁵.

И *прекид*, овако схваћен, је врло дискутабилна категорија. Прекид није нужно присутан у животима путника у свето место. Није лако да човек прекине са дотадашњим животом и да, пре него што је кренуо на свети пут, почне са новим животом који ће да се пројектује на његову „коначну судбину“. *Можда* се код ходочасника то и догађа, јер они *можда* имају духовну припрему за одлазак на свето место, па знају с чим треба да прекину. *Можда* је та припрема била дуготрајна, у непрекинутом току верског живота, па ходочасници од малих ногу знају где иду, зашто иду и са чиме прекидају. *Можда*, јер истражених показатеља нема. Сувише има *можда* за научну студију, чак и једног уваженог бискупа. Јер, прекид може да се догоди, али и не мора.

Човек је тако слабо биће, да се много чешће догађа да хоће да се догоди прекид, али нема снаге да на њега пристане, да се на тај корак одважи. Чак би се могло рећи да без Божјег чуда, није ни могуће да се из светиње врати измењен. Измене које мењају човеков живот су – процес. Обожење је процес. Када би се тако лако догађао *прекид*, сви би по једном ишли на поклоничко путовање. Осим тога, појам „коначна судбина“ није присутан у православном животу. Такав фатализам би негирао човекову слободну вољу, коју је Бог из љубави поклатио човеку.

2.2.1.3. *Ход*

Код Римо-католичких хришћана само ходање ка светом месту је важан моменат путовања. Код Срба православаца тога нема, или бар више нема, ако га је и било. Дакле Маца овако објашњава *ход* „Маршрута ходочашћа је већ трасирана и следи... стазе традиционалног ходочашћа. Обично се обавља пешице и ходочасник се мора старати о својим потребама, ради преживљавања“. За њега је

¹⁸⁵ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 25, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

„ход“ „најдрагоценије и плодносно време и место, зато што открива идентитет ходочасника“¹⁸⁶.

С чим се све сусреће човек у „ходу“? Карло Маца наводи неколико категорија:

- Тело и дух;
- Испосништво и истрајност;
- Одупирање и борба.

Тело и дух су својства човека која се „у дијалектици означавају као контраст између добра и зла“¹⁸⁷. Сусрет са телом и духом је изузетно снажан током ходочасничког пешачења. Телом се доживљава материјалност, и лична и природног окружења, а духом „човек постаје свестан сила које уређују заједнички живот људи у њиховом одмеравању са Богом“¹⁸⁸.

И док је ово прво јасно (да се телом доживљава материјалност), и као исказ и као доживљај сваког ко се кретао мало дуже, дотле остаје нејасно како дух, који свакако препознаје силе које уређују живот власника духа, баш у том ходању „препознаје силе које уређују заједнички живот људи у њиховом одмеравању са Богом“? Како човек уопште може да препозна како се други људи „одмеравају са Богом“? И шта значи „одмеравати се са Богом“? Која је ту јединица мере? И какав би то морао бити људски дух који ће да препозна силе које уређују заједнички живот људи уопште, а посебно однос заједнице људи у односу на Бога? Дакле, то са духом остаје нејасно, али нешто друго је сасвим јасно – на путу ка светињи душа постаје радоснија. Пре би се могло рећи да човек препознаје реакцију душе, него стање сопственог духа.

Испосништво и истрајност се односи на „одмеравање телесног окајавања, уздржања у односу на исхрану, климатске услове, замор од хода, разних непредвидљивих ствари“, као и на следеће: „Мора да се искуша у истинском прочишћењу од зависности и потреба, да се уздржи од световних задовољстава, да се ослободи сувишног, да се ослободи сваког терета како би био достојан да се представи на прагу светог места“. И на крају се каже „...ако га прати истрајност,

¹⁸⁶ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 25, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁸⁷ Видети више: G. Buonaccorso: *Il corpo di Dio, Vita e senso della vita*, Citadela, Assisi, 2006; J. Le Goff, *Il corpo nel medioevo*, Laterza, Bari, 2006;

¹⁸⁸ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 27, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

која је права врлина „одупирања“, свакако ће достићи циљ“.¹⁸⁹ *Испосништво* и *истрајност* су можда ходочасничке категорије, јер је реч о Римо-католичкој конфесији, али за православне вернике испосништво је сваки дан поста, не мора да се иде на пут. Ако се рачунају и свака среда и петак, у православљу се пости више од седам месеци годишње, од чега је бар половина „на води“. Томе треба додати да је пост православних верника неупоредиво строжи од оног који држе Римо-католици. Према томе, ако православни верник пребива више од пола године у испосништву, то значи да је у *испосништву* више од поливне својих укупних година живота. А *истрајност* је на проби сваке недеље и сваког празника - кад треба да се крене на Свету Литургију¹⁹⁰.

Ако то упоредимо са удобностима данашњег ходочашћа, остаје нам, као највећи проблем, само да размишљамо о томе да ли ће неко отићи на такав пут или не. Уопште се не размишља о испосништву и истрајности, јер то је данас сведено само на одлуку „хоћу“ или „нећу“, управо због комфорог путовања. И уопште не треба на том нивоу размишљати. Ма какви да су услови за одлазак на свето место на коме ће се сусрести са Богом, човек ће тамо отићи у складу са својом побожношћу, у складу са стањем своје душе. Маловерни ће се помучити, верни ће се радовати, а безбожни неће ни ићи, или ће отићи, али не из сопствених верских побуда. Према томе, ходочашће је само прилика за ванредно *испосништво* и *истрајност*, али би живот у Христу требало да буде свакодневни живот верника. Чини се да је то једнократно испосништво и истрајавање на реализацији пута код ходочасника, само супститут за редован живот хришћанина у складу са сопственом вером.

Одупирање и борба су трећа фаза *хода*. То су категорије које се односе на унутрашње опирање да се „разазна добро од зла“. Карло Маца каже: „Ходочасник је стављен на искушење пред самим собом и пред спољним светом. Овако

¹⁸⁹Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 25, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁹⁰Колики је подвиг одлазак на службу, најбоље говори прича Лексе Каранац из села Врнчани, на обронцима Каблара, чији је парохијски храм у манастиру Благовештење, једном од Овчарско-кабларских манастира. Она сведочи: „Ишли ми на Божић цркви. Ударио снијег, а Слађа ми била мала, морали да је носимо. Ишли, били и кад смо се враћали, ја дошла до пред кућу и мишљаг – готово је. Не могу више ни корак. Ако станем - завијаће ме с дјететом, ако кренем - поклизнућу се да изгинемо, дубоко доље, не смеш се ни окренути да погледаш, а навише - не може се, нема снаге. Узбрдо, а немаш ни за шта да се уватиш, дјете ти у рукама. Љети је јопе лакше. Ураниш, нема још змија, нема сунца, а кад се враћаш, ти мало припазиш да те која не пецне. Лакше јопе љети, јашта“. То „лакше љети, јашта“ је десетак километара пешачења кроз највећи европски басен отровних змија шарки и поскока. А у селу се сви причешћују, и деца и старци, сви, али како кад, но свакако неколико пута годишње;

схваћен, ход може да преузме драматичне оквире својствене трајању борбе, духовној бици, унутрашњем и спољашњем миру у припреми за крајњи чин“¹⁹¹.

Није ли такав свакодневни живот верника? У складу са тим, дакле, ако је борба свакодневни живот верника, како се она интензивира приликом хода, чак толико да може у једном тренутку да добије драматичан ток? Супротно томе, мишљења смо да се та борба олакшава хитањем ка светињи. Јер што би уопште човек ишао тамо? Ваљда тамо иде да му се помогне у слабостима и да би Добро превагнуло у његовом животу, како у садашњем тако и у будућем. Зашто би се човек одупирао добру по које је пошао? А и спомињање борбе је излишно, јер сваки хришћанин зна да се Царство Небеско без борбе не добија. Односно, нема спасења без непрекидне борбе и малог насиља над сопственим навикама. Та борба је свакодневна и целодневна. На путу се јаве само искушења.

2.1.1.4. Сусрет и дијалог

Сусрет и дијалог су карактеристике хода које омогућавају ходочаснику да се сусретне са различитим људима, различитих нација, култура. „На тај начин ход постаје путујућа животна школа, место „стварања“ цивилизација, време дијалога у коме се размењују и издвајају идеје међу људима у заједничкој патњи различитих народа“.

У Римо-католичанству је заиста импресивно срести различит број нација и култура, с обзиром на то колики је сегмент земљиног шара под бригом Римо-католичке цркве. Православци се не срећу међусобно на нивоу нације или културе, него у Христу, па је свако „наш“. Ево неколико сведочења:

1. Приликом посете Рилском манастиру у Бугарској¹⁹², група београдских поклоника посетила је у Софији цркву у којој се налазе мошти Светог краља Милутина Српског. Како Српска и Бугарска православна црква имају различите календаре, у Бугарској цркви је тог 1. октобра био празник Покрова Пресвете Богородице, који се у Српској цркви иначе слави 14. октобра. Кад се завршила Св. Литургија, бугарски верници су приложили мале округле хлебове на један сточић, ставили спискове са именима, узели запаљене свеће у руке и чекали да свештеник отпочне са обредом. Каквим, српски поклоници нису знали. Питали су, Бугари су им објаснили да је то освећење хлеба које они носе кући. Али, како је било рано и

¹⁹¹ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 25, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁹² Поклоничко путовање је обављено октобра 2004. године;

нико од посетилаца из Србије није променио новац, јер мењачнице још нису биле отворене кад су ушли у храм, нико није имао корицу хлеба да приложи. А и ако је неко имао хлеб у торби, ствари су остале у аутобусу. Бугари су истрчали, купили хлебовае какве су нашли, и округле, и векне и тост-хлеб и - поделили Србима. Свештеник је за то време отишао у трпезарију и, после обреда, сви су зајено сели за сто да доручкују оно што је прота припремио. На крају је отворио кивот Светог краља Милутина и благосиљао вернике из Србије. Бугари су хитро изашли из цркве, био је радни дан.

2. Солун. Октобар 1993. године. Хиландарски монаси донели су икону Пресвете Богородице Тројеручице у цркву Светог Димитрија. Реке Грка су се сливале ка цркви данима. Поклоници из Србије су кренули Плавим возом, у салону Јосипа Броза одржана је и вечерња служба и стигло се у Солун после низа перипетија тачно уочи празника Светог Димитрија, који је иначе слава свих Солуњана. Испред цркве је било запаљено 20 кг тамњана, окађен је цео град. Продавнице су се затварале већ у подне, а сви власници радњи су украсили излоге и истакли грчке заставе. Кад се цркви приближила колона поклоника из Србије, огроман ред Грка који је стајао испред храма, уклањао се да пропусти Србе. Ко год од Срба да је ушао у храм, и хтео да купи свеће, добијао би их од Грка на поклон. Све што је могло да се купи у храму, Грци су куповали за своје напаћене сроднике у Христу. Узалуд је било опирање. Како су се тамо остављале цедуље са именима за молитву, Грци су српска имена исписивали својим алфабетом да свештеницима буде лакше да правилно прочитају. Треба имати у виду да је то била година највеће инфлације у историји човечанства. И та солидарност Грка је било разумљива, али не на нивоу сусретања култура, различитих нација, него на нивоу обичних људи који се у Христу препознају као род.

3. Румунија. Српски поклоници на путу за Јаши, где су мошти Свете Мати Параскеве (Свете Петке) свраћају у манастир Њамц, где је живео и подвизаво се старац Клеопа. Било је вече и ваљало је стићи и на конак у други манастир. Поклоници су обишли храм, келију и гроб старца Клеопе и пошли ка аутобусу. Један монах их је зауставио и свратио на – вечеру! Кромпир скуван у води и компот за оне које ће се причестити, плус мало дробљеног овчијег сира за оне које се сутра неће причестити. Скромна вечера, молитва и срдчан осмех монаха, по која реч свако на свом језику и одлазак. Да ли су то поклоници платили своју

вечеру? Не, наравно. Да ли су оставили неки прилог? Јесу пре тога, док још нису знали да ће вечерати. После нису ни имали кад. Само су отпраћени до аутобуса.

Све су ово били сусрети различитих нација, култура, искустава, али су то биле ирелевантне чињенице за само сусретање.

2.2.1.5. *Свето место*

Које су карактеристике светог места, по Карлу Мацу? „У ходочашћу простор поприма карактеристике сакралности, будући да поприма продужетак божанске светости“¹⁹³. Библијски посматрано, то место се дефинише и као „страшно место“ и као „небеска врата“, а у најширем смислу и као „света земља“. Које су то конкретне карактеристике?

- Милост,
- „Светост“,
- Свето кретање,
- Трансцендентно и иманентно,
- Светост и свето место.

Милост, као карактеристика светог места, је, по овом аутору, двострука. Прва *милост* је теолошка и она се огледа у Божјем присуству, у моћи тог присуства која се указује, или како бисмо ми то рекли „пројављује“ кроз речи и гестове. Друга *милост* је „географска“ Њу чини пејзаж „осањан и претворен у мит визијама насталим током векова и током бесконачних репродукција. То је место свете реалности... која има етапе свете приче на земљи – приче која чува свето сећање, натприродних појава, гробова исповедника вере или светих“¹⁹⁴. Реч је о јединствености простора и догађаја који су се у дуго хронологији постојања управо ту одвијали.

Тешко је разумети постојање „свете приче на земљи“, у контексту „милости“, која, кроз ту своју причу, заправо има историјско сведочење те исте милости. Још ако се томе дода да се та *милост* одвија кроз „сећање, натприродне појаве, гробове исповедника вере или светих“, поимање категорије *милост* још више се усложњава. Појам, и теолошке и „географске“ *милости*, ваља посматрати у смислу даривања и духовних и материјалних добара једном месту, које ће бити

¹⁹³ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 28, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁹⁴ Карло Маца упућује на различите типове светилишта и с тим у вези препоручује дело G. Cracco: „*Santuari e pellegrinaggi nella storia cristiana*“, као и G. Albergio: „*Il cristianesimo*“. Grande atlante, 2: Ordinamenti, gerarchie, pratiche, UTET, Torini, 2006, 880-907, 933-935

у служби заједнице људи, природе и Бога, а које су људи препознали као *свето* и својом вером га одржавали и одржали светим. Другачије се *милост* у контексту *светог места* не може разумети.

„*Светост*“ је категорија која се заснива не само на *простору*, него и на *времену*, као што је већ поменуто у категорији *милост*. Та симбиоза простора, времена и верујућег човека, постаје *светост* тек присуством трансцендентног искуства људи на том истом месту у различитим временима. Речју, религиозно искуство човека на таквом месту претвара и то место и време у светао место и свето време. Међутим, мишљења смо да укупност тог земаљског тројства (верујући човек, простор, време), само рефлектују светост Божју, коју човек препознаје кроз своје религиозно искуство. Иначе, да је овако како бискуп Маца каже, отворило би се питање: да ли би то земаљско тројство (верујући човек, простор, време), где год се појаве - чинили *светост*?

„Унутар различитих верских култура, свако свето место је створено и утемељено на трансценденталном искуству, које је непоновљиво и у потпуности повезано са обликом јасно дефинисане територије кроз елементе као што су: планина, река, предели испред мора, испод хриди, изнад дрвета. Ти елементи поређани су по јединственим критеријумима, поседују јако значење и стварају неку врсту светог и неприкосновеног космоса“¹⁹⁵. Које се питање намеће после овог цитата? То је питање који су то „јединствени критеријуми“ по којима су поређани елементи „транседентно, планина, река, предели испред мора, испод хриди, изнад дрвета“? Какви су то критеријуми, ако се транседентно и природа поређани тако да Међугорје прво учине светилиштем, а после му се та светост укине?

Будући да аутор, кад рашчлањује категорију „свето место“ има два пута сегмент „светост“, на овом месту и још једном које тек следи, то ћемо појму *светост* дати више простора у последњем сегменту „Светост и свето место“. Овим се умаломе доводи у питање систематичност поделе, али о томе се може говорити и просуђивати тек кад се сагледа целокупна грађа.

Свето кретање чини „*пут у поворци и искуство ходочаића*“, по већ унапред утврђеном календару, са циљем да обнови сећање на свете догађаје, стварања која су се догодила, како би људи задобили благонаклоност различите

¹⁹⁵ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 28, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

природе¹⁹⁶. Зашто је потребно да се човек креће по светом месту да би задобио благонаклоност? Није неопходно, свакако, али је, претпостављамо, оснажена нада да ће се „задобити благонаклоност“ чињеницом да се ход обавља на начин који је миленијумима представљао физичко и духовно сећање на Голготу, дакле саучествовањем у Христовом животу, али у другој временској димензији. И то се вероватно односи на *најамнике* код Бога, по принципу „ја ћу Теби ходати и доћи, а ти мене награди Својом благонаклоношћу“. Другим речима, ако је „сећање на свете догађаје“ циљ ходочасника, зашто би оно морало да буде због задобијања благонаклоности? Оно се може одвијати и због љубави, без икаквог очекивања. Дакле, имајмо у виду различите нивое вере, јер они постоје. Зашто је у дефиницији светог кретања изабрана само она структура верникове личности која Богу служи због очекивања награде? Тиме је окрњена укупност погледа на свето кретање у коме учествују личности различитог нивоа духовног раста.

Вратимо ли се за тренутак на временску димензију светог кретања, мора се приметити да повезивање са *некадашњим* светим догађајем, истовремено омогућава ходочаснику да превазиђе профаност сопствене свакодневнице, дакле сопственог времена и сопственог простора (мисли се на место становања и рада). Тим кретањем, човек као да прелази у другу временску и просторну димензију, с којом има жељу, и може, да се идентификује. А то је само секундарна последица учешћа у светом кретању. Примарна би требало да буде тешња веза са Богом, али то овде није довољно јасно речено, тако да питање шта је заправо свето кретање и даље остаје отворено.

Трансцендентно и иманентно су категорије које се односе на човекову тежњу за „бескрајним, безусловним, узвишеним...“, дакле трансцендентним, што је човеку, као „*homoreligiosus*“ – иманентно. И опет се поставља исто питање: да ли је *locus sacralis* једино место на коме човек може да доживи „мистериозно учешће у реалности другачијој од профане егзистенције или од света иманенције“¹⁹⁷, како каже Карло Маца, позивајући се на дело А. Дипрона *Il sacro*¹⁹⁸? Ако се *иманенција* ограничава на сазнања у границама искуства и свести, дакле, ако не постоји нека стварност која би била независна од свести, да ли се трансценденција, као сазнавање прекорачењем границе искуства – догађа само, или најснажније, на

¹⁹⁶ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 30, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

¹⁹⁷ Исто;

¹⁹⁸ Видети више у истоименом делу на стр. 379 и даље;

светим местима? Зар се трансценденција не дешава и у кући испред иконе, или у превозу, у коме верујући човек обитава у „Исусовој молитви“? Управо дистанцирање од „профана егзистенције“ и од „света иманенције“ је свакодневна потреба верујућег човека, коју он реализује сталним, непрекидним подсећањем на вечни живот. Он сам, причешћивањем - превазилази иманенцију.

Истина, у постхришћанској Европи, потребно је неутврђене у вери подржати одвођењем на света места, јер се тако убрзава духовни развој, али повремени подстицаји нису довољни за осмишљавање „профана егзистенције“ и превазилажење „света иманенције“. То управо отвара питање: да ли је у глобализованом свету верски туризам супституција за парохијски живот?

Светост и свето место, које је тек сада нашло место у хронологији излагања Карла Маце, ваљало је можда раније дефинисати, и то у делу који се односи на „светост“. Но, може се и сад представити дефиниција светог места овог аутора: „У библијској традицији духовно место преузима улогу „светог места“, у својству признатог сведочења догађаја спасења и веома верног чувара изворне Божје милости. Место се сматра светим, јер се на њему указало „присуство“ Бога у својој моћи и благонаклоности према човеку; место је свето зато што шири живо и делотворно сећање на непрекидну веру у Господа, која представља знак његове „светости“¹⁹⁹.

Може се примити да се сам појам *светости* овде не појашњава, па се ваља припомоћи православним дефиницијама, како би се боље разумео појам светог места. Светост (гр. *Αγιότητα*, лат. *sanctificatio*) је „процес субјективног преображавања верника кроз непосредно учешће у Христовом животу, Који је сама светост, дакле кроз стално духовно посвећивање“²⁰⁰.

Шта кажу православни мислиоци о томе како хришћанин непосредно учествује у Христовом животу? Одговор је кратак и једноставан - причешћивањем. Др Јован Брија каже: „Суштински тренутак евхаристијске жртве јесте посвећење верних. Причешћивањем Светим Тајнама хришћанин постаје свето место Божије“²⁰¹. Појам *светости* се може, из православног угла,

¹⁹⁹ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 30, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

²⁰⁰ Др Брија, Јован: „Речник православне теологије“, стр.475, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, Београд, 1999. год;

²⁰¹ Исто;

сагледавати и са становишта њених особених компоненти. Ево шта каже др Јован Брија како неко или нешто постаје свето?:

1. „Причешћивањем обоженным телом Христовим, извором светости“,
2. „Слобода од страсти²⁰² је први степен светости“. Др Јован Брија, објашњавајући светост као чин унутрашње жртве, каже: „Светост претпоставља унутрашњу жртву, лични карактер посвећења²⁰³. И додаје: „Пре пада, све диспозиције и тежње човека беху добре, слободне од међусобне борбе, без контрадикторних импулса. Страсти формирају први зид који се подигао између човека и Бога, а који треба разорити ради поновног стицања светости“²⁰⁴. Ваљало би објаснити шта је *пад*, али то за ову прилику није неопходно, јер је важније обратити пажњу на појам *жртва* која се полаже прилоком рушења зида између човека и Бога, а које су формирале страсти.

3. „Светост Цркве произилази из њене једнакости са Христовим Телом у коме обитава дух. Њен карактер свете и освећујуће није умањен несавршенством хришћана, чланова цркве“²⁰⁵.

Када се овако дефинише светост, како то др Брија чини, у коме причешћени човек постаје „свето место“, онда се поново и поново поставља питање – зашто се мора путовати у света места? Ако је томе разлог присуство Божје, како то Маца каже, зар није присуство Божје свуда? Ако се освећење човека догађа спајањем човека и Бога узимањем Тела и Крви Христове, да ли се због тога мора путовати у Јерусалим, на пример?

Зашто човек има потребу да се нађе на светом месту, ако је оно већ у њему? Зато што је слаб, а маловеран. Зато што су *страсти* изградиле деобео зид између човека и Бога. А савремени човек, кад се нађе пред тим зидом, не уме ни да га разазна, јер нема развијен духовни вид, а камо ли да га превазиђе. И због тога што нема развијено унутрашње видело, потребни су му спољашњи подстицаји за унутрашњи развој. То заиста значи да данашњи човек не узраста континуирано, него каскадно, скоковито, од подстицаја до подстицаја. Да је другачије, пребивао би у молитви, у унутрашњем општењу са Богом и одлажењем

²⁰² Појам *страсти* у православљу није лако дефинисати. Можда за ову прилику можемо рећи да је то скуп људских слабости који човека везују за земаљско и пропадљиво, а одвајају од божанског и вечитог;

²⁰³ Др Брија, Јован: „*Речник православне теологије*“, стр. 475, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, Београд, 1999. год;

²⁰⁴ Исто, стр. 476;

²⁰⁵ Исто;

на Св. Литургију где би се причешћивао. Томе ето, најбоље илустрације у животу светитеља отшелника, пустињака, који деценијама нису одлазили у храмове, али су непрекидно били у разговору са Богом, кроз молитву и созерцаније. Присуство Бога у њиховом унутрашњем животу чинило их је светим, а не спољни стимуланси, не света места... Напротив, њихово бивствовање на одређеним местима је то место учинило светим.

И на таква места народ долази, не само да се освешта местом, него пре свега да моли светитеља за заступништво пред Богом. У молитви која се чита пред гробом Свете Блажене мати Ксеније Петроградске народ се, између осталог, овако обраћа Светитељки: „Стојећи на месту твога погребѣња, пред ликом твојим светим, као живој, која си са нама, молимо ти се: прими молитве наше и принеси их Престолу Милосрдног Оца Небеског, и имајући смелост пред Њим, испроси вечно спасење оних који теби притичу, дарежљив благослов за добра дела и намере наше и избављење од свих невоља и жалости. Заступи нас светим твојим молитвама пред престолом Свемилостивог Спаситеља нашег, недостојне и грешне“.²⁰⁶

Дакле, преко величине појма *светост* и *свето место* не може се прећи само тврдњом да духовно место преузима улогу светог места, „у својству признатог сведочења догађаја спасења и веома верног чувара изворне Божје милости“, јер, сведоци смо, једно место може бити проглашено „светим“, па се после може та „светост“ и опозвати. И на крају, зар *свето* није само оно што није пропадљиво? Речју, треба бити веома деликатан у дефинисању *светог места*.

2.2.1.6. *Сусрет*

„Контакт са Богом представља кулминацију светог искуства ходочашћа. Претходи му одмор. Често се одвија на неком високом месту са кога се види циљ и назива се „планина радости“ (*mons gaudii*). На овом месту ходочасник осећа како се умор претвара у неизрециву емоцију, прикупља последњу снагу... и припрема се за крајњи исход хода“²⁰⁷. Но, шта се дешава приликом посета светињама у равницама, нигде није објашњено.

²⁰⁶ Акатист Светој Блаженој Ксенији петроградској;

²⁰⁷ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 31, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

У сваком случају сусрет чине „значајне и есенцијалне радње које одговарају на одредбе и на критеријуме једног религиозног, радикалног и сабраног исповедања“²⁰⁸. Које су то радње по Карлу Маци?

- Препознавање Божје моћи;
- Препознатљиво сећање;
- Прихватање штићеника;
- Ритуали.

Препознавање Божје моћи Карло Маца готово да и није објаснио. Он каже: „Бог се јавља у својој јединственој и неприкосновеној величанствености. Ходочасник оживљава своју верујућу свест. Чином препознавања показује веру у Бога, чије се постојање откривало у стара времена, препознатљивог у историјском догађају, достојног обожавања на светом месту на које је дошао. Овај чин вере садржи „свето учење“, које укратко излаже колико је Бог открио о себи. Све ствари које су настале Божја су творевина и његов крајњи циљ“. И то је све. Ни речи како је и у чему ходочасник препознао моћ Божју. Нити како то препознавање, за које не знамо шта је, и како се догодило, показује веру у Бога.

И уопште, то тумачење стања људске душе у одређеним етапама ходочашћа, умањује квалитет анализе нечега што је аутор назвао *сусрет*, сусрет човека са Богом. Попнемо човека на планину и он ту препозна Божје моћи? Како? И како је то истражено? Како уопште знамо шта се дешава са људском душом у сусретању са Богом, ако су различити путеви Господњи и ако је свака личност јединствена и непоновљива? Чак и ако се на тој узвишици догађа кратко излагање „светог учења“, што је опет упитно како оно изгледа, дакле, чак и ако се претпостави да је реч о изговарању Символа вере на Римо-католички начи, како тим путем човек препознаје моћ Божју? На исти начин остају нејасне и категорије *Препознатљиво сећање* и *Прихватање штићеника*.

Ритуали се односе на „гестове и речи високог симболичног значења, утврђених правила понашања, које понавља и освештава надлежна верска институција“²⁰⁹. Реч је о риталном купању, умивању, литијама, додиривању светих предмета, „конзумацији светих напитака“²¹⁰ и у то спадају и Свете Тајне

²⁰⁸ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 31, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

²⁰⁹ Видети више: R. Girard, *La violence e il sacro*, стр. 379, Adelphi, Milano, 2003.;

²¹⁰ Маца, Карло: „*Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ*“, стр. 32, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

иповести и причешћа, што представља врхунац ходочашћа. Дакле, ритуали јесу централни део ходочашћа, а причест је централни део живота човека у цркви. Али то поново отвара питање, зашто се мора путовати, да би се учествовало у животу Цркве? Одговор на то питање би требало да буде у фокусу пажње аналитичара ходочашћа, што је овде изнова изостало.

2.2.1.7. Савез опроштаја

Под *савезом опроштаја* Карло Маца подразумева:

- Реч савеза;
- Примљену благодат,
- Глас и дужност.

Реч савеза се односи на реч која има улогу обећања, савеза, завета, уговора са Богом, која се симболично размењује између Бога и ходочасника унутар човекове душе. Та реч има улогу да настави да постоји кроз време и кад ходочасник оде из светилишта. „То је реч богате моћи, енергије, која повезује Бога са човеком, и пројектује се у будуће време, мењајући живот ходочасника“²¹¹. Не мисли се на неку конкретну реч, него на дату реч Господу да неће бити изневерен. На жалост, сваки верник има у искуству да није лако одржати ту реч, јер што чешће одлази у светиње, све му се чини да је теже и теже издржати тај савез са Богом. Отуда оно претходно помињање истрајности. Заправо, та реч човеку ништа и не вреди, уколико се не ослони на Божју милост. Чини се, у ствари, да је то, што Маца назива „реч“, ипак шира категорија, емотивна категорија, а не мисаона, а нарочито не вербална. Пре ће емотивна обнова савеза да траје у времену, него мисаона или аудитивна. У том емотивном смислу ходочашће јесте важно.

Примљена благодат је објашњена преко искуства ходочасника у сусрету са Богом на светом месту: „Живот није као као што је некада био, није више ограничен профаном нечистоћом... Обећање представља жељу ходочасника да одговара на „примљену благодат“, коју је добио у наслеђе и која га оријентише у односу на други свет. Мењајући сопствену егзистенцију кроз примљени

²¹¹ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 32, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.; Исто, стр. 33;

преображај, убрзава се други живот који почиње од „поласка“ са светилишта, као да се, симболично, одлази са овога света“²¹².

Наравно, овде се не говори о томе да благодат може да одступи. У књизи „Поуке валаамског монаха“²¹³, која се бави питањима световних лица и одговорима на њих валаамског монаха, може се наћи и ово:

Питање верника: „Исповедиш се, причестиш, после тога осетиш умиљење на души, мир. Али после три дана осетиш као да ти је оловни облак над главом, бетонска плоча, као да те притиска одозго. Шта је то?

Одговор: Благодат одступа, а непријатељ приступа – свети се. То је борба, мора се трпети“.

То што се човек враћа са ходочашћа преображен, испуњен и окрепљен, никако не значи да нема свест да је борба са „профаном нечистоћом“ непрестана, до последњег даха. У последњем сегменту о ходочашћу управо се о томе говори.

2.2.1.8. Повратак

Под *повратком* се заправо подразумева стање душе по одласку са светог места. И та фаза у ходочашћу има неколико сегмената:

- Ризик празнине;
- Тежина свакодневнице;
- Поглед у вис.

Ризик празнине настаје у тренутку када је циљ, а то је сусретање са Богом приликом ходочашћа, достигнут. Тада, све остало престаје да има важност коју је имало пре тог сусрета. Та празнина не мора да буде нужно лоше осећање. Напросто може бити речи о „емотивном и мотивационом предаху“²¹⁴, а у том предаху могућа је „пат-позиција осећања“²¹⁵. Зашто се то назива „ризик“? То је пре *могућност* празнине, у којој човек, по повратку са светог места, није трајно. Празнина се се ипак може испунити на разне, па и на потпуно супротне начине, колико негативним, толико и позитивним садржајима.

Тежина свакодневнице, на коју сам Карло Маца указује, заиста прети да својом репетитивношћу, својом алијенираном хроноцентричношћу умањи радост доживљену у току ходочашћа. Међутим, управо одлазак у светињу може да учини

²¹² Исто;

²¹³ „Поуке валаамског монаха“, стр. 12, издавач Весна Никлоћ, Београд, 2009. год.;

²¹⁴ Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, стр. 32, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;

²¹⁵ Исто;

да се остатак живота доживљава као ишчекивање трајног заједничког живота са Богом и да ту свакодневницу – олакша. На ту мисао нас упућује Карло Маца. Али, ако знамо шта за хришћанина значи синтагма „долина плача“, а то је сам живот на земљи, онда се припрема за живот после изласка из „долине плача“ не може извршити једнократним или виšekратним ходочашћем. Оно може за тренутак да олакша свакодневницу, јер се човек после повратка из светиње осећа добро, али живот је неумољив и потребно је стално оснаживање да би се та тежина свакодневног живота уопште поднела.

Поглед у вис је, према овом аутору, најважнија последица ходочашћа. Суочавање са привременошћу нужно доводи до погледа у вис. Није речено колико ће то гледање, као последица ходочашћа, трајати, али је сигурно да је та вертикала управо ходочашћем – осветљена. И то је одличан тренутак за нови почетак, али то је ипак ствар избора човека, ствар његове слободне воље. Није то никаква трајна последица ходочашћа.

У овом кратком укрштању психологије туризма и хришћанске вере, која се односила на мали део психичког доживљаја путовања, јер остало истраживање би било преграндиозно, нису пронађене заједничке теоријске тачке са православним доживљајем поклоничког путовања. Да ли нека друга наука налази неку заједничку тачку између вере и верског туризма? Можемо се обратити социологији и историји религије за такве одговоре.

2.3. Социологија религије и верски туризам

Како истраживање социологије и психологије туризма није дало прецизну слику шта је то *верски туризам*, ваљало би истражити шта социологија религије каже о томе, ако се уопште бави тим феноменом. Но, најпре, шта је религија? И да ли има разлике између вере и религије?

Појам религије није лако дефинисати. У својој књизи „Социологији религије“, у I тому, проф. др Ђуро Шушњић каже: „Свако зна шта је религија – док га не упитате. Ако га питате, онда не зна; ако га не питате, онда мисли да зна“²¹⁶. Он сам, у жељи да дефинише појам религије, пошао је од критике постојећих дефиниција. Те искритиковане дефиниције је корисно размотрити, не

²¹⁶ Шушњић, Ђуро: *Социологија религије*, Чигоја, Београд, 1998. год; Исто,

само због упознавања са богатством различитих дефиниција, него и због бројних питања која се отварају приликом сваког, па и овог, Шушњићевог критичког промишљања. Та питања истовремено су основ полемике са професором Шушњићем.

Да ли се религија може дефинисати као **вера у Бога**? Пита се Ћ. Шушњић и одмах нас упознаје са тим да он сматра да је вера шири појам од вере у Бога, што је, без сумње, тачно, јер се може веровати и у супротно од Бога, односно, у оно што се налази у распону од „све“ до „ништа“.

И заиста – шта је вера? За веру могли бисмо рећи да је она **прихватање** без подозрења, без сумње, без провере.²¹⁷ Прихватање – да, али - чега? Овде није реч о сваковрсној вери, која представља прихватање било којих чињеница, догађаја, појава, стања без икакве провере и/или просуђивања. У социологији религије се говори да постоје и религије у којима постоји веровање, али не у Бога, него и у вредности без Бога (конфучијанство, будизам, итд). Другим речима и по Шушњићу „Бог не мора бити присутан у религиозним животима верника“²¹⁸.

Осим тврдње да религија није само веровање у Бога, Ћ. Шушњић још тврди да је религија трајнији појам од појма „бог“, подсећајући на опстанак саме религије, а нестанак читавих религиозних система, на пример, у Египту, у старој Грчкој, у Риму²¹⁹. Када ову тврдњу о религији компарирамо са *еволуционистичким теоријама*, чије присталице сматрају да се „религија развија постепено, од нижих према вишим облицима, атеизма и фетишизма, до политеизма и монотеизма“²²⁰, чини се да је ова Шушњићева тврдња у најмању руку - дискутабилна. Са становишта православне вере, у којој је Бог беспочетан, бескрајан, дакле свевременски, у чијем учењу уопште не егзистира појам *религија*, тврдња да је религија трајнији појам од Бога је неприхватљива. Но, како Шушњић

²¹⁷ Св. Николај (Велимировић): „Посведневно људи живе и опште више вером, него ичим другим. У гостионици човек руча с вером да у јелу није отров, спава у постељи с вером да под јастуком нису шкорпије, прима на пијаци банкноту с вером да није лажна, купује у дућану шибицу с вером да није влажна, изнајмљује кочију с вером да ће га кочијаш одвести тамо где треба, путује железницом с вером да је возовођа нормалан човек, који не мисли на самоубиство. Тежак сеје жито с вером да ће семе нићи. Чобанин гони стадо на пашу с вером да му трава није преко ноћи усахла. Жена жури с крчагом на извор с вером да из њега вода још тече. Школа почива на вери ученика и учитеља. Држава почива на вери грађанина у грађанина и у власт. Брак постоји на вери у добронамерност обе стране. Пријатељство постоји на вери у искреност обе стране

²¹⁸ Шушњић, Ђуро: *Социологија религије*, стр. 34, Чигоја, Београд, 1998. год;

²¹⁹ Исто, стр. 35;

²²⁰ Др Мировић, Драгутин: „*Социологија религије*“, Учитељски факултет, Бијељина, 1995 год.;

доводи у питање и монотеистички карактер православља, то је оптимално овде престати са промишљањем о његовом ставу о дужини трајања Бога.

Но, ако се вратимо на први део тврдње, да религија није исто што и вера у Бога, морамо се с тим сложити. Али, уз све поштовање аутора, религија јесте и веровање у Бога.

• Ако се религија дефинише као „веровање у над-природно“²²¹, у наведеном Шушњићевом делу се отвара питање: где спадају религије „које уче да Бог није *изван* или *изнад* природе, него баш у њој“²²²? А ово друго опет отвара ново питање: ако је Бог = природа, односно, ако Бог није личност, ако је безличан, како је мислио Спиноза промишљајући *Deus sive natura*, да ли је онда могућно разликовати *световно* од *светог*? Како аутор нешто касније и сам каже да је *свето све оно у шта* човек верује, онда испада да човек у ствари може сам да разликује шта је свето, а шта није. По њему, то потпуно истискује могућност да се *свето* и *световно* не може разликовати у било ком религиозном систему, јер је човек мерило светости.

Дакле, овде се отвара питање *природних* и *откривених* религија, на које се мора одговорити бар у смислу дефиниција. Но, како је ово научно истраживање посвећено, поновимо то, односу православне вере у Србији и туризма, ваља рећи и шта православни мислиоци кажу о природним религијама, о којима је овде прво реч. У књизи Аве Јустина Поповића и Велимира Хаџи Арсића „*Тајне вере и живота – (основно богословље)*“²²³ за природне религије се каже: „*Природним религијама* називамо оне религије до којих је човек дошао природним путем. Посматрајући природу у којој је живео, он је, према ступњу развоја свога разума, на један или други начин, схватао и представљао натприродне силе које су проузроковале постојање те природе, са свим огромним богатством најразличитијих појава и ствари у њој. Природне религије су, дакле, дело

²²¹ Шушњић, Ђуро: *Социологија религије*, стр. 35, Чигоја, Београд, 1998. год;

²²² Исто;

²²³ Видети више: У књизи Јустина Поповића и Велимира Хаџи Арсића „*Тајне вере и живота основно богословље*“ у напмени под редним бројем (3) наведени су следећи извори:

- Ср. D. Nathan Soderbfom, *Tide's Kompendlum der Religions-geschichte*, S. 7, Berlin, 1912.;
- Ср. F. Max Muller, *Lectures on the Origin and Growth of Religion*, pp. 11-12, London, 1882.;
- Н. Pinard de la Baullaye, *L' Etude comparee des religions*, II, pp. 145, Paris, 1925.;
- *Enciclopedia Britannica*, vol. XXIII - Ed. XI: Religion;
- Ср. G. Kreussler, *Ewangelische Glaubens = und Sittenlehre*, II, Teil, S. 4. Leipzig, 1926.;

урођеног религиозног осећања самога човека - плод његових личних напора да открије праузрок свега и да са тим праузроком регулише своје односе²²⁴.

За разлику од природних религија, које су дело човека, у истом делу, аутори кажу „Натприродна Хришћанска религија је дело самога Бога“²²⁵;

Свакако, приступ може још више да се искомпликује различитим тумачењима природне и откривене религије. Е.О. Џемс тврди: „Извесно време чинило се да је оштра разлика између „природне“ и „откривене“ религије, но касније испитивање показало је да је та антитеза тешко одржива“²²⁶. Даље, ако се пажљиво прочита „Орфеј – општа историја религије“²²⁷ Саломона Ренака, може се доћи у ситуацију да све што се до тада знало, или се мислило да се зна о религији, допуни подацима који су потпуно супротни свему што се о религији пре читање те књиге знало.

Сва ова поменута промишљања између природних и над-природних или откривених религија, тако потпуно различита, изванредна су илустрација дистинкције између науке и вере. Зашто се то догађа готово као по правилу? Зато што у науци постоје другачија, па и супротна становишта, захваљујући избору основних премиса. Када се препознају и установе нове премисе, долази до новог научног закључка. У вери тога нема, јер се основне премисе прихватају као аксиоми. Зашто се прихватају као аксиоми? Зато што су универзалне, зато што призилазе из Бога Речи, Логоса, зато што их је Бог из љубави сам открио човеку. И зато што се такво учење не пропушта само кроз људски мисаони апарат, него пре свега кроз емоције.

Но, вратимо се социологији религије Ђура Шушњића, који о над-природном поимању религије каже: „Ако би Бог био посве онострано, бесконачно удаљено и апсолутно другачији од човека, изван могућности спознаје, онда би био немогућ било какав однос између Бога и човека“. Ако бисмо за тренутак пренебрегли готово вулгарну симплификацију поимања односа Бога и човека (јер како би се таквом Богу, бесконачно удаљеном, уопште веровало, односно, да ли би уопште постојала било каква релација између трансцедентног и човека, а ако тога не би било – зашто би се о Богу уопште говорило?!), дакле, ако то прескочимо, могли

²²⁴ Видети више: Поповић, Јустин и Хаци Арсић, Велимир „*Тајне вере и живота- основно богословље*“;

²²⁵ Исто;

²²⁶ Шемс, Е.О.: „*Упоредна религија - увод и историјско проучавање религије*“, стр. 10, Матица српска, Нови Сад, 1978. год.;

²²⁷ Рајнах, Соломон: „*Орфеј – општа историја религија*“, Утопија, Београд, 2005. год.;

бисмо отворити питање које има снажнији научни темељ: има ли још неког начина за доживљај Бога, осим спознаје? Шта уопште значи „спознати Бога“? Ако ученици првог разреда гимназије у Ротовој „Општој психологији“²²⁸ уче да се психички живот састоји из три паралелна психичка процеса: интелектуалног, емотивног и когнитивног, па спознаја спада у интелектуални процес, питање је: да ли се Бог може доживети из овог другог процеса – емотивног? Наравно да може. Из сваког од ових процеса може да се доживи Бог.

Ако се вратимо тврдњи да се религија не може дефинисати као веровање у над-природно, мора се рећи да, у сваком случају, није лако ни одбацити дефинисање религије као „веровање у над-природно“, јер религија јесте и то. Као што се не сме одбацити ни религиозно „веровање у природно“, јер неке религије почивају баш на томе. Шта је изнад чега, управо зависи од религиозности проценитеља. Но, како се овде бавимо науком, ваља прећи на следећу одбачену дефиницију религије.

• Ако би религија била дефинисана као „веровање у свето“²²⁹, отвара се питање да ли је све што је над-природно уједно и свето? Демони не спадају у свето, а јесу натприродни. Шушњић пише: „Појам „свети“ је шири од појма „над-природно“, јер и крава се може сматрати светом, ако се у то верује... јер се светим сматра апсолутна и мистична моћ која у њима борави. По томе, свето има предност у односу на божанско (анимизам, на пр)“²³⁰. Овако аргументована критика заиста доводи до одбацивања дефиниције да је религија веровање у свето. Но, и без овакве критике није било тешко одбацити дефиницију да је религија веровање у свето, јер се религија не може свести на само један њен део, у овом случају на свето. Не може се свести само на то, али и веровање у свето свакако јесте део религије. Дакле, дефиниција би била крња, непотпуна, кад би била сведена само на веровање у свето.

• Када се религија дефинише као „зависност од над-природних и природних сила“²³¹, онда Шушњић ставља овакву примедбу: „Сваки однос је на неки начин однос зависности, али сваки однос није религијски однос“²³². Иако је ово шармантна игра речи, ове две реченице заправо нису повезане. Кад се говори

²²⁸ Рот, Никола: „*Општа психологија*“, стр. 8, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. год.;

²²⁹ Шушњић, Ђуро: „*Социологија религије*“, стр. 39, Чигоја, Београд, 1998. год;

²³⁰ Исто, стр. 38;

²³¹ Исто, стр. 39;

²³² Исто;

о религији, онда није реч о „сваком односу“, него о односу човека према над-природним и природним силама. Говори се о тој врсти зависности. „Сваки однос је на неки начин однос зависности, али сваки однос није религијски однос“ није аргумент за одбацавање оних дефиниција религије које у своје средиште стављају однос човека према силама пред којима је немоћан, као што је покушано овом приликом. Прави аргумент за одбацавање овакве дефиниције би био да оне нису потпуне, али се не може одбацити човекова потреба да буде у dobrим односима са оним силама које су моћније од њега, да зависи од сила за које верује да су добре. Како би се онда уопште јавила религиозност, па тиме и религија? Дакле, религија се не може свести само на зависност, али је и то.

• Пошто се религија дефинише и као „покушај изградње света реда наспрам света нереди“²³³, следи и критика „Сва људска делатност и све установе имале би религиозни карактер“. И одмах потом „Не види се разлика између религиозних и других система идеја, веровања и пракси“²³⁴. Могли бисмо се сложити са овим примедбама, али само на социјалном плану. Веома је важно, ипак, да се фокус са посматрања религије спусти од друштва ка појединцу. Иако социологија религије посматра однос религије и друштва, што јој је и предмет изучавања, то не значи да наука превиђа да је религиозност пре свега интрапсихички доживљај сваке личности понаособ. Тиме се бави психологија религије. Али, чак и социолошки посматрано, искорак у развоју религије (па и друштва, што не рећи и то), не започиње колективитет, него појединац, вођа, а колективитет крене, или не крене за њим. За промене нереди у ред, у религиозном контексту, потребан је појединац са дивергентним мишљењем у односу на постојеће стање, личност са дубоким мистичним уверењем и, на крају, потребне су његове присталице које ће прво да поверују у потребу за променом, па потом и да реализују ту промену. Без личности, нема религије, што и није спорно.

Зашто је важно прећи са друштвеног на индивидуални ниво посматрања религиозности? Зато што, бар када је реч о религији и превођењу из нереди у ред, реч је о променама у друштву, које започињу на микроплану. *Промена света нереди у свет реда* дешава се у сваком добровољном контакту личности са религијом, или у контакту са другом религиозном личношћу, или оним што се у одређеном друштву сматра светим или светињом.

²³³ Шушњић, Ђуро: „Социологија религије“, стр. 39, Чигоја, Београд, 1998. год;

²³⁴ Исто, стр. 40;

Дакле, на индивидуално-психолошком плану посматрања, јер је човек пре свега индивидуално религиозан, настаје ред као природна последица религиозности појединца („последица религиозности“, ваља подвући, а не њена суштина, на шта указује Шушњић). Свет нереди претвара се у свет реда - прво у човеку самом, па онда и у његовом окружењу. Да нема личног подвига за прављење света реда у себи, не би било светитеља, пророка, гуруа на свим просторима, у разним временима и различитим друштвеним контекстима. Лична религиозност уноси ред и у друштво. То не мора, рекосмо, бити на макроплану, али се на микроплану свакодневно догађа. То се најбоље видело пред сахрану благопочившег Патријарха Српског г. Павла, када се мир, који је Његова Светост стекла за живота, после његовог упокојења пренео на колоне верника, који су чекали испред Саборне Цркве у Београду да се опросте са својим Патријархом. Реч је о стотинама хиљада верника. И не само да је у колони владао мир, него је и покушај да јавне личности уђу преко реда осујећен енергичним, али мирним захтевом, (то је најважније!), да се тако не чини. Како се тумачи овај феномен, кад упокојени религиозни човек својим присуством доноси ред друштву, то још није пронађено у литератури, зато што је феномен и редак и нов, а и научно тешко објашњив.

Ма како овде не било места за доказивање тврдње да лична религиозност уноси ред у друштво, јер то превазилази оквире овог рада, мора се подвући да се религија не може посматрати рет се у друштву, а да се притом не узме у обзир утицај појединаца на управо ту религију. Ко је унапређивао духовност човечанства, без обзира на наше ставове о вредностима тих промена, а да то нису поједине духовно узрасле личности? Да религиозни ставови појединца могу да постану „систем идеја, веровања и пракси“ у држави, види се у конфучијанству. Притом је Конфучије био човек који је припадао свету природе. А шта тек рећи о људској и божанској личности Исуса Христа, у коју верују хришћани, која је донело потпуно ново поимање живота огромном делу човечанства? У хришћанству је реч „личност“ изузетно важна. Могло би се рећи да је управо пут од индивидуе до личности, пут превођења из нереди у ред.

На друштвеном плану би се такође могло поставити питање: да ли је религиозност, која преводи појединца из нереди у ред, истовремено превело и друштво у коме ти појединци живе, бар у оном делу планете где постоји хришћанство? Одговор је: читава друштва не, јер се често, бар кроз историју

посматрано, иза хришћанства крила потреба за манипулацијом, због личне или колективне моћи. Но, то је само негација хришћанства, нипошто његова суштина. У целини посматрајући, слободни смо рећи да човечанство иде ка увиру, а појединац иде ка Извору. Како се ова тврдња може поткрепити, послужићемо се једном православном поуком:

„Питање верника: Надлазећа глобализација носи са собом царство антихриста и, пре свега, тај дан није далеко. Због чега православни сајтови не разглашавају о томе? То је јасно, али шта је с Вама?! Због чега Ви не кажете људима о томе шта се спрема?

Одговор монаха: По Вашем писму се види да сте недавно пришли Цркви. Ево, већ последњих десет година слушах сваке године: „Ове зиме ће бити рата“, „Следеће године ће бити глади“, „Сутра ће почети гоњења“ и томе слично. У Јеванђељу је јасно написано како ће нам Господ судити: „Наг бејаш и не оденусте Ме, гладан бејаш и не нахранисте Ме...“. Не знам да ли ће антихрист доћи ускоро, али знам да ће ми се судити по мојим страстима. Треба се борити са страстима, а не са глобализацијом. По питању глобализације и тако ништа не можете да учините, али, борећи се са њом, веома лако можете да заборавите на своје страсти. А нажалост, таквих примера има много“²³⁵.

Дакле, на индивидуалном плану и те какав ред замењује неред у хришћанској души, а тиме и у друштву. У прилог томе ваља споменути само два имена исте личности: Савле и Павле.

„Покушај изградње света реда наспрам света нереда“, слажемо се, не може бити дефиниција религије, али може да донесе нове религиозне системе. Ево томе илустрације, напоменуемо, и у изворном хришћанству, али и у протестантизму. Шта је друго протестантизам, него покушај увођење „света реда“ у „свет нереда“ тадашње римо-католичке цркве? Колико је покушај био и остао успешан, то треба да расправе теолози, тек да не беше Мартина Лутера, дакле појединца, не би настао протестантизам тада и на тај начин. Наравно, при овој тврдњи имамо у виду ставове Макса Вебера, изнетим у делу *Протестантска етика и дух капитализма*²³⁶, који појаву протестантизма у најразвијенијим земљама Европе у XVI веку препознаје у овешталој, а свеобухватној римо-католичкој присутности,

²³⁵: „Писмо вааламског монаха“, издавач Николић, Весна, Београд, 2009. год;

²³⁶ Видети више: Вебер, Макс: *Сабрани списи о социологији религије*, Сремски Карловци, 1997. год.;

која постаје кочница за полетност нове техничке, привредне и економске елите. Протест није настао против премало присуства цркве у реалном животу верника, него – превише. Ригидност, контрола, недоследност, стагнација свеукупног живота људи, довела је до реформи. Но, свеједно, то не значи да у том тренутку протестантизам није био покушај увођења света реда, у свет нереда, по поимању тадашњих заговорника реформације.

Уосталом, свака промена религиозног статуса, и у појединцу и у друштву, је „покушај да се свет нереда замени светом реда“. Но, рекосмо, то је последица, а не суштина религије. Указујемо само на неадекватну аргументацију у побијању ове дефиниције.

• Ако се религија дефинише као „симболично превазилажење смрти“²³⁷, Шушњић одмах нуди и примедбу: „Ако би извор религије био у страху (од смрти, од космичке усамљености итд), онда наша вера не би могла бити вера љубави, наде, радости и васкрсења“²³⁸. Осим што је план посматрања пренет са социологије религије на психологију религије, јер се барата емоцијама, што није научно доследно, пренебегава се чињеница да религија јесте, између осталог, настала и из страха беспомоћног човека пред величином силе природе, и из љубави према прецима, и из страха од мртвих и других разлога којим се сада не можемо бавити.

Дакле, чак и да је извор религије био у страху, зашто би и наставак живљења у вери био у страху? Зар емоције не могу да се трансформишу? Зар и пут православног верника није пут (уз Божју помоћ) од патње и трпљења до вечите тихе радости? Зашто човек не би заволео те силе које су моћније од њега, ако оне буду умилоствљене или су већ милостиве? Или им био захвалан? Или славио њихово милосрђе према њему малом и немоћном? Заборавља се на интеракцију сила и човека. Заборавља се на лични развој човека у релацији са силама. А кад је реч о заједницама, колико је хиљада година протекло да се пређе пут од страха до религиозне љубави? Но, то нећемо помињати, јер то већ спада у домен еволуистичких теорија, којима Шушњић није склон. Успут, може ли се у психологији баратати принципом „или-или“, или страх или љубав? Емоције у принципу коегзистирају, само је питање премоћи једне над другима. Религиозност јесте пут од негативног до позитивног осећања, са различитим фазама развоја.

²³⁷ Шушњић, Ђуро: *Социологија религије*, стр. 39, Чигоја, Београд, 1998. год;

²³⁸ Исто, стр. 40;

Осим овога, када се анализира Шушњићева аргументација, отвара се питање: зашто је у критици поменуте дефиниције споменут појам „васкрсење“? Да ли у свим религиозним ситемима постоји љубав и вера у васкрсење (у анимизму, на пример)?

Даље, у религијама које имају став о загробном животу, физичка смрт нема исто значење као појмови „вечна смрт“ или „поновно рађање“. За њих је физичка смрт само једна капија. За припаднике тих религија и те како је важно, не симболички да превазиђу смрт, него фактички, јер верују у такву реалност. У хришћанству је управо та вера у победу Исуса Христа над смрћу, донела толики број хришћана. Да нема Васкрсења, какав би смисао хришћанства био? То што ми не можемо да проверимо да ли религија представља симболичко или фактичко превазилажење смрти, управо чини разлику између религије и вере. Религија упућује на сазнајност. Вера прихвата, не проверава.

• И дефиниција религије као „веровање у над-чулно или „над-осетилно“²³⁹ одмах је добила критику истог аутора: „Све логичке, математичке, филозофске, научне и уметничке апстракције и односи не садрже нешто чулно, а ипак не спадају у религију“. Можемо се сложити са овим, уколико је уопште допустиво свођење религије на један њен атрибут - апстракцију. То би био исти принцип као кад би у песми у којој слепи описују слона, па неко тврди да је слон исто што и сурла, други да је исто што и његово велико уво, трећи... и тако даље, променили места, па сад, на основу претходне спознаје о слону, рекли да слон није исто што и уво, што и сурла, што и кљова. Исти такав мисаони поступак управо се овде догађа. Тачно је да религија није исто што и веровање у над-чулно. Но, да ли има религије без веровања у „над-чулно“ или „над-осетилно“ (а ваљда је и то једно те исто?). А осим тога, кад смо код набрајања апстракција које нису религија, шта ће ту уметничке апстракције, када оне почивају на чулном доживљају? Која се то уметност доживљава без чула, па да може да се стави у исту равн апстракције са математиком?

• Ни дефиниција религије као „питање смисла живота или смрти“²⁴⁰, није прошла боље, јер примедба гласи: „Различите заједнице различито гледају на

²³⁹ Шушњић, Ђуро: „Социологија религије“, стр. 41, Чигоја, Београд, 1998. год;

²⁴⁰ Исто;

крајњи смисао. Ипак, може се рећи да је религија један од начина на који се човек радује животу, или га лоше подноси²⁴¹.

Рећи за религију да је један од начина на који човек лоше подноси живот, противречи самом уласку, и појединца и заједнице, у религиозни живот. Шта ће човеку или заједници религија, ако је то један од начина да лоше поднесе живот?!

Но, на страну то. Питање да ли је *религија смисао живота или смрти* за религиозног човека је ирелевантно, јер он не види и не налази смисао ван религије, ма у којој и у ма каквој заједници живео. Речју, важно је ко посматра тај „крајњи смисао“? Ако се он посматра из позиције религиозног члана заједнице, то свакако јесте питање смисла живота и смрти. Ако се посматра „објективно“, са стране, а без истраживања аутентичног става према религиозном смислу живота или смрти припадника одређене заједнице, онда је то научни хедонизам који је сам себи сврха. Једино је битно какав смисао религија има у животу религиозног човека, ма ком религиозном систему припадао.

За православно хришћанство, о коме ће у овом раду бити још речи, не може се употребити синтагма „смисао живота и смрти“, јер синтагма „смисао смрти“ уопште не постоји. Који би смисао смрти могао бити за православног верника? Смрт нема смисла, притом се мисли на смрт душе, а не тела. Може се говорити само о смислу живота. И то превасходно о смислу живота на Земљи, који ће довести до вечног живота кад се са ње оде. О смислу вечног живота није потребно ни расправљати, јер је то циљ читавог религиозног живота православца.

У том смислу, цела ова поставка има дискутабилан смисао.

• Дефиниција религије као „оквир оријентације у свету пуном неизвесности и несигурности“²⁴², о чему се ваља боље обавестити код Е. Фрома, такође добија Шушњићеву научну критику „И други филозофско-етички системи идеја, веровања и вредности нуде оквир оријентације, али нису религија. Онда се и идеологија може сматрати религијом, јер нуди упутства за понашања у ситуацијама избора“²⁴³. Тачно, и „други системи идеја, веровања, вредности“ нуде оквир понашања, мада чешће одређују него што нуде, али читав мисаони поступак почиње да се компликује када се отпочне расправа о *вредностима*. Да ли више има универзалних вредности у религији или у идеологији је аксиолошко

²⁴¹ Шушњић, Ђуро: „Социологија религије“, стр. 41, Чигоја, Београд, 1998. год;

²⁴² Исто;

²⁴³ Исто;

питање које није неопходно теоријски овде отворати, али се оно итекако намеће приликом истраживања односа религије и туризма. До тада се мора истражити шта је уопште религија. За сада смо само упућивани на сазнање шта религија – није.

• Шушњић побија и дефиницију да је религија „свестан или несвестан напор да се кроз немире свакодневног живота открије пут ка душевном миру“. Шушњићева примедба се аргументује тврдњом да „онда сваки одлазак у природу има чисто религијски значај и значење“²⁴⁴. И овде је једна од социопсихолошких функција религије употребљена да се објасни њена суштина. Односи се на „пут ка душевном миру“. Притом, нема ни речи о томе да је душевни мир последица религиозности. Не улази се у религију са одлуком да стекне мир, него да би се изашло на крај са деструктивним силама пред којима је човек беспомоћан, са једне стране, и са друге стране да би, тако беспомоћан, био заштићен од још моћнијих сила. Управо захваљујући упознавању са корисним последицама контакта са заштитничким силама, задобија се и позитивна емоција, а последица свега тога је душевни мир.

• И на крају дефиниција да је „религија облик друштвене свести“²⁴⁵ одбачена је, јер се „не зна по чему се разликује од другог облика свести“²⁴⁶. Овде би морало прво да се утврди шта је друштвена свест, има ли она различите облике, шта је основна карактеристика сваког од облика друштвене свести, па да се они упореде и утврде разлике. Али пре тога морали бисмо коначно да утврдимо – шта је религија. Сад знамо шта није, али – шта религија јесте?

Др Ђуро Шушњић нуди предлог дефиниције, говорећи: „Универзално језгро свих религија састоји се у идеји да је човек повезан са неком духовном моћи изван себе, или у себи, која на крају све ствари држи на окупу и даје им неки виши склад и смисао. Све религије садрже идеју да човек није крај света, него да постоји још нешто неупоредиво моћније, што он мора да узме у обзир у свом животу и са чиме мора да усклади своја осећања, мишљење и делање“.

По овом аутору „религија је веровање у

1. **Моћ** (која подразумева мистично, апсолутно, зависност, контролу утицај;
2. **Искуство** (когнитивно, емотивно, мистично);

²⁴⁴ Шушњић, Ђуро: „Социологија религије“, стр. 48, Чигоја, Београд, 1998. год;

²⁴⁵ Исто;

²⁴⁶ Исто;

3. **Мистичне облике** изражавања тог исуства (мит, ритуал, заједница, личност):

4. **Значај и значење** (за појединца, за групу, за друштво, за културу)²⁴⁷.

И онда коначно следи дефиниција: „Религијом се може сматрати свако веровање у апсолутну и мистичну МОЋ, од које човек зависи и која контролише његов живот и смрт, али на коју може утицати, ако се понаша на одређен начин; своја искуства са том моћи може да изражава на когнитиван, емоционалан, практичан и мистичан начин, тј., у облику учења, обреда, заједнице верника или харизматске личности; стицање и изражавање искуства са том моћи има за њега одређено значење, а за заједнице одређени значај...“.

Ово је *предлог* дефиниције, како каже сам аутор, а да би се било који предлог усвојио, морају се чути и друге стране, друга мишљења. Међутим, социологија религије је до те мере богата различитим ставовима, да ћемо за потребе овог рада узети у разматрање православне ставове о религији.

У књизи Јустина Поповића, и Велимира Хаџи Арсића „*Тајне вере и живота - основно богословље*“ сасвим ситно, у foot note, додата је следећа напомена:

„Реч *религија* долази од латинске речи religio, коју Цицерон (106 – 43. године пре Хр.) изводи из глагола re-legere што значи: *скупљати, преузимати, разматрати, размишљати*. Насупрот Цицерону, хришћански писац Лактанције († 340. године после Христа) изводи реч religio из глагола re-ligare што значи: *спојити, сјединити, ујединити*, која је релевантна са етимолошког стајалишта, али православни, или уопште хришћански став би се могао назрети у следећем исказу: „**Св. Писмо не зна за реч религија**. Место ње, у Старом Завету се употребљава израз *страх Божји*, а у Новом Завету израз *љубав према Богу и вера*“²⁴⁸.

Ипак, дата је и дефиниција религије:

„Човекова вера у постојање једне или више натчовечанских сила, које су ван њега и јаче од њега, од којих он зависи, према којима осећа извесно страхопоштовање, као и његов однос са тим силама - однос који обезбеђује њихову благонаклоност према њему - јесте религија“²⁴⁹.

²⁴⁷ Шушњић, Ђуро: „*Социологија религије*“, стр. 48, Чигоја, Београд, 1998. год;

²⁴⁸ Видети више: Поповић, Јустин и Хаџи Арсић, Велимир „*Тајне вере и живота- основно богословље*“

²⁴⁹ Исто;

Наравно, никако се не сме сметнути са ума претходна напомена да хришћанство у својим основним догматским списима уопште нема реч – *религија*.

Показујући дубоко познавање психичких процеса у људској личности, у поменутој православној књизи каже се и следеће: „Историја религије јасно говори о томе да број различитих религија у свету није мали. Па ипак, *свака* од тих религија има свој основ у човековој души: заснива се на његовом разуму, осећањима и вољи; свака од њих задовољава његове специфичне или посебне духовне потребе; свака се од њих изражава кроз веру, морал и култ. То је оно што је заједничко свим религијама. Према томе, свака религија на свој начин обухвата целокупно човеково биће - прожима целокупни човеков живот. Јер религија прописује: „човековом разуму - *веровања*, његовој вољи - *законе* и санкције, његовом срцу - *осећања*, његовом телу - *држање* и покрете“²⁵⁰.

Још једна специфичност у разматрању религије јавља се код ових православних аутора. Наиме, бавећи се расправама о настанку религије, посебан осврт је био учињен ка оним тврдњама да је „религија постала из човековог осећања страха од природних појава.... „Примитивни човек је (према тим дефиницијама), не познавајући праве узроке природних појава, веровао да су те појаве дело страшних невидљивих сила од којих и он зависи и које су према њему непријатељски расположене. Гоњен осећањем страха од тих сила, човек покушава да их различитим средствима придобије за себе. Религија није ништа друго до резултат или плод тога покушаја. Ову хипотезу укратко излажу латинске речи: *Primus in orbe deos fecit timor* (Страх је први створио богове у свету)“²⁵¹. Даље се каже: „По овој, вероватно најстаријој и најраспрострањенијој, хипотези, дакле, религија је у крајњој линији, последица човековог незнања, јер човек верује да иза природних појава постоје натчовечанске и према њему непријатељске невидљиве силе, и плаши их се само зато што не зна природне узроке тих појава“²⁵². И онда се пружа брилијантна, препознатљиво православно дефинисана аргументација, која подржава претходне тврдње: „Осећање страха удаљава човека од објекта страха. Напротив, религијско осећање не само да не удаљава човека од натчовечанске силе или натчовечанских сила у чије постојање он верује, већ га њима приближава. Доказа за то имамо чак и у религијама најпримитивнијих

²⁵⁰ Видети више: Поповић, Јустин и Хаџи Арсић, Велимир „*Тајне вере и живота- основно богословље*“;

²⁵¹ Шушњић, Ђуро: „*Социологија религије*“, стр. 41, Чигоја, Београд, 1998. год;

²⁵² Исто;

урођеничких племена - племена која се налазе на најнижем ступњу културног развоја. Ни та племена не виде у својим божанствима бића која су обавезно зла и са којима су она приморана да се, из страха од њих, по сваку цену мире. Насупрот томе, она у тим својим божанствима виде пре пријатеље, родитеље и природне заштитнике. За примитивног човека његово божанство је сила која је „сасвим близу њега“ и која му даје „потребне моћи које он не добија од своје природе“.²⁵³ „Од најстаријих времена, за разлику од мађије и врачања, религија се обраћа сродним и пријатељским бићима... У једино правом смислу речи, она почиње, не са неким неодређеним страхом од непознатих сила, већ са поштовањем пуним љубави за познате богове који су са својим поштоваоцима везани јаким сродничким везама. Према томе, почетак религије треба тражити, не у страху који осећа од натчовечанских сила, већ у његовој љубави према њима“.²⁵⁴

Ово је диван пример промишљања о религији из угла православних хришћанских мислилаца, за које Бог постоји ван времена и простора, те је и према човеку, припаднику најраније заједнице, у односу љубави, јер Бог само такав однос има према сопственој креацији. Али човек је тај који нема увек такав однос према Богу, ни сад, ни пре. И данас се каже да „нема богомоље без невоље“, а увек се православном хришћанству учило да човек према Богу има однос роба, најамника или пријатеља и да пролази кроз све те фазе у свом духовном узрастању. Док човек стигне до љубави, дотле је скоро стигао до светитеља. Дакле, који су узроци људском уласку у религију, тешко је рећи. Али да то не мора бити само страх, то је лако и тврдити и доказати.

Колико ово све има везе са верским туризмом, са религијском туризмом? То не може да се процени, све док не буде кристално јасно коју би дефиницију, од много понуђених, ваљало прихватити за верски туризам. Са становишта односа верског, односно, религијског туризма и Српске православне цркве, једино је важно запамтити наведену реченицу из књиге Јустина Поповића, и Велимира Хаци-Арсића „*Тајне вере и живота - основно богословље*“: „Св. Писмо не зна за реч религија. Место ње, у Старом Завету се употребљава израз страх Божји, а у Новом Завету израз љубав према Богу и вера“. У том смислу мора да се одбаци појам „религиозни туризам“, зато што се посете сакралним објектима не могу

²⁵³ Овде можемо препознати Диркема;

²⁵⁴ Видети више: W. Robertson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, p. 55, London, 1907.

објашњавати преко појма који није конституисан у основним догматским изворима, а ни у каснијим списима. Дакле, остаје појам „верски туризам“, те се у том смислу, када је реч о верским путовањима везаним за СПЦ, прво мора објаснити појам хришћанске, односно православне вере и појам Српске православне цркве.

2.4. Хришћанска религија и верски туризам

Хришћанство (грч. - *христианισμός*, лат. - *cristianitas*) је једна од три највеће монотеистичке религије. Ова тврдња, иако тачна, не уклапа се увек у хришћански начин размишљања. Наиме, хришћанство себе посматра на следећи начин: „Хришћанство не представља религију, како се то често може чути, него је - крај свих религија, настало у крилу старозаветног монотеизма: самим тим носи монотеистичку концепцију; јединствена верска заједница с посебном теолошком основом“²⁵⁵.

Са становишта верског туризма, ова озбиљна дистинкција је ирелевантна, јер се туризам не бави суштином хришћанства, него посетама, обиласком „суштина“. За туризам, хришћанство је свакако религија, судећи по томе што барата појмом „религиозни туризам“, који се односи на посете хришћанским светим местима и догађајима. Ту ваља уочити парадокс: **уместо да туризам допусти да хришћанство дефинише само себе, туризам га унапред дефинише као религију**. И ту је полазна тачка за истраживање туристичког знања о хришћанству. Напоменимо да садашње знање није никакво чудо, будући да у изучавању туризма не постоји ни један предмет који се бави туристичком експлоатацијом религије, самим тим ни религијом, па ни хришћанством које је „крај свих религија“. Зато ваља почети отпочетка.

2.4.1. Настанак хришћанства

Хришћанство је настало на простору некадашњег Римског царства, на просторима данашњег Израела и Палестине, а током два миленија проширило се по свим континентима. „Распадом хеленистичких држава (у Египту, на Балкану и целом Медитерану), Римска империја имала је све предиспозиције (административне и војне) да наметне симбиозу народа, култова, философије,

²⁵⁵ „Саму реч (хришћанство) први је употребио Св. Игњатије Богоносац, у својим посланицама, за ознаку Христовог учења у односу на јудаизам, мада су следбенике Христа прозвали *хришћанима* још у време Апостола, у Антиохији“ (Дап 11,26);

језика, као и календара, на овим разнородним просторима. Огроман број политеистичких божанстава у службеној римској религији, омогућавао је нужну толерантност према разним облицима источних култова. Али, укључивањем јеврејског народа у светски систем Римске империје у провинцији Јудеји, дошло је до супротстављања јеврејског искључивог монотеизма, не само Риму, него и свим видовима религија других народа. Управо на тој јеврејској монотеистичкој традицији (која је нудила небеску правду) темељи се Хришћанство, које свога оснивача налази у Богочовеку Исусу Христу, Избавитељу, Месији, Спаситељу, објављеном још у пророштвима Јудаизма (Старог Завета)²⁵⁶.

Дакле, хришћанство се заснива на животу и учењу Исуса Христа из Назарета, које је описано у Новом завету. Хришћани су, према томе, сви који су пошли за Христом, верују у њега и следе његово учење. Сви хришћани заједно чине Христову цркву која, по Новом завету Светог писма, представља Исусово тело. Ово последње је важно да се апострофира: да црква није (само) храм, да црква није верска заједница, како је крсте у секуларним државама, а да нарочито није невладина организација. Црква је, дакле, живи организам, заједница крштених душа (и оних душа које сада живе на Земљи, и оне које више нису ту) и Бога. Црква је тело тог живог организма, тело Христово, а глава је сам Бог. Дакле, **свако** ко је крштен је члан Цркве. Према томе, Црква је онаква какви су њени чланови. Сви проблеми у поимању цркве, њене суштине, њене функције у друштву - базирају се на непознавању ове дефиниције цркве. И када се из разних идеолошких разлога на цркву удара, увек се рачуна на опште непознавање ове чињенице.

„Првобитну хришћанску цркву (лат: *ecclesia* - заједница) формирали су Христови ученици (апостоли) у Јерусалиму. Према списима апостола Петра (15. - 67. г.н.е), многи Јудејци, одмах, у првим данима се окрећу хришћанству. Присталице Исуса из Назарета се у почетку називају *назарени*, да би тек касније стекли назив *хришћани*. Заједницу су у самом почетку чинили искључиво Јевреји. Многи су сматрали да је Исус био *Месија*, чији долазак прориче јеврејска света књига *Танах*, а коју хришћани називају *Старим заветом*. Многе јудејске (фарисејске) старешине су ову тврдњу сматрали богохулном, проглашавали су

²⁵⁶ <http://www.pravoslavljje.net/index.php?title;>

Христове следбенике јеретицима, искључивали их из јеврејских заједница, а неретко и пријављивали римским властима.

2.4.2. Карактеристике раног хришћанства

Рано хришћанство је појам којим се означава хришћанство у раздобљу од смрти Исуса Христа у раним 30-тим годинама н.е. до Првог васељенског сабора у Никеји 325. године. За то време хришћанство се проширило, просторно и бројно, далеко више него што се на почетку могло и претпоставити. Како је хришћанство проповедало једнакост свих људи, у почетку су га углавном прихватили нижи, а одбацивали виши слојеви друштва. Апостол Павле каже: „Нема ту Јеврејина, нити Грка, нема ни роба, ни господара, нема мушког рода, ни женског; јер сви сте ви једно у Христу“²⁵⁷, и то је био разлог широког прихватања нове вере. Јер, нема масовног прихватања било које идеје у друштву, без масе народа, а свагда је било више сиромашних, обесправљених и жељних буђења наде, а чиста срца, него богатих и „равноправнијих“. Отуда та брзина ширења хришћанства.

Како се ширило, хришћанство је добијало и врло специфичне друштвене облике постојања. Прве заједнице хришћанских верника називале су се *хришћанске општине (комуне*²⁵⁸), а било их је у свим деловима царства. У хришћанским општинама *својина* је била заједничка. „Мноштво оних који бијаху постали вјерницима беше једног срца и једне душе. Нико ништа не сматраше својим власништвом, већ све држаху заједничким. Нико међу њима не беше сиромашан, јер они који имаху земљу или куће, продаваше их, доношаху новце и полагаше их пред ноге апостолима. Од тога свако добијаше део према својим потребама“²⁵⁹. „Они бејаху истрајни у учењу апостолском, у заједници, у дељењу хлеба и у молитвама. Сви који примише веру, бејаху заједно и имаше све заједничко. Они продаваше своја имања и своја добра, и делише цену између себе, према потребама сваког“²⁶⁰. „Они су, наиме, својим добровољним приносима били створили неко заједничко имање из кога су се хранили, те међу њима не беше оскудних“²⁶¹.

²⁵⁷ Павлова посланица Галаћанима, 3:28;

²⁵⁸ Отуда реч „комунизам“;

²⁵⁹ Дела Апостолска 4: 32 – 35;

²⁶⁰ Дела Апостолска 2:42-45;

²⁶¹ Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

Живот хришћанске заједнице почива на свести о животу у Цркви Христовој, као заједници људи и Бога, што је, као што је већ речено, и дефиниција саме Цркве. Данас има много проблема да формални верници²⁶² схвате да нема православне вере без Цркве. Њихов став „Верујем у Бога, али ми попови као посредници нису потребни“ је потпуно одбацивања Тела Христовог, што је Црква по дефиницији. Зато је потребно истражити шта се то под појмом Црква уопште подразумева.

Црква, као заједница људи и Бога, као тело Христово, је практично настала са вазнесењем Исуса Христа на небо, после чега су ученици, обучени и овлашћени, почели да шире „реч Христову“, односно Христово учење. На самом почетку било је проблема, било их је и касније, увек има проблема, али ови проблеми на почетку били су некако природни и за очекивање. Они касније, чини се да су више били друштвено детерминисани. На почетку је то било питање свести: „Њихова знања су била скромна; бивало је да Христове поуке нису одмах схватали. Најзад, што је понајглавније, њима није била потпуно јасна права сврха Христова доласка на земљу. И они су били Јевреји, и њих је тиштала зла судба њихова народа, те су и они очекивали Месију, који ће њиховом народу донети самосталност и слободу. Пред сами растанак са њиме, питају га: „Да ли ћеш, Господе, сада устројити царство Израилево?“ - Са таквим појмовима и особинама нису они могли прихватити и наставити Христово дело. Да би схватили свој задатак, да би добили храброст и просвећење разума, било је потребно да се унутрашње преобразе. Спаситељ им је послао вишу силу која је то обавила - Духа Светога, који је сишао на њих у десети дан после вазнесења“²⁶³.

- **Како су хришћани тада живели?** Како се препознавала њихова вера? Како су је они испољавали? Поимање живота код хришћана одликовало се специфичностима који дотадашњи свет није познавао. Григорије Микић каже: „У хришћанском животу првога периода истичу се нарочито три црте:

- 1) **осећање заједнице и братства свих хришћана,**
- 2) **с тиме у вези воља да се међусобно штите и помажу и**

²⁶² Формални верници су они који су крштени, али нису фактички сједињени са Христом причешћивањем;

²⁶³ Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

3) необично **верско одушевљење** са којим лако подносе све недаће, па и смрт, и које им надахњује сав живот²⁶⁴.

У почетку је хришћанска заједница постојала само у Јерусалиму. „Чланови јерусалимске хришћанске заједнице нису се скоро ни у чему делили од своје старе вере и њених прописа: поваздан су били у јерусалимском храму. По домовима су се састајали да „ломе хлеб“. Посебним верским друштвом их је чинио тај свети обред са апостолском проповеђу, даље вера у Исуса Христа, као у месију, Спаситеља који је већ дошао, и заједничко исхрањивање“²⁶⁵. У тим првим вековима хришћанства није било монаштва, па ни пустињаштва, ни манастира. Живело се строгим животом, налик монаштву, али без целибата. Хришћани су своју веру исповедали²⁶⁶, пре свега, кроз молитву: „Сви они једнодушно пребиваху у молитви и мољењу, са неким женама, и са Маријом, мајком Исусовом, и са браћом његовом“²⁶⁷.

У I веку нове ере, хришћани су се, то ваља рећи, **тајно** окупљали на заједничким обедима, проповедима и молитвама. Мушкарци и жене су боравили заједно, а исповест се вршила јавно, пред целом заједницом. Црквене функције додељиване су жребом, као што су изабрали Матеја за апостола, умјесто отпавшег Јуде. Смисао хришћанског живота се осећао у једнакости људи који су припадали различитим сталежима. Роб је нпр. могао постати члан јерархије, чак и епископ... Имућније хришћанке су без зазора залазиле забитим улицама у сиромашне хришћанске домове и тамо обилазиле болесне и убоге. Гледајући то, незнабошци су говорили: „Види, како се љубе“²⁶⁸ и како су готови да умру један за другог“²⁶⁹.

Осим тог личног плана, и општине су се узајамно подржавале. Кад су хришћани једне општине прогањани, други би их прихватили. Кад су живели у

²⁶⁴ Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

²⁶⁵ Исто;

²⁶⁶ *Исповедати веру* значи *исказивати признање* у оно у шта се верује;

²⁶⁷ Дјела Апостолска 1:14;

²⁶⁸ Љубе - воле

²⁶⁹ Осећање *братства*, које спомиње Григорије Микић, произишло је из вере да су сви људи деца Божја, да је Бог свима Отац, према томе, сви људи су браћа и сестре у Христу. „Брат“, „брате“, како су се међусобно доживљавали и ословљавали први хришћани, никако није била испразна реч, како се данас користи у свакодневном језику типа „Брате, бре“. Данас се и не зна да ословљавање речју „брат“ води порекло још из раног хришћанства, јер је данас то преузето из америчког филмског језика, где си *брат* и кад си *брат* у злу. Колико је то постало део свакодневног говора, најбоље се види из синтагме „сине, брате“ или „кево, брате“. Хришћански смисао се потпуно заборавио;

миру, друге општине би слале честитке по гласницима, који су и иначе повезивали сав хришћански свет.²⁷⁰

Ово је веома важно подсетити се, још једном, да су сви људи деца Божја – јер се управо та чињеница заборавила. Православно хришћанство у Србији свело се, или на традиционализам и деклеративно припадање православљу, или, као виши степен, ревност у присуствовању богослужењима, али и разлаз после завршене службе. Не живи се у парохијској црквеној заједници. Узрок томе је:

1. **незнање верника**, непознавање сопствене вероисповести због огромне паузе у континуитету,
2. **лоше организован парохијски живот**, недоследност и формализам јерарха,

Чак и ако постоје хришћанске заједнице при храмовима, па су људи блиски, оне су онда на изврстан начин и гетоизирани. То је одређена компактна група људи, а остали хришћани само долазе на богослужења, уопште се међусобно не познавајући. Одатле, од чињенице да хришћанин не препознаје другог хришћанина као лице Христове, полазе многа друштвена зла. Ту је корен алијенацији. Нема љубави. Човек је сам. Формално са Богом, фактички без игде иког, чак отуђен и од сопствених родитеља и од сопствене деце²⁷¹.

Како се то осећање љубави у човека и заједницу код првих хришћана препознавало? Изузетно лако, јер се изражавало милосрђем. „Милосрђе није било нешто узгредно и мање важно у хришћанском животу, већ њихова стална свакодневна дужност на коју их је, уосталом, опомињала свака страна јеванђеља и поуке њихових учитеља. По томе се познавало да су хришћани и без тога је сама вера са својим даровима, по Павлу, само прапорац који звечи“²⁷². Свака општина је бринула за своје болесне, сиромшне и немоћне чланове. Била су то лична улагања у почетку, али како је много људи стигло такорећи до просјачког штапа, увидело се да се више може учинити заједничким улагањем. Организује се

²⁷⁰ На крају II в. један хришћански противник каже: „Њихов први законодавац их је уверио да су они сви међу собом браћа и они се невероватно ужурбају чим се нешто деси што се тиче њихових заједничких интереса“;

²⁷¹ На једном путовању у манастир Острог (1993. год.), жена српског порекла из Аустралија, тешећи Србе због инфлације, рекла је: „Све ће то да прође. Кад смо отишли у Сиднеј пре 30 година, муж ме је оставио са троје деце. Било је дана када сам морала да просим... Богу хвала, најстарији син ми је завршио права, то се тамо много плаћа. Дobar је. Сваког рођендана ме води на ручак – у Мек Доналд`с.“

²⁷² Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

општински харитативни рад²⁷³. У већим местима су водили сталне спискове оних којима је потребна помоћ. Дакле, у то време су постојале социјалне картице. Данас, кад се каже *општина* то никога не асоцира на реч *милосрђе*, него на реч *власт*, па макар се преко 90% припадника општине изјашњавало као хришћани.

У чему је била разлика између ондашњег хришћанског начина помагања сиротињи и помоћи коју су повремено тадашњи владари давали народу, дарујући храну, новац и бесплатну забаву? Сваки хришћанин је давао у заједничку благајну колико је могао. Све што је давао, било да је то у новцу, било у храни, он је давао Богу, а онај који је добијао, добијао од Бога. Та давања су се називала - *oblata*²⁷⁴. Тиме је морална вредност милостиње неизмерно била увећана према тадашњим паганским даровима народу. Такво давање од срца није страно у Србији ни данас. Само што се тек после сазна како је помоћ завршила, речју, још увек се даје у име Бога, али се не дели у име Бога. Али, полако се и на давање заборавља. На пример, било је и тога да се прогнаницима из Хрватске у дугим колонама у августу 1995. у Србији продавала – вода. Почетком овог века није морални императив „имати - значи дати“, него „имати - значи постојати“, чиме се се руше хришћанска начела и гради потрошачки менталитет.

У раном хришћанству се пре свега водило рачуна о удовицама, сирочади, сужњима, рударима и прогнаницима²⁷⁵. У којој су мери бринуле хришћанске општине за своје болеснике и неспособне за рад, може се сагледати из чињенице да је римска општина хранила дневно око 1500 невољника²⁷⁶. Већ овде се може рећи да је углед римске цркве порастао управо због њене издашности у случајевима људске невоље. То је важно запажање, јер се касније Римска заједница полако издиже изнад осталих.

Гостопримство је, у том смислу и пре свега, била дужност свештеника, али тога није био разрешен ни један хришћанин. Дужност гостопримства, значи, није вршила општина, него појединац. Зашто? Зато што у Јеванђељу по Матеју²⁷⁷ пише

²⁷³ У српском језику се каже „харитативни“, а не „каритативни“, на исти начин као што је „хришћанство“, а не „кршћанство“;

²⁷⁴ **Облата** = назив везан за даривање хлеба и вина за Евхаристију, и појам који се везује за давање, уопште;

²⁷⁵ Иначе је ђаконима била званична дужност да се старају о тим страдалницима, макар и по цену личног страдања;

²⁷⁶ Необично леп пример тога милосрђа везује се за епископа Кипријана у Картаги (253. г.) кад су разбојници одвели робље из Нумидије. Тада је у Картаги на брзу руку скупљено преко 100.000 сестерција за њихов откуп;

²⁷⁷ (25,34-46)

оно што би морало да се зна и у туризму, а то је: „Тада ће рећи цар онима с десне стране: ходите, благословени Оца мога, наследите царство које вам је припремљено од постанка света. Јер, огладнех и дадохте ми да једем, ожеднех и напојисте ме, странац бејаш и угостисте ме, го бејаш и обукосте ме, разболех се и посетисте ме, у тамници бејаш и дођосте к мени²⁷⁸ ... Кад човек зна овај део Јеванђеља, а посебно крај ове мисли, овог Божијег и обећања и упозорења, онда је он не само гостољубив, него превасходно милосрдан. Онда он из љубави према Христу, према Христовом лику у другом човеку - помаже баш том човеку, јер кроз тог човека истовремено показује и љубав према Христу и према ономе коме је потребан. Када нема те хришћанске свести, човек може да буде милосрдан из читавог низа мотива, од искреног саосећања, до потхрањивања лепог мишљења о самом себи. Наравно да и те како постоји „милосрђе“ из осећања гордости, како би се то у хришћанству рекло. А будући да је све мање солидарности у свету, може се рећи да се о Христовим речима о милосрђу углавном више ништа не зна. Но, у појединачним људским душама милосрђе, бар као појам, још увек постоји, срећом.

Наравно, како се гостопримство могло злоупотребљавати и у оно време, постојала су правила шта чинити у таквој ситуацији: „Нико, ни путник, ни проповедник, нема права на храну и помоћ више од два дана. Ако пак у верском заносу тражи јела или новца, одмах га треба као варалицу одагнати. Иначе се, почевши од Павлове речи: ко не ради нека и не једе, хришћанима стално препоручује да раде. Лењивцу се уопште не признаје да може бити верник“²⁷⁹.

Речју, одсуство гостопримства сматрало се кршењем Шесте Божје заповести („Не убиј“). Преосвећени владика Рашко-призренски Артемије својевремено пише: „Ти никога ниси убио физички у правом и буквалном смислу, но, може бити, проузроковао си смрт било кога посредним начином: могао си помоћи сиромашу и болесном и ниси то учинио, гладног ниси нахранио, жедног ниси

²⁷⁸ „... Тада ће му одговорити праведници и рећи: Господе, када те видесмо гладна и нахранисмо, или жедна и напојисмо? Када те видесмо као странца и угостисмо, или гола и оденусмо? Када те видесмо болесна, или у тамници, и дођосмо теби? А цар ће им одговорити и рећи: заиста вам кажем, у колико учинисте једном од ове моје најмање браће, мени учинисте. Тада ће рећи и онима с леве стране: идите од мене, проклети, у вечни огањ припремљен ђаволу и његовим анђелима. Јер, огладнех и не дадохте ми да једем, ожеднех и не напојисте ме, странац бејаш и не угостисте ме, го бејаш и не оденусте ме, болестан и у тамници бејаш и не посетисте ме... Тада ћу им одговорити и рећи: Заиста вам кажем, у колико не учинисте једном од ових најмањих, ни мени не учинисте. И отићи ће ови у вечну казну, а праведници у живот вечни.“

²⁷⁹ Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

напојио, путника ниси примио, нагога ниси оденуо, болнога и који се налази у тамници ниси посетио (Мт. 25, 34 - 46)²⁸⁰.

Зар онда треба објашњавати порекло гостопримства у Србији, која још увек говори за православну земљу? Код православних постоји, са једне стране љубав према ближњем свом, са друге стране присутан је страх Божји²⁸¹. Међутим, отвара се питање шта ће бити са гостопримством, које је најдубљег хришћанског прекла, када се оно у туризму буде наплаћивало, чему иначе стреми туризам рет се? Туризам и јесте плаћено гостопримство.

Људи су жељни искреног сусрета са другим човеком, са неоскрнављеном природом и хоће да плате то туђе гостопримство. Али, да ли га индустријско гостопримство задовољава, ако, такви су бар показатељи, жели да отпутује у пределе са очуваном аутентичношћу? Поменута чињеница да данашњи човек хоће да се туристички упути, на пример, у неразвијену Југоситочну Азију, што је сад највећа тенденција у светском туризму²⁸², указују на потребу савременог човека да се сусретне са тамошњим људима, за које верује да су још увек спонтани, као и са окружењем које још увек није преобликовано за потребе туризма. У људској жељи за аутентичним ваља тражити узроке за повећано интересовање како за културни туризам, тако и за сеоски туризам, и за еко-туризам, итд. Човек тражи непатворене вредности да задовољи душу. Право питање је заправо ово: откуда уопште појава верског туризма? Не верских путовања, него баш верског туризма? За чим то савремени човек трага? Трага ли он у ствари за Богом, за другим обоженим човеком...? Или реч Бог уопште не сме да се спомиње у савременом секуларном друштву? Да ли ће се, кроз верски туризам, продавати лажно, тренутно, инстант испуњење душе Богом? Или ће то бити начин, прелазна фаза на путу обожења?

Одговори на ова питања више зависе од односа Бога према појединцу, него туризма према Богу. Но, никад се не зна да ли ће на неком туристичком путовању Бог дотаћи нечије срце и да ли ће нека личност, тиме изненада подстакнута, кренути ка својој боголикој природи. Но, вратимо се раним хришћанима. Од њих се још много тога може научити. Ова дигресија је била само паралела између гостопримства у Христу и гостопримства у туризму.

²⁸⁰ „Гласника тимочке епархије“, број 1, Зајечар, Васкрс, 1995. год.

²⁸¹ Ваља разликовати страх Божји и страх од Бога;

²⁸² Унковић, Слободан: „Савремена туристичка кретања“, Универзитет Сингидунум, Београд, 2005 год;

Сахрањивање мртвих код раних хришћана је посебно падало у очи, јер су, иначе скромни хришћани, много више трошили за сахране него што су то чинили у свакодневном животу. И ту су били изузетно солидарни: ако неко није имао рођаке, а није био хришћанин, и њега су достојанствено сахрањивали, посебно у време куге, када је родбина по правилу бежала од болесника. Ту спадају и *даће* или *подушја* за упокојене, које нису биле баханалије. Напротив, *освећена* храна је дељена најсиромашнијима, који су се, захваљујући се Богу за оброк, уједно молили за душу упокојеног.

Да ли то данас уопште треба коментарисати? Ко коме шта даје за покој душе својих преминулих? Ко кога познатог сахрањује, сем његове породице, а камо ли непознатог који нема рођаке? Ко се уопште моли редовно за душе својих упокојених? Како се савремени хришћанин моли за покојне? Има ли *читуља*²⁸³? Колико често се моли? Колико на гробовима, за задушне дане, има икебана, а колико свештеника? Тако је мало знања о томе.

Својевремено је пок. Патријарх Павле, проповедајући на Литургији у цркви Покрова Пресвете Богородице, говорио да је доношење цвећа и венаца на сахране противно православном учењу и да то неће помоћи изгубљеној души, кад стане пред Бога. „А оној души која је Бога волела, њој цвеће и не треба. Боље је тај новац дати сиромашнима, болеснима, самима, избеглима да се ови моле за ту душу, а не да растужујемо Бога и претке“, говорио је пок. Патријарх Павле. И ко је чуо тад Патријарха, тај више не носи цвеће и венце на гробље. Али, бизнис са гробљанским цвећем и даље цвета. А планира се и туристичка посета Новом гробљу у Београду²⁸⁴.

Одвајање православаца од хришћанског поимања смрти и сам живот чини, не само неморалним, него га лишава и смисла. Кад би се само знало за појам *митарство*, не само да би се имао другачији однос према сахрањивању мртвих, него и према сопственој смрти, па тиме и према сопственом животу. А да би се обновило познавање хришћанства, веома је битна организација унутар хришћанске заједнице и начин на који се њом управља.

²⁸³ *Читуља* је свештица у коју се бележе имена упокојених рођака и која служи за молитву, али и као родослов;

²⁸⁴ Дневни лист „Глас Јавности“ од 11. фебруара 2010. године: „Ново гробље у Београду биће уписано у туристичку мапу културно значајних гробаља Европе у оквиру акције „Утврђивање европских рута“, најавио је јуче директор ЈКП „Погребне услуге“ Драган Балтовски;

Црквена управа је настала на специфичан начин, на начин на који је указивао сам Исус Христос²⁸⁵, упућујући своје ученике на то шта да раде. Како је то управљање изгледало у самом зачетку хришћанства? „Чланови су били из ширег реда следбеника Христових, а *управитељи, учитељи и свештеници* су били апостоли, како је то Христос одредио. За вођење и ширење свога друштва, што им је предато у задатак, имали су они нарочита овлашћења и упутства од свога учитеља.“²⁸⁶

Међутим, како су се хришћанске заједнице шириле, тако је и њихова унутарња организација постала изузетно важна. Као што је прва, јерусалимска општина почела свој живот као потпуно уређено друштво са својим члановима и старешинама, тако је живела и свака друга хришћанска општина. У свакој су хришћани били подељени на *народ* и *свеиштенство* или на *лаике* и *јерархију* (клер).

Временом су хришћанске заједнице нарастале, тако да је било потребно још прецизније издиференцирати послове и одредити ко ће њима да се бави: „За бригу око заједничког имања, око исхране и немоћних, били су потребни нарочити људи. Тим пре што је настао спор око деобе хране. Те економске послове и послове заједничког милосрђа, које су дотле обављали апостоли, пренела је општина на седморицу способних људи. Апостоли су им предали дужност полагањем руку на њих. То су *ђакони* - слуге. Ђакони су помагали апостолима и у проповедању Христове вере“²⁸⁷.

Но, хришћанске заједнице, не само да су опстајале, него су се шириле. Тако умножене, тражиле су стабилну хијерархију. „Било је то сасвим природно, јер апостоли нису физички могли да буду у свим општинама које су основали. Њихова основна дужност је била да проповедају, а о устројству општине бринули су се њихови заменици, а ови су опет та овлашћења и дужности преносили на следећу генерацију. Ти апостолски заменици добили су назив *епископа*²⁸⁸ - надзорника, и у свакој општини је стајао по један на челу. „Епископ је утврђивао веру и чувао је од кварења, бдио је над моралом и редом међу својим

²⁸⁵ Лк 10, 16; Дав 20, 28;

²⁸⁶ Микић, Григорије: „*Преглед историје хришћанске цркве*“;

²⁸⁷ Као проповедник борбеног духа истакао се Архиђакон Стефан. Изведен је пред *синедрион* и руља га је убила каменовањем. После тога догађаја, расло је у Јерусалиму огорчење према хришћанима. Почели су прогони, па су многи хришћани тада избегли, или се вратили својим кућама. Тако се хришћанство ширило у друге крајеве и градове, у Самарију, Феникију и Антиохију, итд;

²⁸⁸ *Епископ* ἐπί (epi), “на” + σκοπός (skopos), „посматрач“, „старатељ“;

хришћанима, обављао је богослужења и располагао је црквеним иметком у споразуму са члановима своје општине²⁸⁹. Епископ је имао власт само у својој епископији. „За све те послове није био у свакој општини довољан само епископ, особито не тамо где је хришћанство прелазило из града у села. Због тога од почетка у појединим општинама раде уз епископа и *презвитери* – старешине“²⁹⁰. Иако су сви људи, па и епископи, били исти пред Богом, неки епископи су овде на земљи имали већу част од осталих, нарочито они који су своју дужност обављали у оним местима у којима су сами апостоли основали цркву и дуже ту живели. Та места су иначе била и политички важна (Јерусалим, Антиохија, Ефес, Александрија, Рим).

Да ли и како данашњи епископи „утврђују веру у народу“ и „чувају је од кварења“, „бдију над моралом и редом међу својим хришћанима“, и „располажу црквеним иметком у споразуму са члановима своје општине“, најбоље се види по моралу у народу (у држави) и по владичанском возном парку. Не треба да јашу на магарцима, као што је Господ ушао у Јерусалим, нико то не очекује, али између магарца и бесних лимузина и ципова постоје и превозна средства примеренија бескрајној патњи народа у друштвима у транзицији.

Дакле, *епископи, презвитери и ђакони* представљали су црквену хијерархију²⁹¹.

Иначе, епископе, презвитере и ђаконе нису издржавале општинске заједнице. Живели су од оног што су имали, што су сами зарадили. (Да ли је то давно превазиђено или само заборављено?) Но, убрзо су се почели скупљати добровољни прилози...и *десетак* за издржавање цркве и за потребе свештенства. Од недостојних нису примали прилоге или су их враћали“.

Данашњи православни хришћани и не знају за „десетак“ и све им је, у просеку и у принципу, много да дају свештнику. Непостојање *десетка* има за последицу различите црквене таксе, које само збуњују народ. Народ не зна да је „Христос рекао да је посленик достојан своје хране“, а свештенство је заборавило и/или не зна, да се од недостојних прилог не узима. А ко би и проверавао порекло новца? Све се прима, никад доста. Ваљало би истражити колико је људи у СПЦ

²⁸⁹ Микић, Григорије: „*Преглед историје хришћанске цркве*“;

²⁹⁰ Исто;

²⁹¹ До VI в. било је у цркви и ђакониса. То су биле часне удовице или девојке које су обављале ђаконске дужности код болесника, при крштењу итд. Када се црквени, нарочито богослужбени живот почео јаче да развија, установљено је и ниже свештенство: ипођакони, певачи, читачи и вратари. Те су службе настале око почетка III века;

добило орден Светог Саве за давање новца, а колико је учитељица, које до рамена праве пртине по сметовима да стигну до сеоских школа са по неколико ђака у свим одељењима, добило од Цркве то највеће признање; или, колико је геронтолошких сестара добило такав орден, колико дефектолога. За прилог за изградњу храма орден се добијао. Ако не орден, онда бар грамата. Морал је у глобалистичко доба изгледа само ексклузивна индивидуална категорија. Да је живљи парохијски живот, знало би се много више о достојним прилозима од две лепте, а и о недостојним. Овако, имало би се о доследности шта спочитати и народу и клиру. Само би то ваљало истражити, ако би то ко допустио.

У раном хришћанству се о томе, рекосмо, водило рачуна: “У свима општинама се помно пазило на чистоту моралног живота. У мањим преступима је епископ опомињао и корио, а већи грешници су се морали исповедати пред целом црквом и дуже времена испаштати свој грех. Њих нису пуштали у храм, него су стајали или клечали у притвору, није им давано свето причешће, носили су покајничко одело, итд. Највећа казна је била искључење из хришћанске заједнице. Кога је искључила једна општина, тога ни друге нису примале у заједницу”²⁹². Данас више нема јавних грешника, судећи по томе што се нико не искључује из цркве. Општа ерозија морала никако се не доводи у везу са ерозијом црквеног живота, као ни са квалитетом постојећег црквеног живота. Морал се у хришћанству стиче понашањем по Законима Божјим, а узвисује и утврђује присуствовањем на богослужењима, јер је Свети Дух тај који јача људску душу у сваком погледу. Какве су биле службе Богу у раном хришћанству?

Богослужења су била заједничка. Ни данас Света Литургија не може да се одржи без народа и свештеника. Свештеник не може да служи без народа, а ни народ не може да буде на Литургији, ако нема јерарха, јер у оба случаја нема Литургије. Дан молитвеног састанка верника у раном хришћанству, била је недеља, али су се састајали и другим данима. Недељом су се сатајали два пута: једном пре изласка сунца на молитву, читање и поуку, затим увече да обаве заједничку вечеру - *агане* и *причест*. Осим недељног дана, празновао се Васкрс, и у то доба као и данас - у зору. Епифанија, тј. Богојављење, и Божић - славили су се заједно, славила се и Педесетница и дани мученика. Постило се средом и петком и пред Васкрс.

²⁹² Микић, Григорије: „*Преглед историје хришћанске цркве*“;

Данас мали број хришћана одлази редовно на боголужења. У храм се одлази углавном о великим празницима и кад осети потребу. Неки чак не одлазе ни на дан своје крсне славе, имају посла, а свештеник, ако није велика слава, дође кући да пресече колач. Агапе, као трпеза љубави, само може да се гледа на телевизији²⁹³, а да се присуствује уживо, да се учествује у „трпези љубави“, једино може (евентуално) у неком од манастира. Наш сваки обед треба да буде „трпеза љубави“, уз молитву, јер каква је разлика између јасли у штали и обеда без молитве? Колико ми заиста живимо као хришћани, ако не одлазимо на Литургије и ако се тамо не причешћујемо? И да ли ми, тако неуки, можемо и друге да „подучавамо“, водећи их на манастирске туре? У православљу се учитељ вере постаје – сведочењем сопственим живљењем у Христу, а не знањем и причом.

Места за богослужење у почетку хришћанства нису грађена наменски. Први хришћани су се састајали где су могли, у школама, већим кућама, на пољима. „Када су хришћани јаче прогањани, склањали су се на скровитија места да обаве богослужење - на гробља или на пољска добра“²⁹⁴.

Најпознатија скровита места су биле *катакомбе*. Мало се зна да су катакомбе заправо биле скровита хришћанска гробља. Светињу гробова су штитили државни закони (уточиште), те су се хришћани скупљали на гробовима својих мученика. Над њима су дизали омање, с једне стране отворене, зграде (*memoriae*), од којих су данашње капеле. Посебна врста хришћанских заједничких гробаља јесу *катакомбе*, велике подземне некрополе. Налазе се у Палестини, Африци, Месопотамији, на грчким острвима, а нарочито у Италији и то око Рима. То су читаве мреже ходника под земљом, копаних на пет-шест спратова. У зидове ходника су урезивана лежишта и у њих су зазиђивани мртви. Дужина римских катакомби, које су најзначајније, процењује се на скоро 900 км, а број мртвих у њима не може се установити. Мисли се да су настале већ у I в. У VIII в. су им улази затрпани, те су заборављене. Откривене су при крају XVI века.

²⁹³ „Агапе“, емисија са правосавним темама на београдској ТВ Студио Б, аутора Александра Гајшека;

²⁹⁴ Микић, Григорије: „*Преглед историје хришћанске цркве*“;

Унутрашњост катакомбе, са погребним нишама, Рим

Хришћанске Свете тајне (грчки: *Ιερά Μυστήρια, μυστήριον* - мистерије, лат. *Sacramentum*) су свештенодејства (обреди) хришћанске цркве, у којима се верницима кроз видљиве свештене радње преноси невидљива Божја благодат²⁹⁵. Оне су заправо неопходне у процесу спасења човека, јер се кроз њих човек приводи Цркви, тиме и Богу, па тиме и вечном животу.

Каже се да све оно што се односи на Црквени живот представља Свету Тајну. Међутим, у Црквеној пракси, и то углавном из практичних разлога, због лакшег образовања катихумена, спомиње се седам Светих Тајни: крштење, миропомазање, исповест (покајање), причешће, свештенство, брак и јелоосвећење. Свете тајне су добијале своје место у хришћанском животу временом, нису све откривене одједном. Првобитно је то било само крштење и причешћивање. Касније је и Света тајна крштења постала предмет различитих тумачења (баптизам и православље, на пример, имају различита гледишта о Светој тајни крштења). А још касније, с већим протоком времена, формални хришћани у реалном животу одбацују једну по једну свету тајну.

Ранохришћанске свете тајне су биле:

- **крштење** (гр. *баπτισμ* „βαπτίζω – погрузити, уронити, загњурити), ритуално очишћење тела водом;
- **(миро)помазање** (гр. *хризма* „χρίσμα – уље, маст), мазање светим уљем које се вршило одмах након крштења;

²⁹⁵Свете Тајне су неопходне свим члановима Цркве, јер без њих човек не може живети хришћанским духовним животом. Оне представљају човеков контакт с Богом, по Његовом допуштењу и милости. Ту човек најлепше и најјаче осети благотворност Светог Духа;

- **причешће** (гр. *εὐχαριστία* еухаристиа - благодат; лат. *communio* – учешће, дељење), обредно дељење хлеба и вина;

Крштењу су у то време приступали одрасли верници, који су претходно морали да се пријаве као иницијанти („оглашени“) за обред крштења и да прођу припремни период, упражњавајући пост и молитву. Ако би се показали достојни крштења, односно примања у хришћанску заједницу, уследио би обред током којег оглашени силази у воду, спирајући грехе и симболишући смрт свог бившег „ја“. Свештеник након тога моли да Свети Дух сиђе на поново рођеног, који облачи белу одору и прима мед помешан са млеком - храну за новорођенче²⁹⁶. Ово упрошћено приказивање крштења, како се може наћи у литературу о раном хришћанству, указује на то да је крштење некако олако названо *иницијација*, јер је то заправо за хришћанина нешто много веће. Крштење је *духовно рађање*, рађање за вечни живот, уписивање у Књигу живих. Претходно васпитање за веру назива се *катихуменат*. Катихуменске поуке, које су држане ваљда у сваком већем граду, развијене су постепено у праве велике школе хришћанске науке и васпитања.

Помазање, или како ми то данас кажемо *Печат дара Духа Светога*, је било и остало потврђивање и учвршћивање вере.

Причешће јесте било обредно делење хлеба и вина, у сећање на Христове рече на Тајној или Последњој вечери. За хришћане и данас су то Тело и Крв Христова.

И на крају, када је реч о животу хришћана у првим вековима настанка хришћанства, ваља споменути и хришћанску уметност, јер је она у каснијим вековима донела свету непролазна ремек-дела²⁹⁷.

Ширење хришћанства почиње готово одмах по успостављању цркве. Већ у другој половини I века, захваљујући преданости Св. апостола Павла, хришћански покрет постаје и (претежно) нејеврејски. Хришћани су наставили да поштују јеврејску Библију, углавном користећи *Септуагинта* превод Старог завета, који је

²⁹⁶ Видети више: Cramer, Peter: "*Baptism and Change in the Early Middle Ages*", 1993;

²⁹⁷ Ранохришћанска уметност се највише сачувала управо у катакомбама, природно због њихове скривености. Осликаване су најчешће таванице и простор око *кубикула*, лежишта за упокојене. Природно, ти почeci хришћанског осликавања били су стилски веома налик дохришћанском сликарству. На њима највише има прикривене симболике. Осликавала се и Пресвета Богородица. Тип Богомајке са дететом у наручју, или на крилу, остао је исти у црквеном сликарству од катакомби до данас. Осим тих слика религиозне садржине, има у катакомбама слика покојника, животиња и цвећа.

био у употреби код гркофоних Јевреја, или *Таргуме* који су били у употреби код верника који су говорили арамејским језиком. Такође су додати текстови, који ће постати Нови завет, које јудаизам, за очекивање је, иначе одбацује.

Иако хришћанске заједнице настају широм Израела (Палестине), Мале Азије, Сирије, Египта, Африке и Грчке, дакле међу различитим народима, језик комуницирања међу хришћанима у то доба био је грчки. Пошто је у античка времена религија углавном била везана за одређени град или народ, сматра се да су хришћани били први који су „пресекли традиционалне везе између вере и нације“²⁹⁸.

То је изузетно важно знати, али истовремено је важно разликовати ту чињеницу од глобалистичких економских тенденција, које националну свест само што не бришу огњем и мачем. Поштовати различитост као вољу Божју и истовремено бити једно у Христу је хришћански пут. Не поштовати различитост (унификацијом) и уопште не бити у Христу (него у функцији профита) је савремени глобалистички пут. То је човеку данашњице врло тешко разликовати, јер се лишио сопствене религиозности, а и творци експлоатационе праксе се врло труде да све буде налик „оном правом“. „Ништа није опасније од полуистине, зато што она личи на истину, па обмане, заведе човека. Шта је лаж? Лаж је варијабилна категорија. Она не може сама постојати, јер је само негација апсолутне категорије – истине. У лажи су кратке ноге. Све се открије. А полуистина... Полуистина је опасна, најопаснија. Кад је човек са Истином – он је директно са Богом“²⁹⁹.

Како се хришћанство ширило? Како се преносило? Оно се пре свега ширило Римским царством, које је било огромних размера³⁰⁰. Но, хришћанство није разношено у свет само, или углавном, мисионарском проповеђу. Највише и најбоље су хришћанство ширили сами хришћани личним примером, својим животом. Затим, робови, занатлије, трговци, војници и други „покретни свет“ разносили су хришћанство где год су доспели. Није било нарочитих мисионара. У почетку се хришћанство највише ширило у оним у областима где се говорило грчки. Живот у хришћанској вери, сам начин живота, брзо се ширио, јер је живот добио нови смисао. То има и своје хришћанско објашњење: „Шта је то што је, у

²⁹⁸ <http://www.pravoslavljje.net/index.php?title;>

²⁹⁹ Блаженопочивши. Патријарх српски г-дин Павле, у разговору са аутором, 28. новембра 1993.;

³⁰⁰ Нарочито је у почетку напредовало у проконзуларној Африци (Картагина);

првим вековима по настајању, допринело брзом ширењу хришћанства? Рекло би се да је то чињеница да је Бог изашао из своје трансценденције и склопио савез с човеком (Стари Завет), чији је врховни Божији (и историјски) догађај - оваплоћење Господа Исуса Христа. А управо то, да Он представља, како личну Божју присутност у историји, тако и у димензији човекове природе и човекове личности, даје људском животу садржај и смисао. Хришћанство гледа у човеку главни објекат Божијег стварања, коме је дата могућност да слободном вољом ступи у заједницу с Богом. А то схватање везе човекове заједнице с Богом јесте оно што Хришћанству даје нарочити печат³⁰¹.

Дакле, основни принцип постојања хришћанске заједнице је однос љубави, како човека према Богу, тако и човека према човеку, а циљ заједничког живота јесте Царство Божије које доноси спасење. Да би човек стигао до Царства Божијег ...то подразумева човеково деловање у духу Христовог учења, као и верну припадност Хришћанству (Цркви Христовој)³⁰². Савакако је од велике важности приметити да је овде реч о индивидуалном односу „човек-Бог“, али човека који живи у заједници, и то заједници која представља, и која то јесте - Тело Христово, односно, Цркву.

Осим овог личног плана, хришћанство је било прва, друштвено посматрано, *универзалистичка религија*, насупрот дотадашњим националним религијама. Како је хришћанство проповедало једнакост свих људи пред Богом, за само три века, постало је званична религија и то управо оне државе која је у почетку истребљивала хришћанство као највећу опасност по себе.

Прогони хришћана се несвесно повезују управо за период раног хришћанства, иако је прогона било у свим временима. Зашто је Римска држава постала нетрпељива према овој вери, а иначе је до тада била потпуно толерантна према свим верама народа који су живели на њеној територији? Одмах треба рећи да су вере осталих народа углавном биле везане за локалну заједницу и нису свесно тежиле да се шире на рачун других вера. Хришћанство је продирало у све народе и државе, а с обзиром на то шта је заговарало, јасно је зашто је власт тако сурово поступала према хришћанима.

³⁰¹ [http://www.pravoslavlje.net/index.php?title=](http://www.pravoslavlje.net/index.php?title;)

³⁰² Исто;

Осим тога, оно што је било још важније, а што је било и верске и политичке природе, то је био божански култ владара, који се морао поштовати приношењем жртве³⁰³.

Поред овога, Римска држава је у хришћанству видела још једну опасност по свој поредак. Наиме, у римској држави није се могло мирно гледати на ширење нове вере која учи да су сви људи и народи једнаки и још да су сви браћа. Друштво, коме је сав живот, производња и богатство лежало на експлоатацији робова, није се могло лако мирити са моралом по ком је роб брат, јер је то на крају значило да робовласништва уопште не може бити. Ако се томе дода још и хришћански поглед на рад, на положај жене, на породични морал итд., Римској држави постало је јасно да хришћанство носи у себи тежњу за променом. Помисао на промену поретка учинила је хришћане непожељним грађанима. Хришћанство је у Римском царству постало *religio illicita* - недозвољена вера.

Римљани су ране хришћане називали варварима, атеистима, безбожницима, наводно због њиховог одбијања да поштују римске богове и да се клањају идолима, што је био само повод за прогон. Прави разлози су били, рекосмо, везани за страх римских власти да ће постојеће вредности у римском друштву бити пољуљане због вере у Цара Небеског, а не римског. Временом су хришћани постали жртве свих врста насиља, укључујући распињање, спаљивање, мучење, прогоне итд, од чега је најсуровије и најморбидније било њихово одвођење у римску Арену, где су на њих пуштане звери, најчешће лавови, док је публика колективно уживала у растрзањима невиних људи. Нерон је 64. године оптужио хришћане за велики пожар у Риму, који је иначе, кажу, сам изазвао, после чега је наредио да се „кривци“, хришћани, свирепо казне. За време овог гоњења, Христови следбеници су разапињани на крст, бацани у Тибар и предавани дивљим зверима у амфитеатру, ради увесељавања римских грађана.

Туристе, који посете Рим, ако притом ишта знају о раном хришћанству, у римској арени подиће неподношљива језа. Али они туристи, који не знају ништа о прогону хришћана, фотографишу Колосеум, срећни што су били у Риму, а

³⁰³ Од њега (мисли се на култ) су били ослобођени само Јевреји, а сваки други ко би га одбио, сматран је издајником државе. Владар је био *dominus ac deus* и када је била прилика, приносила му се жртва. Хришћани нису могли пристати на обожавање човека. Признавали су владару да је *dominus*, штавише да је први после Бога - *a deo secundus*, молили су се за њега Богу, но стално су одбијали приношење жртве. На том државном култу је био неизбежан сукоб хришћана са законима.

несвесни на ком су објекту били у ствари, и шта тај објекат предствала на путу развоја људске духовности, тиме и цивилизације.

Прогањање хришћана и цркве наставља се и под наредним римским императорима³⁰⁴. Који је од њих био најсвирепији,³⁰⁵ тешко је рећи, јер ишчитавањем светоотачких књига, дијапазон начина мучења хришћана је толики и такав, да је савременом човеку тешко да појми, а камо ли да пореди степене тадашње и садашње људске монструозности. Оно што у ствари постиђује данашњег читаоца, док чита о страдањима првих хришћанских мученика, то је чињеница да се хришћанство, упркос толиким прогонима, одржало, али да и данас опстаје, без читаочевог личног доприноса.

Мученици су били хришћани који су дали живот за веру, или су мучени али су преживели прогоне. Ови други су били **исповедници** (*confessori*). Хришћани су необично ценили једни друге, посебно оне који су својом смрћу посведочили сталност у вери (*мартир* = сведок). Пратили су их на губилиште, тамо су простирали платно да ухвате њихову крв, сахрањивали њихова мртва тела или су из пепела сакупљали њихове сагореле делове. Описивали су ток њихова суђења и начин умирања, окупљали су се на њиховим гробовима, над којима су зидали „меморије“. Место где лежи мученичко тело сматрали су и лековитим, те су, кад су били болесни крај њега и ноћивали.

Из тога се развило у другом периоду велико поштовање моштију и реликвија. На чешком језику, на интернету, може се наћи један драгоцен траг у откривању историје верских путовања. „Хришћани су још од II века долазили на горбове мученика и њима се молили“³⁰⁶. Ту се заправо открива мотивација за посету хришћанском гробу, уопште, па као највећој светињи, дабоме, и Христовом гробу. Тек у том односу према упокојенима, управо се открива целовитост Божје Цркве као заједнице, јер се не заборављају оне душе које више нису на земљи, а посебно се не заборавља Жртва Христова. И најважније у овоме је запамтити да су се

³⁰⁴ Највеће погроме хришћанство је доживело за време Диоклецијана (284-311) и његових сарадника и савладара, нарочито Галерија (305-311) и Максимијана (286-305);

³⁰⁵ Неке од многобројних жртава тадашњих гоњења су: центурион у римској легији *Акакије*, заповедник тебанске легије *Свети Маврикије*, војник царске гарде *свети Георгије*, начелник царске гарде *Свети Себастијан*, осамнаестогодишњи *Јулијан Тарсанин*, четрнаестогодишњи *Панкратије* Римски, крчмар *Теодот* Анкирски, *Ардалион Глумац*, епископ *Климент* Анкирски, лекари *Козма* и *Дамјан* из Киликије, супружници *Јулијан* и *Василиса*, сестре *Агатија*, *Хионија* и *Ирина*, тринаестогодишња девојчица *Агнија* Римска, мученице *Јулијана* Никомедијска, *Анастасија* Сремска, *Пелагија* Тарска, *Доротеја* Цезарејска, *Теодосија* Тирска и небројени други.

³⁰⁶ "Křesťané měli již od 2. století v úctě hroby mučedníků, k nim přicházeli a u nich se také modlili";

хришћани „њима (мученицима) молили“, јер је то уједно илустрација односа поштовања и поверења грешног човека према светитељу. У овом односу хришћана унутар Цркве, ваља тражити корен хришћанских поклоничких путовања.

Исповедници су такође били изузетно поштовани. Њихова се реч слушала када је неком великом грешнику требало да се опрости и да буде опет примљен у цркву. Временом, увидевши бесмисленост прогона хришћана, полако се одустајало, а владар Галерије је допустио да хришћани исповедају своју веру, да буду лојални грађани, али и да се моле за њега, свог цара (који је тада био на самрти). Међутим, прогони још дуго нису престајали, посебно не у удаљенијим провинцијама.

Прве јереси³⁰⁷ - поделе у тумачењу хришћанства отпочеле су одмах у првом периоду историје цркве. *Јерес* је појам којим се означава погрешно или

³⁰⁷ а) *Гностицизам* (грч. γνώσις *гносис* - знање) су заговарали образовани људи, филозофи најчешће, који су прелазили у хришћанство јер им се допало, али су га уклапали у своју филозофску матрицу. Наглашавали су важност *сазнања* о духовним стварима, односно, тврдили су да веру треба и мисаоно истраживати. Када је хришћанство постало званична религија Римског царства, гностицизам је искорењен. Успео је да преживи једино изван граница Царства, на подручјима Азије.

б) *Маркионство*. Зачетник је Маркион од Синопе (око 110-160), залагао се за јасно разграничење хришћанства од јудаизма. Говорио је о неспојивој разлици између Бога Старог завета, који је гневан и немилосрдан, и Бога Новог Завета, који је љубав и доброта. Проповедао је повратак изворном хришћанству, упражњавајући аскетизам и пост. После сукоба са римским епископом, Маркион са својим присталицама оснива хришћанске општине одвојене од Римске Цркве, услед чега бива изопштен из ње, око 144. године, а богате дарове које је дао општинској заједници су му враћени. После тога одлази у Малу Азију, где наставља своје учење, стварајући велику хришћанску заједницу у којој је био епископ. Маркионитске заједнице су се "за пола генерације прошириле целим познатим светом"³⁰⁷ и наредна два века су у скоро сваком већем месту представљале опозицију Саборној цркви.

в) *Манихејство*. Мани (око 216-276) је био персијски филозоф и верски реформатор, али и хришћански свештеник, који је настојао да учења Заратустре, Буде и Христа, тројице „отаца исправности“, укључи у јединствен филозофски систем. Он је из персијског маздаизма, затим хришћанства (уз знатну примесу гностицизма) и будистичких елемената, створио нову „религију светлости“, односно *манихејство*. Мани је почео је да проповеда своје учење око 240. године. Због наилажења на противљења, био је приморан да напусти Персију, да би по повратку у земљу (око 276. године), био је мучен и убијен разапињањем на крст. После Манијеве смрти, манихејство се шири на исток, по Кини, и на запад Римским царством, затим се проширило читавом северном Африком и средоземљем све до Шпаније. Црквени отац свети Августин, пре него што се обратио, био је девет година манихејац. Однос римских власти према манихејству је био непријатељски, а манихејски покрет је био предмет окупних репресија и гоњења.

г) *Аријански спор* је био први велики спор у другом периоду хришћанске цркве. Почетком IV века "мишљења о верским истинама, као о томе ко је и шта је заправо Исус Христос, да ли човек или Бог, или и једно и друго, толико су тада занимала духове, да се тим питањима нису бавиле само учене главе, него и најшире народне масе. О томе се препирало у радионицама и на улицама, штавише, у препиркама су учествовали пагани и Јевреји. Организоване су верске странке и јавно се водила необично огорчена борба, често и политичким средствима. У тој борби је учествовала и државна власт са својим мишљењем". Ко је био Арије и шта је заговарао? Арије, учени александријски свештеник, порицао је право божанство другом лицу

једнострано тумачење хришћанских догми. Против јеретика су се борили јереји цркве, пишућу списе са аргументацијом против јеретичког учења и сазивали су мање саборе на којима се расправљало о јеретичком учењу. Последњу реч у тим догматским борбама имали су Васељенски сабори. На њима су саслушавана сва опречна мишљења. Процењивано је шта је у сагласју са изворима верске науке (Светим Писмом и Предањем) и доношене су одлуке које су биле обавезујуће за све хришћане.

Христолошке јереси, несторијанство и монофизитство, задали су много мука хришћанској цркви³⁰⁸.

Свете Тројице. Суштина спора налазила се у питању: да ли је Син Божји има *исту*, или *сличну* суштину с Богом. Сматрао је да Исус Христос није исто што и Бог, већ само син Божји, којег је Бог створио: Бог није одувек био Отац; постојало је време када је био сам, и када још увек није био Отац; касније је постао. Син није био одувек, он је постао из ничега. По Арију, уздицање Исуса Христа у надљудску сферу, ствара непремостиву раздаљину између њега и хришћана и прети да уништи идеју о угледању на Христов живот, која је битна за хришћанство. Арије није желео да монотеизам пређе у двобоштво, и то је био један од разлога што се снажно супротстављао метафизичком преувеличавању Христа, које је дирало у јединство Бога. Наравно, не видећи себе као неког ко цепа јединство цркве. Александријски епископ Александар је сазвао сабор 320-321. године у Александрији, уз учешће око 100 епископа, на коме је потврђено управо његово (Александрово) учење да је "Син одувек био у Оцу", као очева премудрост, и мада је рођен, није рођен "из небића, већ из суштог Оца". На том сабору је осуђено Аријево учење, а сам Арије је рашчињен и екскомунициран. Када су га искључили из александријске цркве, Арије је ширио своје идеје кроз распарве и песме по Палестини, и уопште на Истоку. Стекао је много присталица. "Омасовљење Аријевих присталица омогућило је сазивање и одржавање два аријанска сабора, у Британији и Палестини, са захтевима за укидањем одредби александријског сабора. Расправа о природи Христа је попримила толике размере, да су се хришћани дословце тукли на улици. "Због тога су код пагана изашли на рђав глас", те су им се подсмевали и у позориштима. И сам Константин Велики се укључује у сукоб, безуспешно покушавајући да помири Александра и Арија. Раздор у самој цркви постао је изузетно велики, па је цар Константин сазвао Први васељенски сабор у Никеји. Први сабор је имао необичан изглед. На њему су учествовали оци који су били прошли кроз последње мученичке године цркве; било је на њему исповедника који су за своју тврду веру били слепољени и осакаћени. Сви су дошли да бране од новог непријатеља веру са којом су страдавали. И они, најпозванији за то, осудили су Аријево учење. Главни борац против Арија био је на том сабору млади архиђакон александријски Атанасије. Правилно учење о Сину Божјем изрекао је сабор у првих седам чланова нашега Симбола вере и у почетку осмог члана. Арије је са својим присталицама отишао у прогонство. Аријанства, понешто измењеног, ипак није још дуго нестало. И у Сирмијуму је одржано неколико аријанских и противаријанских сабора. У огорченој борби, државна власт је често стајала и на страни јеретика. Тада су прогањани православни епископи, од којих је највише страдао Атанасије Александријски".

³⁰⁸ *Несторијанство*, које је Мајку Божију називало Христородица, а не Богородица, Христа је тумачило као човека, као биће у коме су две разне особе и две разне природе (диофизити). Јерес се ширила, а црквени језик је сиријски. Ову јерес осудио је Трећи васељенски сабор, али тиме Црква није надвладала несторијанство. Из борбе са несторијанством никло је **монофизитство** - "једноприродност" (448. г.). "Та јерес каже: са људском особом Исуса Христа сјединио се Бог Син; но како је Божанство неизмерно веће од човека, то се Христова људска природа утопила у божанској; ње је нестало као што нестаје "капи млека у широком мору". Према томе је у Христу једна природа – божанска"³⁰⁸. Ову јерес осудио је прво Четврти и поново Пети васељенски сабор. Ширење монофизитства имало је и политичку позадину. Ниме, Египатски копти, Сиријци и Јермени, иако су припадали Источној цркви, осећали су већ неко време грчку власт као терет. Египћани су прихватили монофизитство као своју

Иконоборство је била последња велика јерес, која трајала преко сто година. Ту није било догматских неслагања, него су се иконоборци залагали да се искорени стари, и од цркве признати обичај, да се поштују иконе. Истина, било је сујеверног народа који је иконе доживљавао ван њиховог контекста. Црква би нашла начина да сведе поштовање икона на адекватну меру, да у једном тренутку цар³⁰⁹, дакле моћни владар, није постао предводник иконоборства. Државне власти су избацивале иконе из храмова и уништавале их. Браниоци икона су мучени, па и убијани. Црква, дакле, у овој борби није бранила само један свој стари обичај, него се борила и за своју самосталност према државним властима. Народ је и на истоку и на западу бранио црквене светиње и дизао је местимице устанке против владара. Средња Италија је у тој борби коначно *отпала* од цариградске власти, о чему ће бити речи.

На Седмом васељенском сабору, 787. године, црква се изборила за своју слободу и озаконила је поштовање икона. Утврђено је да иконе треба поштовати, а не и служити им. Победа је значајна и за црквену уметност, за уметност уопште, јер да није црква победила у овој борби, не би било ни ремек дела у сликарству и вајарству која приказују хришћанске светиње.

Васељенски сабори, *синоди* или *концили* (грчки *σύνδοδος*, латински *concilium*) одржавали су се кад год је било потребе разрешити неспоразуме и сачувати јединство цркве. На њима су увек присуствовали високи црквени достојници, који стручно расправљају о важним теолошким питањима и доносе закључке и прописе. Првих седам васељенских, или екуменских, сабора (325-787) признају и Источна и Западна црква, док остале признаје само Римокатоличка црква³¹⁰.

националну веру, да би се на крају отцепили и основали своју монофизитску цркву. **Монотелитска јерес** је сматрала да у Христу има само једна божанска воља. То је одбачено на Шестом васељенском сабору, који је осудио ову јерес, али је, коначно, прекинуо покушаје да се монофизити врате у православну цркву;

³⁰⁹ Цар Лав Исаврјанин (726) је започео иконоборство;

³¹⁰ Сабори се укратко могу представити овако:

* **Никејски I** (325. год.): осуда Аријеве јереси;

* **Цариградски I** (381. год.): осуда Македонијеве јереси;

* **Ефески** (431. год.): дефинисана је доктрина о сједињавању двеју природа у јединственој ипостаси Логоса, доктрина о Богородици и осуђено је несторијанство и Пелагева јерес (пелаганизам).

* **Халкидонски** (451. год.): На њему је дефинисан догмат о Христовом богочовештву, осуђено је монофизитство, јерусалимски престо је уздигнут на степен патријаршије и потврђена је одлука Другог васељенског сабора (Цариград, 381. године), којом Цариград заузима друго место у Цркви, после Рима;

У IX веку се већ наслућује прва, права и дубока подела између Источне и Западне цркве. Наиме, одржан је (869) и IV Цариградски скуп, на коме је осуђен и свргнут патријарх Фотије³¹¹, што је имало велике последице у хришћанској историји. Даљи скупови су се одвијали на западу, али су се на њима окупљали само припадници Западне цркве. Источна црква је осудила сабор из 869. године и рехабилитовала патријарха Фотија³¹².

Деоба цркве на Источну и Западну догодила се када више није било сагласности око бројних несугласица везаних за основна теолошка питања (на пример око тумачења догме о Светом Тројству). Великом поделом (грч. *шизма*) која се догодила 1054. године, формално је завршен спор између римског папе

* **Цариградски II** (553. год.): сазвао га је цар Јустинијан, с намером да помири монофизите с православнима, јер је то имало и политичке реперкусије;

* **Цариградски III** (680-681. год.): осудио монотелите;

* **Никејски II** (787. год.) је дао одговор на иконоборачку јерес, тј. афирмисао је учење по коме је предмет поштовања личност представљена на икони; прави се разлика између *обожавања*, које припада само Богу, и *поштовања* које припада светима;

³¹¹ У IX веку долази до снажног сукоба у Цариграду око избора патријарха: да ли Игњатије или Фотије, да ли конзерватизам или дух напретка? Но, то се тичало само цариградске цркве, јер потпадало под њену надлежност. Али, Папа Никола I, велики борац за папски примат, умешао у делокруг рада цариградске цркве, са намером да реализује своје претензије. Он једноставно није одобравао никакву промену у цариградској цркви. Када је примио од цара и Фотија писмо, којим му се, као и осталим патријарсима, јавља каква се промена догодила на цариградској катедри, изјавио је да ту промену не одобрава. Сазван је сабор како би се сменио Патријарх Фотије. Патријарх Фотије је бранио своје право на престо и истицао је врховну власт Васељенских сабора и над собом и над својим римским другом и братом. Рим није хтео да попусти, тим пре што је баш у то време бугарски цар Борис, желећи да се спасе утицаја Грка, Цариграда дакле, позвао папу да му „растумачи“ нека верска питања, што је Рим пожurio да учни, како би пренео своју власт у непосредну близину Цариграда. Но, Фотије је имао снаге да се томе одупре и да на једном сабору осуди новотарије које је Рим почео да шири по Бугарској.

³¹² Западна црква је, историјски посматрано, имала следеће скупове:

* **Латерански I** (1123. год.): санкционише Вормски конкордат;

* **Латерански II** (1139. год.);

* **Латерански III** (1179. год.);

* **Латерански IV** (1215. год.);

* **Лионски I** (1245. год.);

* **Лионски II** (1274. год.) доноси одлуку о реформи цркве и накратко успоставља јединство источне и западне цркве, ради заједничке борбе у крсташким ратовима;

* **Виенски** (1311-1312. год.): укида ред темплара;

* **Константски** (1414-1418): почиње шизма у западној цркви, осуђени Јан Хус и Јеролим Плашки.

* **Сабор у Базелу, Ферари и Фиренци** (1431-1445. год.). Базелски сабор је требало да поново уједини источну и западну цркву, али због тога што се папа противио томе, сабор је сам папа преместио у Ферару 1438. и Фиренцу 1439. године. На сабору у Фиренци су се изасланици цара Јована Палеолога VIII сложили са прихватањем новог веровања (*creda*), које је касније одбацила цариградска црква, тако да од уније није ништа било. Унија са јерменском црквом је проглашена 1439. година, а са јакобитима 1442. године.

* **Латерански V** (1512-1517 год.)

* **Тридентски** (1546-1563. год.): осудио Лутера, Калвина и Цвингла, што је довело до коначне поделе на римокатолике и протестанте.

* **Ватикански I** (1869-1870. год.): дефинише се догма о папиној непогрешивости.

* **Ватикански II** (1962-1965. год.): расправља о екуменизму, о слободи вере и о увођењу народног језика у литургију;

Лава XIX и цариградског Патријарха Михајла Керулара, а фактички дошло је до одвајања Западне цркве од Васељенске.

С једне стране је, дакле, остала Православна црква, онај део хришћанске Цркве која поштује и чува каноне и одлуке седам Васељенских Сабора и која одбацује и не признаје универзални ауторитет папе. Тај православни део је данас организован *помесно*, углавном на нивоу националних држава, мада то треба крајње условно схватити и додатно објаснити. На другој страни, настала је Римокатоличка црква, са својом снажном организацијом, папином јурисдикцијом, прозелитизмом и великим бројем верника широм света.

Како је уопшто дошло до тога да се један део хришћанске цркве, Римска епископија, одвоји, јер је почело да управља целокупном црквом? Одакле потиче идеја Западне цркве да има право на преимућство и да тражи да се у целом хришћанству призна универзални ауторитет папе? Чини се да је то потекло од високог угледа римских епископа, који је и настао и растао заједно са римском хришћанском заједницом. Наиме, како се црква развијала, како се хијерархија увећавала бројем митрополита и патријараха, то је и њихов углед и у народу, а посебно у цркви - растао. Од најранијих времена, најугледнији међу епископима био је римски епископ, што му је признато и на II Васељенском сабору. Кад је половином првог миленијума пропало Западно римско царство, црквена власт је и даље допирала до најудаљенијег места пропале државе.

Римска општина је, заправо, била најугледнија због своје добре организације, гостопримства римских хришћана, несебичног и редовног помагања сиротиње, због трпљења прогона и неодустајања од вере. Част за сав хришћански живот у римској хришћанској заједници је припадала њиховом епископу. Ако се томе дода да су оне заједнице у којима су боравили апостоли биле угледније од осталих, римски епископат је сматрао да је баш њихов епископ најугледнији у хришћанском свету и због тога што су у Риму боравила два апостола-мученика, Св. Петар и Св. Павле.

Половином VIII века римски епископ је стекао и световну моћ. Добио је земљу од франачког владара Пипина Малог, а пипинов син Карло Велики, који је био крунисан и као римски цар, проширио је тај посед³¹³. Римски епископ је постао владар своје државе, на основу чега су потоњи римски епископи, не само

³¹³ **Patrimonium sancti Petri** је даровна грамата која је положена на гроб Светог Петра;

сматрали, него и захтевали да им цела Христова црква призна врховну власт над собом. У Риму су очекивали да им се Исток обрати као некој врсти вишег суда. Тај примат су објашњавали Христовим речима Св. Петру: „Ти си Петар и на том камену ћу сазидати моју цркву“. Заборављајући, притом, да ни сам Св. Петар није сматрао себе апостолом са било каквим преимућством, а да о било каквом старешинству међу апостолима никада није било ни говора.

Спор између Западне и Источне цркве сматрао се, у почетку, спором између римског папе и цариградског патријарха, а не спором једног и другог дела цркве. Но, сукоб је изнова избијао, сваког пута све далекосежнији. Завршио се тако што је Папско посланство положило 16. јула 1054. године на трапезу Св. Софије грамату којом папа баца проклетство на целу Источну цркву. Тиме је велики спор заиста завршен³¹⁴.

Треће доба хришћанске цркве, које отпочиње поделом на Православну и Римокатоличку цркву, карактерише – страдање. Прво од Турака, који су рушећи све пред собом: храмове, манастире, поробљавајући народ, незауставиво јуришали према западу.

Када је Палестина пала под власт Турака Селџука, више се није могао походити Христов гроб у Јерусалиму. „Док су у Палестини још владали Арапи, они су пуштали хришћане да, уз наплату неког трибута³¹⁵, на миру походе своје светиње. Но, под Селџуцима су странци злостављани. Походиоци светих места су збунили Запад својим причањима о дивљаштву муслимана, о тешком положају хришћана у Палестини и о скрнављењу светих места“³¹⁶.

Управо немогућност да се посете света места у Јерусалиму, била је повод за Крсташке ратове³¹⁷. Крсташка војска је у освојеним крајевима оснивала своје кнежевине, а латинско свештенство је отимало православне храмове и црквена имања и оснивало у тим кнежевинама латинске цркве, подложене папи³¹⁸. Четврти крсташки рат (1202. год.) је показао оно што је било јасно од првог

³¹⁴ Сукоб је завршен тако што је у Цариграду заказан сабор који је папи и његовим посланицима одговорио тако што је осудио догматске, обредне и канонске неправилности Запада. Решење тога сабора прихватили су сви источни патријарси. Римска црква отада живи свој живот;

³¹⁵ Трибут = порез у новцу или стварима;

³¹⁶ Микић, Григорије: „*Преглед историје хришћанске цркве*“;

³¹⁷ Исто: Како је и византијски цар молио помоћ од Запада, кренула је оданде 1096. године прва крсташка војска да ослободи Свету земљу. Нема сумње да је тај велики покрет настао из живе вере и побожног одушевљења, али ипак није схватио правилно свој задатак;

³¹⁸ У Сирији је, нпр., основано неколико латинских држава и митрополија;

похода: покораване Источне цркве и довођење под папину власт, а не ослобађање од „некрста“³¹⁹.

Унијаћење је примање римске догме, признавање папске власти од стране Православаца, али уз богослужења на православни начин. Први пут се то догодило доброволно, и то у Византији, после пада Латинског царства³²⁰, али било је краткотрајно и пролазног карактера..

Под налетима Турака, пао је и Цариград, потом и Србија. Положај хришћанске цркве, у почетку турског владања, у неку руку је био повољнији него под првим турским налетима кад још није било турске власти у поробљеним земљама. „Султан Мехмед II је наредио да се на место несталог патријарха изабере нови. Тог новог патријарха - Генадија Схолариса - примио је са свима почастима, како су то чинили византијски цареви. Даровао му је штаку, омофор и раскошно опремљеног белца... Признао је хришћанима право да исповедају своју веру и да обављају своја богослужења. Понешто је ограничио. Забранио је звона, свечане опходе и све што би могло вређати осетљивост муслимана. Но, забранио је и насилно превођење хришћана на ислам, претварање цркава у џамије и одузимање црквеног имања. Зајамчио је патријарху и његовим властима управљање црквом по дотадашњем реду и законима³²¹.

О томе је султан издао и ферман, али га се ни сам није придржавао. Цркве су претваране у џамије, забранио је зидање нових и поправку старих храмова, *данком у крви* одводио је најплеменитије дечаке, потурчавао их и правио најпоузданију војску од њих – јаничаре. Највеће зло у црквеном православном животу било је увођење *симоније*³²². Наиме, сваки нови патријарх морао је да плаћа таксу и богато да дарује високе турске чиновнике (тур. *пешкеш*). Кад потроше све паре, патријарси су продавали нижа црквена достојанства, па су на тим местима често седели недостојни и необразовани јерарси, и то само зато што

³¹⁹ Цариград је пао 1204, а ослобођен 1206. За то време је у сред Византије проглашено Латинско царство, православни патријарх и византијски цар су били у Никеји, храмови су скрнављени, светиње пљачкане...;

³²⁰ Разлози уопште нису били хришћански, него политички. Наиме, цар Михаил VIII признао је папску власт да би се учврстио своју позицију. И потоњи владар Јован VIII Палеолог понудио је папи унију, јер су Турци, у застрашујућој освајачкој експанзији, већ били опколили земље око Византије. Но, када је требало и формално да се унија потврди, на сабору у Фиренци 1439. године, а на који су дошли и византијски цар и патријарх, споразум није потписан, јер је византијски патријарх ту у Фиренци умро, а јерусалимски – побегао;

³²¹ Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

³²² **Симонија** = давање свештеничких места за новац. Назив је по Симону врачу који је хтео од ап. Петра да купи дар Светога Духа (Дап 18, 18);

су имали пара. Слобода вере, из овога се види, и те како се одражава на развој друштва.

Под Турцима је просвета назадовала. Умни Грци били су под пасхом непросвећеног свештенства. Већ у XVI веку, а у пуној мери тек у XIX веку, Грци у богатим колонијама³²³, где се никада није губила национална свест, отварају гимназије, школују се и шире своје знање и на матицу-земљу,

Назадовала је и уметност. Пропадало је и сликарство и архитектура.

Римокатоличка црква имала је другачију судбину. У њој су се десила два судбоносна историјска догађаја. Први је *борба око инвеституре* и с њоме у вези папска политичка власт над западним државама. Други је *распадање Римске цркве у реформацији*, која је дошла после опадања папске власти. За потребе овог истраживања важније је ово друго, због потребе да се уоче различити правци хришћанског промишљања и деловања.

Предуслови за Реформацију цркве родили су се у Немачкој. Пре тога реформа је пропала у Енглеској и Чешкој, али у Немачкој је постојало огромно незадовољство народа сопственим економским положајем у односу на цркву. Заправо, сви сталежи су били незадовољни: властела се већ одвајала од владара, владари незадовољни и народом и вазалима, полако се промаљао и нови привредни слој људи, а народ је испаштао као и вазда. Али су сви имали нешто заједничко – незадовољство црквом. Међутим, то незадовољство није довело до реформације Римокатоличке цркве, него до одвајање једног њеног великог дела од ње саме.

Повод се увек лако нађе кад преврши дара меру. Римској столици је требало новаца за градњу храма Св. Петра у Риму. Због тога је 1506. године објављено опраштање греха за новац. У Саксонији је тај посао обављао монах Тецел. Но, ту, у близини, у граду Витембергу, живео је други монах, августинац и професор др Мартин Лутер, који је друкчије мислио о опраштању грехова. Да би стао на пут Тецеловој трговини *индулгенцијама*, и да би обавестио јавност шта о томе мисли, Лутер је на врата витембершке дворске цркве ставио својих 95 теза. У њима је указао на неправилности у црквеном верском учењу. Истицање теза у оно време је значило позивање на јавну расправу, да би се јавност обавестила о

³²³ Велики грчки трговачки центри у то време били су у Венецији, Падови, Риму, Трсту, Бечу, касније и по Мађарској;

сумњивим питањима. То је био почетак *реформације*.³²⁴ То је био велики помак у историји, јер су до тада поданици морали да исповедају веру владара³²⁵.

У чему се састоји Лутераново учење? Основна мисао је да је за спасење потребна вера у Спаситеља, што је значило да добра дела не доносе спасење.³²⁶

Реформе у Швајцарској су започете скоро кад и у Немачкој. У Цириху је борбу повео **Улрих Цвингл**, али је у распламсаној борби против других кантона и сам погинуо. У Женеви реформу је водио Француз **Жан Калвин** (рођ. 1509). Био је још строжи од Лутера. Строги хришћански живот је уводио силом, не устежући се ни од смртне казне. Убрзо у Женеви није било игре, коцкања, алкохола и богохуљења.

Духовни предводници реформације

Ширење реформације је отпочело прихватањем лутеранства у Шведској, Данској и Норвешкој већ у XVI веку. У Чешкој и Моравској остаци Хусита су се придружили лутеранцима, а у Мађарској је део пристао на Лутерово учење, а део

³²⁴ Не треба заборавити да је у то време већ био развијен хуманизам и да су идеје Мартина Лутера брзо добиле присталице и у младим хуманистима. Но, сељаштво, коме је било тешко подносити и црквене и световне феудалце, није се зауставило само на идеји, него је дизало велике устанке, палило, уништавало и пљачкало по Немачкој. Ово није била само верска, него и политичка и економска борба, а трајала је 128 година (1520-1648.). *Вестфалским миром*, немачки лутеранци добили су иста права као и римокатолици;

³²⁵ **Cuius regio, eius religio;**

³²⁶ Тиме су укинуте све Св. Тајне, само што је Лутер задржао крштење и причест, али не са православним значењем. Отпадају пост и монаштво. Лутер не признаје *обрете, литургију, празнике и црквену симболику*. С тим у вези не признаје ни *свеиштенство*. У богослужењу централно место заузима читање Светог писма и проповед. Црквене песме, које је сам Лутер састављао у духу народних песама, певају сви верници углас. Лутер је прогласио једино Свето писмо извором верског учења, а одбацио је Свето предање, мишљења великих црквених отаца и црквених сабора. Штавише, одбацио је и из Светог писма оне делове са којима се не слаже његово учење. Свакоме је дао право да сам тумачи Свето писмо онако како га разуме;

на Калвиново. У Холандији је било више калвиниста, него лутерана. У Француској се народ такоже окретао калвинизму. Рат између њих и римокатолика водио се 36 година, а кулминирао је *Вартоломејском ноћи*³²⁷, када је извршен покољ хугенота у Паризу, а и по другим деловима Француске³²⁸. После 26 година од тог догађаја, иселило се скоро 70.000 хугенота из Француске, и то оних који под Лујем XIV нису хтели да се одрекну вере.

У Енглеској је такође дошло до реформације, но - необично. Наиме, Хенрик VIII, у историји чувен по својој суровости и браковима, бранио је, и то врло крваво, католичку цркву од реформатора. Али, кад је затражио од цркве развод брака, који није добио, уз пристанак Парламента, прогласио да је старешина цркве у Енглеској - владар, а не папа! Сви чиновници и сво свештенство морали су да положе заклетву на такву врсту супремације. Ко то није хтео да учини, као Томас Мор³²⁹, био је погубљен. Иначе, све остало је задржано као у римокатоликој цркви, само се у Енглеској називала *англиканском црквом*³³⁰.

Наравно, ни англиканска црква није била имуна на поделе. Највеће одвајање се догодило у XVIII веку, када се јавио покрет *методизам*³³¹. У XIX веку, када се овај део одвојио од англиканске цркве, повукао је за собом око 8.000.000 верника. У методистичком окриљу поникла је чувена *Војска спаса* за борбу против порока.

Противреформација Римокатоличке цркве била је силовита и добро организована³³². Њу је спроводио *језуитски монашки ред*. Римокатоличка црква је прво поправила себе изнутра, организационо, просветно, па се тек онда окренула

³²⁷ 23-24. августа 1572. год.;

³²⁸ Католици рачунају да је број жртава био око четири хиљаде;

³²⁹ Чувени енглески хуманиста, филозоф и писац (*Утопија*);

³³⁰ После Хенрика VIII, англиканска црква се усмерила ка калвиновој догматици, прихватајући најпогрешнији могући став о причешћу, али је задржала свештенике и епископе, чега нема ни код Лутера, ни код Калвина. Наравно да је било противника тој мешавини. Марија Стјуарт се залагала за повратак римског утицаја и вере, а њена сестра по оцу Елизабета, прогањала је не само њене присталице, него и пуританце који су хтели да очисте англиканску цркву од било каквих примеса римокатолицизма. Ирцима, који су католици, натурена је нова хијерархија. Одузели су им право на власништво земље, право на школе и грађанска права. Нека од тих ограничења су трајала до XIX века. Сукоби између католичких Ираца и протестантских Британаца протезали су се кроз цео XX век;

³³¹ **Methodus** (vitae) = начин (живота);

³³² На сабору у Тридену, који је почео 1545. године, утврђено је да за спасење није довољна само вера, него и добра дела и Свете тајне. Почело је школовање свештеника у свакој бискупiji. Свештенство је добило задатак да држи веронауку, али и да само живи у хришћанском духу. Није више било „продавања индулгенција, гомилање имања у рукама појединих епископа, а свештенички живот и углед је подигнут. Тиме су многе протестантске замерке старој цркви постале неоправдане и њен положај у борби је постао лакши. Исправљен је и јулијански календар, који су, додуше тек у XVIII веку, прихватиле и протестантске државе. Али, највећи помак је био у милосрдном раду. Милосрдна браћа и сестре негују у својим болницама болеснике по целом свету;

спољашњем свету. Противреформација је, дакле, почела исправљањем сопствених грешака, а онда се кренуло у експанзију.

Језуитски ред је био један од многих монашких редова у римокатоличкој цркви, али није био као остали. Овај ред³³³ је имао необично чврсту организацију, изузетно образоване припаднике, који су били потпуно предани сваком задатку, несхватљиво самодисциплиновани и – безусловно покорни папи³³⁴. Рекло би се, *хришћанска дружина* са изразито војничким карактеристикама. „Дружба је била узела у задатак да људско друштво - нехришћане и „јеретике“ - преведе у Римску цркву и да папи послужи за ма који задатак“³³⁵.

Инквизиција. У борби против протестаната, и уопште против јеретика, нису коришћени само језуити. Римска црква се у тој борби служила и инквизицијом, коју не треба посебно описивати, јер она треба да послужи само као илустрација псеудопривржености Христу.

Ако се свем овом издвјању дода и одлука Концила из 1869/70 године о папској непогрешивости и о „догми“ о натприродном рођењу Богородице, онда је јасно зашто су се и даље догађала издвајања из римокатоличке цркве. „Старокатолици“, како су себе називали поштоваоци одлука првих седам Васељенских сабора, што их приближава православљу, али са западним обредом, појавили су се у Немачкој, Аустрији, Швајцарској, Холандији, Француској и другде.

Један од највећих проблема који је имала Римокатоличка црква је *укидање Папске државе* (1870. год.), које се догодило после уједињења Италије, али које је и обновљено 1929. године. Имала је Западна црква и међудржавне проблеме³³⁶,

³³³ S J = Societas Jesu = Дружба Исусова

³³⁴ Микић, Григорије: помињано дело: „За ступање у ред издржава се двогодишње искушеништво, затим 8 до 15 година школовања. Одабрани постају у тридесетој години свештеници, а од њих одабрани постају тек у четрдесет и петој години *professi*, уз свог генерала „црног папу“ који је у Риму, чине језгра реда“;

³³⁵ Начин рада језуита је заправо био неупадљив, практично невидљив. Али ширење хришћанства по Јужној Америци, Америци, Јапану, Кини и Индији управо се одвијало захваљујући језуитима. Врло смишљено, надасве интелигентно, ширили су свој утицај у земљама у којима су мисионарили. Отварали су школе, интернате, универзитете у којима је образовање ишло у хуманистичком правцу, тако да су се ту образовала деца и млади из највиших кругова у држави, иако многи од њих нису били римокатолици. Владарима су били исповедници (а где је исповест ту је и поука, или „поука“). Но, њихов морал, тзв „језуитски морал“ који је дозвољавао и употребу недопустивих средстава за остварење циља, кривоклетство итд., били су разлог што је било прогона језуита. „Ред им је укинут крајем XVIII в., а обновљен је почетком XIX века“;

³³⁶ Са Немачком је Римокатоличка црква имала проблема, јер је Бизмарк желео да ограничи њен утицај, а потом и са Француском, која је завршена 1905. године раздвајањем државе и цркве. Сва црквена имовина је тада прешла у државно власништво;

али ни из једне од тих тешких борби није Западна црква изашла ослабљена. Она и дан данас активно учествује у друштвеном животу скоро свих земаља на свету, отварајући нунцијате, помажући клерикалне странке, штампајући огроман број књига и часописа на разним језицима, отварајући школе, културна удружења и велики број каритативних служби, у којима се заиста помаже потребитима.

Но, никада се није одустало од унијаћења³³⁷. Наравно да су се православне цркве од тога браниле колико су могле, ослањајући се и на Русију, али и на протестантске државе.

Источна црква је појам који се односи на Православну цркву. У грчком језику реч *ортодоксија* (ортодоξία) означава *право веровање* и *право слављење* (Бога). Односи се на оне хришћанске заједнице које су сачували веру утврђену на Васељенским саборима, „које нису одступиле од првобитне вере и нису пале у јереси“³³⁸. Званични назив Цркве у њеним литургијским и канонским текстовима јесте **Православна Католичанска Црква**³³⁹. „Православни хришћани верују да је управо њихова Црква сачувала пуноћу предања и континуитета древне Цркве, за разлику од осталих хришћанских вероисповести које су, у мањој или већој мери, одступиле од заједничког предања Цркве првих десет векова“³⁴⁰.

Православна Црква није централизована организација са једним првосвештеником на челу. Она је заправо породица *аутокефалних* (независних) Цркава, на челу са Васељенским Патријархом из Цариграда, који поседује титуларни и почасни примат, као први међу једнаким³⁴¹.

Број аутокефалних цркава мењао се кроз историју. Данас постоје следеће:

³³⁷ Када је унијаћење легалним путем пропало на Лионском и Фирентинском сабору, почела су да се користе мање упадљива средства. Та више прикривена средства била су средства пропаганде којом се врбују, не државе, него појединци. Извршиоци су обично били припадници римокатоличких редова, посебно језуити. Док је Источна црква била под Турцима, пропаганда се вршила у договору са турском влашћу. „Особито је то чинила Француска. Она је 1901. године склопила са Турском уговор којим је пропаганда на истоку добила велику слободу. Тако је остало до данас углавном исто. Пропаганда се протегла на Грчку, Бугарску, Румунију и међу карпатске Словене. Средства тога рада била су и јесу: бесплатна болница, сиротиште, азил, чиме се задобија сиромашан народ. Даље, дечја забавишта, основне и средње школе у којима такође раде мушки и женски редови, манастири са економским правцем, оснивање епископија и парохија где се год може. Уз то, делује пропагандистичка штампа књигом и листовима. Ради пропаганде основао је у XVI в. папа Гргур XIII у Риму Collegium Atanasianum - велику школу за васпитавање младића са Истока. Они носе у своју домовину идеје Западне цркве. За друге народе постоје у Риму исте такве школе, нпр. за тадашње Југословене Завод св. Јеронима Али, успеси пропаганде на Истоку никада нису били у сразмери са трудом и трошковима који су у њих уложени;

³³⁸ <http://www.spcportal.org/index.php?pg=1070&lang=srl;>

³³⁹ **Католичанска** = саборна;

³⁴⁰ <http://www.spcportal.org/index.php?pg=1070&lang=srl;>

³⁴¹ Primus ante pares;

Апостолске цркве:

- Васељенска Патријаршија (у Цариграду),
- Александријска Патријаршија (у Египту),
- Антиохијска Патријаршија (са седиштем у Дамаску, Сирија),
- Јерусалимска Патријаршија (Израел),

Патријаршије:

- Руска,
- Српска,
- Румунска,
- Бугарска и
- Грузијска Патријаршија,

Самосталне цркве:

- Кипра,
- Грчке,
- Пољске,
- Албаније и
- Америке.

Такође постоје и *аутономне* Цркве, које су у канонској зависности од својих матичних Цркава. То су Цркве: Чешке и Словачке, Синаја, Крита, Финске, Јапана, Кине и Украјине.

Поред тога постоји и веома бројна православна дијаспора, расејана по целом свету и административно подељена у више јурисдикција (које су у зависности од матичних аутокефалних цркава).

На челу првих девет аутокефалних цркава налазе се патријарси, док остале цркве предводе архиепископи и митрополити. Ове титуле су почасног карактера и сви епископи су сасвим једнаки по сили која им је дарована од Духа Светога.

„Редослед, по коме су аутокефалне цркве побројане, не одсликава њихов стварни утицај и број верника. Цариградска, Александријска и Антиохијска Патријаршија представљају, на пример, само сенке своје некадашње славе. Ипак постоји општа сагласност по којој Цариградска Патријаршија има примат части, што је потврђено и древним канонима, будући да је Цариград некада био престоница старог царства и његова Црква је до данас остала символ црквеног

јединства и међуцрквене сарадње. Зато савремене свеправославне конференције сазива Васељенски Патријарх³⁴².

Шта су то „апостолске цркве“ и које су? „То су све оне цркве које су непосредно Апостоли основали, или пак њихови ученици³⁴³. У првих пет векова, било је пет великих хришћанских средишта, апостолског порекла и угледа. „На Западу је то отпочетка био Рим, за латинско говорно подручје. На Истоку је било више за грчко говорно подручје: Цариград, Александрија, Антиохија и Јерусалим³⁴⁴.

Може се рећи да су то биле патријаршије, али су имале различит утицај због продора ислама у пределе где су се та средишта налазила. Но, све једно, ни једна значајнија одлука није могла бити донета без сагласности свих пет патријараха, или њихових заменика. Тако се живело првих осам векова хришћанства. У том смислу, римски епископ, који има име папа, само је један од петорице патријараха и по части је „први међу једнакима“. Био је до VIII века потчињен цару чије је седиште било у Цариграду³⁴⁵. Одмах иза епископа Рима, првенство части у *пентархији*³⁴⁶ имао је епископ Цариграда. Од времена иконоборства, папа се полако одвајао од царске моћи у Цариграду и полако почињао да стиче и сопствену политичку моћ, која се током следећих векова увећавала и учвршћивала.

Сукоби између Рима и Цариграда трајали су вековима. Кулминирали су потпуним разарањем Цариграда у четвртном крсташком рату. Обострано бачене анатеме 1054. године скинуте су тек 1965. године.³⁴⁷

³⁴² Неколико аутокефалних цркава су заправо националне цркве и међу њима је највећа и најбројнија Руска Црква. Ипак, норма црквене организације није критеријум националности, већ пре свега територијални принцип. У ширем богословском смислу, Православље није тек један од видова чисто људске организације на челу са патријарсима, епископима и свештеницима који служе Цркви, нити је то само Црква која се званично назива „Православном“. **Православље је пре свега мистичко „Тело Христово“ и његова глава јесте сам Христос** (види. Еф. 1, 22-23 и Кол. 1, 18-24). Православље не чине само свештеници, већ сви они који истински верују у Христа и који су Светим Крштењем постали чланови Цркве коју је Он сам основао, они који живе на земљи и они који су се упокојили у вери и побожности“;

³⁴³ Поповић, Радомир: „**Православље на раскршћу векова**“, стр. 14, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁴⁴ Исто, стр. 15;

³⁴⁵ Исто;

³⁴⁶ **Пентархија** је систем пет патријаршија;

³⁴⁷ Поповић, Радомир: „Православље на раскршћу векова“, стр. 19, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

Цариградска Патријаршија је апостолска, јер се за њу везује рад Св. Апостола Андреја Првозваног. Назива се и васељенском. Њено седиште је и даље у некадашњем Цариграду, садашњем Истанбулу (Турска)³⁴⁸.

Александријска Патријаршија је такође апостолска, јер је по предању Апостол и евангелист Марко проповедао веру по Египту и граду Александрији, где је и пострадао³⁴⁹.

Истину говорећи, нема довољно списа о првим данима цркве у Александрији. Тек од II века постоје бројни подаци, и то о првим јересима, тачније о појави гностицизма, као што има записа о првим православним одговорима на те јереси у виду изванредних катихетских школа. У првим деценијама III века, александријски хришћани трпе велике прогоне³⁵⁰. За то време се везује и настанак првог монаштва. Склањајући се у пустињу, многи хришћани се нису из ње враћали ни после прогона. Тада се јавља и отшелништво (анахоретство)³⁵¹ и општежиће (киновија), као видови монашког живота. У IV веку ова катедра има ранг Митрополије за цео Египат³⁵².

Зашто је оволико простора посвећено Александријској патријаршији? Зато што је Египат туристичка велесила, зато што је то земља са највећим отвореним музејом на свету, са огромним бројем туриста који посећују Египат због његове историје, дакле културе, а да ли ико од туриста, кад се врати, зна за хришћанску историју ове земље? Када се ово питање прошири, оно би могло да гласи: да ли је,

³⁴⁸ Васељенски патријарх носи титулу „Архиепископ Константинопоља, Новог Рима и Васељенски Патријарх Господин, Господин...“. Због малог броја верника у самој Турској, Васељенској Патријаршији припадају грчка острва Патмос, Крит и Додеканиси. Има Архиепископије за Америку, Аустралију, Велику Британију, итд. Њој припада шест украјинских епископија и седам епископија руске цркве. Под њеном јурисдикцијом је и Света Гора Атонска.

³⁴⁹ Име Апостола и евангелисте Луке се везује за Александрију. На Васељенском сабору „... у Никеји 325. године где су формулисани симболи вере, одређено је да три центра религије буду Рим, Александрија и Антиохија, као највећи градови Римске империје. При томе је Александрија била водећа на Истоку... Као година настанка Александријске патријаршије узима се 43. година нове ере. Александрија је тада била град од изузетне важности, место великог угледа у интелектуалном погледу, уметности, у културном, трговачком и војном смислу. Славне александријске библиотеке и остали важни центри писане речи и уметности, попут универзитета, били су претходница, која ће имати благотворан ефекат на хришћанство када се оно појавило;

³⁵⁰ Александријску патријаршију, у току историје, потресале су многе недаће, највише јереси (мелетизам, аријанство, монофизитство). Са инвазијом Арабљана, долази до физичког одвајања Египта од царства. Настају националне цркве Копта и Етиопљана. Тако ће остати све до данас. Почетком овог века, јурисдикција Александријске патријаршије пружа се на Египат, Судан, Тунис, Конго, Кенију, Камерун и Јужну Африку. Процењује се да има између 200.000 и 350.000 верника;

³⁵¹ Отшелник је монах осамљеник, пустињак, а општежиће је кад сва имовина припада монашкој заједници која се брине о сваком свом члану (заједничка трпеза и молитве);

³⁵² Поповић, Радомир: „Православље на раскрићу векова“, стр. 37, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

и колико, религија, систем веровања, вера народа који живи на одређеној туристичкој дестинацији предмет интересовања посленика у туризму? Колико се учи о томе? На ком нивоу изучавања туризма се изучавају култура и религија? Ако се не учи о томе, или бар не у довољној мери, него се ресурси једне дестинације посматрају само са привредног аспекта, онда није ни чудо што се јавља религиозни туризам на начин на који га представља WRTA.

Антиохијска патријаршија³⁵³ је такође апостолског порекла. Седиште се налази у Дамаску, у Сирији. Имена више апостола везују се за Антиохију. Пре свега, Апостол Петар, потом Павле и апостолски ученик Варнава³⁵⁴. Хришћанство се, из Јерусалима проширило на Антиохију, највише после прогона у време Калигуле, када су се многи хришћани склонили у Дамаск.

У апостолско време, Антиохија је имала најбоље уређену хришћанску заједницу. „Појмови, као што су, *епископ, хришћанство, саборна црква*, овде су прво прихваћени, па одатле ширени даље“³⁵⁵. То значи да се из Антиохије хришћанство ширило на Блиски исток, по малој Азији, балканском полуострву, Јужној Италији, „укључујући и сам Рим“³⁵⁶. У време Диоклецијана, хришћани у Антиохији су доживели највећи прогон, а са ступањем на снагу Миланског едикта, хришћанство опет доживљава процват. Међутим, борба са јересима водила се непрекидно и у Антиохији. Векови су пролазили у тој борби. И у време унијаћења, посебно се мисли на саборе у Лиону 1274. год и у Фиренци и Ферари (1438-1439), Антиохијска црква је бранила своју веру - безрезервно³⁵⁷.

То је време и унијаћења и крсташких ратова, тако да том патријархату није било никада лако. „До пада Византије, византијски цареви су помагали ову Цркву“³⁵⁸. Цариградска патријаршија је поступала са том црквом као са својом епархијом и слала јој грчку јерархију до половине XIX века. Тада се отвара „арабљанско питање“, а то значи да се отворило питање колико је оправдано да у

³⁵³ Антиохија је град на реци Оронту на југу турске, у хеленско доба припадао је Сирији;

³⁵⁴ Шта више, сматра се да је сам Господ стигао до те територије, где је излечио кћер једне жене многобошкиње, Хананејке;

³⁵⁵ Поповић, Радомир: „*Православље на раскрићу векова*“, стр. 58, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁵⁶ Исто;

³⁵⁷ Сама Сирија је непрекидно била мета разних војски. Окупирали су је бројни народи: Канати, Јевреји, Асирци, Вавилонци, Персијанци, Грци, Римљани, Византинци, Арапи, крсташи, итд.. Сирија је, као и остатак региона, била под вишевековном контролом Отоманског царства. У таквим приликама и седиште је из Антиохије, у данашњој Турској, пресељено у Дамаск (1268. године).

³⁵⁸ Исто, стр. 64;

Александријској, Антиохијској и Јерусалимској патријаршији јерарси буду Грци, иако то није већинско становништво. Православна Русија је подржавала Антиохијску цркву у томе, тако да су почеле припреме за стварање арабљанског свештенства, како би служили на свом језику – свом народу, али сукоби око порекла патријарха трајали су до половине XX века. Ако се томе дода и страдање цркве од стране Турака, које су прекинули Французи 1918. године, онда је јасно колико је ова Црква пропатила током свог постајања. А упркос томе - постоји и данас, са јурисдикцијом на више континената³⁵⁹.

Јерусалимска патријаршија је она централна тачка на планети, за коју се каже да је Земаљска отаџбина Исуса Христа. За вернике то је симбол Небеског Јерусалима, будућег Царства Божијег, у којем ће вечно царевати сам Господ Исус Христос. Отуда велико поштовање Јерусалимске цркве, без обзира на њену релативну малобројност и тешку историјску судбину. Прогони у доба раног хришћанства, а затим освајања од стране Арабљана, Турака, потом и крсташа у Средњем веку, чине ову патријаршију, по тој врсти страдања, историјски сличном са Александријском и Антиохијском. Овome треба додати и зависност од Цариградске патријаршије. „Ти патријарси уопште нису живели у Јерусалиму, бар не до XIX века. Епископи (15) живе већином код патријарха који их издржава³⁶⁰. Свакако, чим су прилике допустиле, Црква у Јерусалиму се развијала, украшена својом часном историјском одбраном хришћанства, било од јереси, било трпљењем од физичких непријатеља³⁶¹.

Почетком прошлог века, у Јерусалимској патријаршији је било око 30.000 верника. Патријаршија издаје своје часописе. За потребе својих верника још има и: сиротиште, клинику, гимназију са 1.400 ученика и 75 професора³⁶²

Историју осталих православних цркава, које се не називају апостолским, али јесу патријаршије, ваља почети од православне цркве у Русији, иако је она примила хришћанство релативно касно, тек у X веку.

Црква у Русији почиње да живи од половине X века, када се руска кнегиња Олга, касније Света Олга, и њена многобројна пратња, крстила у Цариграду.

³⁵⁹ Антиохијска патријаршија има епархије у Сирији, Либану, Ираку, Сједињеним Америчким Државама, Аустралији, Новом Зеланду, Бразилу и Аргентини;

³⁶⁰ Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“;

³⁶¹ За њу је карактеристичан велики број манастира са особеножићем. Лавра Св. Саве Освећеног, манастири Св. Теодосија, Св. Ђорђа, Св. Герасима, Св. Јована Крститеља, манастир Часног Крста од настанка до данас сведоче православни живот у Христу и право је богатство испунити се знањем о овим светињама, које ваља посебно обрадити;

³⁶² Податке ваља допунити најновијим статистичким подацима, будући да су ови веома стари;

Међутим, хришћанство је у већој мери ушло у народ у време њеног унука Владимира (X и XI век)³⁶³. Из овога, чини се, није сасвим јасно да је том приликом крштена цела Кијевска Русија, али заправо је тако било. Седиште Цркве било је у Кијеву³⁶⁴. Службе су од почетка ипак биле на словенском језику, оном истом на ком су писали и проповедали Св. браћа Кирило и Методије и њихови ученици, дакле, на црквено-словенском

Русија се ослободила Монгола скоро у исто време када је пао Цариград. Од тог времена руска црква је стала на оно место у животу целе Источне цркве, на коме је вековима био Цариград. Руска црква је, у сагласности са Цариградском патријаршијом, а и због неприлика у којима је Цариградска патријаршија била, добила прво своју самосталну митрополију, а 1589. године и своју патријаршију³⁶⁵.

При том, рекосмо, РПЦ је и сама непрекидно страдала. У време цара Петра Великог, углед руског патријарха, који је до тада био раван царском, почиње да бива ограничен царским одлукама³⁶⁶. Око јаког патријарха, са великим угледом, могли су се окупити сви незадовољни, којих је било много. Због тога Петар Велики није дао да се попуни упражњени патријаршијски престо. Он је 1721. године ставио Руској цркви на чело „Свјатјејши правитељствујушћи синод“. То је било управно тело коме владар именује чланове, а које ради под надзором државног представника (оберпрокурор).

Тек 1917. године је Црква добила право да бира патријарха. Практично је тада, после безмало 200 година, обновљен рад патријаршије, тиме што је изабран

³⁶³ Када је Владимир, после ратовања, са Византијом закључио мир, крстио се и узео је за жену сестру цара Василија. По његовој наредби, крштени су на обалама Дњепра његови поданици (новији споменик тога крштења је величанствени храм Владимиров у Кијеву, са великом сликом крштења Руса сликара Вазнецова;

³⁶⁴ На њеном челу је био кијевски митрополит, иначе пореклом Грк (као и обично), хиротонисан у Цариграду. „Руски црквени живот је зависио у свему од цариградске цркве, као матере своје. Све уредбе цариградске цркве су пренесене у Русију“;

³⁶⁵ Руска црква, каже се, увек се понашала и као узор и као мајка. Материјална помоћ, коју је Русија од тога доба давала источним црквама, не може се уопште израчунати. Њена помоћ православним Словенима у њиховом тешком политичком животу, нпр. при ослобођењу балканских народа од Турака, ишла је до самопрегора. Помагала их је до I светског рата. Уз ту историјску материјалну и политичку помоћ, руска црква брани чистоту православља од времена када се ослободила од Монгола;

³⁶⁶ У земљу су доведени многи странци као носиоци културе, нарочито Немци протестанти. Руска црква је у том великом владарском потхвату назирала опасност и за православну веру и за дух руског народа. Петру великом је црква, као чувар свеукупног наслеђа, сметала у његовој културној политици;

патријарх Тихон.³⁶⁷ После смрти патријарха Тихона, 1925. године, Патријаршијски престо је опет остао упражњен до септембра 1943. године, када је изабран митрополит Сергеј³⁶⁸.

Кроз каква је страдања прошла Руска црква у време комунизма, могло би се описати у томовима књига и опет би закључак на крају био „Али, Руска православна црква је – Руска православна црква“. Шта би такав закључак могао да значи, може се наслутити само из упознавања са мапом официјалног сајта Руске православне Цркве. На њему се може видети каква је то сила у организационом смислу, каква је то доследност у погледу подједнаког старња о свему о чему црква и треба да брине и колико се заиста води рачуна о спасењу сваке душе, што је за Цркву и најважније. Погледајмо шта се све може пронаћи на поменутом сајту³⁶⁹:

О Патријарху постоје следеће категорије података: Биографија, Честитке и обраћања, Биографија, Интервјуи, Поуке, Проповеди, Документи.

Новости обухватају следеће области: Помесни савет 2009, Савет епископа 2009, Патријарх, Међународни односи, Синодалне активности, Епархије и егзархати, Помесне цркве, Наука и образовање, Црква и држава, Црква и друштво, Важни датуми, Издаваштво и медији, Међуверски односи, Иноверни.

Како је немогуће навести шта свака од ових категорија садржи, даље можемо само набројати остале сегменте сајта: документа, међусаборни односи, публикације, организације, кадрови, фотографије, видео-записи, обавештења. Сваки од ових сегмената садржи тако велики број категорија, а свака категорија опет у себи садржи подкатегорије.

Брига за спас душе савременог човека, без и најмањег заборављања на свевременост цркве, најочигледнија је управо у Руској цркви. Када се анализирају сви православни текстови преведени на српски језик, може се приметити да највише текстова о савременом животу православаца има написаних на руском

³⁶⁷ Синод је у време пред I светски рат издржавао око 50.000 основних школа, 57 богословских семинара, до 190 других средњих школа и 73 девојачке школе. Црква је неговала трезвеност, болеснике, сиротињу итд. Виша богословска образованост је цветала на духовним академијама у Петрограду, Москви, Кијеву и у Казану. И за просвећене и за пук постојали су многобројни листови верско-моралне и верско-филозофске садржине. На високим богословским школама у Русији образовани су многи синови мањих православних народа, па и нашега;

³⁶⁸ „Безбожни комунисти бољшевици Цркву су поистоветили са царизмом и, из страха да не изгубе крваво отегну власт, радили су на планском и детаљном уништењу православне цркве“ - Поповић, Радомир: „Православље на раскрићу векова“, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁶⁹ Адреса официјалног сајта Руске православне Цркве је - <http://www.patriarchia.ru/>;

језику. Довољно је само прочитати преведене руске текстове на сајту манастира Лепавина, па видети колико је труда РПЦ уложила да православље приближи савременом човеку. Читалац би могао да помисли да није довољно превеђено са других језика, па се заправо и не зна колико друге помесне цркве улажу љубави у духовно уздизање својих верника. И вероватно је то тачно – ми заиста не знамо шта није преведено. Али је тачно и то да, на пример, СПЦ нема навику да приближи веру садашњем савременом, слуђеном а у суштини добром човеку, како то чини Руска црква, јер првенствено објављује теолошке књиге, а не приче из свакодневног савременог живота које би могле да користе погубљеним људским душама. А да је то тако, истраживач се може лако уверити ако посети један од најквалитетнијих православних сајтова на српском језику <http://www.svetosavlje.org/>. Тај сајт има добру електронску библиотеку. Али, колико то помаже малом, обичном, савременом човеку, то би ваљало истражити. Свакако, није тај сајт одговоран што нема једноставних књига, јер се на њему објављује оно што је већ написано. Сајт је овде поменут да би се, из списка књига на њему, видело колико домаћих савремених аутора има и којим темама се они баве³⁷⁰.

Бугарска православна црква је аутокефална православна хришћанска црква, чија се јурисдикција протеже на територију Бугарске, као и на бугарске православне црквене општине у Северној и Јужној Америци, Аустралији и др. У њеном саставу налази се 11 епархија³⁷¹, три епархије у расејању³⁷², две парохије у Мађарској, две у Румунији и једна у Аустрији, црквено намесништво у Турској (Истанбул) и подворје БПЦ у Русији.³⁷³

³⁷⁰ <http://www.svetosavlje.org/>;

³⁷¹ Варненско-Преславска, Великотрновска, Видинска, Врачанска, Доростолско-Червенска, Ловчанска, Неврокопска, Пловдивска, Сливенска, Софијска и Старозагорска;

³⁷² Њујоршка, Акронска и Детроитска;

³⁷³ Иначе, Бугари су врло рано дошли у контакт са хришћанством, али су га примили тек у IX веку и то преко Византије, која је била и први сусед. Са вером, добили су и јерархију и политички грчки уплив, као и све остаоле источне цркве, што је Бугарима тешко падало, као и осталим народима. Било је чак покушаја да се добровољно дође под власт Римске столице, јер се у једном тренутку чинило да је то спас од политичке зависности од Цариграда, но то се ипак није догодило. Бугарска патријаршија основана је 927. године, за време цара Симеона, али њу је 1019. године укинуо византијски цар Василије II (Бугароубица);

Захваљујући Светом Сави, 1186. године обнавља се Бугарска патријаршија са центром у Трнову, али су њу поново укинули отомански Турци (1393).³⁷⁴ За време отоманске окупације, Црква се налазила под Цариградском патријаршијом, која је покушала да укине литургију на црквенословенском језику и поново уведе грчки. Тек крајем XIX века, 1879. године, Бугари добијају од султана Абдула Азиза право да имају независну патријаршију. Цариград то, наравно, није прихватио, те 1882. Бугарску цркву проглашава „расколничком“. Цариград даје аутокефалију Бугарској цркви 1945. године признавши за егзарха митрополита Стефана. После 560 година, 1959. године, поново је васпостављена Бугарска патријаршија, избором патријарха Кирила. Но, и то је било време комунизма, и свакако није било лако очувати цркву. А у време транзиције, кад се у транзиционима друштвима одвијају најразнородније поделе, ово зло није заобишло ни БПЦ, али је, срећом, раскол превазиђен.

Иначе, Бугарска патријаршија је прешла на нови календар, у богослужењу чува стари црквенословенски језик, а седиште јој је у Софији.

Румунска православна црква (рум. *Biserica Ortodoxă Română*) је такође аутокефална православна црква. Историјски посматрано, хришћанство се укоренило у Дакији још почетком II века, у периоду окупирања ове регије од стране Римљана, што значи истовремено са формирањем румунског народа³⁷⁵. У XV веку организују се две велике митрополије: у Влашкој и Молдавији, под јурисдикцијом цариградског патријарха³⁷⁶.

После сједињења румунских земаља 1859. године, Румунија 1877. добија државну независност, а 1885. године, Румунска црква стиче аутономију. Тек 1925. године оснива се Румунска патријаршија, уздизањем букурештанског архиепископа на степен патријарха. Први патријарх био је Мирон Кристеа (1925-1939).

³⁷⁴ Микић, Григорије: „*Преглед историје хришћанске цркве*“: „На несрећу, све је пропало 1393. године кад су Бугари потпали под Турке. Цариградска патријаршија је знала искористити свој положај код турске управе и укинула је бугарску црквену самосталност. *Фанариоти*³⁷⁴ су били досадили народу, те се 1857. године народ дигао против њих. Раздор међу Грцима епископима и бугарским народом трајао је до 1870. године. Тада је турска власт основала у Цариграду за Бугаре посебну црквену управу – *егзархат*“;

³⁷⁵ Већ 325. године један готски епископ присуствује Никејском сабору. Затим: „Аријански свештеник Улфила (око 310-381) преводи Свето писмо на готски језик“;

³⁷⁶ Такође, постојала је и митрополија за православне Румуне у Трансилванији, затворена за време аустроугарског царства;

Грузијска православна црква настала је веома рано. У VI веку пре нове ере, на територији данашње Грузије су постојале две државе: Колхида (западна Грузија) и Иберија (источна Грузија). Обе ове земље су својевремено освојили Римљани преко којих је становништво дошло у контакт са хришћанством. Грузија је 327. усвојила хришћанство као званичну државну религију и тако постала друга земља на свету која је овој религији дала државни статус, после Јерменије. По предању, за ширење хришћанства по Грузији заслужна је Света Нона, прва грузијска светитељка.

Иако је Грузијска црква веома рано постала самостална, о датуму стицања аутокефалије још увек се споре историчари цркве. Но, сигурно је да су је изгубили 1881. године, када је ушла у састав Руске државе и цркве. До тада је била у тесној вези са Антиохијском патријаршијом. Самосталност је повраћена 1917. године. Ранг патријаршије је Грузијској цркви признат од стране Васељенске патријаршије 3. марта 1990. године.³⁷⁷

Седиште Патријаршије је у Тбилисију. Поглавар је католикос-патријарх.

Српска православна црква

Према византијским изворима³⁷⁸, прва масовнија крштења Срба догодила су се у време византијског цара Ираклија (610-641), али је овај, или наш, пагански народ споро примао хришћанство. Тек у IX веку, упоредо са настанком српске државе, и хришћанство почиње да се шири у већој мери. Разлог томе је рад Св. отаца Ћирила и Методија, који су донели писмо и писменост, а са писмом је стигао и превод са грчког на народни, словенски, језик Светог писма и других богослужбених књига. Прве епархије се помињу у IX веку³⁷⁹ и оне су све биле у саставу Охридске архиепископије³⁸⁰. То значи да је архиепископе постављао византијски цар и цариградски патријарх, и то искључиво Грке.

³⁷⁷ Поповић, Радомир: „*Православље на раскрићу векова*“, стр. 187, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁷⁸ Мисли се на записе византијског цара, историчара и писца Константина VII (прва половина X века);

³⁷⁹ Поповић, Радомир: „*Православље на раскрићу векова*“ стр. 187, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁸⁰ Исто, 103 стр;

Јачањем српске државе за време првих Немањића, јавља се свест о потреби стварања аутокефалне цркве. Свети Сава је 1219. године од Васељенског патријарха рукоположен за Архиепископа Српских и Приморских земаља, чиме Црква у Срба добија достојанство архиепископије. Српска архиепископија постојала је све до 1346. године. Како је земља била без градских насеља, епархијска средишта су била у манастирима. Средиште прве архиепископије је било у манастиру Жича, а од 1253. године у Пећи. Стварањем Душанове царевине, српска архиепископија је уздигнута на степен, или како се то лепим православним језиком каже - на достојанство патријаршије 1346. године на црквеном сабору у Скопљу. Први српски патријарх био је Јоаникије II. „После седам дана, патријарх је крунисао Душана за првог српског цара, а Душановог сина Уроша Нејаког за краља“³⁸¹. Остале епископије су подигнуте на ниво митрополија³⁸². После неколико година, око 1353. године, на предлог Византијског цара Јована Кантакузина, цариградски патријарх је бацио анатему (проклетство) на српског цара, патријарха, Цркву и цео народ³⁸³. Још за живота цара Душана било је покушаја помирења двеју цркава, па и касније када је опасност од Турака подједнако претила и Византији и Србији. Обе земље су касније биле поробљене.

Косовска битка 1389. године била је прекретница у историји српског народа и његове Цркве. Ваља рећи да се у време владавине кнеза Лазара Хребелановића, јавља *исихастички покрет*³⁸⁴, који је наишао на подршку и поштовање у Србији. У смислу подвижништва и изузетне аскезе помиње се и тадашњи патријарх ЊС Јефрем³⁸⁵, који је својим животом био духовна и морална потпора народу после Косовске битке и њених страхотних последица. У време владавине сина кнеза Лазара, Стефана Лазаревића, Србија престаје да има статус турског вазала, Стефан добија титулу деспота, а Србија постаје Деспотовина. И то је време

³⁸¹ Поповић, Радомир: „Православље на раскршћу векова“, стр. 111, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁸² Рашка, Зетска, Призренска и Скопљанска;

³⁸³ У „Новостима“ је крајем августа 2005. излазио фељтон „*Анатема српском цару*“, чији су аутори били Сима Ђирковић и Божидар Ферјанчић, где се износе разлози за анатемисање српског владара, патријарха, цркве и народа (фељтон је очигледно писан раније, јер је академик Флоријанчић пре објављивања фељтона преминуо). Међутим, у „Православљу“, часопису СПЦ, у броју 926 објављен је текст Живорада Јанковића „Српска црква није била анатемисана“, где се полемиче о подацима изнетим у фељтону. Док историја не утврди шта је истинито, ваља бити стрпљив;

³⁸⁴ **Исихазам** = тиховање;

³⁸⁵ Спомињу се двојица патријарха у време Косовске битке: Спиридон и Јефрем;

духовног и економског напретка, о чему сведоче „Стефанове задужбине, грађене у српско-византијском стилу: Манасија³⁸⁶ или Ресава, Каленић и други“.³⁸⁷ Седиште државе пренео је у Београд и посвети тај град Пресветој Богородици, што се данас полако враћа у свест овдашњих православаца.

Шта би се уопштено могло рећи за Српску цркву у средњем веку? Најважније је не прескочити да је Црква имала главно место и у животу појединца, и у животу државе. Црква и држава су имале исте националне интересе и живеле су у хармонији. Како се црква издржавала? „Епископи су имали епархијске поседе и имања, свештеници на парохијама живе од „поповског бира“³⁸⁸, а обрађивали су и сопствена имања која су добијала од властеле („њива поповска“). Свештеничко знање се обично преносило и наслеђивало у свештеничкој породици.

Са турским присуством на Балкану, настају тешка времена за српску државу, народ и Патријаршију. „У отоманском царству – верској исламској држави, Срби су у сваком погледу били обесправљена раја. Плаћали су харач (порез) за право на живот у исламској држави“³⁸⁹. Што се цркве тиче, стање је било тешке, као и свуда и у свему: епископи нису могли редовно да се састају, нити је могао бити биран патријарх. Народ се испред Турака склањао, великим сеобама, на запад и на север. Срби постају живи хришћански штит између Аустрије, тиме и Европе и турских освајача. Северно од Саве и Дунава настају нови духовни центри, нови манастири. У Славонији и Горском Котару такође³⁹⁰. Пећка Патријаршија, чији је

³⁸⁶ Манастир Манасија је постао просветни центар не само Србије, него и околних земаља. У Ресавској школи живели су и радили учени монаси: преводиоци, писци, преписивачи, ликовни зналци који су украшавали књиге. Руски митрополит Кипријан је управо отишао из Србију у Русију, да би то постао. Игуман манастира Дечани Григорије Цамблук, касније је такође постао кијевски митрополит итд.:

³⁸⁷ Поповић, Радомир: „*Православље на раскришћу векова*“, стр. 187, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

³⁸⁸ *Поповски бир* или *духовни доходак* представљао је таксу у натури, касније и у новцу, која је припадала свештенству;

³⁸⁹ Исто;

³⁹⁰ Видети више:

- Кашић, Љ. Душан: „*Српски манастири у Хрватској и Славонији*“;

- Српског народног вијећа у Хрватској - <http://www.snv.hr/linkovi/eparhije-spca-u-hrvatskoj/>

Епархије СПЦ-а у Хрватској

- МИТРОПОЛИЈА ЗАГРЕБАЧКО-ЉУБЉАНСКА

Обухвата српска насеља на подручју данашње северне Хрватске. У оквиру Митрополије налазе се манастири Лепавина, Марча, Бршљанац и манастир Свете Петке у Загребу;

- ЕПАРХИЈА ГОРЊОКАРЛОВАЧКА

Чине је предели Горње Крајине: Лика, Банија, Кордун, Горски котар, Хрватско приморје и Истра. У епархији познати су манастири: Гомирје, Комоговина, Медак и Доњи Будачки;

- ЕПАРХИЈА ДАЛМАТИНСКА

рад замро под амбицијом Охридске Архиепископије, а уз помоћ Васељенске патријаршије, поново је обновљена 1557. године, али је и укинута после две стотине година 1766 године.

У време првог патријарха Макарија Соколовића (1557—1571), јурисдикција обновљене Патријаршије покрива широку територију на којој су живели Срби. Од Охрида до Будима и од Дрима у Албанији до Јадранског мора било је 40 српских епархија. Положај цркве постао је нешто лакши. Сам патријарх постао је *милетбаша*, што значи да је имао и велика световна овлашћења према хришћанским поданицима. Предлагао је Порти избор митрополита и епископа, пресуђивао је спорове међу свештеницима. Убирао порез за годишњи данак султану, решавао брачне спорове у хришћанским породицама, имао право наслеђа од оних који умру без законитог наследника³⁹¹.

И док су Соколовићи имали добре односе са Турском, други патријарси су имали другачије ставове. Ипак су имали свест да су у ропству. Црквени поглавари су подизали, или бар подржавали, многе буне против турске власти, што је крваво гушено и на крају је донело укидање Српске патријаршије од стране турског султана Мустафе III 1766. године.

Од тада, од 1766. године, Српска црква је под јурисдикцијом Васељенске патријаршије, а већину епископа чинили су Грци-фанариоти. Све до 1920. године не постоји јединствена црквена организација у Срба и тај период у историографији се назива *добом постојања покрајинских цркава*. Најзначајнија од свих покрајинских цркава била је Карловачка митрополија са седиштем у Сремским Карловцима. Но, свакако треба споменути и: Црногорску митрополију, Српску цркву у Далмацији, у Босни и Херцеговини, у Јужној Србији и Македонији.

Православни живот у Далмацији усмјерен је и на неколико манастира: Крку, Крупу, Драговић, манастир Свете Лазарице на далматинском Косову, манастир Светог Василија Острошког поред Имотског и женски манастир у Оћестову;

- ЕПАРХИЈА СЛАВОНСКА

Простире се централним делом Старе Славоније и духовни је продужетак старе Пожешке митрополије. Укључује манастире: Ораховицу, Пакру, Свету Ану код Дарувара и нови манастир Јасеновац;

- ЕПАРХИЈА ОСЈЕЧКОПОЉСКА И БАРАЊСКА

Носилац духовности код православног живља у Осјечко-барањској и Вуковарско-сријемској жупанији. Седиште епископа налази се у Даљу где је и Љетна резиденција српског патријарха;

- ЕПАРХИЈА ЗАХУМСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКА И ПРИМОРСКА

На подручју Хрватске простире се унутар граница Дубровачко-неретванске жупаније.

Скромни верски живот одвија се у Дубровнику, Корчули, Метковићу и Опuzену.

³⁹¹ Поповић, Радомир: „*Православље на раскришћу векова*“, стр. 116, Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999. год.;

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918) створени су услови и за црквено уједињење. Од 1920. године средиште српске цркве је у Београду, а Црква поново има ранг патријаршије. Убрзо је и Васељенска патријаршија признала уједињење покрајинских српских цркава и стварање Патријаршије посебним *томосом*³⁹².

Српска Православна Црква данас, на територији коју својом надлежношћу покрива, има:

- **6 митрополија,**
- **31 епархију,** укључујући четири епархије на простору Северне Америке и једну аустралијску,
- **једну аутономну архиепископију** у Охриду, која има једну митрополију и 6 епархија;

Епархије се даље деле на архијерејска намесништва, од којих се свако састоји из неколико парохија, манастира и локалних цркава. Парохија је најмања јединица у црквеној организацији. То је заједница верника која се окупља на Светој Литургији коју води свештеник.

„У Српској православној цркви постоје следеће црквенојерархијске и самоуправне власти, тела и органи³⁹³:

- Патријарх,
- Свети архијерејски сабор и Свети архијерејски синод,
- Велики црквени суд,
- Патријаршијски савет, Патријаршијски управни одбор;
- Епархијски Архијереј, Епархијски црквени суд, Епархијски савет, Епархијски управни одбор;
- Архијерејски намесник;
- Парох;
- Црквеноопштински савет и Црквеноопштински управни одбор, и Настојатељ и манастирско братство.

На челу Српске православне цркве је Патријарх српски Господин Иринеј, као њен врховни поглавар и први међу једнакима. Његова титула је Архиепископ

³⁹² **Томос** = декрет, уредба, одобрење;

³⁹³ Устав Српске православне цркве обнародован је први пут у „Гласнику“, службеном листу Српске православне цркве бр. 7-8 од 1 августа (19 јула) 1947, год. Син. Бр. 1899/зап. 520 12-VI/30-V-1947.;

пећки, Митрополит београдско-карловачки и Патријарх српски. Бира се између српских активних архијереја, који управљају епархијама најмање 5 година, најдаље у року за три месеца од дана када се патријаршијски престо упразни, на заседању Светог архијерејског сабора, проширеном активним и викарним епископима. Свечано устоличење новоизабраног патријарха бива на архијерејској литургији, сутрадан по избору. Као врховни поглавар Српске православне цркве, поред права и дужности епархијског архијереја у архиепископији Београдско-карловачкој и поред права која му дају канони и црквени прописи - Патријарх има посебна права части, свештенодејства, репрезентације и администрације. СПЦ је епископална, што значи да је њена глвна подела на епархије. Све митрополије и епископије у својој надлежности имају манастире и цркве.

Епархијске границе се не поклапају са административним границама

И на крају је остало да споменемо **самосталне православне цркве**. Њих ћемо само набројати, јер ни поредак, ни овај број није још увек јединствен и општеприхваћен у целом православном свету. Дакле, самосталне цркве су:

- Кипарска православна Црква,
- Јеладска Архиепископија (Грчка православна Црква),
- Пољска православна Црква,
- Чехословачка православна Црква,
- Финска православна Црква,
- Синајска Архиепископија,
- православна Црква,
- Америчка православна Црква,

- Јапанска православна Црква,
- Албанска православна Црква.

Истражујући историју Хришћанске цркве, посебно Српске православне цркве, није се пронашао извор који расветљава појам „верски туризам“. Но, истраживање историје цркве неопходно је за посленике у туризму, како би лакше проценили своје знање о Цркви. Посебно је важно упознавање са раном фазом хришћанства, јер се у њој сагледава суштина живљења у Христу: пост, молитва, причешћивање, агапе, милосрђе, солидарност, свест и осећање припадања роду хришћанском итд.

Да ли је неком ко се бави туризмом потребно да зна шта је гностицизам, ко је био Арије, шта је монофизитство и где су и зашто били црквени сабори? Могло би се рећи да одговор зависи од мотива за бављење туризмом. Ако је промет, односно профит, мотив, лако ће се научити и ово, ако затреба. За сада изгледа не треба. Међутим, постоји нешто много важније, а то је обавеза сваког православног хришћанина, па и оног који ради у туризму, да зна *Веровање*, односно *Симбол вере*, јер је у томе изражена сва његова вера. Ако то не зна, зна ли у шта верује? Истовремено, ако туриста пође у неку светињу, најмање што треба да добије од организатора то је информација *шта је Симбол вере*, колико је мука прошло док се до данашњег његовог текста није дошло, колико је људи дало животе због тога и зашто је то за православног хришћанина важно. А да би се то мало рекло туристи, туристички радник мора најмање знати ово горе поменуто. И то је довољно за туризам. За теологе то је минимум минимума, и тај минимум су дужни да пруже народу, сликовито и једноставно. До тада ваља и на ове начине истраживати сопствену веру.

ТРЕЋА ГЛАВА

ПОХОДИ САВРЕМЕНИХ ВЕРНИКА

Свеобухватног сагледавања стања данашњих верских путовања - нема. Разумљиво, јер би то био то преграндиозан посао. Но, најпосећенији верски центри могу се апострофирати, јер се тако може утврдити да ли су они мете туриста или верника, али се прво мора утврди који је научни критеријум за одабир светиња. Критеријум је да су религије живе и да имају велики број присталица. У том смислу најбољи путоказ за избор религија била је "Енциклопедија живих религија"³⁹⁴. У њој се наводе као живе религије: будизам, хиндуизам, хришћанство, ислам и јеврејство, а под појмом "регионалне традиције" обрађене су религиозне заједнице које имају мањи број верника³⁹⁵. Овде ће бити истражени центри наведених живих религија, осим јудаизма, јер у тој религији је највећи поклонички центар - Јерусалим, о коме ће посебно бити речи.

3.1. Будизам

О будизму је најбоље, бар за наше разумевање религије, говорити кроз учење Авве Јустина Поповића. У већ помињаној књизи Јустина Поповића и Велимира Хаци-Арссића "Тајне вере и живота: основно богословље"³⁹⁶ изнети су погледи на будизам. Али како је прво споменут браманизам као једна од најстаријих природних религија, а будизам у неким деловима представља негацију браманизма, то ће прво бити споменут браманизам, како би се и сам будизам боље разумео.

"**Браманизам** је религија која учи да у свету стварно постоји само *Брама*, који је вечито, бескрајно, безлично божанство, душа света и суштина свега. Све што постоји у свету није ништа друго до његова манифестација, која међутим ишчезава. Он је чак и "отац богова, отац Працапатија, тј. бога творца". Према

³⁹⁴ Крим, Кит: *"Енциклопедија живих религија"*, Нолит, Београд, 1992. год;

³⁹⁵ Исто, таб Х: *"Одабране кључне одреднице"*: бахаизам, ђаинизам, шинтоизам, сикизам, таоизам, зороастрејци, племенске религије Африке, Јужне Америке, Азије, посебно Океаније итд,

³⁹⁶ Поповић, Јустин, Хаци-Арссић Велимир: *"Тајна вере и живота - основно богословље"*, Православна хришћанска заједница, црквена општина Крњево, Крњево, 1977. год.;

томе, чулни свет је само *маја* или обмана³⁹⁷." Даље се каже: "Ово браманистичко **учење о сеоби (трансмиграцији) душе**³⁹⁸ зове се **самсара**. Сеоба душе даје души могућност да у њеним новим телесним облицима окаје грехе које је учинила у својим ранијим оваплоћењима, и да према својим делима заслужи боље или горе оваплоћење – да се поново роди или као браман³⁹⁹ или као пас, свиња и томе слично. Сеоба душе се збива, дакле, по неумитном закону узрочности, који у свету влада и који се у светим књигама браманизма зове **карма**. Отуда, да би се ослободио свих мука и патњи у животу, човек мора да се ослободи и сеобе душе. Али, ако се жељено ослобођење не може да постигне његовом смрћу, оно се по учењу браманизма може да постигне човековим одрицањем од живота.⁴⁰⁰ Из свога што је даље у тумачињу о браманизму речено, следи јасан закључак "Браманизам је, на првом месту, једна песимистичка религија"⁴⁰¹.

О будизму, о. Св. Јустин Поповић каже: "Будизам, чији је оснивач био Гаутама (Готама)⁴⁰², који је касније добио име Буда, почива на Будином уверењу

³⁹⁷ **Исто:** Живот човека на земљи, према том учењу, такав какав је, пун је мука и патњи. У њему има врло мало радости. Зато животни циљ свакога човека требало би да буде ослобођење од животних мука и патњи – ослобођење од живота, у ствари. То ослобођење не може да се постигне смрћу, пошто човекова смрт не уништава човекову душу. Јер душа човекова, која је пре живота у његовом телу живела у телима других људи, животиња и биља, после његове смрти не престаје да живи, него се пресељава у тело каквог другог човека, какве друге животиње или какве друге биљке".

³⁹⁸ Учење о сеоби душе било је познато Египћанима, Келтима и Грцима.

³⁹⁹ Члан највише индијске касте, тј. staleжа или друштвеног реда. У Индији постоје четири касте: **Браман** или свештеничка каста; **Раџанија** или ратничка каста; **Ваишија** или земљорадничка каста и **Шудра** или робовска каста;

⁴⁰⁰ Поповић, Јустин, Хаџи-Арсиф Велимир: "**Тајна вере и живота**": "А да би се одрекао живота, човек мора да уништи у себи вољу за животом, јер је она најглавнији чинилац који га одржава у животу и на тај начин води из муке у муку и из патње у патњу. Тај циљ човек може да постигне вођењем једног строгог аскетског начина живота - начина живота који је испуњен човековим самомучењем, самокажњавањем и самопрегорењем. Јер само такав начин живота омогућава човековом духу да се путем сеобе оваплоћава у све савршенија бића - најпре у боље људе, затим у духовна бића и најзад у божанства. Према томе, тек пошто уништи своју вољу за животом, човек може да постигне срећу Бrame, који је слободан од сваке жеље";

⁴⁰¹ Јустин Поповић предлаже у својој књизи да се о о овоме можемо више обавестити у: Ср. G. A. Barton, **Op. cit.**, pp. 154 f; J. Huby, **Op. cit.**, p. 372 suiv.; D. N. Söderblom, **Op. cit.**, S. 252-263; G. Kreussler, **Op. cit.**, S. 13-14; S. Reinach, **Op. cit.**, pp. 79-80;

⁴⁰² Поповић, Јустин, Хаџи-Арсиф Велимир: "**Тајна вере и живота**": "Оснивач будизма био је Гаутама, који је доцније добио име Буда, што на санскритском језику значи „**пробуђен или просвећен**“. Гаутама Буда се родио око 567 г. пре Христа, у племену Сакја, које је живело у долини Ганга, 200 км северно од Бенареса. Гаутама се родио у старој племићкој породици. Пошто је своју младост провео у задовољству које му је омогућавао његов друштвени положај, он се у својој двадесет и деветој години решио да напусти породицу – жену и дете – и да се ода проучавању религије и аскетском животу. Каже се да се на то решио онда када је видео: једног оронулог старца, једног болесног човека, један леш у распадању и једног достојанственог пустињака. Но пре него што је напустио своју породицу, он је крадимике ушао у собу у којој је спавала његова жена и дете, да би их последњи пут видео. Растанак Будин са његовом породицом будисти називају „**велико одрицање**“. Буда је умро у

да врховно божанство, или Брама, и душа не постоје. По њему, **душа није ништа друго до збир или скуп утисака, жеља и осећања страха**. Али, одбацујући учење браманизма о Брами и души, Буда усваја његово песимистичко гледање на живот и његово учење о сеоби душа, иако ово учење није у складу са Будиним порицањем постојања душе⁴⁰³.

Даље се каже: "Само онај који иде овим путем може се ослободити жеље за животом, гордости, самољубља и незнања, и савладати десет заблуда или злих стања ума: самообману, сумњу, зависност од дела, чулност или телесне страсти, зловољу или мржњу, љубав према животу на земљи, жељу за животом на небу, гордост, самопожртвовање и незнање"⁴⁰⁴. Овако се заправо постиже циљ живота – **нирвана**⁴⁰⁵. Другим речима, нирвана је "исто што и једно безгрешно тихо стање разума"⁴⁰⁶. То стање, „савршеног мира, доброте и мудрости“ представља, у будистичком смислу речи, светост⁴⁰⁷. Али овде нас Јустин Поповић врло озбиљно упозорава: У ствари, пак, пошто Буда пориче постојање душе, овако схваћена нирвана и није ништа друго до потпуно гашење – потпуно ништавило. Све донде док је порицао постојање божанства, будизам и није био религија већ „метод за етичко васпитање“⁴⁰⁸. Будизам је постао религија тек доцније када је добио свога бога у лицу свога оснивача⁴⁰⁹.

Овоме свему ваља додати и следеће: постоји неколико грана будизма: *хинајана* - на југу Индије, и *махајана* - на северу, док се трећа назива *тантризам*, за који се сматра да је само посебни облик махајане. Хинајана, или ниже средство

осамдесетој години свога живота. После његове смрти, његове присталице су га прогласиле за бога", стр 13;

⁴⁰³ Поповић, Јустин и Хаџи-Арсиф, Велимир: стр. 12: "Даље се говори о томе да је Будино схватање изложено у „**четири племените истине**“. Овако их је Јустин Поповић изнео: 1. **рађање, рашићење, опадање, смрт**, одвајање од предмета које волимо, мржња према ономе што се не може избећи и жудња за оним што се не може добити – јесу пуни туге и бола; 2. **утицај спољашњег света** на наша чула побуђује ненаситу жеђ за нечим што би их задовољило, или изазива уживање у предметима који нам се представљају. А и једно и друго су праћени жудњом за животом. То су узроци бола; 3. **потпуно савлађивање и разарање ове похлепне жеђи**, ове жудње за животом, јесте оно чиме се бол прекида; 4. пут који води прекиду или престанку бола јесте **племенити осмоструки пут**, то јест: 1. права вера, 2. прави циљеви, 3. прави говор, 4. прави поступци, 5. права средства за живот, 6. прави напор, 7. права пажљивост, 8. права медитација или размишљање"⁴⁰³;

⁴⁰⁴ Исто: стр. 13, Нирвана је "гашење оног грешног, лакомог стања ума и срца, које би иначе, према великој тајни Карме, било узрок обновљене индивидуалне егзистенције";

⁴⁰⁵ Исто;

⁴⁰⁶ Исто;

⁴⁰⁷ Видети више: Rhys Davids, Thomas. William. **Buddhism**, pp. 163, London, 1899. год;

⁴⁰⁸ Поповић, Јустин и Хаџи-Арсиф, Велимир: "Тајне вере и живота: основно богословље", стр. 13;

⁴⁰⁹ Ј. Поповић нам предлаже да се о овоме обавестимо у: Ср. T. W. Rhys Davids, **Op. cit.**, p. 22 t; J. Huby, **Op. cit.**, 390 suiv.; D. D. Söderblom, **Op. cit.**, S. 274-305; G. A. Barton, **Op. cit.**, pp. 159-175; S. Reinach, **Op. cit.**, pp. 81 suiv;

напредовања (мисли се на пут ка светлости), је први облик будизма. Из хинајана-будизма настало је реформистичко и развијеније учење названо махајана - велико средство напредовања.

На Тибету се касније формирао посебан облик будистичког култа, познат под именом *ламаизам*. Израз је из тибетанског језика и значи учитељ - лама. То је име за свештеника највишег ранга у постојећој хијерархији. Тибетом влада Далај Лама, истовремено као световни и духовни поглавар земље.⁴¹⁰

Уз чињеницу да постоји неколико праваца у будизму, ваља подсетити да је Буда умро не оставивши за собом било какву расправу којом би било дефинисано његово учење или била одређена правила његове Заједнице⁴¹¹.

Иако је настао у Индији, у тој земљи нема толики број будиста колико има у другим државама⁴¹² (Непал, Тибет, на пример) Но, за будистичке ходочаснике највредније је за живота посетити четири места која се везују за сам живот Гаутама Буде. Прво од њих је **Лумбини**⁴¹³: родно место (у Непалу), затим **Кушинагар**⁴¹⁴, **Бод Гаја**, и **Сарнат** (у Индији). То су светилишта која посећују и будисти и хиндуисти. Поред ових центара, у многим земљама постоје храмови који представљају света места за будисте. Но пођимо од ових најважнијих.

Бод Гаја је град у округу Гаја, у држави Бихар, у Индији. Име (Бод Гаја) му је у употреби тек од XVIII века. Он је ходочасницима познат као *место*

⁴¹⁰ "По увјерењу ламаистичких будиста, њихов вођа је *бодисатва*, биће које је у ранијим животима достигло савршенство и вратило се међу жива бића да и њима помогне на том путу. Вјерује се да се послје смрти поглавара, Далај Ламе, душа покојника реинкарнира или, што је исто, улази у тијело неког мушког дјетета. Будно се мотри на сву децу која имају неко карактеристично физичко обиљежје, неку необичност: пеге по лицу, велике очи, велике уши и слично. Потом се цедуљице с именима такве деце стављају у златну чинију и, уз сложени обредни церемонијал, извлачи једно име, чији се носилац одмах именује новим Далај Ламом. Изабрано дете се одваја од родитеља, изолује се од свих жена, укључујући ту мајку, и подвргава строгом верском образовању"

<http://www.znanje.org/i/i19/99iv04/99iv0413m/99iv0413.htm>;

⁴¹¹ Да би сачувао јединство те заједнице, одмах слиједеће године, послје Будине смрти 478., дакле 477., састао се Сабор у Рацагрихи на чијем челу је био монах Кашјапа. Тада је, по будистичком предању, сакупљено све што се знало о Учитељевим ријечима и проповједима и на тај начин је било образовано право језгро Канонских списа;

⁴¹² Око 300. 000 будиста живи у Индији. Остали углавном у Индокини, на Тибету, у Монголији, Кини, Кореји, Јапану, Непалу итд;

⁴¹³ **Buddhist pilgrimage** - <http://www.buddhanet.net/e-learning/buddhistworld/lumbini.htm>. **Лумбини** (санскр. - "леп") је место будистичког ходочашћа у Непалу, у близини границе са Индијом у подножју Хималаја. То је место где краљица Мајадеви родила Сидарту, који касније, као Гаутама Буда, постао родоначелник будистичке традиције. Буда је живео између 563. и 483. године пре н.е., а у Лумбинију је боравио, по предању, до своје 29.-е године. Лумбини има велики број храмова, укључујући Мајадеви храм. Овде се налази и Пускарини или Свето језеро, где је Буда имао прво ритуално купање. Ту се налазе и друга места за која се везују, не само Будино рођење, него и догађаји из његовог детињства;

⁴¹⁴ Видети више: **Buddhist pilgrimage** - <http://buddhistpilgrimage.net/Kusinagar.html>;

просветљења, као место где је Гаутама Буда постигао *нирвану*⁴¹⁵. У њему се налазио манастир Бохиманда-вихашрам, од кога је данас остао *Махабоди храм*. Храм је под заштитом је UNESCO-а, као део Светске културне баштине, од 2002. године⁴¹⁶. Колико је Махабоди храм импозантан, најбоље говори висина његовог торња (55 м), али колико је био богат, најбоље казује брилијантима украшен престо. Храм је био напуштен, заборављен, закопан и прекривен слојевима земље и песка. Крајем XIX века, сер Александер Канингем, као део свог рада за Британско археолошко друштво а по налогу своје владе, са својим сарадницима Ј.Д. Беглар и др Рајендралал Миитра, обнавља овај храм. Године 1883. Канингем, уз мукотрпно ископавање и опсежно реновирање, враћа Бод Гаји његову некадашњу славу.

Данас је цео град Бод Гаја угрожен великом посетом туриста и верника. Пошто је постао прљав, бучан и загађен, новим планом развоја предложено је да се обезбеди одржива и просперитетна будућност за град Бод Гаја, али је такав план постао мета разних контраверзи, јер би његова реализација захтевала и радикалне захвате, као што су измештање околних објеката, становништва, итд⁴¹⁷. Овде се отвара веома важно питање екологије и туризма. Јер, ако нешто угрожава светињу због посетилаца који немају однос према објекту као о светињи, него као о туристичкој дестинацији, онда неће ни имати очувану светињу, него неуређену туристичку дестинацију. Заиста је велико питање: шта радити ако је реч о великом броју верника који објективно немају услова за оптимално санитарно понашање, или величина простора не дозвољава да се оптимализују капацитети сваке врсте, или су хигијенско навике посетилаца једноставно - неразвијене, итд. Онда се отвара друго питање: шта је разлог толиком броју верника, ако не постоје ни минимални услови за масовни боравак?⁴¹⁸ Боља

⁴¹⁵ Кроз историју, овај град је имао различита имена: Бодхиманда (терен око Боди-дрвета), Урувела, Самбоди, Вајрасана и Махабоди Видети више: *A History of Bodh Gaya* by Venerable S. Dhammika

⁴¹⁶ <http://whc.unesco.org/en/list/1056>;

⁴¹⁷ Видети више: Austin Pick: *Aboard the Mahabodhi Express*"; <http://www.fudomouth.net/intertext/>;

⁴¹⁸ Зашто је овај градић толико важан за ходочаснике? Према будистичкој традицији, око 500. године пре н.е. принц Гаутама Сидарта, живећи као аскета и лутајући, стигао је до шумљене обале реке Фалгу, у близини града Гаја. "Седећи под *Боди дрветом* (*Ficus religiosa*) након три дана и три ноћи медитације, Сидарта је достигао просветљење и увид, и одговоре које је тражио. Затим је провео седам недеља на седам различитих места и медитирао. После таквог искуства, отпутовао је у Сарнат, где је започео са проповедањем. Следбеници Гаутама Буде, будисти, почели су да посећују место где је њихов учитељ задобио просветљење у време пуног месеца, календарски у месецу Ваисак (април-мај), по Хинду календару. Временом, место је постало познато као *Бод Гаја*. Дан просветљења је постао празник *Буда Пурнима*, а и

саобраћајна комуникација, већи стандард верника, већи број верника него што је био кроз историју? Све су то питања на које треба да одговоре и социологија религије, и социологија туризма, и туристичка екологија, а и власти у Индији и Бод Гаји..

Сарант⁴¹⁹ је треће свето место будистичких ходочасника. Налази се 13км северо-источно од Варанасија, у држави Утар Прадеш, у Индији. У Сарант је Буда отишао после пете недеље од свог просветљења и тамо почео да проповеда⁴²⁰.

Када је реч о савременом ходичашћу, Сарант је циљ ходочаника из Индије, али и из иностранства. Број земаља у којима је будизам главна или доминантна религија су: Тајланд, Јапан, Тибет, Шри Ланка и Бурма. У Сарнату су изграђени манастири у стилу који је типичан за дотичне земље, тако да су посетиоци у прилици да виде будистичку архитектуру у различитим културама.

Кушингар је четврто место у Индији које посећују ходочасници, место у коме је Буда достигао врхунац, или крај земаљског просветљења, то је место у коме је Буда умро⁴²¹. У стара времена, место је носило назив Кушавати, по Рамином сину Куши. По томе се што овај назив помиње и у Рамајани, рекло би се да има врло дугу историју. Међутим, археолошке ископине говоре да остаци старих грађевина у Кушингару постоје од III века пре н. е⁴²². Опет захваљујући

дрво је постало свето под називом *Боди дрво*. Ово место је било средиште будистичке цивилизације вековима, све до турских освајања у XIII веку. У жељи да обележи место Будиног просветљења, 250 година после тог догађаја цар Ашок (Асока) посетио је место Боди Гаја и одлучио да подигне храм;

⁴¹⁹ **Buddhist pilgrimage** - <http://buddhistpilgrimage.net/Sarnath.html>; Сарнат је постао место где се окупљало, или живело, по неколико хиљада монаха. Будизам је у Сарнату процветао пре свега због донација краљева, али и због богатих трговаца са седиштем у Варанасију. До III века Сарнат је постао и важан центар уметности, која је достигла свој врхунац током периода Главни Гупта (од IV до VI века). У VII веку ходочасник Ксуан Занг из Кине, приликом посете, забележио је да постоји 30 манастира и 3000 монаха који овде живе. На крају XII века Сарнат су освојили турски освајачи, муслимани, а храмови су потом опљачкани, како би се његови делови користили као грађевински материјал. Његовој реafirмацији допринели су Британци, опет на челу са Александром Канингемом;

⁴²⁰ У **Сарнату** изложио своје учење и тако "покренуо" "Точак Закона". Његови први ученици уздигнути у ред арханта (светих) образовали су језгро прве монашке заједнице (Самгха или Сангха). Та заједница је брзо нарасла, док је обраћање световњака (лаика) бивало све учесталије. Будина проповедачка дјелатност по сјевероисточној Индији је трајала 45 година. Обраћао се најразличитијим друштвеним срединама, па су свуда разасута жаришта будизма, и неуморно је подсећао на начела Доброг Закон;

⁴²¹ **Buddhist pilgrimage** - <http://buddhistpilgrimage.net/Kusinagar.html>"У осамдесетој години Блажени је преминуо у Кушингари и тако доспио у махапаринирвану тј. "Велико и Потпуно Угаснуће";

⁴²² Краљ Ашок је помагао изградњу и овог, за будисте светог места, као што је помагао и многа друга, али време је учинило да је Кушинагар постао мета разних плљачкашких упада и разарања, губио је виталност и на крају је био запостављен и скоро заборављен;

Британцима, Кушингар је у XIX веку откривен, обновљен и поново заблистао некадашњим сјајем.

У Индији постоје још четири света места која се везују за живот Буде: **Сраваста, Рајгир, Санкасиа и Ваишали**, које будистички поклоници такође посећују. Међутим, исто тако, широм Азије постоје разна места које будисти сматрају светим и која су веома посећена⁴²³.

3.2. Хиндуизам

Хиндуизам (*хинду*, персијско име за реку Инд, индијска река) је доминантна религија индијског потконтинента⁴²⁴, ако смо уопште усвојили да је то религија. Сам термин хинду у употреби је од времена персијског Делхи-султаната, и односио се на било коју традиционалну појаву која је потекла у Индији, а која се у то време разликовала од ислама. Термин хинду се од XVII века користи на енглеском језику у значењу индијски паганин, али идеја о хиндуизму као препознатљивој верској традицији, као и квалификација да је то једна од светских религија, настала је тек у XIX веку.

Историјски посматрано, хиндуизам се јавља када се, под утицајем будизма, заправо браманизам преобликује у нову религију под називом *хиндуизам*⁴²⁵.

И ово би било прихватљиво објашњење, када би све било баш тако једноставно. Проблем са дефинисањем хиндуизма је вековни. Због тога они мислиоци, који га доживљавају искључиво као религијски систем, посматрају га

⁴²³ Поменимо неке земље и будистичка света места у њима:

- **Авганистан**: Бамијан Буда;
- **Камбоџа**: Ангкор Ват, Сребрна пагода;
- **Шри Ланка**: Полонаруа, Храм зуба (Канди), Анурадапура, Михинтале, Шри Пада;
- **Лаос**: Луанг Прабанг;
- **Мијанмар**: Баган, Сагаинг Хил, Мандалаи Хил, Кјаиктијо пагода, пагода Шуедагон;
- **Непал**: Боднат, Сујамбунат;
- **Индонезија**: Боробудур;
- **Кина**: Јунг-Канг, Четири Свете Планине Вуштаи Сан, Емеи Шан Јиушуа Шан, Пустуа Шан, Палата Потала, Каилас планине, језеро Нам-Чо;
- **Јапан**: Кјото, Наре, Кансаи, Чугоку, Шикоку, планине Ко Шиа.
- **Јужна Кореја**: храмови Три Драгуља;
- **Тајланд**: Сукхотхаи, Ајутаја, Уат Пхра Каеу, Ват Дои Сутеп, Пхра Патом Чеди, Пхра Буда Чинарат;
- **Тибет**: Ласа;

⁴²⁴ Видети више: Гевин, Фуд "*Успостављање границе*" стр. 1-17. (2003);

⁴²⁵ Основна божанства раног браманизма су богови настали из култа природе: *Агни* - бог ватре, *Адити* - мајка богова, *Варуна* - бог воде, *Диаус питар* - као Бог отац. Хиндуизам касније доноси веру у три бога: *Браму* (створитеља), *Вишну* (бога који тај створени свет одржава), *Шиву* (који га разара). Вишну и Шива су постављени као супротни принципи, као позитиван и негативан, док је Брама изнад њих.

као најкомплекснију од свих живих. светских религија⁴²⁶. Међутим, за многе мислиоце хиндуизам је више начин живота, базиран на плурализму верских феномена, чији су корени у ведској традицији⁴²⁷, него што је религија. Тако се различито и тумачи, односно, доживљава се и као религија, и као скуп верских уверења и пракси, и као верска традиција.

Из тог разлога хиндуизам је најбоље посматрати кроз оригиналан назив *Санатана Дарма* (санскр. *Вечни закон*), јер управо тај појам указује на то да је хиндуизам више начин живљења, него што је религија. Истина, он обухвата и религијска схватања, али и традицију која је прожета читавим системом моралних и обичајних норми. Истовремено, Вечни закон улази дубоко у прошлост, где се преплиће са предањем о Индији, са њеним друштвеним системом и историјом, што хиндуизам чини национално препознатљивим..

У религијском смислу говорећи, мора се истаћи да хиндуизам нема једног оснивача, ни пророка. Нема одређену црквену, нити било какву институционалну структуру, ни строго одређен *credo*. Ипак, по броју припадника је на трећем месту у свету, одмах после хришћанства и ислама. Има милијарду присталица, од којих око 90% живи у Индији, а остали углавном у државама Јужне Азије. Управо због тога што хиндуизам нема централни ауторитет⁴²⁸ који би дефинисао и одредио доктрину, многи следбеници Хинду религије тврде да не припадају ни једној одређеној групи и толерантни су на различите погледе на хиндуизам. Речју, нема јереси. Међутим, теоретичари су категоризовали хиндуизам у четири главне групе:

- вишнавизам,
- шивизам,
- шактизам и

⁴²⁶ *Видети више*: - Joel Beversluis (2000). *Sourcebook of the World's Religions: An Interfaith Guide to Religion and Spirituality* (Sourcebook of the World's Religions, 3rd ed). Novato, Calif: New World Library.

⁴²⁷ *Видети више*:

- Smith, W.C.: "*The Meaning and End of Religion* 65", Harper and Row, San Francisco (1962);
- Stietencron, "*Hinduism: On the Proper Use of A Deceptive Term*", pp.1-22;
- Halbfass, "*Tradition and Reflection*". Albany, SUNY Press. pp. 1-22 (1991);
- Smart, "*The Formation Rather than the Origin of a Tradition*, A Disembodied Journal of Religious Studies, vol. 1, no. 1, p. 1(1993);

⁴²⁸ Хиндуизам, тако комплексан какав јесте, почива на древним списима подељеним у две велике групе: на "*Срути*" ("откровење") и "*Смрити*" ("запамћено", традиционално). У овим списима су изнети теолошки, филозофски и митолошки погледи, као и упутства за упражњавање Дарме, верског начина живота. Други велики списи су *Пурана* и епови *Махабхарата* и *Рамајана*;

- смартизам.⁴²⁹

Поред ових великих група, постоји безброј мањих, које имају различит однос према Богу (од пантеизма, политеизма, монотеизма, до атеизма), које свој хиндуизам манифестују преко слављења малих, локалних култова.

Иако тако разнородан, иако распрострањен по целом индијском потконтиненту, хиндуизам има неколико заједничких тачака, које се односе на основни систем веровања, за све вернике⁴³⁰. И то се очитује у свакодневном животу хиндуиста. Свакодневни живот хиндуиста подразумева, пре свега, *стално развијање свести о Богу*, боговима, речју - о божанском. И то поштовање божанског верници изражавају код својих кућа, ређе у храму. Хиндуисти у кућама имају олтар са иконама, условно речено, посвећеним оним божанствима за које су се определили. Храмови су обично грађени у славу врховног божанства, или хијерархијски мало нижим божанствима, али на кућном олтару су ликови оних божанстава која представљају лично одређење верника. Обилазак храмова није обавезан⁴³¹ и многе посете обављају се само током верских светковина. То не значи да нема поклоничких путовања. Хиндуизам је, како је речено, врло разнородан.

У тој разуђеној манифестацији хиндуизма, ипак постоје неке карактеристике које одражавају и на друштвени живот. Када се заправо са индивидуалног плана

⁴²⁹ Ове групације се разликују пре свега у односу према Богу, боље рећи - у односу према одабиру врховног бога. *Вишнависти* су узели Вишну за врховног бога; *Шивисти* обожавају Шиву као врховног бога; *Шактисти* су изабрали богињу Шакти, или Богињу Мајку, Деву, док *Смартисти* верују у јединство пет или шест божанстава. И док друге религије доживљавају своју вероисповест као супериорну у односу на друге, хиндуисти сматрају да су друге вероисповести легитимне алтернативе њиховој. Јерес стога уопште није присутна категорија у хиндуизму. За хиндуисте уопште није важно да њихова групација постане доминантна. Отуда толика њихова популарност у свет данас;

⁴³⁰ - **Дарма** (морал/обавезе);

- **Самсара** (циклус: рођење, живот, смрт и поновно рођење);

- **Карма** (закон акције и реакције), *Карма* дословно значи "дело" или "делатност". Дакле, представља заслуге, грешке и последице човековог деловања, понашања у једном животу. У ком ће се следећем утеловљењу наћи душа, зависи од њене карме. Хиндуисти верују да се карма прикупља, расте и преноси кроз многа утеловљења. Неки сматрају да се последице ранијих дела ипак могу поправити покајањем и обредима, и да се на крају може постићи *мокша* или "ослобођење" од целог ланца самсаре;

- **Мокша** (ослобађање од самсаре);

- **Јога** ("стаза" или пракса). Дакле, јога није само сплет телских вежби, као што се мисли на западу. То је само један њен део. Назива се хата-јога. Остале јоге су: **Бакти јога** (пут љубави и преданости), **Карма јога** (пут исправног деловања), **Раџа јога** (пут медитације), **Џнана јога** (пут мудрости);

⁴³¹ *Видети више:*

- Bhaskarananda, Swami *The Essentials of Hinduism: a comprehensive overview of the world's oldest religion*, Viveka Press, (1994);

поглед прошири на друштво, сагледавају се не само последице на одређене појаве у друштву, него се уочава и веома старо порекло тих појава. То се, пре свега, односи на **постојање каст** у хиндуистичком друштву. Историјска подељеност на касте, која одувек наилази на отпор на Западу, заправо је била последица уверења хиндуиста да је припадност некој од њих нормална последица *карме*, да је то просто део *самсаре* кроз коју мора да се прође ка *мокиши*. На такво друштвено пристајање, на прихватање кастинског живота, утиче индивидуални систем вредности, проистекао из основних постулата вере. За сваки узраст, за сваку фазу сазревања, у хиндуизму постоје утврђена правила, која су структурна арматура сваког појединачног живота.⁴³²

Које су још опште карактеристике живота хиндуиста? Хиндуисти су присталице **ахимсе** (ненасиља), што значи да се залажу за поштовање сваког облика живота, јер верују да божанства прожимају сва бића, укључујући биљке и животиња⁴³³. Они који су изабрали пут ненасиља као пут до мокше, носе на зглавцима ногу прапорчиће да не би стали на неког инсекта, а има делова Индије где народ, посебно жене, носе повез преко уста да им случајно не улети нека мушица, да је не би прогутали. У складу са Ахимсом, многи хиндуисти су вегетаријанци. **Вегетаријанство**⁴³⁴ се препоручује и у Ајур Веди (индијској

⁴³² **Брамачарја** (доба учења) је период од рођења до 24 године. Дете, касније млада личност, обично има *гуруа*

(духовног учитеља), који му помаже у стицању знања, у вежбању самодисциплине, који га учи целибату у том узрасту, помаже му да научи да живи у складу са законом Дарме и потпомаже у практиковању медитације;

Грихаста (живот у домаћинству). Од 25. до 49. године је идеално време за живот домаћина, које треба да се проведе у несебичном обављању дужности у породици и друштву, уз уносан рад, све време служећи светима у које верује;

Ванапраста (живот "у пензији") Од 50. до 74. године, након завршетка дужности домаћина, долази фаза постепеног повлачења из света, бесплатног упућивања других у мудрост и припрема за потпуно одрицање у завршној фази живота;

Сањаса (одрицање од земаљског живота). Од 75. до 100-е године треба да дође до потпуног повлачења из света. То је време пуне посвећености духовном трагању, у намери да се достигне мокша (духовна слобода), која се постиже непрестаном медитацијом;

⁴³³ Видети више:

- Monier-Williams, "**Religious Thought and Life in India**" (New Delhi, 1974 edition) *Ахимса* је термин који се појављује још у Упанишадама⁴³³, у Махабхарати такође, и задржао се до данас као начин живота;

⁴³⁴ R. Krishnakumar Cook Book <http://shanthisthaligai.blogspot.com/2010/02/kozhambu-vadaam.html>: "Вегетаријанство варира о региона до региона. У оним деловима Индије ближе морима, риба је део исхране. У неким деловима се само одређеним данима једе месо, али посвећени Хиндуисти, који понекад то и чине, готово се увек уздржавају од говедине. За Хиндуисте, крава се традиционално поистовећује са заштитницом, јер представља матерински симбол. Она у хиндуистичкој заједници представља заправо симбол несебичног давања и као таква се поштује. Клање крава је законски забрањено у готово свим државама Индије";

медицини), јер оно доводи до *сатвик*-стања, односно пречишћавања, не само тела, него и духа, односно живота⁴³⁵.

Мантре су такође један од обавезних практичних начина живљења хинду-верника⁴³⁶. хиндуисти свакодневно реализују своје учење. Оно подразумева посвећивање времена духовности у току целог дана. Дан започињу пред иконама (*мурти*)⁴³⁷, која служи као опипљива веза између верника и Бога⁴³⁸, али се у мантрању, а уз рад, проведе дан, да би се вече провело у молитвеном певању.

Ритуали су саставни део свакодневног живота хиндуиста. Они варирају не само од региона до региона, него и од села до села, а и од личности до личности. Свако их обавља у својој кући. Посвећени Хиндуисти то почињу да чине у зору, после купања, када кућном олтару приносе *дије* (мале светиљке, посуде са уљем и фитиљом) и храну. Потом, током дана, изговарају цитате, упражњава се очишћење и оно се пре, или током ритуала врши водом. За све хиндуисте је и река Ганг света, па се стотине хиљада верника обредно купају на њеним обалама сваког дана. Најзначајније место ритуалног купања је град Бенарес, чије је право име Варанаси.

Варанаси је свети град за све хинду-вернике, без обзира на правац њиховог опредељења. Налази на реци Ганг, дугој око 2.500 километара, која за неке хинду-вернике, као што је секта Шакти, представља богињу. Више од милион поклоника из целог света посети овај град сваке године, јер по њиховом веровању богиња Ганга чисти њихову душу од греха, што се обавља купањем у реци⁴³⁹. Како се у непосредној близини овог града налази Сарнат, место просветљења Гаутаме Буде, то је и за будисте Варанаси свети град.

Верска путовања нису религиозна *обавеза* хиндуиста, иако их многи верници предузимају. Хиндуисти сматрају светим неколико градова: Алахабад, Харидвар, Варанаси и Вриндаван. Градови који се сматрају значајним због својих

⁴³⁵ Видети више:

- Michael Keene (2002). "*Religion in Life and Society*". Folens Limited. p. 122;

⁴³⁶ То је изговарање речи којим се призива, слави, моли и заваљује Богу, односно божанству. Мантре имају одређено значење и звучност, што заједно помаже да се ум фокусира на свете мисли или да узвишено изрази приврженост Бог/боговимаа. Многи хиндуисти (ђапа, на пр.), мантрање одређују као своју основну верску праксу, обавезу;

⁴³⁷ У хиндуизму, *мурти* се односи на слике божанства, у којима је изражен Божански Дух (мурта).

⁴³⁸ - Bhaskarananda, Swami *The Essentials of Hinduism: a comprehensive overview of the world's oldest religion*, Viveka Press, (1994);

⁴³⁹ Уколико се догоди да верник премине у том граду, сматра се да је његова душа ослобођена самсаре, односно да више неће улазити у циклус поновног рађања и умирања. Његово тело се ту спаљује, а пепео расипа по реци;

храмова су Пури, Тирумала – Тирупати и Катра. Поменути град **Пури**, заједно са **Рамесварамом**, **Дварком** и **Бадринатом** чине *Чар Дам*⁴⁴⁰ (Четири Света Боравишта). Постоји још један Чар Дам, пуног назива **Чота Чар Дам**, а у питању су поклоничка путовања на северу Индије, која укључују још три града на Хималајима⁴⁴¹.

Светковине су хидуистички празници и верници из различитих крајева Индије радо их посећују. Има их много током целе године, а одређени су Хинду-календаром. На њима се обично славе догађаји из митологије, али се често поклапају са променама годишњих доба, што је увек и свуда био разлог за окупљање народа. Постоје празници које прослављају само одређене секте, али постоје и они који се славе само у неким регионима индијског потконтинента. Набројмо неколико највећих празника: Маха Шиваратри⁴⁴², Холи⁴⁴³, Навами Рама, Кришна Јанмастами, Ганеш Чатурти, Дусера, Дурга Пуђа и Диуали. Један од већих празника је и Кумбх Мела⁴⁴⁴, који се одржава сваке четири године, а одржава се наизменично на следећим локацијама: Алахабад, Харидуар, Нашик и Уђјаин.

Један од најпознатијих хиндуистичких светковина је *Холи* и њега ћемо приближити зато што је тај празник познат у целом свету. Холи, или празник боја, популарни хиндуистичка пролећна светковина, слави се не само у Индији, него и у Непалу, Бангладешу, Пакистану, Шри Ланки, као и у земљама са великом хинду популацијом и индијском дијаспором, као што је Суринам, Гвајана, Јужна Африка, Велика Британија, САД, Маурицијус, Фиџи итд. Најпознатије место у

⁴⁴⁰ За поклонике, обилазак тих места представља заокружење верског пута, и животног и религиозног. Како се ови градови налазе у Индији на четири стране света, филозоф Ади Шанкарачарја их је у VIII веку објединио у једну поклоничку целину, како би повезао различите делове Индије у души сваког верника.

<http://www.dilipkumar.in/travel/pilgrim/dham/index.php>;

⁴⁴¹ И док је Бадринат заједнички за оба Чар Дама, остала три града су Јамунотри, Ганготри и Кедарнат. Годишње, у периоду од априла до покретног празника "Дивали" или "Дипавали", који је обично у новембру, ова места просечно обиђе око 250.000 верника <http://www.pilgrimage-india.com/chardham/gangotri.html>;

⁴⁴² <http://www.mahashivratri.org/>;

⁴⁴³ У време празника верници бацају једни на друге боје у праху, обојену воду и прскају се млазницама, како би били "обележени" за добро. Но, како је ипак реч о верском ритуалу, претходи му певање старих обредних песама, које се преносе са генерације на генерацију. Овај празник обележава припремање посебних јела, што га чини још веселијим и свечанијим. Самом празнику претходи празник Ноћ, која има потпуно супротно значење од сутрашњег дана када почиње Холи. Холи је празник који је интересантан свим светским туристичким агенцијама. Било би лепо истражити разлику између доживљаја и поселнице доживљаја тог празника туристе и хинду верника;

⁴⁴⁴ <http://www.kumbhamela.net>;

коме се слави Холи је у региону Брац, јер у том региону постоје многа места у којима се слави бог Кришна, који је у основи овог празника. Та места су: Матура, Вриндаван, Нандагаон и Барсана. Она су постала и туристичка дестинација баш током прославе Холи-празника, која траје шеснаест дана⁴⁴⁵.

3.3. Ислам

Следбеници ислама, муслимани, верују да је Бог (арапски: Аллāх) једини Бог. Дакле, реч је о монотеистичкој вери. "Учење је изнето у *Кур'ану*. Њега у дјело спроводе људи који Кур'ан знају напамет. Ти људи зову се хафизаи."⁴⁴⁶ Припадност исламу се очитује *шехадетом*. Шехадет је свједочење да нема другог Бога сем Алаха и да је Мухамед - Божији роб и Божији посланик⁴⁴⁷.

Муслимани се деле на више подгрупа. Сунити и Шиити су две највеће подгрупе муслимана, али без обзира на то, сви муслимани имају шест *веровања*, која су заједничка за све припаднике ове вере. То су:

1. Веровање у Бога, Једног и Јединог вредног обожавања⁴⁴⁸;
2. Веровање у мелеке (анђеле)⁴⁴⁹;
3. Веровање у Божје књиге⁴⁵⁰;
4. Веровање у све Божје посланике⁴⁵¹;
5. Веровање у Судњи дан⁴⁵²;
6. Веровање у судбину, веровање да све што бива, бива са Алаховом вољом и одређењем⁴⁵³;

Ова веровања муслимани изражавају у једној реченици: Ја верујем у Алаха, и мелеке, и Књиге, и посланике, и Судњи дан, и вјерујем да све што бива, бива са Алаховом вољом и одређењем⁴⁵⁴.

⁴⁴⁵ <http://www.indiaexpress.com/rangoli/holi.html>

⁴⁴⁶ <http://www.kiraet.net/kutubhana/186-o-odlikama-hifza-i-hafiza;>

⁴⁴⁷ Муслимани своју веру изражавају речима: "Ešheddu en la illahe ilallah we ešheddu enne Muhammeden abd'uhu we resuluhi". ("Срцем верујем и језиком очитујем да нема другог Бога осим Алаха, и вјерујем и очитујем да је Мухаммед Божији роб и Божији посланик.")

⁴⁴⁸ Amentu billahi;

⁴⁴⁹ we melaiketih;

⁴⁵⁰ we kutubih;

⁴⁵¹ we rusulih;

⁴⁵² we'l jewmil ahiri

⁴⁵³ we bil kaderi hajrihi we šerrihi minAllahi teala;

⁴⁵⁴ "Amentu billahi we melaiketih we kutubih we rusulih we'l jewmil ahiri we bil kaderi hajrihi we šerrihi minAllahi teala"

Између Сунита и Шиита постоје различити ставови према ономе што муслимани називају корени религије, али се сви слажу да живот исламског верника треба да се заснива на следећем:

1. Сведочење да нико осим Алаха није вредан обожавања и да је Мухаммед Његов роб и посланик (*Шехаде*);
2. Обављање пет дневних намаза (молитви) (*Намаз*);
3. Давање милостиње (*Зекат*, давање Зеката);
4. *Пост* сваког дана месеца Рамазана, од зоре до заласка сунца;
5. Ходочашће у Меку за време месеца *Зул Хиџе* које је обавезно једном у животу за оне који имају могућност да га обаве (*Хаџ*).

За потребе овог рада, ваљало је истражити ово последње – Хаџ.

Хаџ (арапски حَجّ) означава циљ, сврху, намеру и односи се на став верника, на његову намеру да отпутује у Меку у Саудијској Арабији. Саудијска Арабија издаје посебне визе странцима-муслиманима за долазак на хаџ. Посетициома који нису муслимани забрањен је улазак у Меку, највеће светилиште у исламу.

"Обављајући хаџ, вјерник заправо потврђује досљедност извршавања претходних исламских темеља, *шарта*. Хаџ, као и сваки други вид ибадета, садржи у себи величање и слављење Алаха, чистоћу душе, праштање гријеха, очување вјерске досљедности и личности на начин којим је Аллах задовољан"⁴⁵⁵.

Од обављања хаџа, муслимани имају многе *дуњалучке* користи, тј. на овоме свету и *ахиретске* користи, тј. на ономе свету. Хаџ је, заправо, најбољи начин да се избришу људски греси и прими награда – улазак у ценат⁴⁵⁶. И то је *ахиретска* корист. У *дуњалучке* користи, поред осталог, спада и сусретање муслимана из целог света на једном месту. То је у ствари свеисламски конгрес⁴⁵⁷. Искуство заједничке молитве, истих обреда, солидарност, богобојажљивост, осећај припадања истој вери, истој божјој заједници, без обзира на земаљски статус, представља остварење још Алахове заповести.⁴⁵⁸

У уџбенику за ученике медресе, хаџ се објашњава на следећи начин⁴⁵⁹:

⁴⁵⁵ Абдибеговић, Нусрет : "**ФИКХ, уџбеник за медрес**", Ел-Калем, Сарајево, 2001. год.;

⁴⁵⁶ Ценат и рај се разликују у исламу и хришћанству, али је то најприближнија представа о томе шта је "ценат";

⁴⁵⁷ Абдибеговић, Нусрет : "**ФИКХ, уџбеник за медресе**", Ел-Калем, Сарајево, 2001. год.;

⁴⁵⁸ "О људи, Ми вас од једног човјека и једне жене стварамо и на народе и племена вас дијелимо да бисте се упознали. Најугледнији код Алаха је онај који га се највише боји, Аллах, уистину, све зна и није Му скривено ништа. (Кур'ана 49:13)".

⁴⁵⁹ Абдибеговић, Нусрет : "**ФИКХ, уџбеник за медресе**", Ел-Калем, Сарајево, 2001. год.;

"У арапском језику ријеч *хаџ* значи походити свето мјесто, док се термилошки хаџ дефинише као посјета одређеним мјестима ради извршавања прописаних радњи⁴⁶⁰, у одређено вријеме, за оног ко је у могућности".⁴⁶¹

За разумевање објашњења дефиниције хаџа, као и правила у току хаџилука, потребно је добро познавати терминологију која је за све муслимане на свету иста, јер потиче из Курана, који не само да је непроменљив, него је изузетном пажњом сачуван у изворном облику до данас. Оном ко не познаје основне постулате исламске вере, веома је тешко да разуме објашњења хаџилука, јер су речи из Курана, написане на арапском језику, једноставно уденуте у језик верника. Илустроваћемо то из уџбеника за медресе⁴⁶²:

Хаџски фарзови, или хаџски обреди, који су обавезни на хаџилуку служе како би хаџ био ваљан са шеријатског стајалишта⁴⁶³.

Циљ хаџа је, како је речено, Мека у Саудијској Арабији⁴⁶⁴. Најсветије место самог ислама је Каба.

Каба (арап. коцка или уточиште ислама) се налази у средишту дворишта Месцид-ул-Харама. Грађевина је у облику коцке, дугачке око 11 м, а високе око 17 м. Представља киблу, тј. посебну тачку према којој се муслимани окрећу у време молитве. Каба за муслимане представља средиште света. Сматрају да је она прво што је Алах створио. По исламском веровању, изнад земаљске кабе налази се још седам небеских каба, на седам небеса. Све кабе стоје управо испод

⁴⁶⁰ Исти извор:

1) Под појмом "одређена мјеста" подразумевају се: Каба, Сафа, Мерва, Арефат, Музделифа и Мина.

2) Под појмом "прописане радње" подразумевају се: таваф, сај, вукуф, мебит, ремј.

3) Под појмом "одређено вријеме" подразумевају се:

- дани хаџа, а то су мјесеци: шеввал, зу-л-ка'де и зу-л-хиџе;
- девет дана зу-л-хиџета, боравак на Арефату;
- спавање на Музделифи, девети на десети дан зул-л-хиџета;
- првог, другог и трећег дана Бајрама, бацање каменчића на Мини.

4) Под појмом "ко је у могућности" подразумева се:

- да је физички и психички здрава особа;
- да је економски ситуиран, како он на путу, тако његова фамилија код куће,
- да је осигурано пријевозно средство;
- да постоји лична и имовинска сигурност пута.

⁴⁶¹ Абдибеговић, Нусрет : "**ФИКХ, уџбеник за медресе**", Ел-Калем, Сарајево, 2001. год.;

⁴⁶² Исто;

⁴⁶³ Са шеријатског становишта потребно је да хаџ садржи три кључна обреда, и то:

1. Учинити хаџски нијет, у шта је укључено и облачење ихрама;
2. Боравак на Арефату деветог зу-л-хиџета;
3. Главни обредни обилазак Кабе, тавафу-з-зијаре;

⁴⁶⁴ Најсветије место у самој Меки је Месцид-ул-Харам, саграђен у садашњем облику 1570. године (978. године по муслиманском календару). Четвороугаоне је форме и окружен каменим зидовима.

Алаховог престола који обилазе анђели (малаки). По угледу на то и људи на исти начин обилазе око овог камена⁴⁶⁵.

Обавезни услови за обављање хаџа

Услова, или шартова на арапском, за мушкарце има пет, а за жене шест.

1. ислам;
2. разум;
3. пунолетство;
4. слобода;
5. могућност.

За жену постоји још један услов, шарт, а то је да је на путу прати неко од најближе родбине (ар. *махрем*).

Постоји пропис обављања хаџа за другог (ар. *бедел*). Ако неко умре, а није био у могућности да обави хаџ, он је смрћу ослобођен те обавезе. Али, ако је био у могућности да обави, а није, онда је његова родбина дужна да од наслеђене имовине издвоји средства како би за преминулог обавили хаџ, без обзира да ли их је покојник на то обавезао или није. Као што наследници, примањем наслеђа, примају сву имовину и дугове, тако и овај дуг према Алаху мора да се врати, односно обави. То исто важи и за изнемогле особе, које не би могле да обаве хаџ, али такав хаџ за другога не могу обавити лица која га прво нису обавила за себе. Хаџ се обавља, без икаквог одлагања, чим се стекну услови за то, јер, у крајњој линији, заиста нико не зна шта га сутра чека.

Припреме за хаџ су озбиљне и дуготрајне. Припрема за одлазак је дуга, у духовном смислу. У материјалном, она подразумева велики напор, не само у финансијском смислу, него и у телесном. Пред сам полазак на пут, морају се обавити неке радње. Након донесене одлуке да ће неко обавити хаџ, као пету темељну исламску дужност, обавезан је извршити све предрадње како би му та врста ибадета у потпуности била реализирана. Наводимо само неке од тих предрадњи⁴⁶⁶:

а) учинити искрено покајање (тевбу) за све учињене пропусте и грешке у прошлости; неправедне поступке према људима и дугове измирити (или одредити

⁴⁶⁵ У југоисточном делу грађевине уграђен је Црни камен и он је најсветији предмет у Каби. Муслимани га сматрају “каменом темељцем”, “десном руком Божијм на земљи”. Муслимани према овом камену исказују велико поштовање, целивају га и додирују. Иако се клањају камену, молитве, изговорене овде, упућене су заправо Алаху;

⁴⁶⁶ Абдибеговић, Нусрет : “*ФИКХ, уибеник за медресе*”, Ел-Калем, Сарајево, 2001. год.;

ко ће то у његово име извршити); халалити⁴⁶⁷ се са најближима у фамилији, рођацима, сарадницима и пријатељима,

б) за тај пут треба осигурати имовину стечену на *халал-начин*. в) при напуштању свога мјеста становања, куће или стана, клања два реката намаза с нијјетом за сретан пут. Мухаммед вели: Ништа се у породици не може оставити вредније од два реката која се клањају пред путовање.⁴⁶⁸;

г) при напуштању породице треба од њих тражити да му чине *хајр-дову*. Посланик, а.с., вели: Када се неко запути, нека затражи од ближњих да му дову чине јер је у тој дови берекет.⁴⁶⁹;

д) Поклоник на пугу треба да се понаша у духу исламских моралних вриједности, те да буде од помоћи другима, комуникативан, сусретљив, да инсистира на стрпљивости и досљедном примјењивању хаџских прописа;

ђ) да за друштво изабере учене и побожне људе који теже добру и одвраћају од зла, у таквом друштву ће са прецизношћу обавити прописе хаџа и окористити се знањем;

е) да са собом понесе приручник о упутству за хаџ, како би што потпуније извршио ту врсту ибадета;

ж) по могућности да се определијели за колективно путовање, јер је Посланик, а.с., покудио самостално путовање. Група треба себи изабрати вођу пута. Посланик, а.с., једном је приликом рекао: Када буду тројица, нека себи изаберу вођу.;

з) Пре путовања, верници треба да се помоле у својој махалској џамији, како је пракса наших Бошњака, који одлазе на хаџ;

Сам хаџ има неколико *видова*⁴⁷⁰, односо, постоје три начина на који се може обавити хаџ, а да он буде признат. Сваки муслиман може одредити онакав вид хаџа, какав њему највише одговара. Разлика између њих је у радњама које треба верник да предузме и обави, у њиховом обиму, тежини итд.

Сваки од видова хаџа је веома прецизно уређен и сваки верник тачно зна шта треба да уради: од одржавања хигијене пре облачења беле одоре, изговарања светих речи за време облачења (наглас), преко боравка на одређеним местима, до

⁴⁶⁷ Халал је арапски термин (арапски: *حلال*, халал, значи законито) који се односи на сваку ствар или радњу који су у складу са исламским законом. Хараам је супротан појам.

⁴⁶⁸ Абдибеговић, Нусрет : "*ФИКХ, уџбеник за медресе*", Ел-Калем, Сарајево, 2001. год.;

⁴⁶⁹ Исто. *Дова* је изговарање одређених духовних речи.

⁴⁷⁰ Видови су: темету', киран и ифрад;

искупљења за пропусте у току хаџилука. Чак и ако је неком вернику било немогуће да до краја обави хаџилук, из неког оправданог разлога, тачно је утврђено шта мора учини како би се искупио за необављен хаџ.⁴⁷¹

3.4. Хришћанска света места

Хришћанско поклоничко путовање се у време свог настајања, пре свега, повезивало са одласком верника на места рођења, живота, распећа и васкрсења Исуса Христа. Пронађени описи хришћанског одласка у Свету Земљу датирају из IV века, када је путовање верника почело да бива охрабривано путовањима светих отаца, као и Свете Јелене, мајке цара Константина. Ходочашћа су, осим за јерусалим, почела да се везују и за Рим и друга места која имаје везе са животом светих Апостола, светих хришћанских мученика, као и за места која су повезана са Пресветом Богородицом, било да је реч о њеном животу, било да је реч о молитвама пред њеним чудотворним иконама.

Будући да је број светих хришћанских места велики, то је најбоље систематизовати их према држави у којима се налазе и то по азбучном реду. Иако у скоро свакој земљи на свету постоји неки хришћански храм, који је за сваког хришћанског верника свето место, биће споменута само поједина света места, јер их је толики број, да је другачије немогуће.

Бразил

Храм који представља национално светилиште у Бразилу је базилика Наше Госпе од Апаресиде (Santuário Nacional de Nossa Senhora da Conceição Aparecida) и налази се управо у граду Апаресиди⁴⁷². Прво је постојала мања базилика, али како је верника било све више и више, године 1955. почела је изградња садашње базилике дужине 173м и ширине 168м, чија купола достиже висину од 70м, а звоник висину од 105м. Базилика може да прими неколико десетина хиљада људи. Постоји и 272.000 м² паркинга, на који истовремено може да стане чак 4.000 аутобуса и 6.000 аутомобила⁴⁷³. Ова хришћанска црква има своју радио и ТВ

⁴⁷¹ Видети више у поглавље Хаџиз књиге: "**ФИКХУ-Л-ИБАДАТ**", уџбеник за први и други разред медресе, аутора проф. Мустафе Сушића, Ел-Калем, Сарајево, 2005. год.;

⁴⁷² Провибитно су постојале стара и нова базилика, дакле две зграде, али како су многи бразилски верници тврдили да им је Пресвета помогла, сматрали су неопходним чином захвалности да посете храм Њој посвећен;

⁴⁷³ Santuário Nacional de Nossa Senhora da Conceição Aparecida
<http://www.santuarionacional.com/v2/index.php>;

станицу. Годишње је посети око 6.000.000 верника.⁴⁷⁴ Иначе, у римо-католичком свету је то друга по величини базилика, одмах иза храма Светог Петра у Риму.

Бугарска

У Бугарској је највећа посета верника Рилском манастиру, који је основао и где се подвизавао Свети Јован Рилски, духовни заштитник пред Богом бугарског народа. У манастиру се налази кивот Св. Јована, као и 36 честица моштију разних светитеља. Настао је у X веку, прошао је кроз све буре које је време доносило, а данас га посећује око 1.000 туриста дневно из целог света.⁴⁷⁵

Од бројних бугарских манастира, које није могуће све спомнути, а посебно не све цркве, добро је не заборавити манастир Зограф на Светој Гори. Колика је посета верника светогорском бугарском манастиру није познато, но може се рећи да спада у највеће бугарске и православне светиње.

Грчка

У немогућности да се помену све светиње у Грчкој, као и сви грчки манастири распоређени по бројним острвима и копну, оперделићемо се за два света средишта које посећује највећи број поклоника. То су *Света Гора* и *Метеори*.

Света Гора је трећи, источни крак полуострва Халкидики. Дугачак је 60км, а ширина му је од 7 до 12км и има површину од 390км². Највиши врх је Атос, чије стрме, густо пошумљене падине, досижу висину од 2.033м.

На Светој Гори се налази 20 православних манастира⁴⁷⁶, велики број скитова, као и келије монаха-пустињака. У административном смислу, реч је о монашкој републици под грчким суверенитетом. У православном смислу говори

⁴⁷⁴ Исто: "...in 1999 the number of pilgrims was 6,565,849";

⁴⁷⁵ <http://www.pdpobeda.rs/izvest/maljovica06/tura.html>

⁴⁷⁶ Кроз историју је било много више манастира. У бројној литератури везаној за Свету Гору могу се наћи подаци:

У десетом веку, поред Велике Лавре, били су подигнути данашњи манастири: Ивирон, Ксиропотам, Ватопед, Филотеј, Дохијар и Зограф.

У једанаестом веку су подигнути: Ксенофонт, Есфигмен, Каракал и будући манастир Русик у коме се замонашио наш Свети Сава;

У тринаестом веку су саграђени: српски манастир Хиландар и руски Пантелејмон. У том веку Свету Гору је снашла велика опасност, која се протегла скоро до краја четрнаестог века - крсташки ратови;

Тек после крсташких ратова, обновљени су разрушени манастири, па се тако у другој половини четрнаестог века оснивају нови и обнављају стари манастири. Саграђени су: Симонопетра, Пантократор, Дионисијат, Свети Павле и Грегоријат;

се о перивоју Пресвете Богородице⁴⁷⁷. Бежећи од арапских освајања и од иконоборачког погрома, монаси су се насељавали на тешко приступној Атонској Гори и само је њима дозвољено да живе на Светој Гори. Света Гора, као манастирска заједница, формално је основана 963. године, када је монах Атанасије, касније светитељ, основао муашки манастир Велика Лавра. Женама није дозвољен приступ ни као посетиоцима. Оне само могу да виде неке манастире, возећи се бродом око унуташње стране Свете Горе.

Пролазећи кроз различите фазе организације, устројства, напада и промена, манастири су заправо, кад се пажљивије сагледа, највеће муке доживели управо од хришћана. Четврти крсташки рат у XIII веку довео је нове католичке господаре, због којих су монаси тражили заштиту од тадашњег папе Инокетија III. Каталонци су и у наредном, XIV веку нападали и пљачкали Свету Гору, тако да су борбе за очување светиња на Светој Гори биле честе и опасне. У XV веку власт над Светом Гором преузело је исламско Османско Царство. Турци су ударили велике намете манастирима, али су их углавном остављали на миру. Монаси су се обраћали непоробљеним православним земљама и владарима за помоћ, пре свега Русији, и - нису остајали без одговора. Из светогорских манастира одлазили су тзв. *писанија*, односно прикупљање прилога, а за узврат су записивали имена дародаваца, како би се молили за њихове душе. Број монаха и богатство манастира, у хришћанском смислу, опадали су у следећим вековима. Света Гора је оживела поново тек у XIX веку, како због поклона, тако и доласком монаха из православних земаља: из Русије, Бугарске, Румуније и Србије. За време Првог балканског рата, 1912. године, Турци су протерани и, након кратког сукоба између Грчке и Русије око суверенитета, полуострво је формално дошло под грчку власт, али се то догодило тек после Другог светског рата.

Грчки је службени језик, и литургијски језик у грчким манастирима, док се у другим манастирима користе други језици: руски у Светом Пантелејмону, српски у Хиландару, бугарски у Зографу, румунски у скитовима Продромос и Лаку. Грузијски језик се раније користио у манастиру Ивиرون.

⁴⁷⁷ Перивој = врт, башта;

У XIV веку византијски цар Андроник Палеолог ставља Светогорске манастире под врховну власт Васељенског тј. цариградског Патријарха. Тако је и данас.

Света Гора је на листу заштићене Светске културне баштине уписана 1988. године.

Метеори (грчки: Μετέωρα) су један од највећих и најважнијих комплекса православних манастира, не само у Грчкој. Манастири, који су изграђени на стрмим природним пешчарским стенама, јединствени су у свету. Налазе се на UNESCO-листи Светске баштине од 1988. године⁴⁷⁸.

Сматра се да су први монаси населили Метеоре у IX веку. Будући да још увек није било, не манастира, него ни било каквог склоништа, монаси су живели у шупљинама стена. Не треба заборавити да су се поједине стене налазиле и на 550 метара надморске висине⁴⁷⁹, те да је живот у њима био подвижнички у најдубљем смислу те речи. Ове велике висине, као и њихова стрмост, чувале су монахе од непожељних посетилаца. Ти први монаси су се само недељом и празницима окупљали на Литургијама у малој капели изграђеној у подножју стена, што је и природно, јер нису живели у монашкој зајеници, па нису могли ни да живе на устројству општежића.⁴⁸⁰

Од 20 манастира, колико се претпоставља да је било, данас је остало само шест: пет је до скоро било мушких, а један манастир је женски. Данас су углавном исељени, јер су Метеори постали једна од највећих светских туристичких атракција, што је угрожавало мир монаха. Манастири сад заправо имају улогу музеја, што отвара многа питања. Манастир *Велики Метеорон*, који је уједно и највећи манастир, данас служи као централни музеј. У манастиру Варлаам⁴⁸¹, другом по величини, стара трпезарија се такође користи као музеј. Поменимо и

⁴⁷⁸ <http://whc.unesco.org/en/list/455>;

⁴⁷⁹ *Видети више*. Sofianos, D.Z.: "*Μετέωρα*". Holy Monastery of Great Meteoro, 1991. год;

⁴⁸⁰ Није познато када је тачно изграђен први манастир, али већ почетком XII века, заједница монаха на Метеорима имала је велики број калуђера, организованих у малу заједницу, у смислу уређења правила о заједничком животу. Наравно, и они су проживљавали све тешкоће разних освајања, али су им стрме литице вековима били најбоља заштита. На њих се, иначе, пело дугачким мердевинама, мрежама или корпама, које је било лако повући одозго, у случају невоље, тако да нападачима и непозванима није било могуће да уђу или освоје манастире. Године 1920. уклесане су степнице у стенама. То није донело велике добробити метеорским монасима. Током Другог светског рата, осим што су бомбардовани, на Метеорима су и многа уметничког блага покрадена, јер манастири више нису били недоступни – постојале су степенице;

⁴⁸¹ <http://www.kalampaka.com/en/meteora/monasteries.asp>;

преостала четири манастира: манастир Светог Стефана (женски)⁴⁸², манастир Русану⁴⁸³, посвећен Св. Варвари, манастир Светог Николе Анапаусаса и манастир Свете Троице.

Израел

Најважнија хришћанска ходочасничка места су, како је речено, везана за догађаје из Старог и Новог Завета, дакле првенствено за Свету земљу. Подсетимо их се:

- **Витлејем**⁴⁸⁴: место рођења Исуса Христа и цара Давида;
- **Назарет**⁴⁸⁵: место у коме је живео Исус Христос;
- **Галилејско језеро**⁴⁸⁶ за које су везани многи догађаји из Исусовог живота;

⁴⁸² <http://www.meteora-greece.com/greatmeteoron.htm>;

⁴⁸³ Исто, али на страници/rousanou.htm;

⁴⁸⁴ У наведеним изворима се могу пронаћи основне информације о Витлејему:

Витлејем (арапски: بیت لحم, грчки: Βηθλεέμ, хебрејски: בֵּית לֶחֶם) је данас град под палестинском управом, са 25-30.000 становника. Налази се на Западној обали, око 10км јужно од Јерусалима (Јеванђеља по Марку (1:14-20), Матеју (4:18-22), и Луки (5:1-11); Место се спомиње и у Старом и у Новом Завету. У Старом Завету се помиње да се ту се родио цар Давид, ту је и крунисан за цара Израиља. Надаље, у Књизи постања пише да је Јаков своју жену Рахелу покопао "на путу у Ефрату, то јест Витлејем". Прича о Рути такође се већим делом догађа на подручју Витлејема. Када је о хришћанству реч, Јеванђеље по Луки говори да се у Витлејему у родио Исус Христос. Свети Јосиф је потицао из Давидове лозе, а како су Римљани наредили да се попише целокупно становништво, свако је морао да оде у место одакле је родом. Његова жена Марија, или како је ми називамо Пресвета Богородица, тамо се породила. Како није било места у гостионицама због велике гужве у време пописа, нашла се само једна пећина на крају града, у коју су пастири гонили стоку за време непогода. Та пећина је најважнија и најдрагоценија светиња Витлејема. Свети вертеп (пећина) налази се испод црквеног олтар. Цела пећина је осветљена кандилима. Под и зидови су прекривени мраморним плочама. Природно, број поклоника који долази у Витлејем управо је највећи о Божићу.

Видети више": Places to Visit In & Around Bethlehem "

<http://www.bethlehemhotel.com/bethlehem.htm>;

- http://manastirepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/poklonicko_putovanje_u_svetu_zemlju;

- www.sedmitza.ru/index.html?sid=711&did=36011&p_comment=belief Текст са руског сајта <http://>за потребе сатја Лепавинског манастира превела Др Радмила Максимовић;

⁴⁸⁵ *Исти извори:* **Назарет** (хебрејски: נָצְרַת, Натзрат или Натзерет, арапски: الناصرة: Насерије) је данас највећи град на северу Израела. Познат је и као "Арапска престоница Израела". У Новом Завету, Назарет је описан као место у коме се Архангел Гаврило указао девици Марији, доносећи јој вести о будућем зачећу и рођењу Сина Божјег. После одласка у Витлејем, рођења Исуса Христа и одласка у Мисир, Света породица се враћа у Назарет, тако да је Исус Христос своје дечачке и младићке дане провео у овом месту. Исус Христос одлази из Назарета када је дошло време да проповеда;

⁴⁸⁶ <http://www.ilec.or.jp/database/asi/dasi09.html>;

<http://www.statemaster.com/encyclopedia/Sea-of-Galilee>;

http://www.search.com/reference/Sea_of_Galilee;

http://en.allexperts.com/e/s/se/sea_of_galilee.htm;

Галилејско језеро (хебрејски: ים כנרת, арапски: بحيرة طبريا), такође се назива и Геннесарет језеро, као и Киннерет (у Старом Завету) и Тиберијада (у Новом Завету). Реч је о највећем слатководном језеру у Израелу. Дугачко је око 21км, а широко 13км. Има обим од 53 км. Језеро има укупну површину од 166км², а максимална дубина му је 43метара. Будући да је на

- **Витанија**⁴⁸⁷, место где је Господ васкрсао Лазара;
- **Гора Тавор**⁴⁸⁸ је место Преображења Господњег;
- **И сам Јерусалим**, где су се догодили кључни догађаји везани за страдање и васкрсење Господа Исуса Христа.

Јерусалиму ваља посветити посебну пажњу, јер је то град чија историја сеже до четвртог миленијума пре н.е., што га чини једним од најстаријих градова у свету⁴⁸⁹. То је најсветији град јудаизма, духовни центар јеврејског народа⁴⁹⁰, али је и мултиконфесионални светски центар, јер су у њему још и хришћанске⁴⁹¹, и исламске⁴⁹² светиње. Дакле, упркос томе што има површину од само 0,9км²⁴⁹³ Стари град је, дакле, заједнички дом за Зид плача, цркву Светог Гроба Господњег, Куполе Рок и ал-Акса, речју: за цркве, синагоге и џамије. У току своје историје, Јерусалим је уништен два пута, 23 пута је опседан, нападан 52 пута, а покорен и повраћен 44 пута⁴⁹⁴. Заузима високо место на UNESCO листи заштићене Светске културне баштине.

209м испод нивоа мора, то је уједно најниже слатководно језеро на планети Земљи. Многи догађаји везани за Исуса Христа догодили су се на обалама Галилејског језера. У то време, трговина и превоз рибе учинили су да се око језера насели много људи, који су се, пре свега, бавили рибарењем. Ту је Христос срео, и учинио их својим ученицима, четворицу будућих Св. Апостола: Симона и његовог брата Андреја, као Јована и његовог брата Јакова. Чувена *Беседа на гори* десила се управо на обронцима Галилејског језера. Нека од чуда, о којима се у Библији говори, такође су се догодила овде: ходање по води, умиривање буре, храњење 5.000 људи, итд;

⁴⁸⁷ www.bible-history.com.Location of Bethany;

Витанија (арамејски: כְּנַעַן בֵּית, Бет Ања, "Дом сиромашних") је данас град Ал-Еизарија (арапски, "Место Лазарево на Западној обали") и налази се око 2км источно од Јерусалима, на југоисточној падини Маслинске Горе. Кроз историју, у науци, постојале су велике дилеме да ли је место Витанија било баш ту где је данас и да ли његов топоним има и неко друго значење. На крају је усвојено мишљење да је реч о селу које је могло бити центар за бригу о болеснима, за пружање помоћи сиромашним и ходочасницима, посебно оним верницима из Галилеје који су ишли у Јерусалим. За Витанију су везани многи догађаји из Библије: васкрсење Лазарево, улазак Исуса Христа у Јерусалим на Цвети, а које отпочиње у близини Витаније, вечера у кући Симона, губавца, ту је и дом светих сестара Марије и Магдалене;

⁴⁸⁸ **Гора Тавор** (хебрејски: הַר תְּבוֹר, грчки: Όρος Θαβώρ) висока 588 м једно је од најпознатијих места у Галилеји. Овде се пред очима Св. Апостола Господ преобразио. Света Јелена, мајка цара Константина, изградила је на гори прву цркву посвећену Преображењу. Данас се овде налазе два манастира – католички и православни;

http://manastir-lepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/poklonicko_putovanje_u_svetu_zemlju

⁴⁸⁹ **"Timeline for the History of Jerusalem"**. *Jewish Virtual Library*. American-Israeli Cooperative Enterprise. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsources/Peace/jerutime.html>;

⁴⁹⁰ Roger Friedland, Richard D. Hecht. **To Rule Jerusalem**, University of California Press, 2000, p. 8.

⁴⁹¹ За хришћане је то Свети град, јер је у њему боравио Исус Христаос, када је долазио у храм о празницима, али ту је и разапет на Голготи и васкрсао;

⁴⁹² John L. **What Everyone Needs to Know about Islam**. Oxford University Press. p. 157. :**"The Night Journey made Jerusalem the third holiest city in Islam"**;

⁴⁹³ Kollek, Teddy (1977). "Afterword". in John Phillips. *A Will to Survive – Israel: the Faces of the Terror 1948-the Faces of Hope Today*. Dial Press/James Wade. **"about 225 acres (0.91 km²)"**;

⁴⁹⁴ **"Do We Divide the Holiest Holy City?"**. Moment Magazine. Kao и: According to Eric H. Cline's tally in Jerusalem Besieged, <http://www.momentmag.com/>;

Историја Јерусалима је дуга и ваља се прво подсетити оних њених делова које се односе на време пре Христа. То време је посвећено животу, култури и вери старозаветних Јевреја. А како је овде реч о истраживању везаном за светиње, то ће се прво споменути храм из времена цара Давида и његовог сина Соломона. Према хебрејским манускриптима, цар Давид је у Јерусалиму владао до 970. пре н.е. Наследио га је његов син Соломон⁴⁹⁵, који је саградио Свети храм на планини Мориа. *Соломонов храм*, касније познат као Први храм, имао је кључну улогу у историји јеврејског народа, као место где се чувао Ковчег Завета⁴⁹⁶. Преко 450 година, све до вавилонских освајања 587. године пре н.е., Јерусалим је био политичко средиште прво Израиља, а после одвајања Израиља, само Јудеје. Храм је био, како је већ речено, центар свеукупног верског живота⁴⁹⁷. Само грађење трајало је седам и по година⁴⁹⁸. Осим по изградњи храма, а везано за религију, овај период је познат и по овом: За време Соломонове владавине отпочето је систематско прикупљање усменог предања из кога настају први библијски списи⁴⁹⁹. Иако би било од необичне важности, за све који се у Србији баве туризмом, да се више зна не само о Соломоновом храму, него о времену у коме је храм саграђен и разрушен, овде се нажалост не можемо више бавити тиме⁵⁰⁰.

⁴⁹⁵ Michael, E.; Sharon O. Rusten, Philip Comfort, and Walter A. Elwell (2005-02-28). *The Complete Book of When and Where: In The Bible And Throughout History*. Tyndale House Publishers,

⁴⁹⁶ Богато украшен дрвени ковчег у коме се чува Божји закон;

Видети више: Merling, David (1993-08-26). "Where is the Ark of the Covenant?". Andrew's University. <http://www.andrews.edu/ARCHAEOLOGY/archive/merling/newpage3ж>;

⁴⁹⁷ *Jerusalem: Illustrated History Atlas* Martin Gilbert, Macmillan Publishing, New York, 1978, p. 11;

⁴⁹⁸ Исто, стр. 190: "Рађен је на равни чије су димензије биле 150м x 100м. Састојао се од две главне просторије: Светиње и Светиње над Светињама. У Светињу су могли да уђу само свештеници, а у Светињу над Светињама могао је само једном годишње да уђе првосвештеник, и то на празник Јом Кипур. Олтар на коме су се приносиле жртве паљенице и бронзани базен за 40.000 l воде, у коме су свештеници прали руке, налазили су се испред храма";

⁴⁹⁹ Жак Мисет: "*Свет библије – Стари завет*", стр. 187, Компанија *Новости*, Београд, 2005. год.

⁵⁰⁰ У књизи Жака Мисета и његових сарадника: "*Свет библије – Стари завет*", као и у доле наведеним изворима може се сазнати нешто мало о Соломоновом храму;

Zank, Michael. "*Capital of Judah I (930–722)*" и "*Center of the Persian Satrapy of Judah (539–323)*". Boston University. <http://www.bu.edu/mzank/Jerusalem/p/period2-3.htm>;

- Sicker, Martin *Between Rome and Jerusalem: 300 Years of Roman-Judaean Relations*. Praeger Publishers.

- <http://www.jerusalem-insiders-guide.com/jesus-in-jerusalem.html>;

"После Соломонове смрти (930. године пре н.е), десет северних племена су се одвојила и формирала *Северно Царство Израел*. *Северно Царство* је постајало нешто више од два века (930 – 722 год. пре н.е.). Било је то тешко време: седам од дванаест владара је убијено, народ је сиромашлио пред бахатом влашћу, идолопоклонство је завладало Израиљцима... И како то бива, Асирци су заузели такав Израиљ 722. године пре н.е. Опсада главног града Самарије трајала је пуне три године. Како је тада владало ратно правило да победници одводе део поробљеног народа у своју земљу, то је и много Израиљаца одведено у Асирију, а асирске војне трупе населиле су Израиљ. Мешајући се са домицилним становништвом, које није

У Новом Завету **Јерусалим** се помиње много пута: од Христовог првог уласка у храм и присуствовања јеврејским празницима у детињству, преко проповедања у Јерусалиму, истеривања трговаца из Јерусалимског храма, затим преко Тајне вечере, Јудине издаје и хапшења у Гестиманском врту, до суђења, разапињања на крст на Голготи, Васкрсења и Вознесења, дакле све то се догађало, ту - у Јерусалиму. Јерусалим је толико богат споменицима из раног хришћанства, да је готово немогуће, бар не на овом месту, помнути све светиње везане, не само за живот Исуса Христа, него и за живот Пресвете Богородице и Светих Апостола.

У том светом граду постоје уходане туре којима ходочасници обилазе света места по којима је ходио сам Исус Христос⁵⁰¹. И, како је овде реч о поклоничким путовањима, добро је истражити бар једну такву руту⁵⁰². Биће истражен пут којим ходе римо-католички верници, да бисмо се боље упознали и са њиховим ходочашћем.

Римо-католичко ходочашће у Јерусалиму има руту која најчешће почиње од **Офел парка**⁵⁰³. Затим се посећује **Dominus flevit црква**,⁵⁰⁴ савремени римо-католички храм⁵⁰⁵. **Силуан базен**⁵⁰⁶ је следеће место на мапи верника⁵⁰⁷. Потом

одведено, настао је народ које називамо *Самарјанима*. Јерусалим није био тада покорен, али је био приморан да плаћа велики данак Асирцима. У њега су се досељавале велике колоне избеглица из Северног Царства; Потом су Вавилонци освојили и Асирију и Египат, а 597. године пре. н.е. освојен је и Јерусалим. Цар Вавилоније Набукододносар одвео је у ропство и јудејског цара. Десет година касније Набукододносар се враћа у Јерусалим и руши га до темеља. Многи преживели становници су одведени у ропство. Но, вера се ипак сачувала. Улога ондашњих пророка у очувању вере била је од највећег значаја. Након педесет година вавилонског заточеништва, *персијски краљ* Кир Велики је, 538. године пре н.е., позвао Јевреје да се врате у Јудеју и да поново изграде храм. Дао им је и новац и наредио да им се врате предмети опљачкани у Соломоновом храму. Прва група Јевреја која се вратила у Јерусалим имала је око 50.000 људи, а било је, после тог првог, још каравана. Изградња Другог храма завршена је 516. године пре н.е., у време владавине Дарија Великог, седамдесет година након уништења Првог храма. Није био тако величанствен као Соломонов, али је имао симболику поновног окупљања јеврејског народа, и оног који се вратио из ропства, и оног који је остао, а који се одрекао идолопоклонства;

⁵⁰¹ <http://www.jerusalem-insiders-guide.com/jesus-in-jerusalem.html>

⁵⁰² Исто;

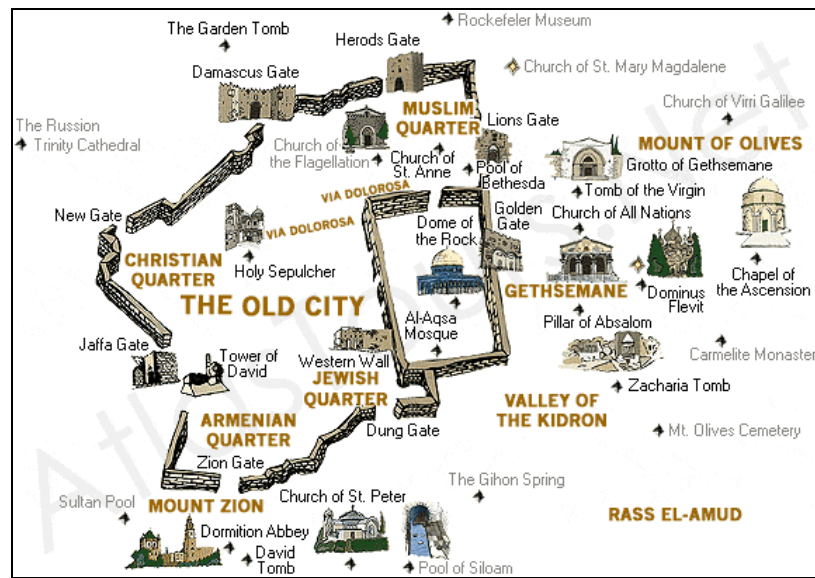
⁵⁰³ Туристички водичи објашњавају посетиоцима да је Исус Христос дошао у Јерусалим да посети храм са својим родитељима када је имао дванаест година. Одлазећи у храм, Исус Христос је управо прошао поред Офел парка;

⁵⁰⁴ На латинском, Dominus flevit значи "Господ повика";

⁵⁰⁵ Улазећи у живот одраслог Христа, посетиоци обилазе *Dominus flevit* Цркву која се налази изнад града где је, по доласку у Јерусалим, Исус Христос стајао и размишљао о свом будућем страдању. Иако овде постоје остаци византијске капеле, данас се може видети сакрално здање саграђено 1955. године, чији кров има облик суза. Тај део архитектуре омогућава посетиоцима диван панорамски поглед на Јерусалим, а истовремено подесћа посетиоце на жртву коју је Исус Христос поднео за све људе;

⁵⁰⁶ У Јеванђељу по Јовану записано је да је Исус Христос вратио вид слепом човеку на базену Шилоах (Силоам, Силван или Силуан);

пут кроз Јерусалим води ходочаснике до цркве *Оче наш*. Ова црква је изграђена на месту где је Исус Христос научио своје ученике молитви *Оче наш*. У њој се налазе керамички мозаици са текстом ове молитве на 44 језика⁵⁰⁸. Затим верници обилазе **Синакл**. Синакл, на планини Сион, је соба у којој је Исус Христос одржао последњу или Тајну вечеру са својим ученицима. Соба је на другом спрату зграде, која је вероватно једина кућа у свету у којој су: гроб, јашива⁵⁰⁹, црква, дамија и обданиште.⁵¹⁰

Туристичка мапа Јерусалима⁵¹¹

Гестимански врт је место на које је Исус Христос дошао да се помоли пред затварање. Врт лежи у подножју Маслинске горе. **Маслинска, Маслинова гора** или **Елеон, Елеонска гора** је место на коме се Господ молио и одакле се касније вазнео на небо.⁵¹² **Црква Светог Петра у Галиканту**⁵¹³ је такође место

⁵⁰⁷ Силуан базен се налази на крају канала, који је у оно време прокопан да се њим спроведе вода са извора Гион до резервоара унутар градских зидина;

⁵⁰⁸ Света Јелена, мајка цара Константина, означила је ово место као место Вазнесења, али неколико деценија касније, место, где данас стоји капела Вазнесења, заправо је означено као право место тог догађаја.

⁵⁰⁹ Термин "yeshiva" употребљава се као општи назив за сваку школу у којој се изучава Тора, Мишнах и Талмуд";

⁵¹⁰ <http://www.jerusalem-insiders-guide.com/jesus-in-jerusalem.html>;

⁵¹¹ Извор "*Атласпуте*": http://www.atlastours.net/holyland/via_dolorosa.html;

⁵¹² И данас се унутар мале цркве зване **Стопица**, у раму на поду, налази камен са отиском Спаситељевих стопа. Поред Стопице се налази Спасо-Вознесењски руски женски манастир, одакле се сваки дан се над Јерусалимом разлива звук звона". Текст са руског сајта <http://www.sedmitza.ru/index.html> за потребе сајта Лепавинског манастира превела др Радмила Максимовић;

⁵¹³ *Galli cantus* на латинском значи "петлови певају". Име цркве подсећа вернике на Христово пророштво, изречено Св. Апостолу Петру, да ће га се одрећи пре него што петлови запевају. И

римо-католичког ходочашћа, на које се одлази због подсећања на одрицање од Христа Св. Апостола Петра. **Пут бола (Via dolorosa)** је пут којим је прошао Исус Христос, идући од палате Понтија Пилата до Голготе, места где ће бити разапет. Данас тај пут води кроз неколико старих јерусалимских градских четврти, кроз лавиринт малих улица, кроз уличне тржнице са комерцијалним мирисима и бојама. Но, за хришћане је то једно од најсветијих места у Јеруслаиму.⁵¹⁴

Via dolorosa

Ecce homo је лук на Путу бола у Старом граду. Заправо, то је централни лук, од три колико их је било. Остала два су се уклопила у објекте који су касније саграђена око њих. У време кад су грађени, ту је био пространи римски трг. Данас је остао само тај један део и налази се на месту где је Понтије Пилат осудио Исуса Христа на смрт. Али како је лукове подигао Хадријан више од 100 година после

Петар га се заиста до тог времена три пута одрекао. Из тог разлога, на врху цркве, као и на свим вратима, налази се петло. Ти петлови немају симблоку Петровог одрицања од Христа, него, будући да је то место где је Петар трећи пут чуо петла, подсећа на Петрово покајање. Најстарија богомоља на том месту је била једна византијска светиња, али у XII веку крсташи су на истом месту направили нову цркву. Ова црква, која се данас ту налази је из 1931. године, а обновљена је 1977. године. Испод цркве постоји капела у којој се могу видети остаци старе византијске капеле. Испод ње је низ пећина из времена Соломоновог Храма. Археолози су у пећинама пронашли житнице, цистерне за воду, справе за цеђење маслиновог уља и места за ритуално купање. Научници верују да су то били остаци некадашњих богатих кућа, јер је то део староримске архитектуре. Хришћанско предање, међутим, говори да су то биле затворске ћелије, у којима је држан и сам Исус Христос. Испред цркве је дрветом поплочана улица, за коју се верује се да је њом корачао Исус Христос, идући са Тајне вечере до Гетсиманског врта; Сваког петка поподне, монаси римо-католичке цркве из реда Фрањеваца ходају Путем бола, заустављајући се на свим "станицама" до крста. То се назива "крсни ход". "Станице" или *статике*, како ми кажемо, су места на путу на којима је Христос падао током ходања. Ходочасници доживе јединствено духовно искуство када се нађу петком у Јерусалиму, јер могу да учествују у процесији тих монаха. Процесија почиње испред Школе за исламске студије *Омарија*, где је некада стајала римска тврђава Антонија. То је прва станица на крсном путу. "Станице" јесу означене, али не увек видно. "Станица" на којој је Вероника обрисала лице Исусу Христу је заправо само удубљење у једном зиду и не може се знати да то место обележава нешто значајно, уколико неко ко познаје добро Јерусалим, не укаже на то;

Исусових мука на Голготи, то значи да не постоји могућност да је Понтије Пилат је стајао испод њега. Но, у сваком случају, тај детаљ подсећа на муке које Господ претрпео.

Поклоници који посете Јерусалим најсветијим местом свог поклоничког пута сматрају **Голготу и Цркву Светог гроба**⁵¹⁵. И читав пут је заправо посвећен доласку на ово место. Јер без смрти Господње на крсту и Његовог Васкрсења, хришћанство не би имало смисла.

Гроб у врту, споменимо и то, најпопуларније је место у Јерусалиму за протестантске ходочаснике. Иако се гроб Господњи налази наткривен црквом Светог гроба, неки делови протестантских хришћана сматрају да је Христов гроб изван зидина поменуте цркве. И поред трвдње археолога да чињенице говоре супротно од тога, гроб у врту како се назива гробница, и даље је место који обилази велики број људи.

Како је овде било речи о римо-католичком ходочашћу, ваља нешто рећи и о православном поклоничком искуству. Оно ће се најбоље објаснити феноменом појаве Светог огња у цркви Гроба Господњег у Јерусалиму, који се јавља само у

⁵¹⁵ **Црква гроба Господњег** налази се изван јерусалимских зидина, на месту где је у Христово време био напуштени каменолом око кога је било гробље. После 135. године Римљани су на овом месту изградили комплекс својих храмова. У IV веку цар Константин је наредио да се пронађе Христов гроб, а његова света мати Јелена ошла је у Јерусалим да пронађе реликвије, пре свега крст на коме је Господ разапет. Како римски цар, према римском праву, није могао наредити рушење неког храма, па ни ових паганских, осим у случају да постоје докази да је онде претходно постојало неко друго светилиште, Римски цар се ослонио на на предање о томе шта је било пре храмова на овом месту, односно, да је ту било гробље, па и сам гроб Господњи. И цар даје налог да се изгради ова црква. Сасвим неочекивано, у току, градње, део се обрушио и у дубини се показала пећина у којој је био гроб. Света Јелена је тражила од свог сина да ту подигне велелепно здање, што је он и учинио. Радови су трајали од 327. до 335. године. Западно од цркве налазило се отворено двориште, трем, унутар кога се издизала стена Голгота. Још западније подигнута је црква (грч. *μικτόριον*) у којој се служила литургија. Код њене изградње одступило се од обичаја да презвитеријум буде окренут према истоку, јер су градитељи хтели да нагласе важност самог гроба, па је црква окренута према западу, односно према гробу Господњем. Практично, реч је о читавом комплексу светиња⁵¹⁵. Неки делови, који и данас постоје, направљени су у доба крсташких похода. Интересантно је рећи да су Турци, муслимани, одредили у неку руку правила по којим ће се овом светињом управљати. Наиме, када су Турци 1517. освојили Јерусалим, у Цркви Светог гроба затичу сложену ситуацију у погледу власништва и права која су стекли грчки православци Јерусалимске патријархашије, Фрањевачка Кустодија Свете земље, у име Римо-католичке цркве, Арменска источна православна Црква, као и остале хришћанске заједнице (Копти, Етиопљани, Сиријци). "Већ у вријеме Мамелука, а још више у доба Османског царства, владари су настојали извући корист од занимања различитих Цркава за ово светилиште, па су одређена права и власништва наплаћивали. Тако је долазило и до честих сукоба унутар саме базилике"⁵¹⁵. На крају је турски султан, у два наврата, признао тзв. "Status quo" (1757. и 1852. године). "Ријеч је о низу махом неписаних правила која владају унутар базилике Светог гроба, а одређују власништво и права појединих Цркава." У сваком случају, цео комплекс функционише без сукоба.

присуству православног патријарха. У часопису СПЦ Православље⁵¹⁶ је детаљно описан овај феномен⁵¹⁷:

Ово је само део хришћанских светиња у Јерусалиму и Израелу. Она су описана у бројној литератури кроз многе векове постојања. Ако се овоме додају места из Старог Завета, па потом светиње из времена после оних описаних у Новом Завету, онда није ни чудо што је Јерусалим своје име алегоријски узнео на Небо (Небески Јерусалим).

Италија

Италија је место ходочашћа римо-католичких верника вековима. Циљ је увек био - Рим. У њему је *Ватикан*, центар Католичке цркве и Бискупија римска. Пuteви којима су ходочасници пролазили у средњем веку, као што је Фрањевачки пут (Via Francigena) који је спајао Кентебери у Енглеској са Римом, или Via Romea, били су опремљени свим оним што је путницима на дугом путу било потребно: гостионице, одморишта итд. Иако, за ходочаснике постоје многе светиње у Италији, поменићемо Ватикан, као центар римо-католичког хришћанског живота.

Ватикански Град (лат. *Status Civitatis Vaticanae*, итал. *Stato della Città del Vaticano*) је најмања држава на свету, створена 1929. године⁵¹⁸. Реч је заправо о држави у држави, јер је Ватикан у Италији, у Риму, на тргу Светог Петра⁵¹⁹. Осим

⁵¹⁶Протонамесник Радмило, Маринко: *Појава Светог Огња у Јерусалиму*, "Православље" Часопис СПЦ, бр. 1010;

⁵¹⁷ "На Велику суботу, суботу пред Васкрс, плавкасто-беличасти пламен Св. Огња који на надуман начин силази у Цркву Св. Огња, након молитве православног Патријарха Јерусалимског, једно је од највећих чуда Православља. Како је појава Св. Огња уједно једно од највећих чуда у Светој Земљи, постоји строга процедура која претходи самом уласку патријарха у унутрашњост Цркве. Процедура је прописала власт државе Израел и мора се испоштовати до најмањег детаља. Заснована је на одредбама Закона који је османлијска влада донела 1852. године, којим је Порта утврдила права различитих хришћанских заједница у целокупном комплексу цркве Св. Гроба Господњег. Користим реч „комплекс“ како бих једном речју обухватио све цркве и „цркве“ које се налазе под истим кровом и које се заједнички зову црква Св. Гроба Господњег (Holi Sepulchre). Наиме, сама црква Гроба Господњег (капелица у којој се налази Христов Гроб) је црква у цркви, грађевинарским језиком речено „објекат“ у „објекту“, и налази се испод куполе читавога здања".

⁵¹⁸ Ватикан није стално био седиште папа. Једно време седиште је било у Латеранској палати и Квириналској палати, а од 1309. до 1377. папе су столовале у Авињону, у Француској;

⁵¹⁹ У I веку, на простору данашњег Ватикана, цар Калигула је изградио кружни објекат који је служио за коњске трке и велике забаве какве су у то време биле уобичајене. Објекат је довршио Нерон, по којем је и добио име Circo di Nerone, а у њему су се дешавала и најсвирепија убиства хришћана. Обелиск који је данас на Тргу Светог Петра је још из Нероновог доба, а изворно потиче из Хелиополиса у данашњем Египту. Према предању, управо је ту разапет Св. Петар, окренут главом на доле. Сахрањен је у близини, где је данас Базилика Св. Петра, која је изграђена 326. године. Име "Ватикан" долази од Латинског *Mons*

ове зграде и *Castel Gandolfo*, који представља летњу резиденцију папа, екстериторијални статус има још око 20 грађевина у Риму, од којих су најважније базилике Св. Јована Латеранског⁵²⁰, Св. Марије Велике⁵²¹ и Св. Павла.⁵²²

Папа је поглавар Ватикана као државе, бискуп Римске бискупије и врховни поглавар Католичке Цркве. Има законодавну, извршну и судску власт и једини је апсолутистички монарх у Европи. Папа је изборна функција и на њу папу бирају кардинали. Бира се на доживотну дужност. Уз Папу, Ватикан воде Државни секретаријат и Ватикански гувернат⁵²³. Ватикан има и војску, најмању и најстарију војску на свету - Швајцарску гарду. Основао ју је папа Јулије II 1506. године, а била је састављена од швајцарских плаћеника.⁵²⁴

Ватикан, поред верника, посећују и бројни туристи, пре свега због непроцењивог уметничког блага и споменика културе. Грађевина попут *Базилике Св. Петра*, или сликарство у *Сикстинској капели*, сматрају се једним од највећих светских достигнућа на пољу културне баштине. На њима су радили најпознатији уметници у историји: Ботичели, Бернини, Рафаело и Микеланђело. Колекција Ватиканске библиотеке и фондус Ватиканског музеја су од великог значаја за светску науку и културу. Од 1984. Ватикан се налази под заштитом UNESCO-а.⁵²⁵

Vaticanus, или Ватикански брежуљак. Но, Ватикан је, осим на Ватиканском брежуљку, изграђен и на Ватиканским пољима, гдје је главни део данашњег Ватикана. Установљен је Латеранским уговором, као наследник некада моћне и велике Папске државе. Ватикан је изборна монархија, на чијем челу је бискуп Рима - Папа. Папинска катедрала је *Базилика Св. Јована Латеранског*, која се налази се изван Ватиканских зидина. Ватикан изван својих граница поседује још неколико објеката који имају екстратериторијални статус. Најпознатија екстериторијална јединица изван Ватикана је *Castel Gandolfo*, папински летњиковица у југоисточном предграђу Рима, и то је једно од насеља која су позната под називом *Castelli Romani*.

⁵²⁰ *Basilica di San Giovanni in Laterano* - <http://www.sacred-destinations.com/italy/rome-san-giovanni-laterano>;

⁵²¹ *Basilica di Santa Maria Maggiore* http://www.vatican.va/various/sm_maggiore/index_en.html;

⁵²² *Basilica di San Paolo fuori le mura* <http://www.sacred-destinations.com/italy/rome-san-paolo-fuori-le-mura>;

⁵²³ Током историје, папински утицај је растао. Папе су створиле велику и моћну државу која је својевремено заузимала велики део Апенинског полуострва. Такво стање је било све до средине XIX века, када је то подручје преузело новонастало италијанско краљевство. Наиме, после уједињења Италије отворило се питање положаја папа. Стање је разрешено тек 1929. године, када је потписан Латерански уговор између Ватикана и Краљевине Италије. Уговор су потписали Бенито Мусолини и кардинал Пјетро Гаспари. Уговор је осигурао независност Ватикана и посебни статус Католичке Цркве у Италији. Године 1984. новим уговором Католичанство је признато као државна вера у Италији;

⁵²⁴ Гарда броји 110 гардиста, који су задужени за непосредну заштиту Светог Оца и чување његових резиденција, а служе и у протоколарне сврхе као почасна гарда. *Corpo della Gendarmeria dello Stato della Città* или *Vigilanza* представља ватиканску полицију. За одбрану од спољашњег непријатеља Ватикана, задужена је Италија;

⁵²⁵ <http://whc.unesco.org/en/list/286>;

Мексико

Друго место у свету, по броју посетилаца је Базилика Госпе од Гвадалупе (Bazilika de Santa Maria de Gvadelupe),⁵²⁶ која се налази на врху брда Тепиак, северно од Сиудад Мексика. Овај храм годишње посети око 20 милиона људи. Највише посетилаца има на празник Госпе од Гвадалупе 12. децембра⁵²⁷. Иначе, Госпа од Гвадалупе за мексичке хришћане представља заштитницу мексичког народа и његове борбе за независност и слободу.

Нова базилика подигнута је између 1974. и 1976. године⁵²⁸. Њена кружна структура одржава се на 350 стубова, који уједно спречавају да нова базилика почне да тоне као и стара, јер су обе направљене на порозном тлу. Иначе, у храм може истовремено да стане 10.000 верника, а у пространом атријуму још 40.000 људи. У приземљу постоји још 9 капела, у које може да стане по 200 верника. Базилика је део старог језгра Мексико Ситија, који је на UNESCO- листи Светске баштине од 1987. године.⁵²⁹

Португалија

У Португалији култ *Госпе од Фатиме* чини мало место Фатиму једним од најпосећенијих ходочасничких места у Европи. Постало је познато када је троје деце⁵³⁰ 1917. године, од 13. маја до 13. септембра, више пута видело жену светлију од сунца.. Света Столица је 1930. године, у време понтификата Папе Пија XI, одобрила веровање у приказане Богородице у Фатими, као достојно веровања.⁵³¹ Што се ходочашћа тиче, у деценији после указања Госпе, Фатиму је посетило око 2 милиона људи. Највише се окупљају сваког 13. дана у месецу од маја до октобра, а највеће гужве су управо 13. маја и 13. октобра. Од тада до

⁵²⁶ <http://www.virgendeguadalupe.org.mx/>;

⁵²⁷ Храм је направљен на месту где се Хуану Дијегу указала Пресвета Богородица;

⁵²⁸ На брду Тепиак у Сиудад Мексику заправо постоје две базилике: стара и нова. Стара базилика је позната под називом "храм Ekspiatorio Kristo Rej" и њена изградња је почела 1531. године, а била је завршена тек 1709 године. Како је саграђена на земљи изнад некадашњег језера, почела је да тоне. Из тог разлога је изграђена нова базилика, а ова стара је, после дуготрајне реконструкције и рестаурације, поново отворена за вернике;

⁵²⁹ <http://whc.unesco.org/en/list/412>;

⁵³⁰ Луција Сантоса, Јасинта и Франциско Марто;

⁵³¹ По веровању, Госпа је тада деци поверила три тајне, које се данас називају *Три Свете тајне из Фатиме*. Прва тајна је била визија пакла. Друга је било упутство како да се свет понаша да би спасао душу од пакла. Једна од девојчица, Лусија Сантоза, је касније у својим мемоарима писала о упозорењима која је Пресвета давала везано за страдање Русије. Трећа тајна још увек није објављена;

данас, саграђени су бројни хотели, хостели, болнице, јер Фатиму у Португалији посећује између 4 и 5 милиона ходочасника годишње.

Румунија

Румунија, у коју западни туристи хрле да би обишли замак грофа Дракуле, кога је овековечила америчка кинематографија на помало бизаран начин, све више постаје земља поклоничких путовања. Верници из готово свих православних земаља долазе да би се у неком од 265 манастира, колико их тренутно има у Румунији, поклонили бројним чудотворним иконама или моштима неког од светаца⁵³². Румунија је заиста земља у којој света места плене, не само лепотом, него пре свега узвишеном духовношћу румунског народа, што представља и откровење и пријатност за поклонике из других земаља.

Велики број верника одлази у Јаши, град у чијој се митрополијској цркви налазе мошти Свете мати Параскеве (Свете Петке). Но, и у самом Јашију, као и суседном округу Њамц, налазе се цркве и манастири, које спадају у највеће православне светиње.

Свакако, не треба заборавити ни Темишвар, будући да је то град у коме живи највише Срба у Румунији. У Темишвару постоје три српске цркве, од којих је најпознатија Саборна црква.

Русија

Русија, као највећа православна хришћанска земља, многим светињама и светитељима задивљује свет вековима. Из читавог тог богатства, за потребе овог рада, изабрана је само једна светиња која ће послужити као илустрација заиста немерљивог блага које Русија има. Реч је и Кијевско-Печерској Лаври, која, иако је данас изван административних граница Русије, припада Руској православној цркви.

Кијевско-Печерска лавра⁵³³, налази се, као што је речено, у Украјини. Први манастир је основан 1051. године. Основао га је монах Антоније. Од 1592. године до 1688. манастир је имао статус Ставропигиона Патријаршије у Цариграду, 1688. године добија статус Ставропигиона цара и Патријарха Москве, а 1786. године,

⁵³² Марковић, Славица: "Тамо где почива Света петка", Глас Јавности - <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/08/08/>;

⁵³³ http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14;

тада већ манастирски комплекс, добија статус Лавре⁵³⁴. Колике су размере, у физичком смислу, може се сагледати, ако се истраже храмови на територији Лавре⁵³⁵, али и други објекти⁵³⁶.

Колико је, пак, развијена поклоничка служба при самој Лаври, најбоље се може видети на званичном сајту Лавре.⁵³⁷ Осим што се заинтересовани могу обавестити о томе где могу путовати са манастирском поклоничком службом, могу да сазнају и каква су правила понашања приликом посете Лаври. Шта о томе пише? Ако се мало истражи, може се утврдити следеће:

У хотелу, мада је то тачан, али незграпан превод руске речи гостиница, послужује православно свештенство, монаси, али и ходочасници који за то добију благослов. Дакле, верници могу да помогну, ако то желе. У сваком конаку, рекли бисмо ми, постоје исписана правила понашања. На пример: "Поклоници се поклањају Лаврским светињама и присуствују богослужењима"⁵³⁸. Затим се обавештавају о редоследу боголужења:

⁵³⁴ О кијевско-печерској Лаври може се више сазнати на интернету, ако се потраже следеће категорије:

- Библиотека Киево-печерской Лавры,
- Издательство Киево-Печерской Лавры,
- История фотографии Киево-Печерской Лавры,
- Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра Справка на сайте МП,
- История Успенского собора Киево-Печерской лавры,
- Лавра в честь Успения Пресвятой Богородицы Киево-Печерская,
- Свято-Успенская Киево-Печерская лавра,
- Лавра со спутника. Можно увеличить,
- И. Никодимов. Страницы истории Лавры до, во время и после Великого Поста,
- Каталог Православной Архитектуры — Свято-Успенская Киево-Печерская лавра — статья и фотографии,
- Сайт Национального Киево-Печерского историко-культурного заповедника,
- Список Печерских угодников,
- Панорамы Киево-Печерской Лавры,
- Фото и заметки Киево-Печерской Лавры;

⁵³⁵ Надвратни храм (налази се изнад капије на улазу у Лавру. Посвећен је Животворној Тројици и спада у најстарије сачуване храмове, затим: Анозачатијевска црква, Велика Лаврска звонара, Црква Воздвижења Часног Крста, Сабор Вазнесења Пресвете Богородице; Црква преподобних Антонија и Теодосија; Тројичка надвратна црква (Света врата); Црква "Сви преподобни печерски оци"; Црква "Живоносних источника"; Црква Свих Светих; Црква и бивше болничке келије Никольског манастира; Црква Рођења Пресвете Богородице; Црква Спаса на Берестову; Црква Христовог Васкрсења;

⁵³⁶ На простору Лавре такође се налазе: Кула Ивана Кушћника; Братске келије; Некадашње келије саборних стараца; Бивши дом намесника Лавре; Некадашња економска просторија; Галерија Ближих Пећина; Галерија Даљих Пећина; Дебоскетовски зид; Западна економска капија; Здање покоја некадашњих Митрополита; Кијевска Духовна Семинарија и Академија; Кијевско обласно училиште културе; Зграда некадашње пекаре и продавница књига; Извор преподобног Антонија; Извор преподобног Теодосија; Просторија некадашње штампарије; Зидине утврђења; Сликарска кула; Митрополија; Онуфријевска кула; Споменик Нестору летописцу; Капела; Јужна капија;

⁵³⁷ http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=101

⁵³⁸ Исто: "Паломники поклоняются Лаврским святыням и посещают монастырские богослужения"

Полуноћница	6:00 часова;
Прва Литургија	6:40 часова;
Друга Литургија	9:00 часова;
Вечерње Богослужеље	6:30 часова;
Молебани	8:30 и 13:00 часова.

И одмах потом стоји врло озбиљно упозорење: "Није дозвољено: боравак у манастиру лицима који немају поклонички циљ, спољашни изглед који не доликује православном хришћанину и непоседовање личних исправа".⁵³⁹

Зграде за коначиште посетиоца су обележене бројевима⁵⁴⁰, а што се удобности које келије пружају тиче, овакве су прилике: келије су опремљене креветима са металним мрежама (постељина се мења по потреби). Келије имају сто, столице и зидне чивилуке. Затим постоје: фрижидер, посуда за кување воде (ектрични чајник је код дежурног лица и може се добити), пегла, даска за пеглање, чаше - и то је све. У згради постоје 1 или 2 туша и 1 или 2 купатила, зависи од зграде, уз напомену да је топла вода ограничена. У манастиру постоји трпезарија за поклонице, која је бесплатна, а услуге у кафетерији се плаћају. Цене за боравак у овим зградама су различите. У Згради 56 је 35 грн. (хривњи⁵⁴¹), а у 57 је 20 грн. по човеку на дан. У 2008. години за 1 евро добијало се између 10 и 11 хривњи. То значи да је преноћиште 3,5 односно 2 евра.

Резервација за групе ходочасника морају се унапред обавити. Прво се упутити молба за дозволу доласка поклоничке групе, која се у Лаври разматра⁵⁴². Та молба садржи: податке о вођи групе, број и пол поклоника и тачан датум боравка. Када се посета одобри, поклоничка група мора поново да потврди долазак, и то у року од недељу дана, па онда још једном, дан пре поласка. У супротном, места се уступају другој групи. Посета траје највише 3 дана и може се продужити само уз благослов. Време доласка и поласка је такође одређено. Мора се доћи до 14:00, а на дан одласка Лавра се мора напустити до 11:30 сати.

⁵³⁹ "Не поселяются: особы, пребывающие в монастыре не с целью паломничества; имеющие внешний вид, который не подобает православному христианину; не имеющие при себе удостоверения личности".

⁵⁴⁰ Хотели се налазе у зградама 56 и 57. Зграда 56 има:

- четворокреветних соба – 1;
- петокреветних – 8;
- деветокреветних – 2;
- седмокреветних – 1.

⁵⁴¹ Украјински новац (украјински: гривня);

⁵⁴² За појединачну посету, за једно место, резервација мора да се обави најмање 3 дана пре доласка;

Гости морају да се придржавају следећих правила:

• Повратак у хотел је до 23:00 сата; Кључеви од келије се остављају код дежурног монаха. У просторијама се одржава чистоћа и ред. Пре изласка, прозоре треба добро затворити. Према имовини се треба односити пажљиво. У случају штете, трошкови се надокнађују у пуном износу. Тишину треба поштовати.

Забрањено је:

• пушење и конзумирање алкохола на целом простору манастира; У циљу безбедности од пожара, забрањено је палити свеће, уљане лампе и тамјан; боравак у хотелу мушкарцима у шорцевима и обнаженог торзоа, а женама – боравак без мараме на глави и обнажених рамена; довођење у манастир других лица без благослова; остајање у конаку у току црквене службе без оправданог разлога; коришћење мобилних телефона и друге опреме са јаким звучним сигналом; коришћење без благослова: компјутера, телевизора, аудио и видео плејера, као и других додатних уређаја.

Затим је написана важна напомена: **прекршиоци правила понашања ће бити удаљени, без могућности поновног доласка у гостионицу Лавре.**⁵⁴³ За безбедност имовине и новца посетилаца у гостионици - Лавра није одговорна. Посебно вредни предмети могу бити остављени на чување код дежурног монаха. За разрешење искрслих питања посетиоци се могу обратити гостионичару, а ако он није присутан, онда дежурном монаху.

Поред просторија за поклонице, постоје још две зграде се келијама за ниже и више црквене достојнике.

Свештенички конак⁵⁴⁴ предвиђен је за православно свештенство, монахе и оне поклонице који за то имају посебан благослов манастира. Жене овде не могу да бораве. Келије су такође вишекреветне. Постоји само по једна петокреветна, шестокреветна и седмокреветна келија⁵⁴⁵. Оне су мало боље опремљене од оних

⁵⁴³ http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=101;

⁵⁴⁴ За ову групу гостију (свештенство, монаштво) одређена је Зграда број 64;

⁵⁴⁵ http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=101;

намењених поклоницима. Кревети су дрвени са ортопедским мадрацима, али се постељина такође мења по потреби. Постоји веома скромно покућство: орман, огледало, стона лампа, електрична грејалица, корпа за отпатке, нешто богатији кухињски прибор, јер има по који тањир, сат.⁵⁴⁶ За фрижидер и пеглу се оци могу обратити дежурном монаху. На спрату постоји једно купатило, а топле воде има у ограниченим количинама. Сва остала правила су иста као за поклонике. Цена је 35 грн, односно 3,5€.

*Архијерејска гостионица*⁵⁴⁷ у простору Даљих Пећина је намењена такође црквеним лицима. Нема једнокреветних келија, двокреветних – 13, трокреветних – 5, четворокреветних – 3. Све остало је исто, осим што постоји могућност да се користи библиотека са духовном литературом.

Поштујући потребе духовно пробуђеног народа, сама Лавра организује поклоничка путовања у друге светиње Руске православне Цркве. На сајту су заинтересовани верници обавештени о сваком путовању посебно⁵⁴⁸:

Француска

Неколико цркава и базилика у Лурду, у Француској, повезују се са веровањем да се Мајка Божја управо указала у овом малом месту. Преко 5 милиона ходочасника годишње посети Лурд,⁵⁴⁹ што ово место чини другим најпосећенијим местом у Европи, после Рима.

Лурд је иначе заиста мали град у подножју Пиринеја, познат од 1858. године по указивању Пресвете Богородице, а до тада је градић био познат само по утврђеном дворцу у центру града. Од тада, за 150 година колико се славило 2008. године, Лурд су највише посећивали болесници, уверени да се баш на том месту дешавају оздрављења. Те 2008. године, на миси, која је одржана на отвореном простору, присуствовало је 45.000 ходочасника. Лурд данас има око 15.000 становника, али је у стању да прими 5.000.000 ходочасника и туриста сваке године. Његових 270 хотела, чине Лурд местом са највећим бројем хотела у Француској, одмах из Париза.

⁵⁴⁶ http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=14&Itemid=101;

⁵⁴⁷ Гостионица се налази у Згради 53;

⁵⁴⁸ <http://www.lavra.kiev.ua/> Списак светиња у које Лавра организује путовања: Соловки, Оптинска пустиња, Москва и Подмосковље, Јекатеринбург, Дивејево, Валаам, Белгород - Задонск, Крим-Одеса, Одеса - Кулевча, Свјатогорск - Харков, Кипјаче - Житомир, Почајев, Гљинскаја пустиња - Њежин, Полтава - Золотоноша, Мгарски манастир, Полонки, Чернигов;

⁵⁴⁹ <http://www.catholicpilgrims.com/pilgrimagetolourdes.html>;

Када је реч о Француској и верским посетама, ваља споменути и катедралу Нотр Дам у Паризу. Нотр Дам је катедрала Католичке архиепископије у Паризу, јер ту столује, ту је *катедра*, надбискупа Париза. У архитектонском смислу, ова катедрала представља најлепши пример готике у свету.⁵⁵⁰ Скулптуре, витражи, лукови, спољни подупирачи који красе ову катедралу, управо су они елементи који чине разлику између готичке и раније романичке архитектуре у изградњи сакралних објеката.

Поред ова два света места за ходочаснике, Лурда и катедрале Нотр Дам у Паризу, у Француској велики број ходочасника посећује и базилику Свете Терезе у Лизоу, у Нормандији. Њу обиђе око 2 милиона посетиоца годишње. Пространа је и може да прими 4.000 верника истовремено.

Србија

Када је реч о најпосећенијим светињама Српске православне Цркве, онда се може претпоставити, јер прецизних писаних података нема, да су најпосећенији Храм Светог Саве и Богородична црква Ружица са капелом Свете Петке у Београд, као у и Манастир Острог у Црној Гори.⁵⁵¹

Мапа Србије са Епархијама на њеној територији⁵⁵²

⁵⁵⁰ Током Француске буржоаске револуције и касније, посебно 1790. године, катедрала је оштећена, али је у XIX. веку обновљена;

⁵⁵¹ Унковић, Слободан, предавање последипломцима на ФТХМ, Универзитет Сингидунум 2006. год. "Манастир Острог има посету од 600.000 посетилаца на годишњем нивоу";

⁵⁵² <http://www.manastiri.rs/>;

Претпоставка да су београдске светиње најпосећенија света места у Србији, произилази из тврдње Туристичке организације Србије да су најпосећеније дестинације код нас управо Београд, затим и Нови Сад (градови), Копаоник и Златибор (планине) и Врњачка бања и Сокобања (од бања).⁵⁵³ Званични статистички подаци говоре исто то. Сходно томе, вероватноћа да су београдске светиње посећеније од других светиња у Србији је велика. Других података и нема.

Republika Srbija	Turisti			Noćenja		
	Broj	Promena (%) 04/03	Učešće (%) 2004.	Broj	Promena (%) 04/03	Učešće (%) 2004.
Ukupno	1,971.683	-1	100,0	6,642.623	-1	100,0
Beograd	663.512	-6	33,7	1,209.520	0	18,2
Vrnjačka Banja	95.851	+2	4,9	446.856	+5	6,7
Kopaonik	85.356	-1	4,3	409.106	-1	6,1
Sokobanja	59.265	+3	3,0	378.200	+3	5,7
Zlatibor	83.191	+17	4,2	343.605	+4	5,2
Tara	45.801	+2	2,3	165.920	16	2,5
Niška Banja	26.058	+17	1,3	168.929	+11	2,5
Banja Koviljača	22.779	+17	1,2	159.331	+20	2,4
Divčibare	23.070	+7	1,2	137.159	+3	2,1
Novi Sad	64.933	-11	3,3	114.277	-11	1,7
Ostala mesta	801.867		40,6	3,109.720		46,8
Izvor: Republički zavod za statistiku						

Укупан туристички промет - рангирање туристичких места у Србији⁵⁵⁴

Података о верском туризму нема. Чак нема ни једног податка које објављују пословни субјекти у Србији, а да су ти подаци везани за верски туризам. Да би се феномен верског туризма истражио, мора бар неки од субјеката у туристичком пословању да пружи било какве податке за овај вид туризма. Какве податке о верском туризму пружају туристички субјекти?

• туроператори,	нема података
• путничке агенције,	нема података
• превозници путника,	нема података
• хотелијерство и угоститељство,	нема података
• произвођачи сувенира,	нема података
• невладине организације које се баве афирмацијом туристичке привреде,	нема података

⁵⁵³ <http://www.srbija.travel/o-srbiji/>;

⁵⁵⁴ Преузето са <http://www.ekapija.com/website/sr/page/8274>;

Заправо, када се истраже и раније поменути светски верски центри, нигде се не могу наћи било какви туристички показатељи. Евентуално се понегде може пронаћи податак о броју посетилаца на годишњем нивоу, али нигде ни један економски параметар. Наравно, поставља се питање: може ли се у Србији говорити о верском туризму као привредној делатности, а да у званичним статистичким подацима нема ни једног податка о томе? Зашто је то тако? Одговор на ово питање може се само претпоставити, а то је да ни једна жива религија, која има милионе поклоника, не доживљава примарно своју догму као извор профита. То је моменат кад истраживање може да укаже на то да верски туризам и поклоничка путовања нису исте категорије.

Како нема на основу чега говорити о верском туризму, јер нема туристичких показатеља, ваља потражити податке које нуди Српска православна црква у вези са поклоничким путовањима, управо да би се утврдило потоји ли дистинкција између верског туризма и поклоничких путовања верника. Да би се то утврдило, чини се најсврхисходније да се истражи ***организација поклоничких путовања***, јер управо манифестне карактеристике организације могу указати и на циљеве путовања. То јесте инверзивни поступак, али другог начина да се дође до циља путовања посетилаца у српске светиње напосто - нема. Нема, јер се цркве не могу тражити финансијски показатељи, јер је реч о црквеној аутономији у секуларној држави. У истраживање кадровске структуре не треба се ни упуштати, јер Црква и не образује друге кадрове, сем обучене за духовни живот народа. У истраживање просторног деловања ваља се упустити у два правца: један је истраживање простора на коме постоје црквене организације за поклоничка путовања, а други правац је у које светиње оне воде вернике. Од временског аспекта организације поклоничког путовања, може се истраживати фреквенција путовања и дужина остајања на путу. Када се на тај начин сагледају:

- финансијска,
- кадровска,
- просторна и
- временска димензија организације,

онда се може, истина инверзивно, сагледати, не само начин, него и циљеви путовања у светиње и на догађаје које организује Црква. Дакле:

У оквиру СПЦ постоје три агенције које се баве поклоничким путовањима. Једна је на нивоу СПЦ, то је Добročинство из Београда, а две своју делатност обављају у оквиру својих епархија, којима и припадају. Једна је Агенција *Светињама у походе* и припада православној Епархији бачкој, са седиштем у Новом Саду,⁵⁵⁵ а друга је Поклоничка агенција Епархије шумадијске,⁵⁵⁶ са седиштем у Крагујевцу. Какве показатеље ове агенције пружају?

Прво што се примети, то је да Епархија бачка своју делатност обавља по намесништвима, односно по мањим епархијским црквено-организационим јединицама⁵⁵⁷:

- Архијерејско намесништво новосадско друго,
- Архијерејско намесништво бачкопаланачко,
- Архијерејско намесништво сомборско,
- Архијерејско намесништво суботичко,
- Архијерејско намесништво бечејско.

Свако од намесништава има тачно одређене поласке из сваке своје парохије. Прецизно је одређена парохија, датум путовања и одредиште. Оваква организација постоји за свако Архијерејско намесништво у Епархији Бачкој, како је већ речено, и одсликава заиста изванредно осмишљену организацију на нивоу Епархије. Ево примера за 2010. годину:

Парохија, датум и одредиште
Апатин:
18. април - Витовница, Горњак, Заова
2. октобар - Раковица, Фрушкогорски манастири
Бачки Брестовац:
15. мај - Светиње Београда
Кљајићево:
4-6. септембар - Скадарско језеро
24-26. септембар - Острог, Тврдош, Морача
Сивац:
15. мај - Светиње Београда
Станишић:
8. јун - Раковица, Опленец
Сомбор:
17. април - Фрушкогорски манастири
24-25. април - Студеница, Жича, Градац
14-16. мај - Острог, Тврдош, Дужи, Милешева
29. мај - Ћелије, Лелић, Каона
26. јун - Лепавина
Јун - Почајеска Лавра, Минск, Кијево

Програм путовања Архијерејског намесништва сомборског Епархије бачке⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Нови Сад, Војвођанских бригада 17: <http://www.eparhija-backa.rs>;

⁵⁵⁶ Крагујевац, Александра Првог Карађорђевића 31 А, <http://www.eparhija-sumadijska.org.rs>;

⁵⁵⁷ <http://www.eparhija-backa.rs/novosti/poklonicka-putovanja-u-2010>;

⁵⁵⁸ ПДФ: <http://www.eparhija-backa.rs/sites/default/files/users/user6/novosti/2>;

На који начин поклоничка путовања организује друга црквена агенција, агенција Епархије Шумадијске? Она то пре свега чини на нивоу Епархије, дакле не на нивоу намесништава или парохија као Епархија бачка, мада поласци јесу одређени за Крагујевац и Јагодину, будући да су то већи градови у епархији.

И на крају, поново спомињемо агенцију СПЦ "Добročинство" која функционише на нивоу целокупне Српске православне Цркве, јер ево шта се занимљиво показује, када се истраже програми поклоничких путовања све три званичне црквене агенције?

Прво, да се сваког месеца, и то по најмање два пута организује путовање у манастир на Острогу. Када се упореде цене ових путовања могу се поставити одређена питања. У Шумадијској епархији цена за путовање на Острог је 2.900, 3 дана. аутобусом.⁵⁵⁹ Епархија бачка путовање у истом трајању, исто аутобусом, наплаћује 3.600 динара,⁵⁶⁰ али је и седиште агенције у Новом Саду много даље него агенцијско одредиште у Крагујевцу. Међутим, "Добročинство" наплаћује 7.600 динара⁵⁶¹, такође за три дана, такође аутобусом. "Добročинство", приликом обилска Острога, преноћиште организује у хотелу *Леотар* у Требињу, у двокреветним собама, а епархијске агенције организују коначиште верника у манастирском конаку. Већ сам избор хотела, у односу на манастирски конак, образлаже и цену аранжмана, али говори и о једној врсти комфора који више нагиње туризму него поклоништву.

Друго, како се у Шумадијској епархији не организује путовање парохијски, као у Епархији бачкој, то већ указује на могућност класично агенцијске делатности, као што је и иначе у туристичкој привреди. Међутим, цене аранжмана говоре управо о поклоничкој брзи Епархије шумадијске. Упоредимо цене аранжмана за посете Фрушкогорским манастирима. Узмимо за пример да су циљ обиласка манастири Крушедол, Гргетег, Ново Хопово и Сремски Карловци. У Шумадијској епархији, где је полазак из Крагујевца, то путовање кошта 1.300 динара.⁵⁶² "Добročинство" исто то путовање наплаћује 1.600 динара, али је полазак из Београда.⁵⁶³ Раздаљина између Београда и Крагујевца је 139 км.⁵⁶⁴ То

⁵⁵⁹ <http://www.eparhija-su-madijska.org.rs/download/Agencija/programputovanja2010.pdf>;

⁵⁶⁰ [http://www.eparhija-backa.rs/sites/default/files/users/user6/novosti/2](http://www.eparhija-backa.rs/sites/default/files/users/user6/novosti/2;);

⁵⁶¹ http://www.dobrocinstvo.spc.rs/index_files/Page1848.htm;

⁵⁶² <http://www.eparhija-sumadijska.org.rs/download/Agencija/programputovanja2010.pdf>;

⁵⁶³ http://www.dobrocinstvo.spc.rs/index_files/Page647.htm;

⁵⁶⁴ http://www.hotels.rs/yugoslavia/useful.cfm?theme=distance_between_cities&sub_th=0&lng=1

значи да поклоничко путовање из Крагујевца до Фрушке Горе, које је 278 км дуже, кошта око 22% мање од оног које је за толико километара краће. Кад се на то дода информација да у Бачкој епархији обилазак манастира Јазак, Мала Ремета, Врдник, и Хопово кошта 1.100 динара,⁵⁶⁵ који су такође на Фрушкој Гори, али се зна колико је Нови Сад близу Фрушке Горе, онда се природно отвара питање - како се то одређују цене поклоничких путовања у оквиру Српске православне цркве? На бази којих параметара се прави калкулација за било који овде поменути излет? Шта је то што цене истих излета чини тако парадоксално различитим? Цена ауто-дана? Исхрана? Обученост водича? Комфор преноћишта? Удобност аутобуса? Питање стручности водича је питање које је у цркви потпуно бесмислено, јер свако ко је рукоположен је најбољи водич кроз духовни живот верника. Ако црквени водич и не познаје довољно историју манастира, или историју уметности с којом се верник у манастиру среће, што је готово искључено, ту су монаси из посећеног манастира који могу да припомогну. Али за верника, те спољашње информације само обогаћују доживљај, не чине његову суштину. Дакле, зашто су цене толико различите?

Са становишта поклоничтва, компарација цена црквених агенција је веома занимљива и кад је реч о иностраним посетама православних светиња. Ако неки верник из Србије жели да се поклати моштима Свете мати Параскеве (Свете Петке) у Јашију (Румунија), он може у црквеним агенцијама да бира између аранжмана "Доброчинства" од 9 дана за 16.000 динара + 330€ (укупно око 500€),⁵⁶⁶ или да иде у Румунију на 5 дана са Агенцијом Епархије шумадијске за 150€. У оних 9 дана, и више од 500€, урачуната је и шетња по парку са делима славног румунског вајара Константина Бранкушија, али нигде се не спомиње Света Литургија, а за 150€ централни догађај је присуствовање Светој Литургији у Саборној цркви у Јашију, у којој су и мошти Свете мати Параскеве. Ту би добар познавалац туризма лако направио разлику између културног туризма и поклоничког путовања, али то онда доводи у питање суштину рада агенције "Доброчинство" као поклоничке агенције СПЦ. Јер, ако се у целом аранжману нигде не спомиње присуствовање Литургији, а то је централни догађај у животу православног верника, притом је све удобно, комфортно, ексклузивно колико је

⁵⁶⁵ <http://www.eparhija-backa.rs/sites/default/files/users/user6/novosti/2010/04/maj%2020010.pdf>;

⁵⁶⁶ http://www.dobrocinstvo.spc.rs/index_files/Page2121.htm;

могуће, и скупо, онда је реч о духовном културном туризму са - монополом и заклањањем иза СПЦ.

На овом месту је направљен искорак у односу на основну нит целог овог поглавља, које се првенствено односило на походе верника различитих конфесија, на разним меридијанима, с освртом на верска одредишта, на обим посетилаца, њихову учесталост итд, како би се истражила дистинкција између појмова *туризам* и *поклоништво*. Пошто су подаци у Србији доступнији, овде се урадила мала компаративна анализа. Али, то није било довољно за утврђивање поменутих дистинкција. Додатно се приступило отварању још неких питања. На пример, који су критеријуми за одабир светиња на које поменути црквене агенције воде поклонице? Тиме се читав корпус питања, везаних за посете светињама - увећава. Како?

Пођимо од једноставног питања: зашто црквене агенције више пута месечно воде у манастир на Острогу? Да ли је томе разлог велико интересовање верника, па се верницима удовољава? Зашто Црква не преусмерава то интересовање и на остале светиње? Зашто не објашњава да је Бог подједнако и у малом и у великом манастиру, да је свуда? Зашто се не зна, на пример, да је мали манастир Светог Романа код Крушевца (Епархија нишка) из пре-немањинског времена и да је у њој својевремено била душевна болница у којој се болесни народ смиривао, у чијим зидовима такође стоји неиспаљена граната као и на Острогу? Када би се само једном доживео феномен наглог смирења у том малом манастиру, да ли би то постало напосећеније свето место у Србији, будући да је депресија светска пошаст XXI века? Или је право смирење ипак - процес?

Другим речима, ако се од одласка под Острог очекује чудо, и ако се оно не деси, хоће ли се разочарани разочарати и у Бога? Хоће ли се неприпремљени људи одбити од Цркве, ако се на Острогу не догоди оно што су очекивали? Када црква води више пута месечно народ на Острог - шта она заправо чини? То су све велика питања на које Црква дужна да пружи одговор себи самој.

Шпанија

Нека не изненади помињање Шпаније на овом месту, јер су хришћанске светињање поређане по азбучном реду земаља у којима се налазе. Шпанију ћемо истражити да бисмо видели да ли једна туристичка сила, каква је Шпанија, земља са дугом римо-католичком историјом, са великим бројем светилишта које

посећује импозантан број верника, прави разлику између туризма и поклоништва, односно ходочашћа. Чини се, ипак, да Шпанија, као туристичка империја, данас има свест да је број верника који посећују шпанска света места, увећан великим бројем туриста. Другим речима, посетиоци Шпаније који долазе као туристи, посећују и шпанска света места.

Кроз историју то није било тако. **Сантијаго де Компостела**⁵⁶⁷ је, по светости коју му приписује римо-католички свет, на трећем месту, одмах иза Свете Земље и Рима. Иначе, реч је о главном граду покрајине Галиција. Смештен је на северозападу Шпаније, у провинцији Коруња. Градска Катедрала је била и остала ходочасничка дестинација. Налази се у старом делу града, на коме је већница, као и Hostal DOS Reis Católicos, који су основали краљевски пар Изабела Кастиљо Фердинанд од Арагона 1492. године управо због ходошаћа.⁵⁶⁸ На UNESCO листи Светске баштине је од 1985. године.

И на крају, ваља видети како сами посетиоци доживљавају сопствену посету светињама.

⁵⁶⁷ <http://www.caminodesantiago.me.uk/santiago-de-compostela/>;

⁵⁶⁸ Иначе Сантјаго де Компостела има Универзитет из XVI века, што говори о каквом је центру реч;

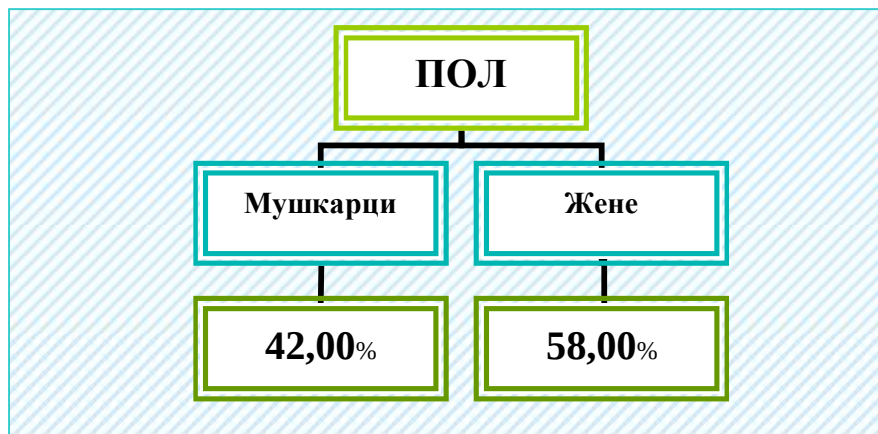
ЧЕТВРТА ГЛАВА

Већ је речено да је урађено истраживање путем анкете на узорку од 400 испитаника. Од тога је 10% урађено преко интернета, јер је на тај начин обухваћен и онај део православних Срба који живи у дијаспори. Остали испитаници су били посетиоци манастира Гргетег на Фрушкој Гори, манастира Велика Моштаница у Хрватској, затим посетиоци освећења Саборне цркве у Бања Луци и славе Светог кнеза Лазара у Београду. Истраживање је обављено од маја до јула 2009. године.

СТАВОВИ ПОСЕТИЛАЦА СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЕТИЊА О ВЕРИ И ВЕРСКИМ ПУТОВАЊИМА

1. ПОЛ ИСПИТАНИКА

Узорак испитаника посматран по "роду", како се то данас модерно, а погрешно каже, одражава слику која се може видети у храмовима, а то је да има више жена него мушкараца. Међу посетиоцима светиња СПЦ било је 16% више жена.

На основу ових показатеља, а и дужег посматрања, практично се може рећи да жене чувају православље. Свештеник Ж. Аничих⁵⁶⁹ тим поводом каже следеће: "Србија има проблем што нема више православних домаћина. Сад су ти жене: и жене, и мушкарци, и мајке и очеви, и раде на свом послу и кад дођу кући, држе кућу на леђима. И стижу и у цркву да се Богу моле. Док у Србији не буде побожних, јаким домаћина да управљају прво својом кућом - неће ни од државе ништа бити. Србији фале побожни домаћини".

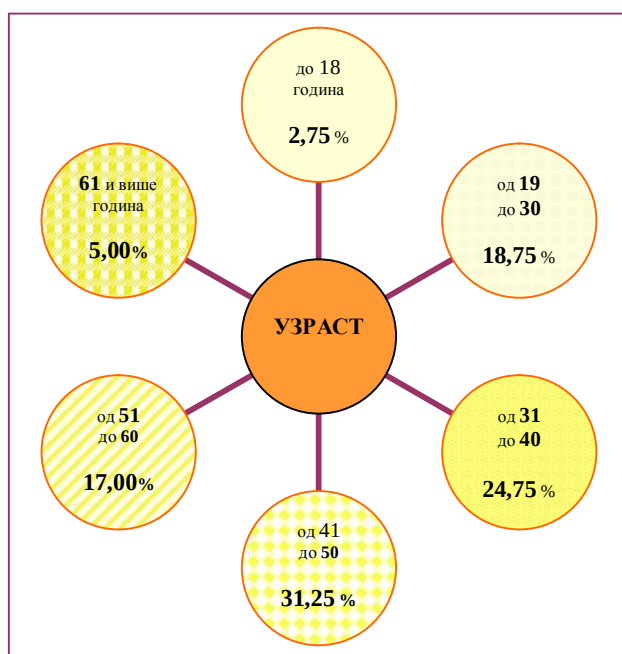
⁵⁶⁹ Из Црква Покрова Пресвете Богородице у Београду;

Иако ово може привидно да изгледа као мизогинијски став, бар би тако рекле "боркиње" за "родну" равнопоставност, овакав став се може разумети тек када се спозна поимање жене у цркви. Тек тада се у овом свештеничком исказу може видети колико има хришћанске љубави за жену и колико жаљења што су мушкарци посустали у обраћању Богу.

О улази мушкарца у браку Свети Јован Златоуст каже: "Муж мора мислити о томе да делима и речима усади побожност у дом; нека жена надзире кућу, али осим те обавезе мора имати и насушну бригу о томе да се читава породица стара за Царство Небеско"⁵⁷⁰.

2. УЗРАСТ ИСПИТАНИКА

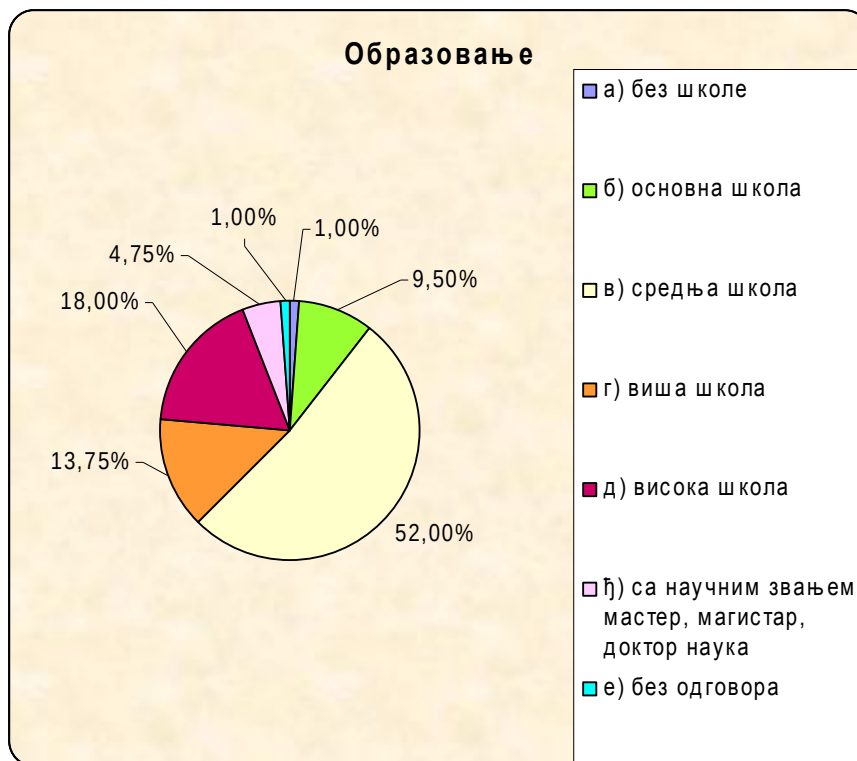
Највише анкетираних посетилаца је било у пуном животном добу, што је сасвим разумљиво из много разлога (биолошких, психолошких, материјалних итд.). Ипак, са становишта вере чини се да би корисније за људске душе било да је више деце и да је више старца. Деца би у светињама рано, или на време, долазила у контакт са својом правом боголиком природом, а старци би узрастали у сопственој мудрости, богатали духовно искуство, а понајвише би било корисно због припреме за одлазак са овога света. Но, чињеница да долазе посетиоци у пуној животној снази говори да је могуће очекивати да ће и даље постојати генерацијска трансмисија вере.

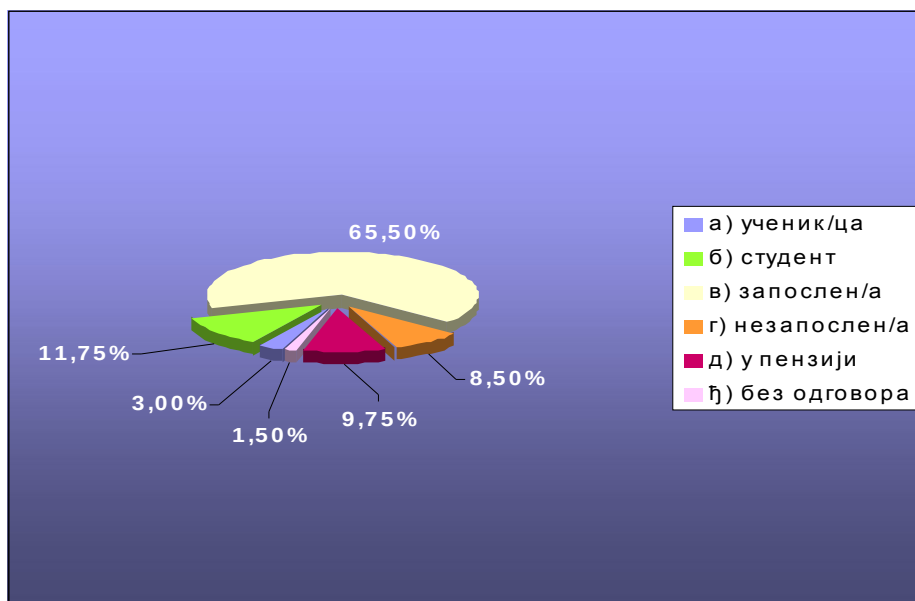
⁵⁷⁰ [http://borbazaveru.info/content/view/1521/9/;](http://borbazaveru.info/content/view/1521/9/)

3. ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА

Образовна структура посетилаца упућује на то да су посетиоци у највећој мери, више од половине, са средњошколским образовањем (52%), али је интересантна чињеница да је висок проценат посетилаца са вишом, високом стручном спремом и научним звањима. Укупно, њихово учешће у посети је 37,50%. Шта овај податак може да значи? Претпоставке могу бити различите. *Прва* је да је реч о урбаном становништву, јер је мала вероватноћа да високообразовано становништво живи на селу. *Друга* претпоставка је да је степен заинтересованости за духовност у корелацији са образовањем, у смислу речи да веће образовање значи већу духовност. Међутим, то не мора бити тачно, зато што има великих духовника са малим световним образовањем. *Трећа* претпоставка би могла бити да је платежна способност градског становништва већа од сеоске. *Четврта* претпоставка је да сеоско становништво у већој мери живи у складу са хришћанством, него што трага за њим, а да се становници урбаних центара буде после дуге хибернације и да је отуда повећано интересовање образованих људи. Ово је једно од питања које би се могло даље истраживати, ако би од тога било неке користи.

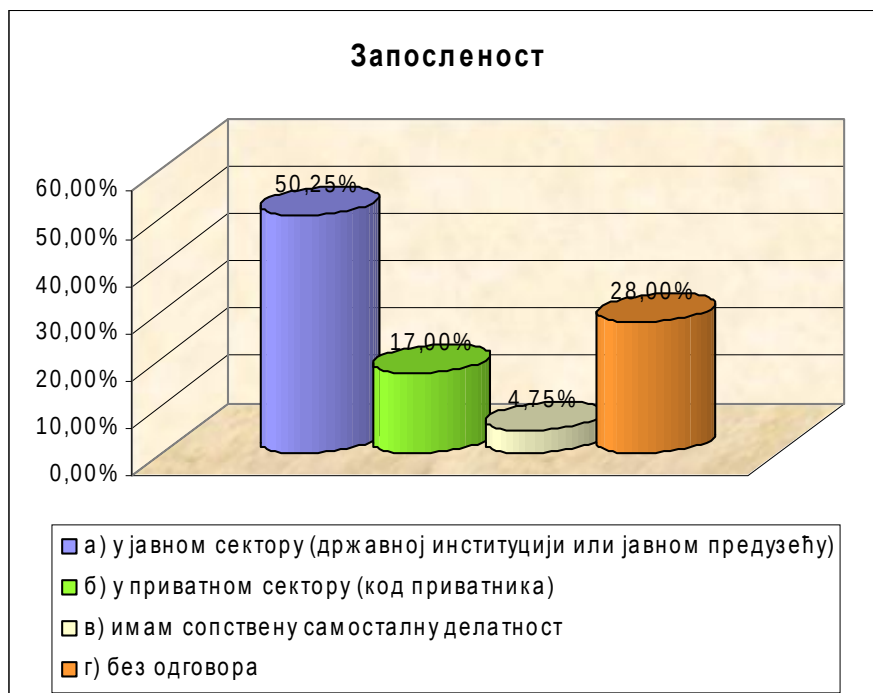
4. ЗАНИМАЊЕ

Већина посетилаца је или запослена, или је у пензији (укупно 75,25%). Дакле толико је било посетилаца са сталним примањима, али ни број посетилаца без примања није мали. Студенти, ученици и незапослени представљају 23,25% посетилаца. Ако се претпостави да ученике и студенте издржавају родитељи, остаје чињеница да 8,5% посетилаца који су се изјаснили као незапослени, дакле без личних прихода - посећује манастире. То говори да се изнад економске теорије верског туризма може поставити велики знак питања са ускличником, што као интерпункцијски знак представља чуђење откуда уопште идеја да се православље може стављати у економске парадигме. Истина, 8,5% незапослених посетилаца не обара ову теорију, али тера на размишљање, не само да ли је верски туризам исплатива економска категорија, него и где незапослени људи, несрећници у транзицији, траже и утеху, и наду, и помоћ.

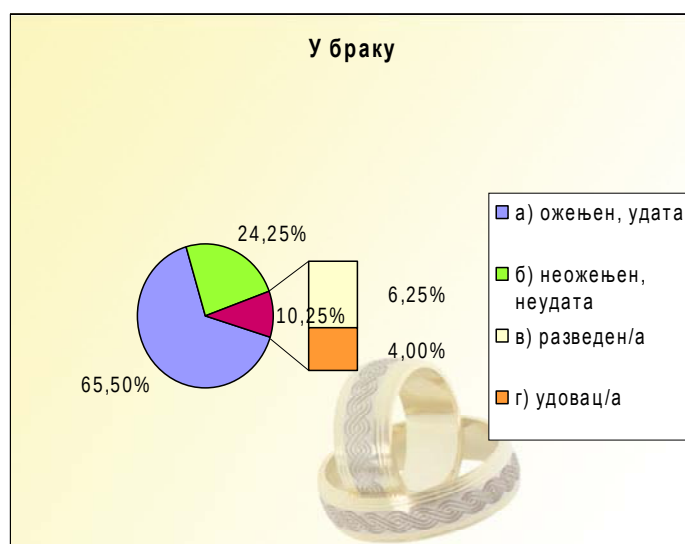
5. ЗАПОСЛЕНОСТ ИСПИТАНИКА

Кад је реч о **послодавцу посетилаца**, односно о томе где су запослени, већ на први поглед изненађују два добијена резултата у одговорима на питање "Где сте запослени?". Први је да више од половине (50,25%) од укупног броја посетилаца ради у јавном сектору. А други је да чак 28%, дакле скоро трећина испитаника, није дала одговор на ово питање, због тога што је реч о ученицима, студентима, пензионерима и незапосленима. Бар се у први мах тако чинило.

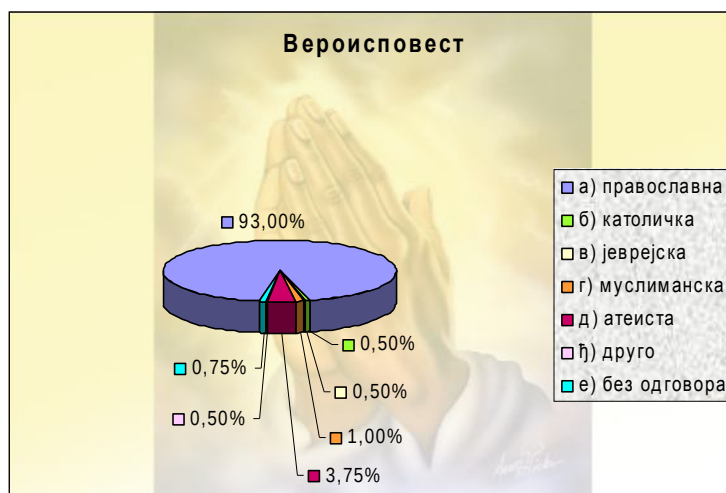
6. БРАЧНИ СТАТУС ПОСЕТИЛАЦА

Ова категорија је, између осталог, битна и због тога да би се знало колико је супружника православне вере, који су у браку, уједно и венчано по православном обреду, јер је то снажна карактеристика вере. Дакле 65,50% посетилаца је у грађанском браку, а око 10,25% је било у браку (разведени и удовци), што значи да је 75,75% посетилаца било или прошло кроз брачну заједницу. Али, да би се знало колико је супружника венчано у цркви, мора се истражити колико међу посетиоцима уопште има верника.

7. ВЕРОИСПОВЕСТ

Да би се сазнало **какав је однос посетилаца према вери** уопште, постављено је адекватно питање. Одговор је следећи: скоро сви посетиоци су се изјаснили као православни хришћани (93%).

Када се то упореди са бројем крштених у СПЦ, што ће се видети на следећем графикону, примећује се да је мање крштених него православца. Тај парадокс се јавља због осећања појединаца, који нису формално крштени, да ипак припадају православној вери. Из разговора се могло сазнати да су неки од њих одрасли у официрским породицама у Титовој Југославији, у време када је религија проглашена опијумом за народ. Но, верска осећања деце бивших окорелих комуниста могу се само наслутити или накнадно истражити, јер данас очигледно трагају за Богом, чим се декларишу као хришћани, а нису крштени. И чим су у манастиру.

Међутим, овај графикон много је важнији због једне друге чињенице. Он отвара озбиљно питање: о каквом верском туризму може бити речи, ако православне светиње походе углавном православни верници. Из ове анкете видимо да их је 93%. Да бар има већи број било које друге конфесије, или да је већи број атеиста, или страних туриста, или бар страних туриста из православних земаља, можда би се могло размишљати о постојећем верском туризму. Овако, нема ни говора. Осим, ако се не промишља да овакву структуру посетилаца, због потреба туризма - треба мењати, па да долази већи број туриста. Али, ко промишља о томе? Када би се повећао број туриста у укупном збиру могло би да буде више туриста него верника. О томе се и у туризму више говори, него што се

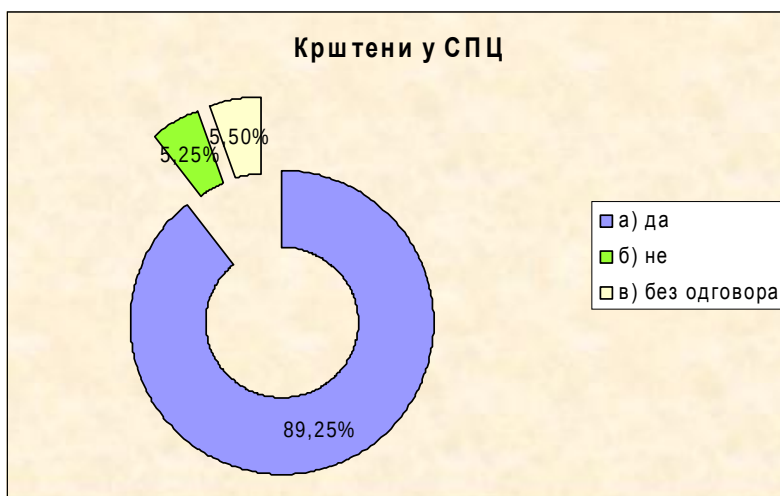
промишља. Али, и то да у манастирима може да буде више туриста, ваља имати на уму, јер се у Грчкој већ догодило да су монаси на Метеорима устукнули пред туристима. Истина, ваља прво видети каква је мотивација за долазак ових посетилаца који су данас дошли. Да ли већ долазе као туристи или као верници, то ће се касније сазнати из једног од графикана.

8-а. КРШТЕЊЕ У СРПСКОЈ ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ

Следеће питање је гласило **"Уколико сте православни хришћанин, да ли сте крштени у спц?"**. Иако питање на први поглед изгледа парадоксално, јер се уопште не може бити хришћанин без крштења, чак 4,57% оних који се осећају као православци - нису крштени⁵⁷¹.

вера - крштени	а) да	б) не	в) без одговора
а) православна	94,89	4,57	0,54

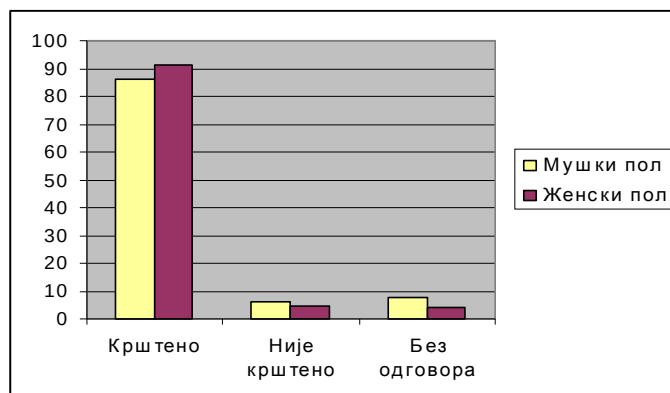
Међутим, врло је висок постотак (89,25%) посетилаца који је крштено у Српској православној цркви. Од преосталих 10,75% испитаника, 2% припада другим вероисповестима (римо-католичкој конфесији, или јудаизму, или исламу), као атеисти изјаснило се 3,75% посетилаца.

Посматрано према полу, више је крштених испитаника женског пола, него мушког.

⁵⁷¹ Овај податак се односи на оне који се су заокружили одговор да су православци, али нису крштени;

Пол - крштени	а) да	б) не	в) Б.О.
а) М	86,31	5,95	7,74
б) Ж	91,38	4,74	3,88

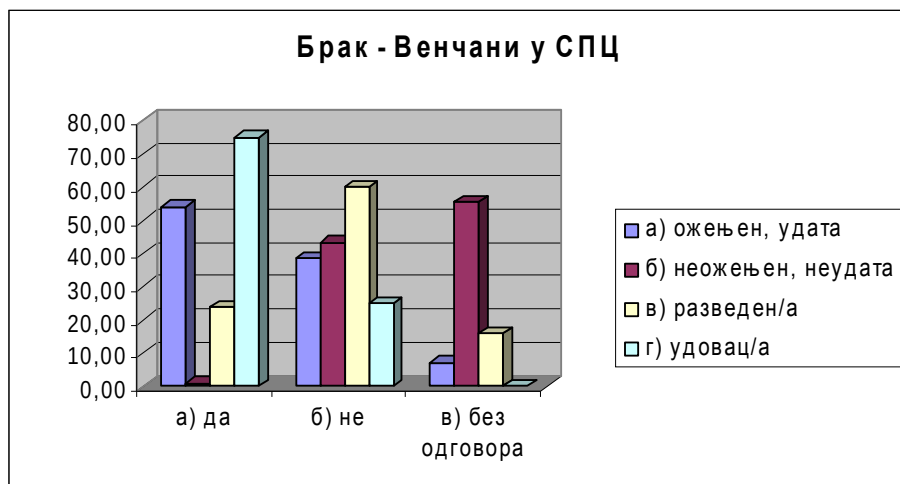

8-6. СВЕТА ТАЈНА ВЕНЧАЊА

Наредно питање је било везано за свету тајну венчања. Зашто је било важно поставити питање једног црквеног обреда, у овом случају *венчања*? Зато што је сваки обред видљива радња неке Свете Тајне. Битна је та тајинска суштина. За православне хришћане, за хришћане уопште, брачна заједница је само она која је отпочела управо обредом Свете Тајне венчања у цркви, у којој се супружници једно другом пред Богом заклињу на вечну верност. Наравно, заклињу се и на љубав, хришћанску љубав, која се касније деценијама гради. Какви су добијени резултати?

Од свих посетилаца који су у браку, 54,20% је венчано у цркви, 38,55% није, а 7,25% испитаника није дало одговор, јер су или друге вероисповести или су атеисти.

брак - венчани	а) да	б) не	в) без одговора
а) ожењен, удата	54,20	38,55	7,25
б) неожењен, неудата	1,03	43,30	55,67
в) разведен/а	24,00	60,00	16,00
г) удовац/а	75,00	25,00	0,00

Занимљив је податак да међу разведенима има чак 24% оних који су били венчани у цркви, а - разведено је! 60% испитаника које је разведено није ни било венчано у Цркви. Да ли би било развода да се знало шта је Света Тајна брака?

Међу удовцима чак 75% је било у црквено венчаној брачној заједници.

Овде се појављује око 1% посетилаца који кажу да нису у браку, али да су венчани у цркви. И то је могуће, уколико није грешка, под условом да неко није склопио грађански брак, али је венчан у цркви.

Из исте табеле се може видети, када је реч о крштеним православцима који су у браку, скоро 40% (тачније 38%) супружника је само регистровано у општини, на исти начин као што се региструју и аутомобили. За оне који су крштени у православној цркви - венчање у цркви је обавеза, уколико се не жели живети у граху. То значи да веза која није крунисана заклетвом на вечиту љубав и верност супружнику у обреду црквеног венчања, у храму, пред Богом, у православљу се сматра блудном, нелегалном, незаконитом везом. Сходно томе, деца која су рођена у грађанском браку, црквено посматрано су - ванбрачна. Срећом, у последње време све чешће, они парови који се нису венчали пред олтаром у време комунизма, чине то накнадно⁵⁷². Али, због суштине брака као Свете Тајне, треба инсистирати на упознавању младих људи са Брачним правилима СПЦ.

Кад се још дубље зарони у брачна стања крштених православаца који су венчани у цркви, јер некрштени без обзира што се осећају као хришћани не могу

⁵⁷² Интересантно је да су венчања старијих парова по правилу радоснија, срдачнија, опуштенија од венчања младих, у којима је основно осећање - узбуђеност, свечаност, неприсутност, неучествовање у обреду с пуном свешћу о томе шта се дешава;

бити венчани у цркви, може се видети колико је посетилаца још увек у браку, а колико је удоваца или удовица. Није се уопште очекивало да ће се појавити неко ко је венчан у цркви, а да је разведен, јер је поништење црквених бракова могуће, али ретко. А, појавило се и то.

Шта нам овај графикон говори? Говори да је од укупно црквено венчаних, 88,75% и даље у браку, да је разведено 3,75% посетилаца, а да су 7,50% удовци или удовице. Овде се отвара ново питање: **како је 3,75% оних који су венчани у цркви - разведено?** Да ли је њима поништен црквени брак одлуком Црквеног суда, или су се развели пред грађанским судом, заборавивши на заклетву пред Богом?

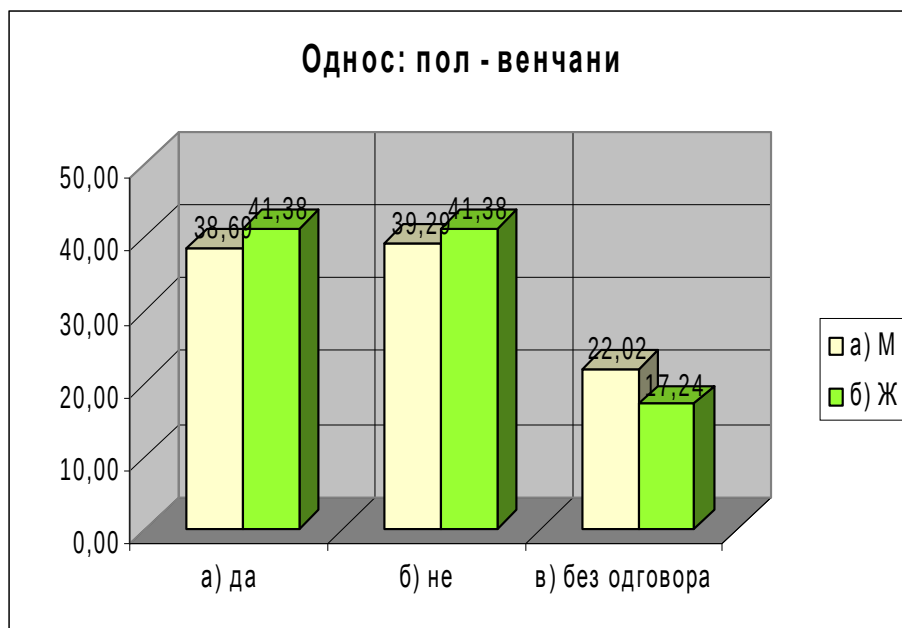
Ово указује на потребу да Црква озбиљније приступи не само обреду венчања, него браку као светој заједници. Можда је у раним посткомунистичким временима било размишљања да је боље да се млади венчавају него да живе у блуду, или да је довољно да немају хулу на Бога, па да то не буде посматрано као помодарство. Јер боље да се венчају, него да правилима који су им страна, буду отерани од цркве. Међутим, дошло је време да се мора рећи шта брак, у православном смислу речи, значи. За правилно православно схватање брака нису више довољне књиге, није довољан само један-два разговора са свештеником у време заказивања венчања. Упознавање са Светом тајном брака мора да буде вишемесечно, без обзира колико је православно искуство будућих супружника, јер већина младих људи заиста не зна ништа о православној поимању брака. У противном, која је сврха венчања у цркви? Увек постоји могућност да млади,

неприпремљени људи одустану од обреда венчања зато што би их уплашила озбиљност брачне заједнице у хришћанском смислу. Тачно је да би се смањио и број црквених такси за венчање. Но, не сме да се допусти да због таксе за венчање супружници не знају, на пример, да не смеју брачно да опште током дојења детета и у току поста, или да су прељуба и насиље довољан разлог да се поништи црквени брак, ако то неко од супружника предложи. А колико је тек тога што брак уопште - подразумева?! Једноставно, млади људи треба да се упознају са Брачним правилима СПЦ. С обзиром на то да се велики број бракова данас разводи, такво упознавање је неопходно, а да ли ће неко да се влада по Брачним правилима, то је зависи од његове слободне воље. Но, све треба учинити да се народ упозна са својом сопственом вером, а не да лутају по беспућу погрешних избора и поступака.

Овде се отвара још једно веома важно питање: ако монаси све то знају, а знају, иако се одричу Свете тајне брака, да ли они треба евентуалним туристичким групама да говоре о овоме? Не, али могу то да учине ако желе да служе роду. Али - не морају. То је обавеза свештеника, и то под условом да верник хоће да пита и чује одговор свештеника. У православљу не треба да има свештеничког насиља, али ни лењости и незаинтересованости верника. Монаси могу само да моле своје госте да оду у свој парохијски храм и да се после одласка групе посетилаца помоле Богу за њих, што они и раде. Заиста, ако туристи, од којих је већина крштена у СПЦ, не иду редовно на богослужења, како ће да знају какву су обавезу пред Богом преузели - венчавајући се? И том смислу, која је корист од таквог верског туризма? Човек дође у светињу, а ништа себи не угоди. Какав је онда уопште смисао тог боравка? То је неузета благодат. А народ и не зна шта све може да зна о својој вери, јер је деценијама живео у атеизму, притом га уништва глобална експлоатација, сатире га и интелектуално, и емотивно, и физички, и духовно.

Упознајмо се са још неким резултатима добијених на питање о браку и венчању.

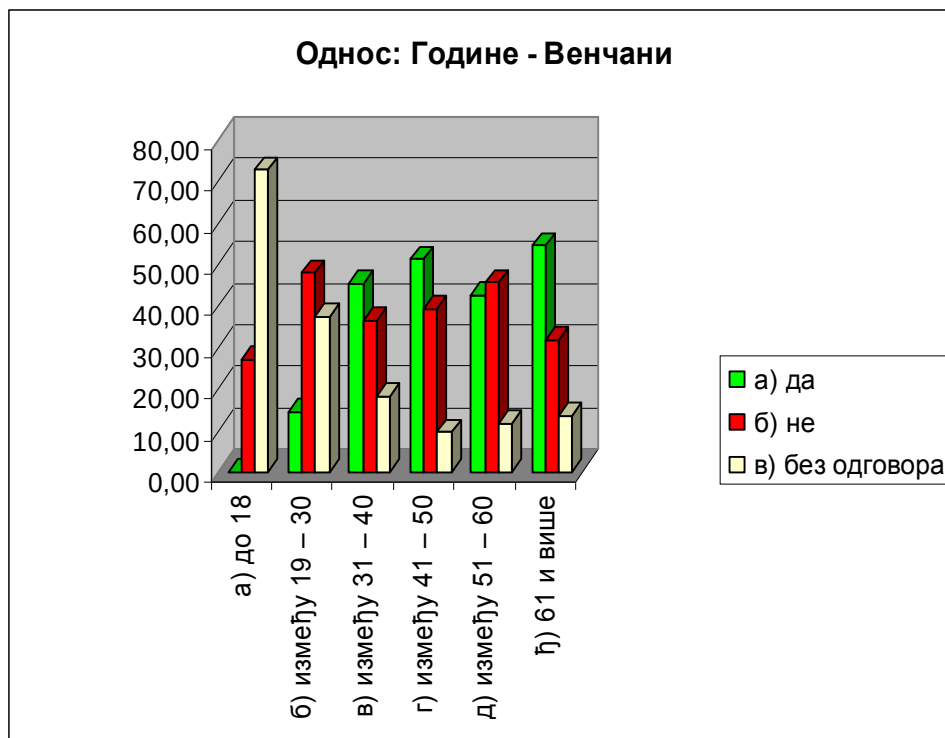
Пол - венчани	а) да	б) не	в) Б.О.
а) М	38,69	39,29	22,02
б) Ж	41,38	41,38	17,24

Када се према полу истражи проценат венчаних у цркви, од свих испитаника крштених православца, опет је више жена које су венчане у цркви, него што је мушкараца, али је међу женама потпуно исти број оних које јесу у црквеном браку и оне које то нису (41,38%).

Посматрајући **однос венчање - узраст**, резултати су следећи:

године - венчани	а) да	б) не	в) Б.О.
а) до 18	0,00	27,27	72,73
б) између 19 – 30	14,67	48,00	37,33
в) између 31 – 40	45,45	36,36	18,18
г) између 41 – 50	51,20	39,20	9,60
д) између 51 – 60	42,65	45,59	11,76
ђ) 61 и више	54,55	31,82	13,64

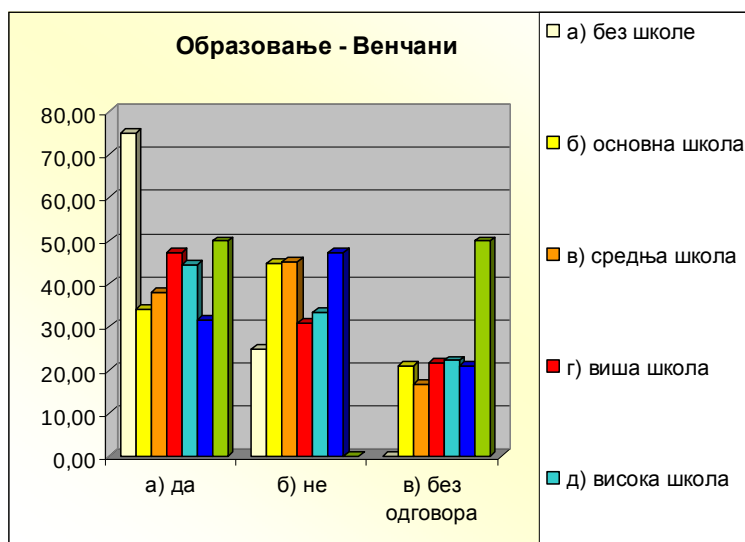

Овде је занимљиво приметити да је највећи број венчаних у цркви међу онима који су старији од 60 година, односно међу онима који су рођени пре 1950. године (54,55%). Шта нам то говори? То значи да су за брак стасали, апроксимативно, између 1960. и 1980. године, дакле у време владајућег атеизма. Највише, пак, невенчаних у цркви, а да су у браку, има у узрасту од 19 до 30 година. То су они који су рођени између 1980. и 1990. године, у време када је у Србији дошло до приближавања цркве и државе. Таквих има чак 48%. Откуда тај парадокс?

Заправо, само на први поглед се чини да је то парадокс. Оне, који су се венчавали после Другог светског рата, половином XX века, у време када то није било за очекивање, полази од хришћанског васпитавања младенаца у породици. Њихови родитељи, који су рођени у првој половини XX века, били су крштени, имали су веронауку, а и сами су одрастали у хришћанској вери, ма како се она разлагала од XIX века на овамо, па су тако и васпитавали своју децу. Ове, пак младе, до 30 година, који су у браку, ко је васпитавао у хришћанском духу? Очигледно оне генерације које јесу потекле из хришћанских породица, али су успут, под притиском државно наметаног атеизма, заборавили на суштину живота у Христу. А исто тако и оне генерације које никад нису ни биле хришћанске, поникле у атеистичким временима. Та хришћанска нит која се тањи, прекида,

губи, а коју ми, у овом случају, читујемо кроз узраст венчаних у цркви, дакле, релативно оскудном показатељу, ипак говори о разградњи духовног бића српског народа са протеком времена. Последица тога је и разградња породице, као мале цркве. А то значи онда и појединца. А то значи онда и друштва. То је уједно и знак да Црква не посвећује довољно пажње суштини брака као стожеру породице и друштва.

Какав је однос образовања и венчања?

образовање - венчање	а) да	б) не	в) Б.О.
а) без школе	75,00	25,00	0,00
б) основна школа	34,21	44,74	21,05
в) средња школа	37,98	45,19	16,83
г) виша школа	47,27	30,91	21,82
д) висока школа	44,44	33,33	22,22
ђ) са науч. звањем	31,58	47,37	21,05
е) Б.О.	50,00	0,00	50,00

Када је реч о степену образовања и венчањима у Цркви, највећи број венчаних је међу испитаницима који су без формалног образовања, чак 75%. И то је некако у складу са *блаженствима*⁵⁷³. Највише оних који су у браку, а нису венчани, су они са научним звањима, скоро половина (47,37%). Заправо, када се венчање посматра без те две категорије (најнижи и највиши степен образовања), проценат црквених венчања расте што је већи степен образовања.

⁵⁷³ "Блажени нишчи (сиромашни) духом (смирени), јер њихово је Царство небеско";

Када је реч о односу запослења и венчања, однос је следећи:

запослење - венчање	а) да	б) не	в) Б.О.
а) ученик/ца	0,00	25,00	75,00
б) студент	14,89	65,96	19,15
в) запослен/а	47,71	35,50	16,79
г) незапосл.	14,71	61,76	23,53
д) у пензији	53,85	33,33	12,82
ђ) Б.О.	50,00	16,67	33,33

Највећи број венчаних у цркви је међу пензионерима (53,85%) и међу запосленима (47,71%), а највећи број невенчаних у цркви је међу студентима (65,96%) и незапосленима (61,76%). И док један од показатеља (студенти и пензионери) може да говори и о генерацијским променама у односу на веру, па су старији у приснијем контакту са Богом, или су у најмању руку само традиционалисти, дотле овај други показатељ (запослени и незапослени) очигледно указује на материјалну, и на социјално-психолошку детерминату опредељења за црквени чин. То је веома битан показатељ и њега додатно и посебно ваља истражити, зато што би било корисно сазнати да ли неко ко нема запослење, хришћанин је, а не ужива у Светим Тајнама, има муку зато што не приступа Светим Тајнама, или не приступа Светим Тајнама јер нема - новца, па опет има муку. Дакле, шта је узрок, а шта последица неприступања Светим Тајнама, стално треба истраживати, како би се сам живот поправљао.

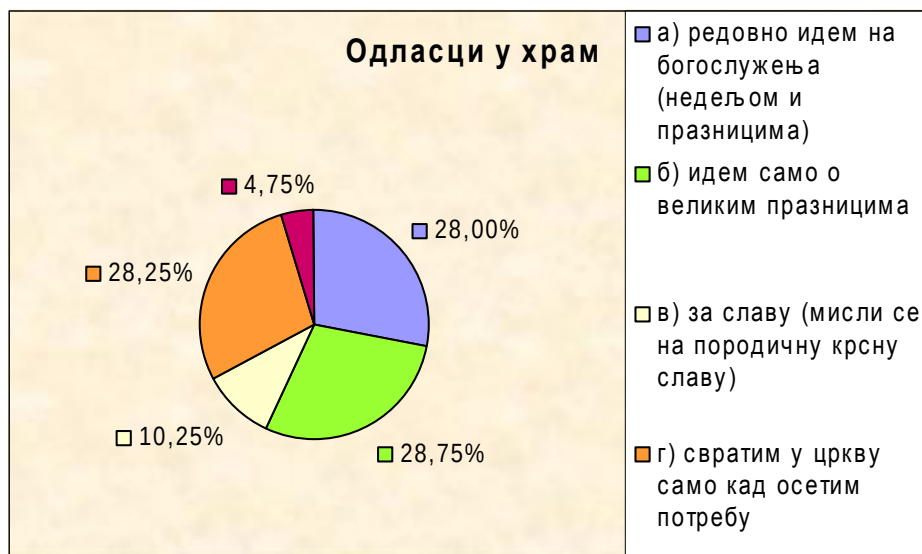
Да материјална сигурност има корелацију са црквеним венчањима, може се видети из следеће табеле:

послодавац- венчање	а) да	б) не	в) Б.О.
а) у јавном сектору	45,77	39,30	14,93
б) у прив.сектору	38,24	33,82	27,94
в) сопс. делатност	63,16	21,05	15,79
г) Б.О.	27,68	50,00	22,32

Највише венчаних у цркви, када је реч о односу унутар једне категорије, има међу испитаницима који имају свој приватни посао (63,16%), затим оних који имају материјалну сигурност запослења у државним службама или јавним предузећима (45,77%), а најмање је оних који раде код другог приватника а да су венчани у цркви (38,24%).

9. УЧЕСТАЛОСТ ОДЛАСКА У ХРАМОВЕ

За православне вернике је важно да знају да не постоји вера ван црквености, јер је Господ устројио Цркву као живу заједницу у којој су верници тело, а глава сам Господ. Заједничке молитве на Литургијама су тренуци и догађаји када се верници пуне силом Светог Духа, без кога нема живота, ни животне снаге. Живот у заједници истовремено значи и сузбијање сопственог ширења на рачун других личности, а кад не може да се шири, човек онда расте у вис, стреми ка Богу. На крају крајева, обичан човек је друштвено биће. Кажемо "обичан човек", јер и монаси-пустињаци су обични људи, али не живе обично, као већина човечанства. Одлазак на Свете Литургије је хришћанска обавеза. Православци су изгубили ту навику највише у време социјализма. И славски колач су резали у свитање да их доушници тајних служби не би денунцирали. Појање на службама су видели углавном у америчким вестернима, јер савремених филмова који приказују призоре из цркава више нема, као што је то било половином XX века. Данас се екранизовано хришћанско понашање може видети само у латино-америчким ТВ серијама, али ни у њима нема самог присуства у храмовима. Деценијама систематски атеизовани и денационализовани православни народ у Србији је помишљао да је појање у цркви обичај римо-католичких верника, које је обележје или белаца са краја XIX века, или црнаца са њиховом духовном музиком XX века. Често се догађа да православно крштени верници Свету Литургију називају - мисом. Како су одговорили на питање о учесталости одласка у храмове?

Када се саберу сви одговори, може се видети да скоро сви посетиоци одлазе у храмове (95,25%). Само 4,75% није дало одговор (катеорија "без одговора"). Шта то значи? То значи да је Човек ипак - *homoreligiosus*. Он одлази у храм без обзира како се декларише. Одлази кад осети потребу. Потребу за Богом различити људи очигледно различито осећају: неко иде на богослужења редовно (таквих је 28%), неко о великим празницима (28,75%), што говори о поимању сопствене вере у смислу традиционалне културе. Неко одлази у храм само за своју крсну славу. Таквих има 10,25%. Овај последњи податак потребно је дубље анализирати, јер ако је неком већи празник крсна слава од Васкрса, то значи да тај човек не прославља ни светитеља који му је заступник пред Богом, ни самог Бога. Велико је питање шта он у ствари ради: наслеђује и негује породичну традицију, има обавезу према гостима, негује свој друштвени статус без икаквог односа према вери?

Даљи показатељи су да у храм сврати *само кад осети потребу* 28,25% посетилаца. То није занемарљив проценат и требало би свештенству да буде знак за узбуну. То значи да мало мање од трећине верника, кад дође у храм, ни са ким не поприча, јер сврати у било које доба кад осети потребу. Можда и не зна да постоје обреди Светих Тајни, које му могу помоћи у побољшању квалитета живота, затим, можда не зна за молитве, на пример, за молитве на проскомидији. Истина, свештеник не може да зна кад ће такав верник да наиђе, нити може да седи по цео дан у храму и да гледа ко је сам дошао, па да му приђе и понуди се. То од свештеника нико и не очекује. Али, кад свештеник оде у нечију кућу да свети водицу, а то се у Србији ради два пута годишње, он већ зна да ли му ти парохијани долазе на богослужење. Тачно је да наша црква није насилна, није прозелитичка, али није ни претерано заинтересована за мисионарство. Приликом таквог одласка у нечији дом, свештеник може да закаже бар један духовни разговор у цркви са својим парохијанима, да им том приликом прочита молитву, да их тада молитвено охрабри, поучи, да се ти људи порадују. Не може само да оде у дом који га прима и да за то узме новац, а да га ништа више не интересује. То му није посао. Није Света Литургија визуелна представа у којој прота зна куда треба да прође, шта да каже, шта да отпева, како да причести парохијана и када да подели нафору, речју да изврши поверену му улогу. Литургија је цео православни живот, сав живот у Христу, са Христом и свом Његовом творевином. Свештеници уче народ да поје *Всјакоје диханије да хвалит Господа*, па би тако ваљало и да

сведоче ту науку. Јер, шта тим одсуством комуникације верник губи? Завиримо само у садржај *Требника*⁵⁷⁴, књигом са молитвама које чита свештеник. Које тамо молитве постоје?

- Молитва породиљи првог дана по рођењу;
- Молитва за знаменовање детета, које добија име осмог дана по рођењу;
- Молитва породиљи после четрдесет дана;
- Молитва жени кад побаци;
- Света тајна крштења и миропомазања;
- Молитва светог крштења укратко;
- Света тајна покајања;
- Молитва за оног који се разрешава неке забране;
- Света тајна брака;
- Молитва приликом разрешавања венца осмог дана;
- Обред венчања другобрачних;
- Обред благосиљања супружника који немају деце;
- Света тајна јелоосвећења;
- Молебан за болесника;
- Врачевске молитве за оне који страдају од нечистих духова, и код сваке немоћи;
- Молитва светих седам младића за немоћнога и онога који нема сна;
- Молитва заклињања светог Василија Великог за оне који пате од злих духова;
- Златоустове молитве за онога који пати од злих духова;
- Молитве код сваке болести;
- Молебна јектенија за немоћне;
- Правило за хитно причешће тешког болесника;
- Обред приликом растављања душе од тела кад се човек бори са смрћу;
- Дечје опело;
- Опело одраслих;
- Опело умрлих на Ускрс или у току свете недеље;
- Свештеничко опело,
- Монашко опело;

⁵⁷⁴ Требник=књига из које јереји читају молитве; Овај требник је издала Издавачка установа Српске православне епархије шумадијске "Каленић", Крагујевац, 1983. год.;

- Парастос;
- Мало освећење воде;
- Велико освећење воде;
- Обред полагања темеља цркве;
- Молитвени обред приликом постављана крста на врх крова или новог звоника, или обнављања цркве;
- Обред благосиљања и освећења звона;
- Обред освећења храма који врши архијереј;
- Обред благосиљања и освећења нове цркве од стране јереја;
- Обред благосиљања и освећења катапетазме или иконостаса;
- Обред благосиљања и освећења новог крста;
- Обред освећења књиге Еванђеља;
- Обред благосиљања и освећења иконе Пресвете и Живоначалне Тројице;
- Обред благосиљања и освећења Христове иконе;
- Обред благосиљања и освећења иконе Пресвете Богородице;
- Обред благосиљања и освећења иконе једног од светих или многих;
- Обред благосиљања и освећења илитона;
- Обред благосиљања и освећења индителија;
- Обред благосиљања и освећења црквеног барјака;
- Обред благосиљања и освећења новог живота;
- Обред благосиљања и освећења нових црквених сасуда;
- Обред благосиљања и освећења богослужбених сасуда;
- Молитва над путиром;
- Молитва када се посебно благосиља и освећује звезда за дискос;
- Молитва за благосиљање и освећење кашичице намењене божанственим тајнама;
- Молитва за благосиљање и освећење нових покривача који служе за покривање светих тајни;
- Обред благосиљања и освећења нових свештеничких одежда;
- Обред благосиљања и освећења црквених богослужбених књига;
- Обред благосиљања кољива;
- Обред благосиљања и резања колача;
- Обред благосиљања врбе на Цвати;
- Обред благосиљања грожђа на дан Преображења Господњег;

- Обред благосиљања и освећења тамјана;
- Обред благосиљања и освећења крста који се носи на грудима;
- Молитва за благосиљање и освећење црквених свећа;
- Обред освећења сваке ствари;
- Обред освећења возила;
- Обред благосиљања темеља куће;
- Обред благосиљања нове куће – стана;
- Молитва за кућу коју узнемиравају зли дуси;
- Обред благосиљања и освећења надгробног крста;
- Обред литије;
- Обред вршења крсног хода званог литија;
- Обред молебног пјенија које се врши у време суше;
- Обред молебног пјенија које се врши кад нема ведрa времена;
- Обред молебног пјенија приликом почетка ђачког учења;
- Обред призивања помоћи, благодати и дара Пресветога Духа на почетку сваког доброг дела;
- Обред благодарења за испуњење молбе и за свако добротинство Божије;
- Обред молебног пјенија на Нову годину;
- Служба за оне који су у тамници и заточеништву;
- Молебна јектенија за умножење љубави;
- Молебна јектенија за путнике;
- Молебна јектенија у време помора – за престанак напрасне смрти;
- Молитве у почетку поста;
- Обред благосиљања соли;

Мало је вероватно да за овај садржај знају и верници који редовно одлазе у храмове. Али, знају да свештеник зна, а то је најважније, па ће у међусобној комуникацији наћи оно што је најбоље за спас душе. Верник који нема такву комуникацију са својим свештеником, не зна како му се све може помоћи.

Ако се томе дода истраживање руских научника да се знаком крста убијају патогене бактерије⁵⁷⁵, онда ови посетиоци који иду у свој храм само кад осете потребу, заправо не знају шта све могу да раде са том својом потребом.

⁵⁷⁵ http://www.manastirLepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/naunici_su_dokazali_mistinu_snagu_krsnog_znaka/;

Када се одлазак у храм посматра према половима, интересно је посматрати сваки пол и сваки њихов став понаособ.

Олазак у храм - пол	а) редовно идем на богослужења (недељом и празницима)	б) идем само о великим празницима	в) углавном за славу)	г) свратим у цркву само кад осетим потребу	д) Б.О.
а) М	23,81	24,40	13,69	32,14	5,95
б) Ж	31,03	31,90	7,76	25,43	3,88

Мушкарци најчешће одлазе у храм кад осете потребу (32,14%), а само 23,81% њих иде редовно на богослужења. Код жена је потпуно обрнута пропорција: 25,43% жена иде у храм само кад осети потребу, а 31,03 редовно.

Међутим, обремененост жена се најбоље види у чињеници да само 7,78% жена одлази у храм за своју крсну славу. Зашто? Зато што спрема прославу код куће. Исти проценат 31,90% одлази у храм само о великим хришћанским празницима. Зашто? Зато што нема навику да иде редовно? Или зато што је недеља једини дан кад запослена жена може да се одмори или уради све по кући што не стиже преко недеље? То све ваља још дубље разматрати, јер ова слика говори о мушкарцима без одушка и наде, без ослањања на Бога без крајње нужде и о преоптерећеним женама. Зар је онда чудо што деца данас толико пате⁵⁷⁶?

Какав је однос старосног доба и учесталости одласка у храм?

Одлазак у храм - узраст	а) редовно идем на богослужења	б) само о великим празницима	в) само за славу)	г) кад осетим потребу	д) Б.О.
а) до 18	54,55	18,18	9,09	18,18	0,00
б) између 19 – 30	18,67	24,00	5,33	48,00	4,00
в) између 31 – 40	23,23	28,28	12,12	33,33	3,03
г) између 41 – 50	22,40	36,00	11,20	24,00	6,40
д) између 51 – 60	48,53	23,53	11,76	13,24	2,94
ђ) 61 и више	36,36	27,27	9,09	13,64	13,64

Када је реч о узрасту испитаника и о учесталости одласка у храм, најредовнији су испитаници млађи од 18 година (54,55%), а затим они у зрелом добу, између 51 и 60 година (48,53%). Овде не треба да завара висок проценат младих људи који одлазе у храм, јер су то деца коју су родитељи довели и у ове манастире. Када би се анкетирао шири круг младих људи, тај проценат не би био толики, судећи по слици која се примећује у храмовима. Да је тако говори и

⁵⁷⁶ Ваља се само присетити показатеља везаних за болести зависности;

следећи податак изнет у истој табели, а то је да у узрасту од 19 до 30 година најмање испитаника иде редовно на богослужења (18,67%). Та категорија у највећој мери одлази у храм тек кад осети потребу (48%). Какве су те потребе због којих одлазе у храм, јесу ли косрисне за њихову душу или имају потребе да задовоље пролазне жеље и вредности, то тек треба истраживати. Но у сваком случају, мора се приматити велик пад редовног одласка у храм оних до 18 година и оних до 30. Можда је то граница када родитељи више не диктирају понашање деце, па деца иду својим путем, а касније ће се вратити цркви, јер већ у детињству имају стечену навику редовног одласка на богослужења. Ово је крајње хипотетичка ситуација, не зато што се у истраживању не оперише појмовима "можда", него зато што је реч о истовременом испитивању различитих генерација. Дакле, једну групу чине они који редовно иду на богослужења, а друга је група оних младих људи која иде само кад осети потребу.

Следећа категорија људи је она која је у најбољим годинама (између 31 и 40), која такође најчешће одлази у храм само кад осети потребу (чак 48%). Следећа генерација (од 41-50 година) одлази у храм пре свега на велике празнике (36%), али је то уједно генерација која је у највећем проценту (6,40%) игнорисала ово питање. Да ли то значи да толики проценат испитаника овог узраста уопште не одлази у храмове?

Једну деценију старија генерација (51 - 60 година) иде редовно (48,53%) на богослужења.

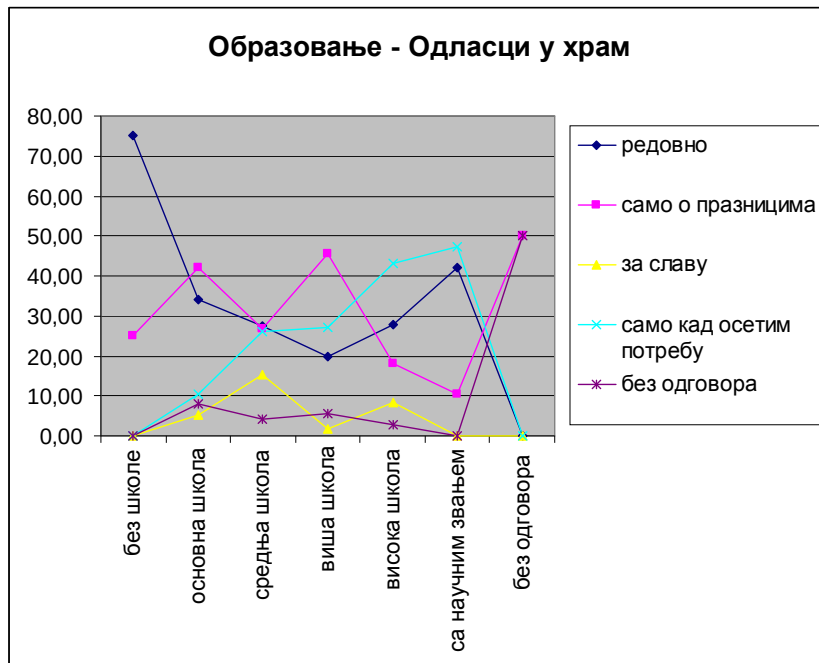
Међу старијима од 61 године број редовних одласака на богослужења незнатно опада, што се може приписати смањеним способностима у старости.

Одлазак у храм - образовање	а) редовно идем на богослужења	б) само о великим празницима	в) само за славу)	г) само кад осетим потребу	д) Б.О.
а) без школе	75,00	25,00	0,00	0,00	0,00
б) осн. школа	34,21	42,11	5,26	10,53	7,89
в) сред. школа	27,40	26,92	15,38	25,96	4,33
г) виша школа	20,00	45,45	1,82	27,27	5,45
д) вис. школа	27,78	18,06	8,33	43,06	2,78
ђ) са науч. зва.	42,11	10,53	0,00	47,37	0,00
е) Б.О.	0,00	50,00	0,00	0,00	50,00

Када је реч о односу образовања и учесталости одласка у храм, крива која показује редовни одлазак у храм је конвексна. Највише је људи без школе (75%) и са највишим степеном образовања (магистри, доктори наука) 42,11%. А најмање

је оних са вишим образовањем 20%. Управо та категорија најчешће одлази у храм о великим хришћанским празницима 45,45%.

Када је се посматра одлазак у храм у зависности од тренутне потребе, учесталост се повећава са степеном образовања.

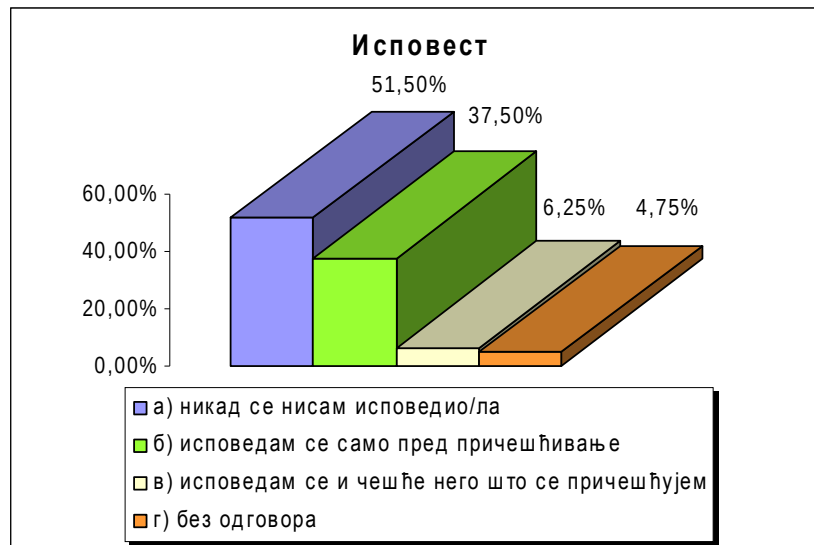

10. ОДНОС ПРЕМА СВЕТОЈ ТАЈНИ ИСПОВЕСТИ

Да би уопште могло да буде комуникације са свештеником, или са било којом другом личношћу, наравно и са Богом, човек би прво требало да има комуникацију сам са собом. Није интроспекција тако тешка техника саморазговора, јер сваки човек зна како му је, али су у њој битне две ствари: једна је у односу на шта ваља посматрати самог себе, а друга ствар је - одушак. У црквеном смислу то би се рекло, једно је питање греха, а друго питање је разрешење греха. Данас човечанство не зна шта је грех. Не зна да постоји Закон Божји, са универзалним правилима за опстанак и човека и човечанства, за опстанак у вечном смислу, а то значи и у овоземаљском.

Да би се нешто сазнало, мора да постоји неко ко има питање, инеко други ко зна одговор, а да обоје имају добру вољу да комуницирају. Али, како да пита онај који уопште не зна шта да пита? Како да се човек ослобађа греха, ако уопште не зна шта је грех? Човек може да зна како му је, али да не зна шта да ради са тим. Он не зна да прво треба да сагледа проблем, да га дефинише, па да открије шта је

ту погрешно, затим да тај проблем емотивно доживи другачије, па тек да оде да ту муку, кроз Свету Тајну исповести, избаци из себе. А то је процес препознавања, новог доживљаја истог проблема и разрешење. Тај процес може да буде активиран зрелошћу душе, спремношћу да се одрекне погрешног понашања или догађаја, али је ипак најбоље ако се човек одмалена учи да уопште не упадне у нежељене обрасце понашања. Дакле, Света тајна исповести је изузетно важна за чишћење савести, за исправљање у сваком смислу, за преумљење, за живљење по Божјем закону, за смирење, речју - за обожење.

Какав је однос према Светој тајни иповедања? **Од свих крштених никад се није исповедило 51,50% посетилаца.** Интересантно је рећи да је у једној групи испитаника било 15-ак официра војске РС, код којих је примећено, после предаје упитника, да **нико** из те групе не приступа Св. Тајни исповести. На питање како то објашњавају, рекли су: "Можда смо много гледали католичке филмове, па нам се чини да ми у православљу немамо ону кућицу...". Ова група није репрезентативни део читаве групације оних који се никад не исповедају, јер војска може да има задршку од исповедања и због навике на професионалну обавезу према тајни, и због изразите мушкости која трпи без роптања... Дакле, то се може разумети и полако развејавати, мењати код официра ту тврдокорну навiku. Али, шта је са остатком од тих 51,50% посетилаца који су крштени у СПЦ, а никад нису приступили Светој Тајни исповести? Каква је та надполовина православаца? Формална? Условно речено - да, јер се то може утврди тек с обзиром на то да ли се причешћују.

И овде, пре свега овде, треба тражити узроке моралног стања друштва, јер Света Тајна исповести је аутентично покајање, преумљење, увид у сопствене заблуде.

Каква је однос према Светој Тајни исповести с обзиром на пол?

Пол - исповест	а) никад се нисам исповедио/ла	б) исповедам се само пред причешћивање	в) исповедам се и чешће него што се причешћујем	г) Б.О.
а) М	60,71	30,36	2,98	5,95
б) Ж	44,83	42,67	8,62	3,88

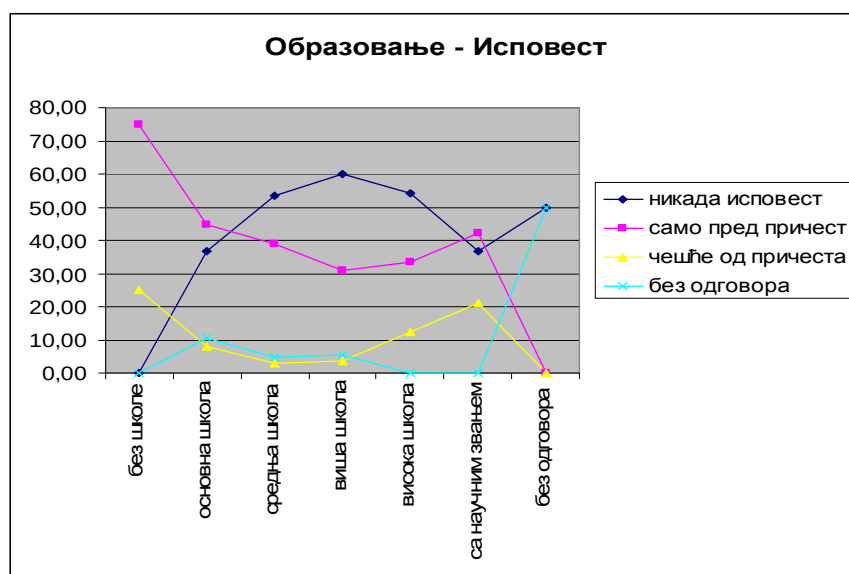
Никада се није исповедило чак 60,71% мушкараца и 44,83% жена.

Овде треба напоменути да се верни народ збуњује чињеницом да се у неким храмовима могу причестити без исповести и строгог поста, на исти начин као и свештеници и монаси, рекло би се по угледу на рано хришћанство. Овде није реч о томе, нити о синхронизованом причешћивању и исповедању, што није обавеза, него се ради о томе да се ови испитаници **НИКАДА** не исповедају.

године - исповест	а) никад се нисам исповедио/ла	б) исповедам се само пред причешћивање	в) исповедам се и чешће него што се причешћујем	г) Б.О.
а) до 18	27,27	63,64	0,00	9,09
б) између 19 – 30	57,33	36,00	2,67	4,00
в) између 31 – 40	53,54	41,41	2,02	3,03
г) између 41 – 50	56,80	30,40	6,40	6,40
д) између 51 – 60	36,76	45,59	16,18	1,47
ђ) 61 и више	50,00	27,27	9,09	13,64

Када је реч о корелацији узраста и Св. Тајне исповести, и овде се примећује да су испитаници млађи од 18 година најревноснији. Њих чак 63,64% се исповеда пред причешћивање. Мада се, када је реч о исповести, чини да је пожељна тенденција тек у зрелом добу (51-60 година), јер у тој категорији има највише испитаника који се исповедају и чешће него што се причешћују (16,18%), што значи да интензивно чисте свју душу од сагрешења. Најтежа ситуација је код испитаника у најбољим радним и животним годинама (од 20 до 50 године), где је просечна стопа испитаника који се не исповедају изнад 55%.

Када је реч о односу образовања и исповести, међу испитаницама без формалног образовања нема никога ко се не исповеда. $\frac{3}{4}$ се исповеда пред причешће, $\frac{1}{4}$ и чешће. Линија која би показивала однос образовања и школе код испитаника који се никада не исповедају, имала би конкаван изглед, јер је највише оних који се никада нису исповедили са вишом стручном спремом, а тај број опада како се иде ка најнижем и највишем образовању.

Када се упореде одговори "Исповедам се чешће него што се причешћујем", примећује се да број испитаника расте са степеном образовања.

образовање - исповест	а) никад се нисам исповедио/ла	б) исповедам се само пред причешћивање	в) исповедам се и чешће него што се причешћујем	г) Б.О.
а) без школе	0,00	75,00	25,00	0,00
б) осн. школа	36,84	44,74	7,89	10,53
в) сред. школа	53,37	38,94	2,88	4,81
г) виша школа	60,00	30,91	3,64	5,45
д) висока школа	54,17	33,33	12,50	0,00
ђ) са науч. звањ	36,84	42,11	21,05	0,00
е) Б.О.	50,00	0,00	0,00	50,00

Ови подаци говоре о индивидуално-психолошком статусу верника, који су без одушка, али и о моралном статусу у друштву. Јер, ако појединац не препознаје своје заблуде, како ће из њих изаћи? Како ће му бити боље? И да ли у Србији, која има релативно мали број највише образованих људи, друштво почива на великом броју необразованих људи који немају свест о сопственим грешкама? И још једно, чини се парадоксално питање: ако се најобразованији испитаници исповедају и чешће него што се причешћују, дакле раде на свом ослобађању од греха, а тиме и

на сопственој арматури, како онда имамо елиту која допушта да остатак нације живи огреховљен? Или свеопшта алијенација узима свеопшти данак, чим интелектуални врх нема утицај на дно или просек друштва?

посао - исповест	а) никад се нисам исповедио/ла	б) исповедам се само пред причешћивање	в) исповедам се и чешће	г) Б.О.
а) ученик/ца	25,00	66,67	0,00	8,33
б) студент	65,96	27,66	2,13	4,26
в) запослен/а	54,58	35,88	5,73	3,82
г) незапосл.	35,29	47,06	14,71	2,94
д) у пензији	38,46	43,59	7,69	10,26
ђ) Б.О.	33,33	33,33	16,67	16,67

Када се сагледа слика са становишта делатности испитаника, види се да се највише исповедају ученици (66,67%), а одмах потом незапослена лица (47,06% само пред причешће и 14,71% и чешће) и на крају - пензионери (43,59% само пред причест, а чешће од тога 7,69%). Ко се, друштвено посматрано, преумљује? Радно неактивни испитаници.

Ко се не преумљује, према овој табели? Највише студенти (65,96%) и запослена лица (54, 58%). Ако је тачно оно што народ каже "Ко ради, тај и греши", а они што раде немају потребу да се пресабирају, или је имају али не знају како то да учине, онда имамо ситуацију која постаје генератор опасности, не само за морал једног друштва и појединца у њему, него и за сам опстанак друштва⁵⁷⁷.

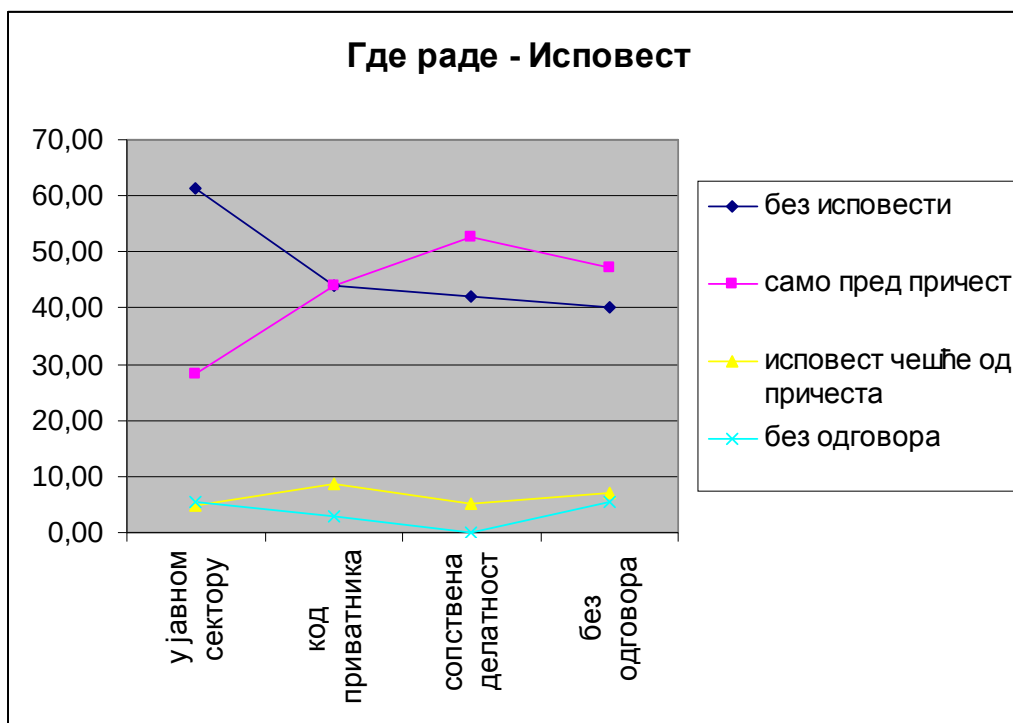
Са становишта послодавца, однос према Светој Тајни исповести изгледа овако:

где раде - исповест	а) никад	б) само пред причешћивање	в) чешће него што се причешћујем	г) Б.О.
а) у јавном сектору	61,19	28,36	4,98	5,47
б) у прив. сектору	44,12	44,12	8,82	2,94
в) сопст. делатност	42,11	52,63	5,26	0,00
г) Б.О.	40,18	47,32	7,14	5,36

Највише оних који се уопште не исповедају је међу запосленима у јавном сектору (61,19%), затим међу оним који су запослени у приватном сектору (44,12%), а 42,11% међу онима који имају своју сопствену делатност.

⁵⁷⁷ Ваља се само присетити броја побачаја у Србији;

Највећи проценат је оних који се исповедају кад се и причешћују је међу испитаницима који имају своју сопствену делатност. Чешће од причешћивања исповедају се испитаници који су запослени код неког приватника.

Шта нам ови подаци говоре? Говоре нам о осећању зависности од милости Божје. Они који су запослени у јавном сектору, годинима уљуљкани добрим примањима и одсуством отказа, никада нису ни мислили о томе да њихова егзистенција зависи од Божје милости, него од државе, министра, директора, шефа - човека. Ако се том ауторитету угоди, зашто размишљати о сопственим грешкама? Други поглед на ову категорију је тај да су се деценијама у јавне установе и предузећа примали чланови Партије, који једноставно немају навику исповедања, јер немају навику - црквености. Ако се тим старијим генерацијама додају млађе, које нису ни одрасле у породици као у малој цркви, ето одговора на питање одкуд тако велики проценат запослених у јавном сектору који се не исповеда.

Када се погледа линија која повезује испитанике који се исповедају кад и причешћују, потпуно је супротна претходној, али одлично употпуњују слику. Проценат оних који се исповедају пред причест најмањи је међу лицима који су запослени у јавном сектору (28,36%), потом се тај проценат повећава код

испитаника који су запослени код приватника (44,12%), а највећи је међу предузетницима (52,63%).

Шта се још може сазнати из ових података? Запослени код других приватних лица, чешће експлоатисани него поштено награђени за свој рад, помирили са "судбином", без иницијативе, идеје, предузимљивости, а у тешком трпљењу, уједно су група која чешће преиспитује своју савест, него што се причешћује. То се види из податка да се 8,82% испитаника који припадају тој категорији исповеда чешће него што се причешћује. Управо овај податак може да говори и о претераној грдњи самог себе, а и о немогућности да се лако издржи рад код приватника, који се понашају као власници не само фирме, него и живота својих запосленика. Но, како не можемо знати шта је садржај исповести, можемо само да апострофирамо овај податак.

Иако је исповест Света Тајна која јерархе обавезује на чување, то не значи да Црква не може да дигне глас за бољи третман својих верника⁵⁷⁸. Тим пре што народ највише страда од последица глобалних економских тенденција. То што су држава и Црква законом одвојени, то не значи да су народ и клир икако одвојени.

Међутим, црквена јерархија прво мора дубоко да се замисли над бројем православца у Србији која се никада не исповеда.

11. ПРИЧЕШЋИВАЊЕ

Причест је она Света Тајна које разликује формалног од фактичког хришћанина. Односно, тај свети обред разликује оног који је само крштен у цркви, и који је само формално постао хришћанин, од правог, фактичког хришћанина, који кроз причест у своје тело уноси тело самог Христа и који своју крв освећује Христовом. Крштење је само отварање те могућности. Крштење је рођење за вечни живот, али до тога треба стићи. Истина, мало бољи, али не и велики познаваоци хришћанства могли би да питају: чиме су се причешћивали пустињаци, монаси-отшелници, од којих су многи светитељи? Одговор би, иако крајње хипотетички, могао да буде и овакав: они су били хришћани и пре него што су отишли у пустињу, нису тамо то постали, па су били у прилици да учествују у свим светим тајнама које су онда постојале, односно, које су тада биле издвојене из свих тајни које постоје између Бога и човека. На крају крајева, за њих

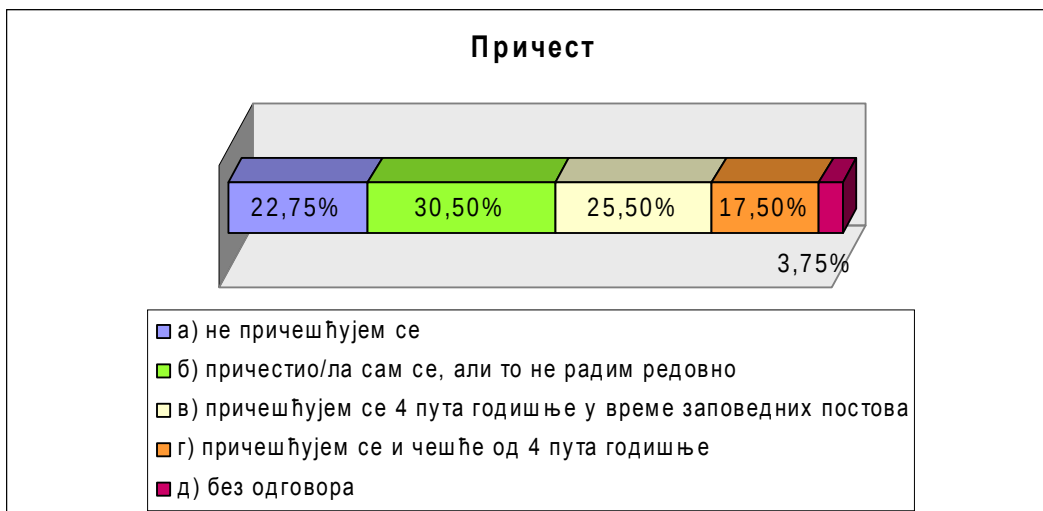
⁵⁷⁸ У Хрватској су римо-католички великодостојници дигли глас против рада недељом;

је Бог рекао да чине тако, а човеку XXI века је одредио овако: да се, крштава, венчава, исповеда, причешћује итд.

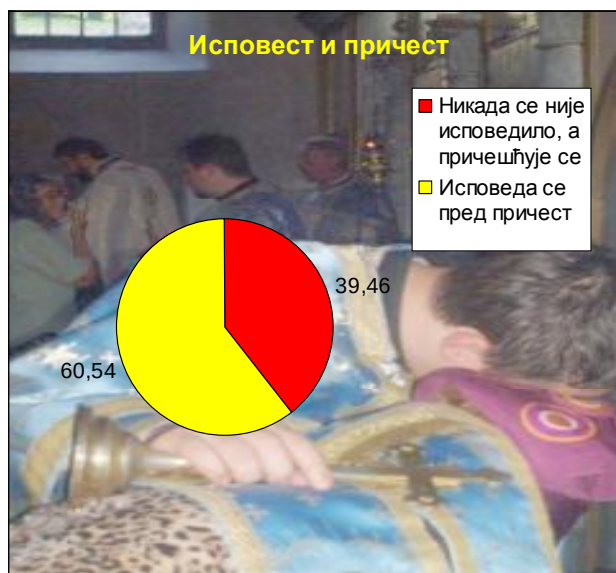
Међутим оне православце у Србији који се причешћују збуњује једна појава: неки верници се причешћују на свакој Светој Литургији, постећи само дан пре ње, по угледу на ранохришћанско ломљење хлеба. Други то чине на крају вишенедељених великих постова, добро се припремајући за сједињењем са Богом. Њих њихов свештеник не би ни причестио ако нису постили "на води" најмање три дана, обично седам дана. Трећи се причешћују и чешће од четири пута годишње, чешће него у време великих годишњих постова, ако су разрешени поста због болести, на пример или ако имају посебан разлог да строго посте и да се причесте ван великих постова. И сви они припадају истој православној Цркви - Српској. И док ови трећи, ослобођени поста разрешним молитвама, уопште нису спорни, прве две групе су се нашле у чуђењу како неко мора да пости строго, а неко други не мора, а сви припадају истој цркви. *Лаос*, односно народ, има право да захтева да великодостојници седну и да се договоре о неким питањима, као што је питање учесталости и достојности за причешћивање.

Верници који су узнапредовали бар мало у вери, немају никакву дилему по том питању - раде онако како им њихов прота каже. Али је ово добра илустрација извесне мањкавости у организацији црквеног живота. Ово је само један део, јер се мањкавост ипак највише сагледава у сиромаштву парохијског живота. Питање колико се често православни хришћанин причешћује, може се поставити тек пошто се види да ли се уопште причешћују

Како се понашају крштене православне душе у односу на Свету тајну причести?

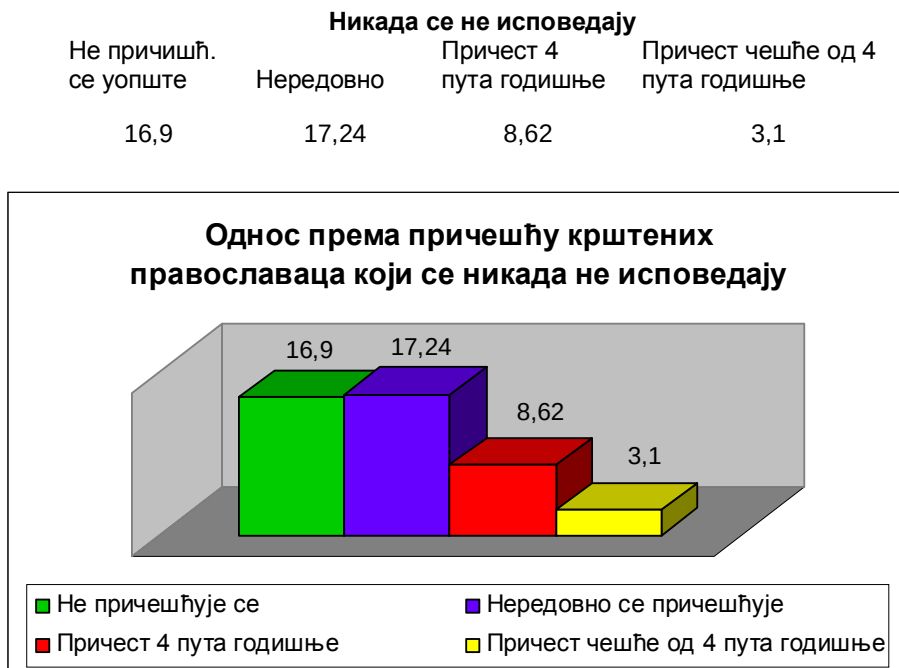

Када се саберу сви одговори којим се потврђује причешћивање крштених посетилаца, укупан проценат је 73,50%. Пошто је то битна категорија, позабавимо се њоме још мало, укрштањем питања о посту и исповести. Могу се наћи веома занимљиви показатељи.

Причешћује се, а никада се није исповедило 39,46%!

Какав однос према причешћивању имају они који се никада не иису исповедили:

Не исповеда се 16,9% православних испитаника, који се и не причешћују. Како су то они православци, осим по крштењу, то је отворено питање. Било би добро периодично пратити тенденцију ове појаве;

- 17,24% православних испитаника који се нередовно причешћује - **никада се није исповедило** Овде се мора рећи да исповест и причешћивање нису Свете Тајне које се нужно одвијају истовремено. Али овде је реч о људима који се јесу причестили, до душе ретко, али се **никада** нису исповедили;

- Од православна испитаника који се четири пута годишње причешћују, у време заповедних постова, **никада се није исповедило 8,62%! То је већ податак који говори о игнорисању Свете Тајне исповести.** Човек може једном-два пут да се причести, а да не зна да постоји Света Тајна исповести, почетник је, али да зна да треба да се причести најмање 4 пута годишње, а да се уопште не исповеда, то ништа не може бити друго него игнорисање исповести. То је већ знак за црквену узбуну.

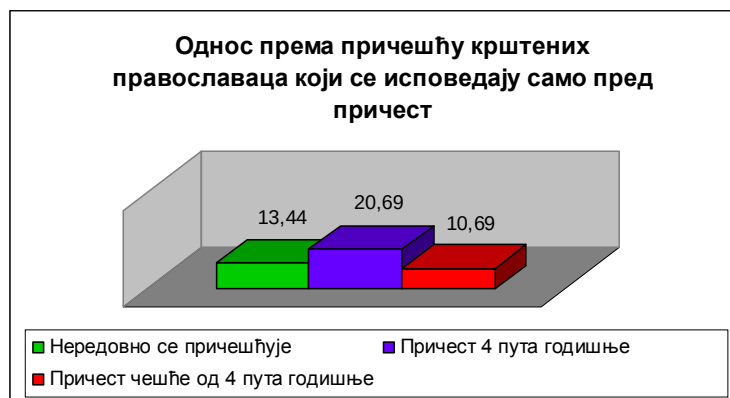
- Има и православних испитаника који се причешћују чешће од 4 пута годишње, а да се **никада није исповедило.** Таквих је 3,1%. Овај податак је тешко

и коментарисати. Можда је могуће да неко мисли да је дељење нафоре - причест, па се на тај начин "причешћује" више од 4 пута годишње?

Када је реч о онима који се и исповедају и причешћују, испитивање указује на следеће:

а) исповест само пред причест

Исповест само пред причест				
Не причешћ.се	Нередовно се причешћује	Причест 4 пута годишње	Причест чешће од 4 пута годишње	
0	13,44	20,69	10,69	

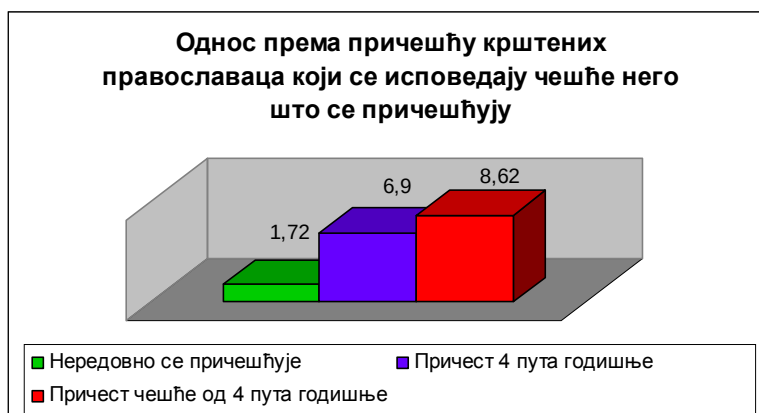
- Православних испитаника који се исповедају само пред причешћивање, а причешћују се нередовно је 13,44%;
- Оних који се причешћују само у 4 заповедна поста и тада се исповедају има 20,69%;
- Оних који се исповедају увек и само пред причешће, а причешћују се више од 4 пута годишње има 10,69%.

Укупно: само пред причест се исповеда 44,82% православна испитаника.

б) исповест чешће од причешћа

Колико је православца који се исповедају чешће него што се причешћују?

Исповест чешћа од причести			
Не прич. Се уопште	Нередовно се причешћује	Причест 4 пута годишње	Причест чешће од 4 пута годишње
0	1,72	6,9	8,62

- Иако има испитаника који се причешћују, а не исповедају, нема ни једног испитаника који се исповеда, а да се не причешћује уопште, или да се не причешћује редовно;
- Оних који се причешћују на крају заповедних постова, али се чешће исповедају је 1,72%;
- Има 6,9% православних испитаника који се чешће исповедају од причешћа, а причешћује се више од 4 пута годишње;
- 8,62% православних испитаника исповеда се и причешћује чешће од 4 пута годишње.

Зашто су уопште важни ови подаци о Светим Тајнама исповести и причешћивања? Зато што они најједноставније говоре о томе да ли је неко и колико верник, да ли живи у сагласју са својом вером. А за ово истраживање је то битно само да би се оценило колико је верника, а колико туриста међу посетиоцима. Зато загледајмо се још мало у резултате истраживања.

Када је реч о полу, слика испитаника који се причешћују је оваква:

Пол - причест	а) не причешћујем се	б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно	в) причешћујем се 4 пута годишње	г) причешћујем се и чешће од 4 пута годишње	д) Б.О.
а) М	31,55	27,38	22,62	13,69	4,76
б) Ж	16,38	32,76	27,59	20,26	3,02

Ако је за православне хришћане прописан пост четири пута годишње, а сваки крштени човек треба да се причести бар тада, зашто то чини само око ¼ верника (22,6% мушкараца и 27,59% жена)?

И овде се примећује да мушкарци имају већи проблем у испољавању својих емоција, па и вере. Чак 31,55% верника се никада није причестило! А чак 32,76% жена се не причешћује редовно.

Када је реч о односу узраста и причешћивања, подаци говоре следеће:

године - причест	а) не причешћујем се	б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно	в) причешћујем се 4 пута годишње	г) и чешће од 4 пута годишње	д) Б.О.
а) до 18	18,18	18,18	18,18	45,45	0,00
б) између 19 – 30	25,33	34,67	24,00	12,00	4,00
в) између 31 – 40	27,27	34,34	23,23	14,14	1,01
г) између 41 – 50	19,20	25,60	31,20	17,60	6,40
д) између 51 – 60	22,06	26,47	25,00	26,47	0,00
ђ) 61 и више	18,18	45,45	13,64	9,09	13,64

Више од 4 пута годишње се причешћују млађи од 18 година (45,45%). Реч је о деци. Међутим, ни једно дете које је попуњавало упитник није било млађе од 7 година, па је питање да ли се и ова деца, старија, од 7 година - исповедају? Јер после седме године би требало да почну са исповедањем...

И овде се примећује да млади људи или уопште немају искуство причешћивања или то чине нередовно. У узрасту од 19 - 30 година више од ¼ (25,33%) се никада није причестило, а више од 1/3 се причестило, али то не чини редовно. Мало гора ситуација је са десет година старијим узрастом. Међу њима се не причешћује 27,27% испитаника, нередовно се причешћује 34,34%.

Интересантно је да чак 45,45% испитаника старијих од 61 се нередовно причешћује. Да ли не могу да дођу до храма? Да ли би прота могао да оде до њихових домова? Да ли не могу да посте? Зашто не могу да посте? Имају паре само за хлеб и млеко? Или су болесни? Колико ми водимо рачуна о старим људима?

Какав је однос образовања и приступања Светој Тајни причешћивања?

образовање - причест	а) не причешћујем се	б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно	в) причешћујем се 4 пута годишње	г) причешћујем се и чешће од 4 пута годишње	д) Б.О.
а) без школе	0,00	0,00	75,00	25,00	0,00
б) осн. школа	15,79	23,68	34,21	18,42	7,89
в) сред. школа	23,08	28,37	27,88	17,31	3,37
г) виша школа	20,00	30,91	25,45	18,18	5,45
д) вис. школа	27,78	40,28	18,06	13,89	0,00
ђ) са научним звањем	31,58	31,58	5,26	31,58	0,00
е) Б.О.	0,00	50,00	0,00	0,00	50,00

Најревноснији у причешћивању су испитаници *без школе*. 100% испитаника се испитује или 4 пута годишње (75%) или и чешће (25%).

Са *основним образовањем* највише има испитаника који се причешћује 4 пута годишње (34,21%), а најмање је оних који се никада не причешћује (15,79%).

Са *средњим образовањем* је највећи број који се причешћује 4 пута годишње (27,88%) или ређе, нередовно (28,37%).

Са *вишим образовањем* постотак оних који се нередовно причешћује расте (30,91%), а смањује се број причесника који то чине 4 пута годишње (25,48%);

Са *високим образовањем* тај постотак је још већи. 40,28% је оних који се нередовно причешћују, редовно 18,06%, али је проценат оних који се уопште не причешћују 27,78%.

Са *научним звањем* је најмањи број оних који се редовно причешћују, само 5,26%. Све остало је потпуно равноправно заступљено 31,58% се уопште не исповеда, 31,58% то не чини редовно и 31,58% се причешћује чешће од 4 пута годишње. Број редовних причесника је потпуно обрнут од испитаника без формалног образовања. То је однос 5,26% : 75%.

Када је реч о односу занимања и причешћивања, добијени су следећи подаци:

занимање - причест	а) не причешћујем се	б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно	в) причешћујем се 4 пута годишње	г) причешћујем се и чешће од 4 пута годишње	д) Б.О.
а) ученик/ца	16,67	16,67	25,00	41,67	0,00
б) студент	27,66	40,43	23,40	4,26	4,26
в) запослен/а	23,28	30,53	23,66	19,47	3,05
г) незапосл.	23,53	17,65	41,18	14,71	2,94
д) у пензији	12,82	38,46	25,64	15,38	7,69
ђ) Б.О.	33,33	0,00	33,33	16,67	16,67

Ученици се причешћује чешће од 4 пута годишње. Чак 41,67%

Студенти се имају искуство причешћивања, али то не ради редовно (40,43%), али је међу њима највећи проценат оних који се уопште не причешћују (27,66%). Међу њима је најмањи проценат оних који се причешћују и чешће од 4 пута годишње (4,26%); Где се ту губе ревносни причесници од дечјег узраста до студентског? Или се студенти нису причешћивали ни као деца, а ово су нека нова деца?

Запослени имају подједанк проценат оних који се редовно причешћују (23,66%) и оних који се уопште не причешћује (23,53%). Али је међу њима највише оних који су се причестили, али то не чине редовно, чак (40,43%);

Незапослени испитаници сеу највећој мери причешћују редовно (41,18%);

Пензионери се најчешће не причешћују редовно (38,46%), али је врло висок проценат оних који се причешћују о заповедним постовима (25,46%) и ли и чешће (15,38%). Међу њима је најмање оних који се уопште не причешћују (12,82%).

Какав је однос места рада и причешћивања?

где раде - причест	а) не причешћујем се	б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно	в) причешћујем се 4 пута годишње	г) причешћујем се и чешће од 4 пута годишње	д) Б.О.
а) у јавном сектору	28,86	29,35	16,42	20,90	4,48
б) у прив. сектору	22,06	22,06	39,71	13,24	2,94
в) сопст. делатност	10,53	36,84	36,84	15,79	0,00
г) Б.О.	14,29	36,61	31,25	14,29	3,57

У јавном сектору је најмање испитаника који се причешћује 4 пута годишње. Таквих је само (16,42%). Они се или уопште не причешћују (28,86%) или то чине нередовно (29,35%). Међутим, а то ваља запазити, је највише оних који се причешћују и чешће од 4 пута годишње. Управо тај податак говори о измењеном стању душе људи који раде у државним институцијама и предузећима. Они и даље имају извешан отклон од сједињења са Богом, али, како је све већи притисак на управо чиновнике да чине оно на шта нису навикли, то и њихово посустајање, немање снаге за такав раскорак појачава се приснијим односом са Господом кроз чешће причешћивање.

Запослени у приватном сектору се у највећем проценту причешћују редовно (39,71%);

Запослени у сопственој самосталној делатности имају најмањи постотак оних који се никада не причешћују. Таквих је само 10,53%. Међу њима је подједак проценат оних који се редовно и оних који се нередовно причешћују 36,84%. Али, чињеница је да ти људи, који су сами узели економски живот своје породице у сопствене руке, знају да немају другу помоћ осим Божије. Они су такође одговорни и за економски статус својих запосленика, што их чини додатно одговорним и пред Богом и пред људима. И кроз ове податке чини се да имају свест и о тешкоћама и о одговорности, што није случај са испитаницима који се запослени у јавном сектору.

Какав је однос према причести оних који су у браку и они који то нису.

Када је реч о брачницима, мање од 1/3 је оних који се редовно причешћују (28,63%), па она међу њима има мало мање оних који се не причешћују редовно (26,34%) итд, али је то уједно категорија која има највећи број редовних причесника.⁵⁷⁹

брак - причест	а) не причешћујем се	б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно	в) причешћујем се 4 пута годишње	г) причешћујем се и чешће од 4 пута годишње	д) Б.О.
а) ожењен, удата	23,66	26,34	28,63	17,18	4,20
б) не ож.неудата	24,74	37,11	19,59	16,49	2,06
в) разведен/а	12,00	44,00	16,00	20,00	8,00
г) удовац/а	12,50	37,50	25,00	25,00	0,00

Неожењени/неудате се, процентуално посматрано, причешћују ретко и нередовно (37,11) или се уопште не пришећују (24,74%). Да ли би им било лакше када би љубав упознавали кроз хришћанску љубав Бога и човека, то не можемо знати, јер не знамо да ли нису у браку зато што су премлади или зато што не умеју да остваре заједницу.

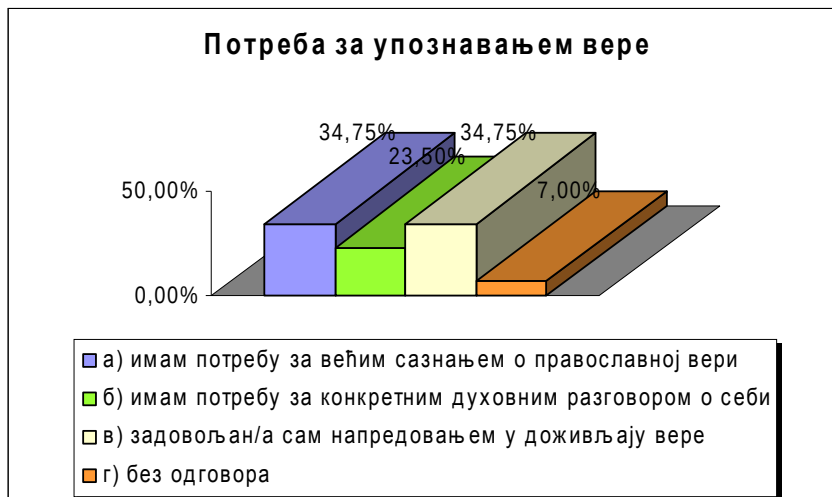
Разведени испитаници се у најмањој мери причешћују редовно, само 16,00%. Најчеће су се причестили, али немају континуитет (44,00%).

Удовци/це се у највећој мери не причешћују редовно (37,50%), али по ¼ се причешћује редовно или и чешће од 4 пута годишње.

⁵⁷⁹ Мисли се у односу на безбрачне и удовице, удовце.

12. ПОТРЕБА ЗА ДАЉИМ САЗНАЊЕМ О СОПСТВЕНОЈ ВЕРИ

Од свих испитаника, њих 34,75% има потребу за већим сазнавањем о вери, 23,50% има потребу за конкретним разговором о себи, 34,75% је задовољно напредовањем у доживљају вере, а 7% испитаника није дало одговоре.

Овде је заправо најзанимљивији податак о томе колико је људи задовољно својим напредовањем у вери. Шта за неку личност значи да је задовољан напредовањем у доживљају вере? За конструктора упитника то представља захвалност Богу за стално узрастање, за стални развој личности, за милост у падовима и дизању. Али, постотак од 34,75% је изузетно висок за ову, Богу најоданију, категорију људи, категорију која је стигла до степена захвалности Богу. Овај постотак може истовремено да указује и на то да је човек способан да себе процењује из стања своје сопствене гордости и да може да посмисли "Ја сам верник, а ови нови... да те Бог сачува. Баш сам задовољан", што је опасан став за сваког верника. Овоме је потребно посветити нужну пажњу, али не у овом истраживању. То шта је на души верника, део је и свештеничког завета Богу.

Какве су одговоре дали испитаници с обзиром на пол?

Пол - потреба за сазнањем	а) имам потребу за већим сазнањем о православној вери	б) имам потребу за духовним разговором о себи	в) задовољан/а сам напредовањем у вери	г) Б.О.
а) М	36,31	22,62	33,33	7,74
б) Ж	33,62	24,14	35,78	6,47

Овде је занимљиво приметити да је процентуално најмање одговора под б) "Имам потребу за духовним разговором о себи". Такав одговор дало је 22,62%

мушкараца и 24,14% процената жена. Како је то неочекивано мало у односу на оба остала понуђена одговора, јер једино о чему православца треба да брине, то је како да спасе своју душу. Ако мушкарци (њих 36,31%) "у принципу" желе нешто више да сазнају о својој вери, можда би, кад то сазнају, пожелели да брину и о себи на духовни и црквени начин. Најупитнији је податак да је тачно 1/3 мушкараца задовољна својим напредовањем у вери.

Жене (њих 33,62%) мање од мушкараца имају жељу да више сазнају о вери. Њих је њих процентуално више него мушкараца које су задовољне својим напредовањем у вери (35,78%).

У односу на узраст потреба за сазнавањем о вери је изражена на следећи начин.

године - потреба за вером	а) имам потребу за већим сазнањем о православној вери	б) имам потребу за конкретним духовним разговором о себи	в) задовољан/а сам напредовањем у доживљају вере	г) Б.О.
а) до 18	90,91	0,00	9,09	0,00
б) између 19 – 30	37,33	25,33	32,00	5,33
в) између 31 – 40	42,42	19,19	36,36	2,02
г) између 41 – 50	23,20	24,80	40,00	12,00
д) између 51 – 60	35,29	29,41	30,88	4,41
ђ) 61 и више	27,27	22,73	31,82	18,18

Највише о вери желе да сазнају најмлађи. Чак 90,91% испитаника млађих од 18 година жели да сазна нешто више о вери, али не жели да расправља о себи (0,00%). Ту још нема зрења, нема свести да се вера тиче само нас, сваког од нас, не "у принципу", не "генерално" . Али, млади ће се развијати и једног дана ће сазнати да највише треба да брину о својој души и да треба о себи разговарају са духовником. Њих још има прилике да прође самозадовољство у напредовању вери.

Проценат оних који желе више да сазнају о православној вери варира од генерације до генерације и свима њима, или нама, треба излазити у сусрет. То је, заправо вапај душе за Богом силом обезбожаваног народа и њихових потомака.

Много је индикативнији податак да у просеку мање од ¼ испитаника има потребе да води духовни разговор о себи. Посебно је питање зашто је тако мало најстаријих испитаника (преко 61 године само 22,73%) који желе да преиспитују своје духовно стање. То није питање да ли може да оде у цркву и да се исповеди,

него да ли уопште жели да завири у стање своје душе. Било би за очекивање да управо најстарија популација има потребу да очисти дишу, али то није тако. Они су у највећем проценту дали одговор да су задовољни својим напредовањем у вери (31,82%). Како су задовољни, ако не желе да расправљају о себи - велико је питање. Односно, то је круцијално питање. То је питање наших заблуда.

запослење - потреба за вером	а) имам потребу за већим сазнањем	б) имам потребу за разговором о себи	в) задовољан/а сам	г) Б.О.
а) ученик/ца	91,67	0,00	8,33	0,00
б) студент	36,17	25,53	34,04	4,26
в) запослен/а	32,44	23,28	37,40	6,87
г) незапосл.	38,24	26,47	29,41	5,88
д) у пензији	30,77	30,77	30,77	7,69
ђ) Б.О.	16,67	0,00	33,33	50,00

Овде се потврђује малопређашње запажање да најмлађи (ученици 91,67%) имају највећу жељу за сазнавањем о вери, али не виде себе у центру те вере (0,00%). И уопште то је тренд да испитаници не повезују православље са собом. Све категорије су процентуално дали најмање потврдних одговора на питање да ли имају потребу да воде духовне разговоре о себи. Све једно који су други одговор дали. Можда само треба обратити пажњу на групацију незапослених, који имају потребу за већим контактом са православљем. Они су у највећем проценту (38,24%) рекли да желе више да сазнају о православљу, али и о себи (26,47%), а и најмању су задовољни својим напредовањем у вери (29,41%). Да ли невоља приближава Богу? Очигледно - да.

послодавац - потреба за вером	а) имам потребу за већим сазнањем	б) имам потребу за разговором о себи	в) задовољан/а сам	г) Б.О.
а) у јавном сектору	36,32	17,91	35,82	9,95
б) у прив. сектору	25,00	30,88	39,71	4,41
в) сопст. делатност	15,79	36,84	47,37	0,00
г) Б.О.	41,07	26,79	27,68	4,46

Када се сагледају одговори испитаника према томе ко им је послодавац, опет је групација испитаника која је запослена у јавном сектору најзанимљивија. Они убедљиво најмање (17,91%) виде себе, своју личност, у контексту православља, али у највећем проценту желе да сазнају више о православљу уопштено (36,32%).

Највише самозадовољства показују испитаници који имају сопствену делатност (47,37%).

Када је реч о односу брачног статуса и жеље за сазнавањем и напредовањем у вери, овакви се подаци добијају:

брак - потреба за вером	а) имам потребу за већим сазнањем о православној вери	б) имам потребу за конкретним духовним разговором о себи	в) задовољан/а сам напредовањем у доживљају вере	г) Б.О.
а) ожењен, удата	32,82	20,61	38,17	8,40
б) неж. неудата	46,39	21,65	27,84	4,12
в) разведен/а	20	48	24	8
г) удовац/а	18,75	43,75	37,5	0

Они који су у браку највише задовољни су својим напредовањем у вери (38,17%).

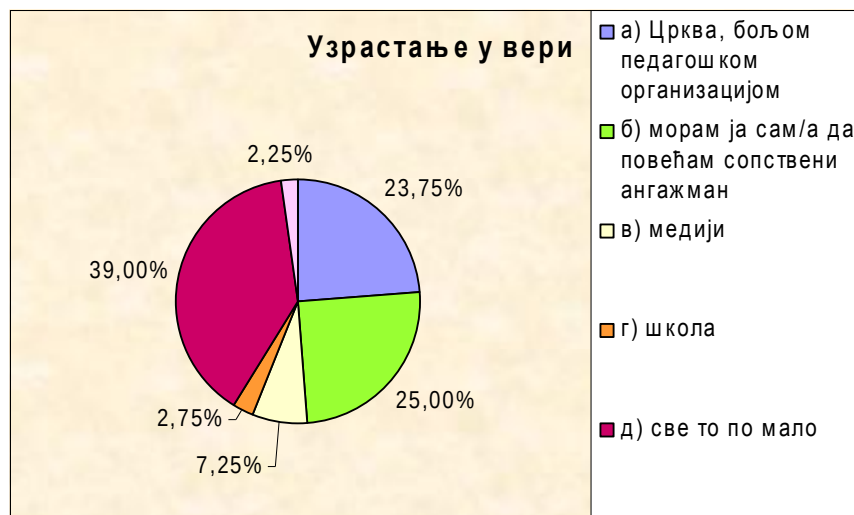
Неожењени/неудати имају потребу да се у већој мери упознају са православљем (46,39%). Тај проценат је толики због тога што је ту велики број деце која су рекли у постотку већем од 90% да желе да упознају своју веру.

Разведени (48%) и удовци/ице (43,75%) који су изгубили емотивну подршку у супружнику, имају потребу да разговарају о себи, јер имају емотивну празнину, имају потребу да о томе воде духовне разговоре. Када се то упоређи са одговорима оних који су у браку, а међу којима је само око 20% оних који желе да у духовном разговору преиспитују своје ставове, онда се отвара питање у каквој су корелацији пуноћа живота у брачној заједници и сопствени однос према Богу.

13. ЗАДОВОЉЕЊЕ ПОТРЕБЕ ЗА ДУХОВНИМ УЗРАСТАЊЕМ

Следеће питање је гласило **"Ко најбоље може да задовољи Вашу потребу за духовним узрастањем?"**

На ово питање добијени су следећи одговори:

Само 2,25% испитаника није дало одговор на ово питање, што значи да чак 97,75% има став о томе ко може да пружи помоћ у узрастању у вери. Чим се размишља ко може да пружи помоћ, то значи да је она и потребна.

Интересантно је да 2,75% посетилаца мисли да би то могла бити школа. Интересантно је и да 7,25% мисли да би права помоћ могла стићи преко медија. То отвара питање колико и како медији сада обликују људско сазнавање. Када је о Србији реч, емисије са верским садржајем, бар до сада, увек су рађене из визуре цркве, а мало из визуре верника-трагаоца или верника-почетника. Обични људи имају велику потребу да сазнају шта они сами треба да раде, нарочито ако им то каже неко од великог духовног ауторитета. На Првом програму руске ТВ1, постојала је емисија "Реч пастира", у којој је на питања гледалаца говорио руски Митрополит Кирил, касније руски патријарх. Када је постао патријарх, ТВ је преносила његове беседе на Светим Литургијама. Како сада стоје ствари са таквом медијском презентацијом духовности, није познато, јер је кабловски оператер укинуо ову руску станицу, али није заборавио да повећа претплату. И то говори о функцији медија у савременом свету - негде медији иду у сусрет човеку, а негде у сусрет профиту. Међутим то не значи да у Србији не сме храбрије да се

размишља о медијском посредовању духовности, али на начин који ће да задовољи потребе гледалаца.

Српска православна Црква, свесна моћи медија, чини много тога да употпуни медијски простор својом речју⁵⁸⁰. У Трстенику је локална ТВ станица, одлуком општинских органа, предата Епархији жичкој на коришћење. Међутим, законом регулисан медијски етар у Србији не дозвољава оптималан рад православним радио станицама⁵⁸¹. "Закон о радиодифузији не допушта Цркви да оснива националне, а ни регионалне електронске медије, већ их ограничава на локално подручје. Истим прописом, црквеним електронским медијима забрањена је и комерцијализација, то јест издржавање од средстава прикупљених маркетингом. Закон је временски ограничио и могућност умрежавања црквених радио и телевизијских станица на само три сата дневно".⁵⁸²

Часописи које црква издаје на нивоу митрополија и епархија, недовољно су познати просечном вернику. Верник из једне епархије мало зна шта публикује нека друга епархија. "*Православље*", новине српске Патријаршије, излазе од 1967. године и могу се наћи у свим већим храмовима, али је питање колико тај часопис обликује свест верника, будући да нам није познато да ли је рађена анализа садржаја у неком опширнијем медијском истраживању.

Интернет комуникација је у Српској православној Цркви напредовала у највећој мери. Осим што свака епархија има свој званични сајт, и разна православна удружења их имају, као и поједини манастири. Чини се да је у народу најпопуларнији сајт манастира Лепавина у Хрватској, судећи по комуникацији коју игуман има са верницима преко "скајпа", о чему је објављена и књига⁵⁸³.

Наравно, све ова настојања Цркве треба анализирати са становишта могућности верника да појме садржаје, јер су пола века било одвојени од Бога.

⁵⁸⁰ Од 2006, када је држава донела Закон о радио дифузији, у Србији је основано 11 православних радија и ТВ станица: *Слово љубве* – Београд, *РТВ Беседа* – Нови Сад, *Радио Глас* – Ниш, *РТВ Логос* – Трстеник, *Радио Искон* – Врање, *Радио Милешева* – Пријепоље, *Радио Источник* – Ваљево, *Радио Славословље* – Суботица, *Радио Благовесник* – Сомбор, *Радио Тавор* – Бачка Паланка и *Радио Златоусти* – Крагујевац.

⁵⁸¹ Скуп посвећен могућностима програмске сарадње и „умрежавања” православних медија одржан је у Крагујевцу 09. феб. 2010. год. под покровитељством Његовог преосвештенства епископа шумадијског господина Јована.

⁵⁸² За „Политику”, 10.02.2010. одговорна уредница *Радија Златоусти* Гордана Јоцић, наводећи да је реч само о једном броју проблема који православне радио станице тера на повезивање и удруживање;

⁵⁸³ На 54. Сајму књига 2009. године представљена је књига Архимандрита о. Гаврила, настојника манастира лепавина "Духовни разговори";

Срећом, верници и не мисле у највећој мери да су медији најбољи посредници између верника и Бога.

Иако скоро исти број испитаника мисли да би највећа помоћ у духовном узрастању могла да се добије или већим ангажовањем цркве (23,75%), или самог човека (25,00), ипак највећи број испитаника мисли да **све то** помало ваља покренути у корист продубљивања вере у човеку. Таквих је чак 39%.

Када се одузме 2,25% одговора који нису дати, **97,75% испитаника показује интересовање за духовно узрастање, а не само за сазнавање о вери.**
Да ли томе треба ишта да се дода?

Погледајмо како поједине генерације доживљавају подршку супственом духовном узрастању.

године - помоћ	а) Црква,	б) морам ја сам/а	в) медији	г) школа	д) све то	ђ) Б.О.
а) до 18	45,45	36,36	0,00	0,00	18,18	0,00
б) између 19 – 30	13,33	36,00	8,00	2,67	36,00	4,00
в) између 31 – 40	26,26	26,26	9,09	2,02	36,36	0,00
г) између 41 – 50	24,80	15,20	7,20	4,00	45,60	3,20
д) између 51–60	26,47	30,88	4,41	2,94	35,29	0,00
ђ) 61 и више	22,73	13,64	9,09	0,00	45,45	9,09

Нјамлађи то очекују од цркве (45,45%), али имају и свест о томе да морају и сами да се постарају (36,36%)

Мало старији (19-30), који најмање одлазе на богослужења, најмање приступају Светим Тајнама, заправо су и најсвеснији да морају себе да покрену и дисциплинују.

Они између 31 и 40 година врло високо вреднују улогу медија (9,09%).

Између 41 и 50 година мисле да сви остали треба више да ураде (45,60%), а они најмање. Само 15,20% испитаника те старости мисли да треба сам нешто да учини за своје духовно стање.

образовање - помоћ	а) Црква,	б) морам ја сам/а	в) медији	г) школа	д) све то	ђ) Б.О.
а) без школе	25,00	0,00	0,00	25,00	50,00	0,00
б) осн. школа	42,11	10,53	5,26	2,63	34,21	5,26
в) средња школа	22,60	24,04	9,62	3,85	37,98	1,92
г) виша школа	29,09	25,45	3,64	0,00	40,00	1,82
д) висока школа	16,67	30,56	6,94	0,00	45,83	0,00
ђ) са науч. звањ.	15,79	42,11	0,00	5,26	36,84	0,00
е) Б.О.	0,00	50,00	0,00	0,00	0,00	50,00

Када је реч о образовању и вери, бар кроз ово истраживање, најинтересантнији су одговори људи без формалног образовања. Они су до сада показали да редовно иду на богослуђења и најчешће приступају светим тајнама. Дакле, највише ураде за себе од свих осталих. И природно је да помоћ очекују од елите која је у школама и цркви, али највећи број њих (50%) то очекује од заједништва. Слични су ставови и код испитаника са основном школом, само што је код њих присутна и свест о потреби да и сами нешто учине за себе, али највише очекују од Цркве 42,11%.

Како расте степен образовања, тако се смањује проценат очекивања од цркве, а расте самосвест о потреби сопственог ангажовања.

где раде - помоћ	а) Црква,	б) морам ја сам/а	в) медији	г) школа	д) све то	ђ) Б.О.
а) у јавном сектору	26,37	25,87	9,45	0,50	34,83	2,99
б) у приват. сектору	14,71	25,00	7,35	7,35	45,59	0,00
в) сопств. делатност	10,53	36,84	5,26	5,26	42,11	0,00
г) Б.О.	26,79	21,43	3,57	3,57	41,96	2,68

Највише испитаника мисли да сви по мало треба да помогну човеку у духовном развоју. Међутим, *запослени у јавном сектору*, којима је увек држава обезбеђивала егзистенцију, мисле ваљда да су црква и медији ти која ће им највише помоћи да вечито егзистирају. *Запослени у приватном сектору* у највећем проценту (45,59%) мисле да треба сви помало да учествују у њиховом духовном узрастању, што је у ствари њихов несвесни апел за друштвеном интеграцијом. А испитаници који су се одважили на *самосталну приватну делатност* процентуално више од свих мисле да сами треба да се ангажују (36,84%). Они најмање очекују од Цркве. Само 10,53% предузетника очекује помоћ цркве у свом узрастању. Најлепше је од свега што народ има свест о потреби заједништва, улагања укупних снага у опште добро. На то је једини одговор боља организација парохијског живота.

посао - помоћ	а) Црква	б) морам ја сам/а	в) медији	г) школа	д) све то	ђ) б.о.
а) ученик/ца	41,67	33,33	0,00	0,00	25,00	0,00
б) студент	14,89	36,17	2,13	4,26	38,30	4,26
в) запослен/а	22,14	26,34	9,16	1,91	38,93	1,53
г) незапослен/а	29,41	20,59	5,88	5,88	35,29	2,94
д) у пензији	30,77	7,69	5,13	5,13	46,15	5,13
ђ) без одговора	50,00	0,00	0,00	0,00	50,00	0,00

Када је реч о односу запослења и узрастања у вери, ученици (41,67%) и пензионери (30,77%) највећу помоћ очекују од Цркве. Студенти (36,17%) очигледно постају свесни своје опуштености кад је реч о ревности у вери. Запослени су више од осталих (9,16%) своја очекивања усмерили на медије. Не запослени очекују помоћ од Цркве, бар кад је узрастање у вери у питању. Они најмање виде себе као неког ко уопште треба да покрене нешто у себи да би му било боље. Пензионери исто не виде себе као неко ко може нешто да учини за њих да узрасту у својој вери (7,69%). Највише пензионера мисли да сви по мало треба да се потрубе, црква мало више, а они најмање. Ваљда имају свест о свом положају у друштву, али не и о свом полагању у Цркви Божијој.

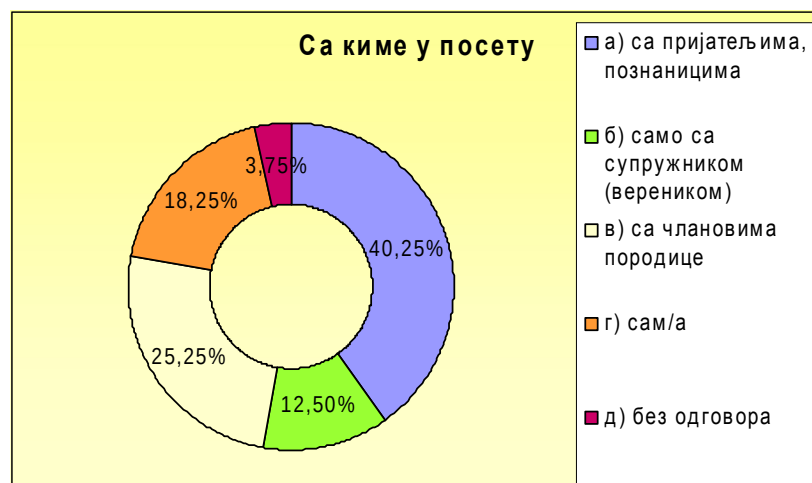
брак - помоћ	а) Црква	б) морам ја сам/а	в) медији	г) школа	д) све то	ђ) Б.О.
а) ожењ/.удата	26,72	21,37	6,87	3,05	39,31	2,67
б) неож.неудата	18,56	34,02	7,22	2,06	36,08	2,06
в) разведен/а	24,00	28,00	8,00	0,00	40,00	0,00
г) удовац/а	6,25	25,00	12,50	6,25	50,00	0,00

Када је реч о брачном статусу, сви мисле да сви треба да учинимо нешто да нам буде боље. С тим што они који нису у браку мисле, процентално више него они у браку, да и сами треба нешто да учине за своју душу.

Интересантно је да скоро нико не види школу као значајан фактор у образовању људске душе.

14. СА КИМ ПОСЕТИОЦИ ОБИЧНО ДОЛАЗЕ У МАНАСТИРЕ?

Највећи број посетилаца посећује манастир у друштву пријатеља 40,25% Међутим посебну пажњу ваља обратити на чињеницу да чак 25,25% посетилаца долази у светињу само. То говори о алијенацији унутар породице, ма како да је она потпуна или крња. Човек увек може да оде сам у храм, сам ће и пред Бога, али ако дође сам у манастир, то би могло да значи да је можда без подршке или разумевања. О томе говори и чињеница да поменутих 40,25% посетилаца који пријатељима деле духовну радост, веома снажно показује да пажња мора да се усмерава ка - породици, јер само трећина (30,75%) долази са неким чланом породице.

Посматрано према полу, интересно је да мушкарци у највећој мери на поклоничка путовања иду са пријатељима (49,40%), а међу онима који долазе сами, више је жена (19,83%)

Пол - с киме у посети	а) са пријатељима, познаницима	б) само са супружником (вереником)	в) са члановима породице	г) сам/а	д) Б.О.
а) М	49,40	11,31	20,24	16,07	2,98
б) Ж	33,62	13,36	28,88	19,83	4,31

Када је реч о узрасту и и пратњи с којом се одлази у манастир, слика је следећа:

године - с киме у посети	а) са пријатељима, познаницима	б) само са супружником (вереником)	в) са члановима породице	г) сам/а	д) Б.О.
а) до 18	54,55	18,18	27,27	0,00	0,00
б) између 19 – 30	36,00	6,67	24,00	25,33	8,00
в) између 31 – 40	41,41	17,17	14,14	24,24	3,03
г) између 41 – 50	32,80	11,20	35,20	16,80	4,00
д) између 51– 60	48,53	14,71	27,94	8,82	0,00
ђ) 61 и више	59,09	9,09	13,64	13,64	4,55

Мада сви највише долазе у друштву пријатеља, ипак код најмлађих и најстаријих је то преко 50%. Тек генерација између 40 и 50 година долази са породицом (35,20%). Сами долазе испитаници између 19 и 40 година! То је врло индикативан податак, који указују на праву алијенацију младих људи. Ту чињеницу не може да ублажи ни податак да чак 18,18% испитаника млађих од 18 година долази у друштву "супружника" или "вереника".

образовање - с киме у посети	а) са пријатељима, познаницима	б) само са супружником (вереником)	в) са члановима породице	г) сам/а	д) Б.О.
а) без школе	50,00	25,00	0,00	25,00	0,00
б) осн.школа	60,53	7,89	28,95	0,00	2,63
в) средња школа	37,50	12,50	27,88	18,75	3,37
г) виша школа	36,36	18,18	21,82	18,18	5,45
д) висока школа	40,28	13,89	26,39	18,06	1,39
ђ) са науч. звањ.	36,84	0,00	5,26	52,63	5,26
е) Б.О.	50,00	0,00	0,00	0,00	50,00

И код односа *образовање и друштво у коме се одлази* у православни манастир, примећује се да све категорије у највећој мери одлазе са пријатељима. Само са супружником, процентуално, највише одлазе испитаници без формалног образовања (25%) , али исто толико (25%) одлази у манастире - само. Ипак, највише сами одлазе испитаници са највећим степеном образовања, са научним звањима магистра и доктора наука (52,63%), са супружником од њих не одлазе никако (0,00%), а са породицом само 5,26%. Интересантно је да испитаници без школе не долазе са члановима породице (0,00%), а са основном школом не долазе сами (0,00%). И једни и други највише долазе у друштву пријатеља, што говори о томе да знају да се друже.

посао - с киме у посети	а) са пријатељима, познаницима	б) само са супружником (вереником)	в) са члановима породице	г) сам/а	д) Б.О.
а) ученик/ца	50,00	16,67	33,33	0,00	0,00
б) студент	36,17	6,38	21,28	25,53	10,64
в) запослен/а	34,73	14,50	27,48	20,23	3,05
г) незапосл.	58,82	5,88	20,59	11,76	2,94
д) у пензији	58,97	10,26	20,51	7,69	2,56
ђ) Б.О.	66,67	16,67	0,00	16,67	0,00

Ако се за тренутак занемари одлазак у манастире са пријатељима и погледају остале солуције, примећује су да су најусамљенији студенти, а најмање усамљени пензионери и ученици. Интересантно је да незапослени процентуално најмање долазе у пратњи супружника или вереника. Они се, или ослањају на породицу и долазе са њом (20,59%) или са друштвом (58,82%), углавном не долазе у великом проценту сами (11,76%).

. где раде - с киме у посети	а) са пријатељима, познаницима	б) само са супружником (вереником)	в) са члановима породице	г) сам/а	д) Б.О.
а) у јавном сектору	36,32	11,94	28,36	19,40	3,98
б) у приват. сектору	39,71	17,65	25,00	16,18	1,47
в) сопств. делатност	42,11	21,05	5,26	31,58	0,00
г) Б.О.	47,32	8,93	23,21	15,18	5,36

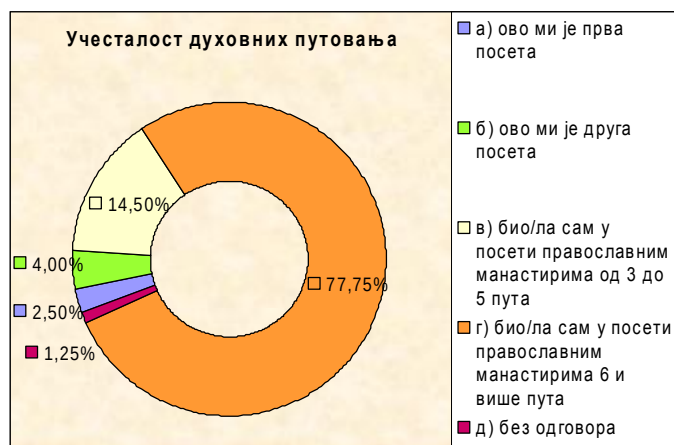
Интересантно је да се у посету манастиру најмање иде са супружником. Када је реч о овом пресеку, највише са супружницима иду испитаници са сопственом делатношћу (21,05%), али они уједно најмање иду са члановима породице, само 5,26%. Међу њима је највише оних који одлазе - сами (31,58%). Са породицом највише одлазе запослени у јавном сектору (28,36%).

брак - с киме у посети	а) са пријатељима, познаницима	б) само са супружником (вереником)	в) са члановима породице	г) сам/а	д) Б.О.
а) ож/удата	35,11	16,41	30,92	14,50	3,05
б) неж/неуд.	48,45	7,22	15,46	22,68	6,19
в) разведен/а	56,00	0,00	4,00	36,00	4,00
г) удовац/а	50,00	0,00	25,00	25,00	0,00

Када је реч о брачном статусу испитаника и њиховој пратњи приликом обиласка манастира, чини се да они испитаници који су у браку у највећој мери су у посети управо са супружником и другим члановима породице, те је међу њима најмање оних који долазе сами (14,50). И обрнуто, они који су разведени, ако не дођу са пријатељима (56%), они углавном долазе онда сами (36%).

15. КОЛИКО МАНАСТИРА СУ ИСПИТАНИЦИ ОБИШЛИ?

Колико посетиоци воле да оболазе манастире? Иду ли у своје светиње? Да посетиоци воле да обилазе своје манастире, говори и податак да је скоро 80% (77,75) посетилаца било више од 6 пута у неком манастиру. Тај тренд ваља пратити, јер он, са једне стране, говори о индивидуално-психолошком стању појединаца, а са друге о неким социолошким феноменима који су индикативни.

Овде је интересно погледати колики је број манастира посећен с обзиром на узраст. За претпоставити је да број посећених манастира расте са годинама. Међутим, није тако. Више од 60% свих узраста је обишло 6 и више манастира. Чак и најмлађи испитаници су у највећој мери рекли да су обишли између 3 и 5 манастира. Шта то значи? То значи православци не заборављају своје светиње, обилазе их и поштују. Пошто међу испитаницима није било странавца, а домицилно становништво у толикој мери обилази своје светиње, да ли се ту може говорити о туризму?

године - колико манастира	а) ово ми је прва посета	б) ово друга посета	в) био/ла сам од 3 до 5 пута	г) био/ла сам 6 и више пута	д) Б.О.
а) до 18	0,00	9,09	27,27	63,64	0,00
б) између 19 – 30	4,00	2,67	24,00	62,67	6,67
в) између 31 – 40	3,03	5,05	17,17	74,75	0,00
г) између 41 – 50	3,20	1,60	8,00	87,20	0,00
д) између 51– 60	0,00	8,82	11,76	79,41	0,00
ђ) 61 и више	0,00	0,00	9,09	90,91	0,00

Ову тврдњу поткрепљује и следећа табела, урађена поређењем образовања и броја обиђених манастира. Без обзира на степен образовања, све групе испитаника биле су у највећој мери у 6 или више манастира (изнад 75%).

образовање - колико манастира	а) ово ми је прва посета	б) ово друга посета	в) био/ла сам од 3 до 5 пута	г) био/ла сам 6 и више пута	д) Б.О.
а) без школе	0,00	0,00	25,00	75,00	0,00
б) осн. школа	2,63	5,26	10,53	78,95	2,63
в) сред. школа	2,88	3,37	15,87	75,96	1,92
г) виша школа	5,45	3,64	9,09	81,82	0,00
д) вис. школа	0,00	5,56	16,67	77,78	0,00
ђ) са науч. зв.	0,00	5,26	15,79	78,95	0,00
е) Б.О.	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00

Када се мало прецизније погледа број посећених манастира према занимању посетилаца, студенти показују интересовање за посету манастирима, јер је 6,38% студената је по први пут било у православном манастиру.

посао - колико често у манастирима	а) ово ми је прва посета	б) ово ми је друга посета	в) био/ла сам од 3 до 5 пута	г) био/ла сам 6 и више пута	д) Б.О.
а) ученик/ца	0,00	8,33	25,00	66,67	0,00
б) студент	6,38	0,00	23,40	61,70	8,51
в) запослен/а	1,53	5,34	13,74	79,39	0,00
г) незапосл.	0,00	2,94	14,71	79,41	2,94
д) у пензији	2,56	0,00	5,13	92,31	0,00
ђ) Б.О.	33,33	0,00	16,67	50,00	0,00

Овде се показала још једна интересантна чињеница: међу онима који су 6 и више пута посетили православне манастире су пензионери (92,31%) и незапослени (79,41%). О каквом је ту онда туризму реч? О каквом туристичком тржишту? О каквој туристичкој тражњи?

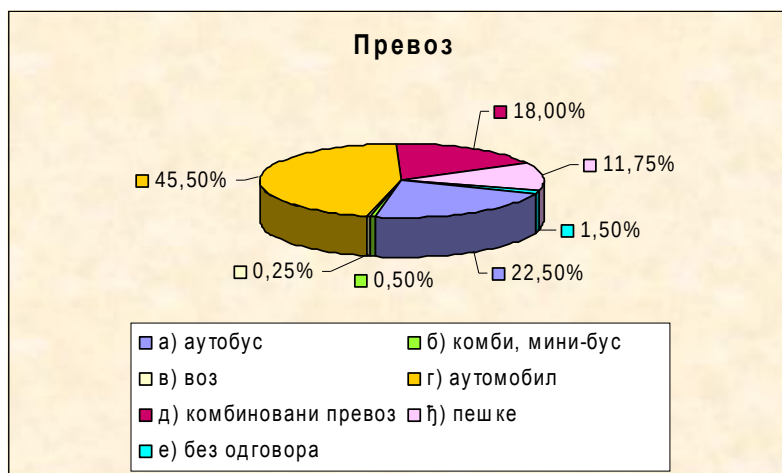
И на крају, још једна потврда да се мора бити обазрив над тврдњом да се у Србији може говорити о верском туризму, је и следећа табела.

брак - колико често у манастирима	а) ово ми је прва посета	б) ово ми је друга посета	в) био/ла сам од 3 до 5 пута	г) био/ла сам 6 и више пута	д) Б.О.
а) ож/удата	2,67	3,82	13,36	79,77	0,38
б) неж/ неж.	3,09	6,19	23,71	62,89	4,12
в) разведен/а	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00
г) удовац/а	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00

Када се погледа број обиђених манастира кроз призму брачног статуса, они који су остали без супружника у највећој мери су посетили више од 6 манастира (100% и једне и друге категорије брачника). Зашто је то тако? Емотивна празнина? Трагање за утехом и одговорима? Слободно време? Хоће ли се на њиховом губитку правити привредна грана?

16. КОРИШЋЕНИ ПРЕВОЗ ПРИ ПОСЕТИ МАНСТИРИМА

Да ли долазе аутобусом, аутомобилом, комбијем или мини-бусом. Да ли користе воз? Дали комбинују превоз? Иду ли пешке? Какви су ту резултати?

Аутомобилом је дошло 45,50% посетилаца, дакле, у сопственој организацији. Пешке је дошло 11,75%, дакле опет у сопственој организацији. То је укупно 57,25% посетилаца. Више од пола. Где је ту туризам? То је лични чин појединаца, лични напор, лична организација.

Када је реч о **полу и начину доласка до манастира**, жене су те које више угађају себи. Они не иду комбијем (0,00%), а зна се да комбијем углавном иду верници са неовлашћеним организатором, преко огласа који је окачен на бандери испред храма. Не иде ни возо. Истина, само 0,60% мушкараца путује возом у манастире. То не треба да чуди из два разлога. Манастири су на таквом месту да поред њих не пролазе железничке пруге, а друго је што наш народ и иначе недовољно користи железнички превоз, како је то у другим европским земљама. Међути, жене ће комбиновати превоз у већој мери од мушкараца, ако желе да стигну на одрежену дестинацију. А доћи ће и пешке (14,22% жена и 8,33% мушкараца). Мушкарци најчешће користе аутомобил (50%) или аутобус (25%).

Пол - превоз	а) аутобус	б) комби, мини-бус	в) воз	г) аутомобил	д) комбиновани превоз	ђ) пешке	е) Б.О.
а) М	25,60	1,19	0,60	50,60	12,50	8,33	1,19
б) Ж	20,26	0,00	0,00	41,81	21,98	14,22	1,72

Посматрано по узрасту, превозење до манастира изгледа овако:

године - превоз	а) аутобус	б) комби,	в) воз	г) аутомобил	д) комб. превоз	ђ) пешке	е) Б.О.
а) до 18	63,64	9,09	0,00	18,18	9,09	0,00	0,00
б) 19 – 30	22,67	0,00	0,00	49,33	17,33	5,33	5,33
в) 31 – 40	26,26	1,01	0,00	51,52	13,13	8,08	0,00
г) 41 – 50	15,20	0,00	0,80	54,40	19,20	8,80	1,60
д) 51 – 60	29,41	0,00	0,00	27,94	20,59	22,06	0,00
ђ) 61 и више	4,55	0,00	0,00	22,73	31,82	40,91	0,00

Млади до 18 година најчешће користе аутобус (63,64%), а не иду пешке (0,00).

Између 19 и 30 година већ користе аутомобил за превоз (49,33%), а аутобус, као превозно средство заступљен је само 22,67%..

Овај однос се, са сваком следећом старосном категоријом, повећава, да би испитаници старости између 41 и 50 година аутобус користило само у 15% случајева, а аутомобил користи 54,40% испитаника овог старосног доба.

Са уласком у зреле године и старост опет се повећава превоз аутобусом, али и пешачење. Пешке долазе верници чији је манастир уједно и парохијска црква. Чак 40,91% испитаника старије од 61 године, дошло је пешке на богослужење.

Ови резултати отварају питање: ко је ту туриста?

У каквом су односу образовање и превоз до манастира?

образовање - превоз	а) аутобус	б) комби, мини-бус	в) воз	г) аутомобил	д) комбиновани превоз	ђ) пешке	е) Б.О.
а) без школе	0,00	0,00	0,00	25,00	0,00	75,00	0,00
б) осн. школа	13,16	2,63	0,00	13,16	18,42	52,63	0,00
в) сред. школа	22,60	0,00	0,48	45,67	17,79	10,58	2,88
г) виша кола	18,18	1,82	0,00	61,82	14,55	3,64	0,00
д) вис. школа	30,56	0,00	0,00	48,61	20,83	0,00	0,00
ђ) науч.	31,58	0,00	0,00	52,63	15,79	0,00	0,00
е) Б.О.	0,00	0,00	0,00	50,00	50,00	0,00	0,00

Аутобусом у манастире највише долазе факултетски образовани испитаници (30,56%) и они са научним звањем магистра или доктора наука (31,58%). Пешице највише у манастиру иду испитаници без формалног образовања, чак 75%. Кад се упореде проценти групација испитаника које иду пешке, са степеном образовања тај проценат опада. Да ли је реч само о стандарду, или неспремности ни на најмању жртву школованих људи, или око манастира не

живи школоана категорија становништа, све су то питања која дубље ваља истраживати,

Коришћење превозног средства посматрано кроз занимање испитаника, показује следеће стање:

занимање - превоз	а) аутобус	б) комби,	в) воз	г) аутом.	д) комбин. превоз	ђ) пешке	е) Б.О.
а) ученик/ца	58,33	8,33	0,00	25,00	8,33	0,00	0,00
б) студент	21,28	0,00	0,00	46,81	14,89	8,51	8,51
в) запосл.	23,66	0,38	0,38	52,67	17,18	4,96	0,76
г) незапосл.	23,53	0,00	0,00	23,53	20,59	32,35	0,00
д) у пензији	7,69	0,00	0,00	20,51	28,21	43,59	0,00
ђ) Б.О.	0,00	0,00	0,00	50,00	16,67	33,33	0,00

Ученици највише користе аутобус (58,33%);

Студенти (46,81%) и *запослени* (52,67%) најчешће користе аутомобил;

Незапослени (32,35%) и *пензионери* (43,59%) долазе пешке у своју светињу.

Посматрано кроз призму послодавца, испитаници долазе у манастире користећи превозна средства на следећи начин:

где раде - превоз	а) аутобус	б) комби	в) воз	г) аутомобил	д) комб. превоз	ђ) пешке	е) Б.О.
а) у јавном сектору)	22,89	0,50	0,50	55,22	19,40	1,49	0,00
б) у приват. сектору	25,00	0,00	0,00	38,24	16,18	17,65	2,94
в) сопств. делатност	42,11	0,00	0,00	52,63	5,26	0,00	0,00
г) Б.О.	16,96	0,89	0,00	31,25	18,75	28,57	3,57

Аутобус користе, процентуално више од осталих, испитаници који имају сопствену самосталну делатност (42,11%). Најмање га користе запослени у јавном сектору (22,89%).

Аутомобилом у манастире процентуално највише долазе запослени у јавном сектору (55,22%). То је групација која комфорније од друге две стиже до светиње.

Пешке највише долазе они који су запослени код приватника (17,65%).

А какви су подаци с обзиром на то какво је брачно стање посетилаца?

брак - превоз	а) аутобус	б) комби, мини-бус	в) воз	г) аутомобил	д) комбиновани превоз	ђ) пешке	е) Б.О.
а) ож/удата	17,94	0,00	0,38	48,47	18,32	14,12	0,76
б) неж/неуд	35,05	2,06	0,00	42,27	12,37	4,12	4,12
в) развед.	36,00	0,00	0,00	40,00	20,00	4,00	0,00
г) удов.	0,00	0,00	0,00	25,00	43,75	31,25	0,00

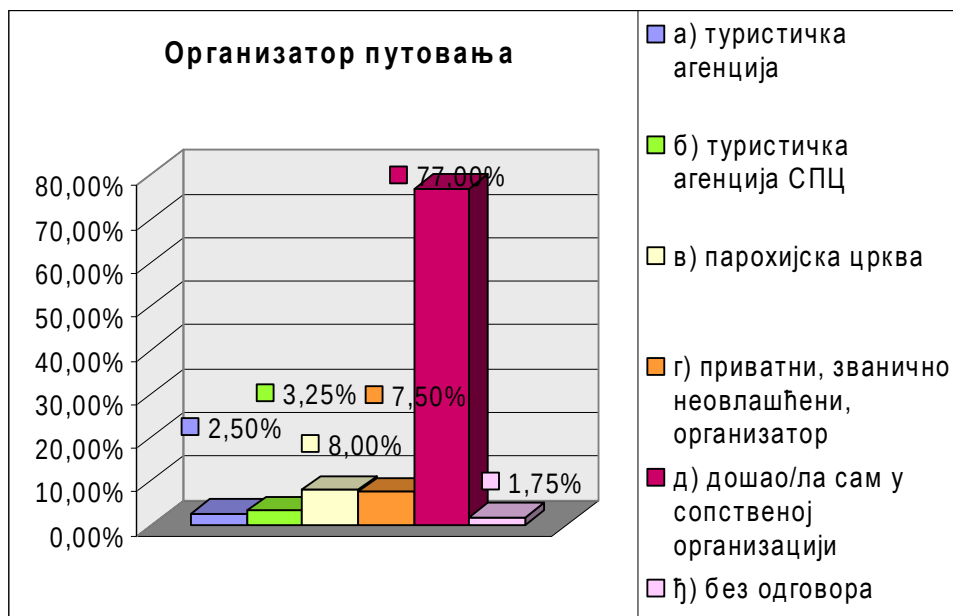
Аутобусом највише долазе они који нису у браку, неудати/неожењени у проценту од 35,05%, а од разведених они који користе аутобус има 36%.

Аутомобилом највише долази оних који су у браку (48,47%).

Пешке - удовице и удовци (31,25%).

17. ОРГАНИЗАТОР ПУТОВАЊА

Ко је био организатор путовања је веома важно питање, јер се тако може сагледати степен ангажованости туристичких посредника.

Већ се из графикана види да су посетиоци дошли у највећој мери у сопственој организацији, чак 77%. Преко парохијске цркве у манастир је дошло 8%. Туристичке агенције су довеле само 2,50% посетилаца. "Доброчинство", агенција за поклоничка путовања СПЦ је, као посредник довела само 3,25% посетилаца. Како је 7,50% посетилаца у манастир дошло преко неовлашћених организатора, то се поставља питање: зашто дупло више путника иде са неовлашћеним организаторима, него са овлашћеном црквеном агенцијом? Лако се може утврдити да је узрок томе - цена. "Доброчинство", званична агенција СПЦ, има много више цене него приватни организатори, а ни једни, ни други не плаћају држави порезе. Ваљало би утврдити да ли овде треба посатавити питање цене или мисије.

Да ли између мушкараца и жена има разлике у ангажовању организатора путовања? Судећи по добијеним подацима, и једни и други највише воле сами да организују своју посету манастирима (око 77% испитаника).

Пол - организатор путовања	а) туристичка агенција	б) туристичка агенција СПЦ	в) парохијска црква	г) приватни, званично неовлашћени, организатор	д) дошао/ла сам у сопственој организацији	ђ) Б.О.
а) М	2,98	2,98	9,52	5,36	77,38	1,79
б) Ж	2,16	3,45	6,90	9,05	76,72	1,72

Примећује се још да мушкарци чешће од жена путују са својом парохијском црквом (9,52%), а жене су, чешће него мушкарци, спремније да путују и са неовлашћеним организатором, ако је то јефтиније, и уопште практичније (9,05%).

године - организатор путовања	а) туристичка агенција	б) туристичка агенција СПЦ	в) парохијска црква	г) приватни, званично неовлашћени, организатор	д) дошао/ла сам у сопственој организацији	ђ) Б.О.
а) до 18	0,00	0,00	45,45	9,09	45,45	0,00
б) 19 – 30	1,33	6,67	16,00	65,33	6,67	0,00
в) 31 – 40	0,00	3,03	4,04	9,09	83,84	0,00
г) 41 – 50	3,20	4,00	3,20	4,00	84,80	0,80
д) 51 – 60	2,94	1,47	19,12	4,41	72,06	0,00
ђ) 61 и више	4,55	13,64	4,55	0,00	72,73	4,55

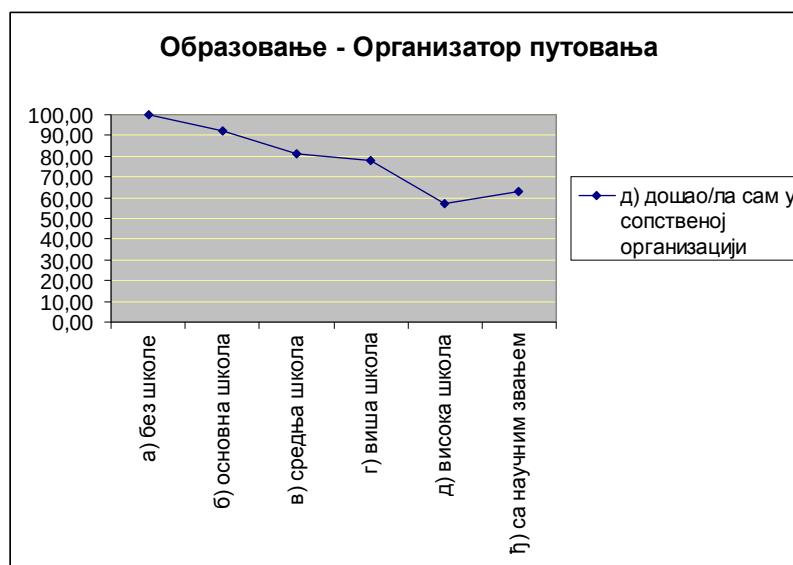
Када је реч о узрасту и организатору путовања у манастир, овде је важно приметити да млади људи, у узрасту од 19 до 30 година, немају могућности да сами организују свој долазак у манастире. Тако је дошло само **6,67%** посетилаца тог узраста. Они највише и користе приватног, неовлашћеног организатора, чак 65,33%.

Такође је значајан показатељ да најмлађи, чак 45,45%, долазе, или су баш тог дана дошли, са парохијском црквом.

Што се, пак, образовања и организатора тиче, овакви су показатељи:

образовање - организатор путовања	а) туристичка агенција	б) туристичка агенција СПЦ	в) парохијска црква	г) приватни, званично неовлашћени, организатор	д) дошао/ла сам у сопственој организацији	ђ) Б.О.
а) без школе	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00
б) осн.школа	0,00	0,00	2,63	5,26	92,11	0,00
в) сред. школа	2,88	1,44	6,73	5,29	81,25	2,40
г) виша школа	0,00	3,64	10,91	5,45	78,18	1,82
д) вис. школа	4,17	8,33	15,28	13,89	56,94	1,39
ђ) са науч. зв.	5,26	10,53	0,00	21,05	63,16	0,00
е) Б.О.	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00

Са повећањем степена образовања смањује се сопствени ангажман у организацији посете манастирима. Са највишим степеном образовања и највећи је проценат оних који користе услуге туристичких агенција. С обзиром на то да је образовна структура становништва у Србији све нижа, због великог одласка из земље младих, високо школованих људи, ако тенденција буде и даље оваква, никакве перспективе за верски туризам и нема. На коју популацију рачунају они који би да унапреде верски туризам у Србији?

Када је реч о занимању, *студенти* чешће од осталих користе услуге туристичке агенције, али само у проценту од 4,26%. Они, или сами организују свој долазак у манастир (59,57%), или путују са неовлашћеним, нелегалним организатором (25,53%).

Услуге званичне агенције СПЦ највише користе пензионери, али њихов број је мање од 10% (7,69%).

занимање - организатор путовања	а) туристичка агенција	б) туристичка агенција СПЦ	в) парохијска црква	г) приватни, званично неовлашћени, организатор	д) дошао/ла сам у сопственој организацији	ђ) Б.О.
а) ученик/ца	0,00	0,00	41,67	8,33	50,00	0,00
б) студент	4,26	0,00	0,00	25,53	59,57	10,64
в) запослен/а	2,29	3,44	7,25	4,96	81,68	0,38
г) незапосл.	2,94	2,94	14,71	11,76	67,65	0,00
д) у пензији	2,56	7,69	7,69	0,00	79,49	2,56
ђ) Б.О.	0,00	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00

Са парохијском црквом највише путују ученици (41,67%) и незапослени (14,71%). Они су групације, поред студента, које у најмањем проценту сами организују посете манастирима и није тешко претпоставити да је томе узрок њихов узраст и материјални статус.

где раде - организатор путовања	а) туристичка агенција	б) туристичка агенција СПЦ	в) парохијска црква	г) приватни, званично неовлашћени, организатор	д) дошао/ла сам у сопственој организацији	ђ) Б.О.
а) јав. сектор	2,99	2,49	5,47	7,46	80,60	1,00
б) приватни сектор	0,00	1,47	10,29	5,88	82,35	0,00
в) сопс. делатн.	15,79	15,79	5,26	0,00	63,16	0,00
г) Б.О.	0,89	3,57	11,61	9,82	69,64	4,46

Највећи проценат оних који користе услуге агенција, било туристичких, било црквених, су испитаници који имају сопствену делатност. Они не користе услуге неовлашћених лица. Дакле, то су потенцијални корисници туристичких услуга.

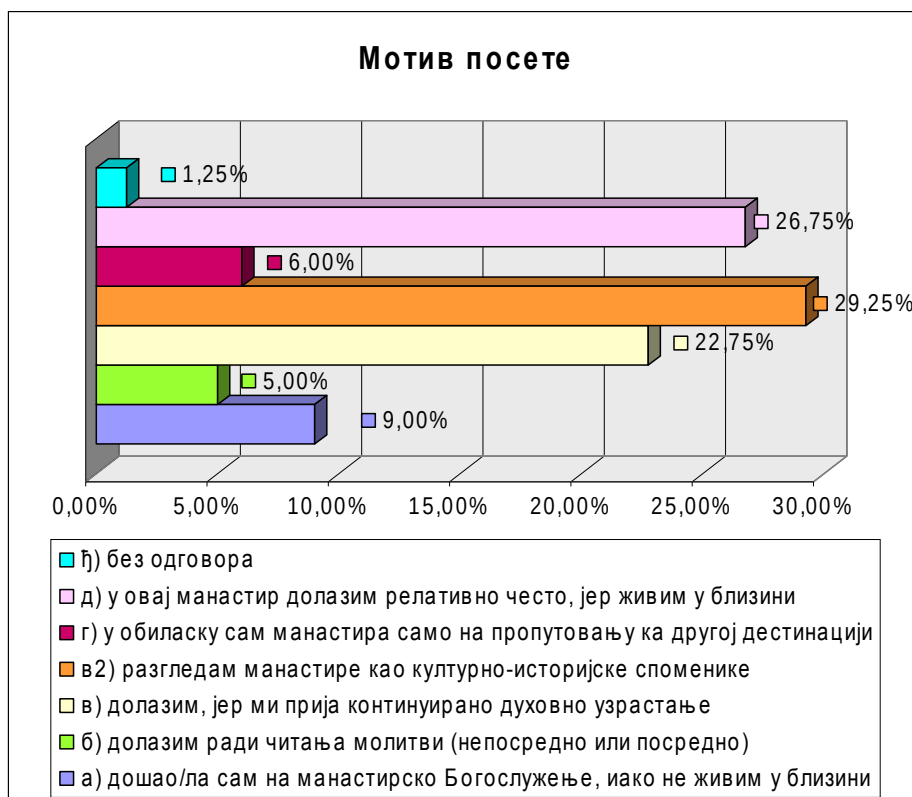
Када је реч о односу **брачни статус - организатор путовања**, осамљени испитаници (они који нису ступали у брак, разведени и удовци/це) користе услуге агенција. Они који су у браку, у скоро 90% случајева (тачније 87,02%), само себи организује духовно путовање.

брак - организатор путовања	а) туристичка агенција	б) туристичка агенција СПЦ	в) парохијска црква	г) приватни, званично неовлашћени, организатор	д) дошао/ла сам у сопственој организацији	ђ) Б.О.
а) ож/удата	0,76	3,05	4,20	4,58	87,02	0,38
б) неож/неуд.	6,19	2,06	16,49	14,43	54,64	6,19
в) разведен/а	8,00	0,00	16,00	16,00	60,00	0,00
г) удовац/а	0,00	18,75	6,25	0,00	75,00	0,00

18. МОТИВАЦИЈА ЗА ПОСЕТУ МАНАСТИРУ

Ако се за тренутак остави по страни Божја воља, и ако се посетиоци питају **"Шта је била ваша мотивација да дођете у ову посету данас?"**, добиће се одговори приказани на следећем графикону.

Како је истраживање обично рађено недељом, после Св. Литургије, било је очекивано да ће одређени број посетилаца бити заправо локално становништво које долази на богослужење. Таквих посетилаца је било 26,75%. То нису туристи. То су верници који су дошли на Литургију. И њих је више од четвртине.

Међутим, показатељ да 29,25% посетилаца *разгледа манастир као културно-историјски споменик* је веома индикативан. Те вредности указују да још увек у свести становништва постоје остаци комунистичке дефиниције манастира и црква као културно-историјских споменика. Наима, црква је у то време представљана као историјска категорија, али имовина, која је била савремена и сушта реалност, је - одузета. Сакрални објекти су проглашени културно-историјским споменицима, јер им је унижавана и сузбијана функција, што пропагандом, што силом. Да је ова тврдња тачна, најбоље говори храм Светог Ђорђа на Опленцу, са криптом за династичке гробнице, који је претворен у музеј пре свега зато што је то православна задужбина краља Петра I Карађорђевића. Та

комбинација православља, монархије и династије била је довољна да тај Карађорђевића комплекс и дан данас буде културно-историјски меморијални центар, у коме се, до душе, сахрањују Карађорђевићи, али без поштовања генерацијског начела, степена сродства, редоследа умирања итд.

Генерације, које су цео свој век живеље између друштвено-политичког брисања идентитета и навика у породици, између комунистичке агитације и крсне славе, природно још увек манастире доживљавају као изложбени простор за фреске, а и за иконе. И то преносе на децу, која су и сама под притиском, али јачим, глобалнијим и који живе у сајбер-свету. Овај податак да скоро трећина православца доживљава манастире превасходно као споменике, требало би да буде знак за осмишљену активност СПЦ. Јер тих 29,25% сачињавају добри, култивисани људи, али збуњених душа.

Када се, на крају саберу они који долазе из даљине због духовног узрастања, читања молитви или на богослужења, добије се следећи податак - укупно их је 36,75%. И кад се томе дода оних више од 26,75% који живе у близини и долазе у манастир као своју парохијску цркву, то је **63,50%** посетилаца, који јасно кажу да им је мотив - духовни, а не туристички.

Како се о томе изјашњавају мушкарци, а како жене?

Пол - мотив посете	а) манастирско Богослужење	б) ради читања молитви	в) дух. узраст ање	в2) разгледам као споменике	г) на пропут овању	д) живим близу	ђ) Б.О.
а) М	7,14	2,98	19,64	37,50	2,98	27,98	1,79
б) Ж	10,34	6,47	25,00	23,28	8,19	25,86	0,86

57,74 % мушкараца долази у манастир из духовних разлога, 37,50% њих разгледа манастир као културно историјски споменик, 2, 98% је у пропутовању ка другим дестинацијама.

67,67% жена долази у светињу из духовних разлога, 23,28% манастире доживљава као културно-историјске објекте, а 8,19% сврати у проласку ка другој дестинацији.

године - мотив посете	а) манастирско Богослужење	б) ради читања молитви	в) духовно узрастање	в2) разгледам културно- историјске споменике	г) само на пропутовању	д) живим у близини	ђ) Б.О.
а) до 18	0,00	0,00	18,18	54,55	9,09	18,18	0,00
б) 19 – 30	5,33	5,33	25,33	33,33	2,67	22,67	5,33
в) 31 – 40	12,12	8,08	21,21	31,31	7,07	20,20	0,00
г) 41 – 50	8,80	4,00	20,00	26,40	10,40	29,60	0,80
д) 51 – 60	13,24	2,94	27,94	25,00	0,00	30,88	0,00
ђ) 61 и више	0,00	4,55	22,73	22,73	4,55	45,45	0,00

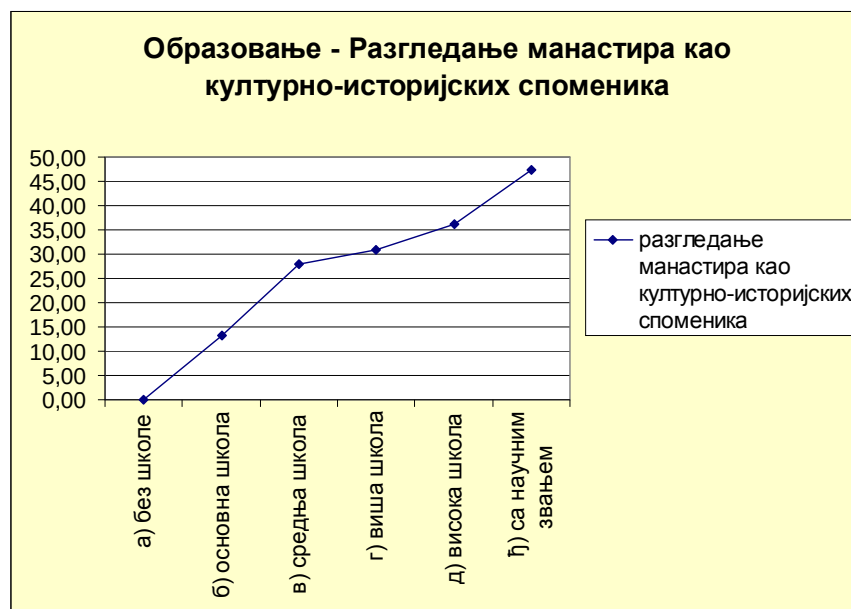
Ако пажљивије разгледамо ову табелу, уочићемо да се проценат испитаника који манастир доживљавају као културно-историјски споменик са протеком година - смањује!

О односу образовања и мотива посете говоре следећи добијени подаци:

образовање - мотив посете	а) манастирско Богослужење	б) читање молитви	в) континуирано духовно узрастање	в2) разгледам култ. ист. споменике	г) на пропут.	д) живим у близини	ђ) Б.О.
а) без школе	0,00	50,00	0,00	0,00	50,00	2,00	0,00
б) осн. шк.	5,26	0,00	0,00	13,16	5,26	76,32	0,00
в) сре. шк.	9,13	6,73	19,23	27,88	5,29	29,81	1,92
г) виш.шк.	7,27	3,64	30,91	30,91	9,09	18,18	0,00
д) вис.шк.	9,72	2,78	37,50	36,11	6,94	5,56	1,39
ђ) науч. зв.	10,53	5,26	36,84	47,37	0,00	0,00	0,00
е) Б.О.	2,00	0,00	0,00	2,00	0,00	0,00	0,00

Овде се може приметити да доживљај манастира као историјских споменика расте са степеном образовања.

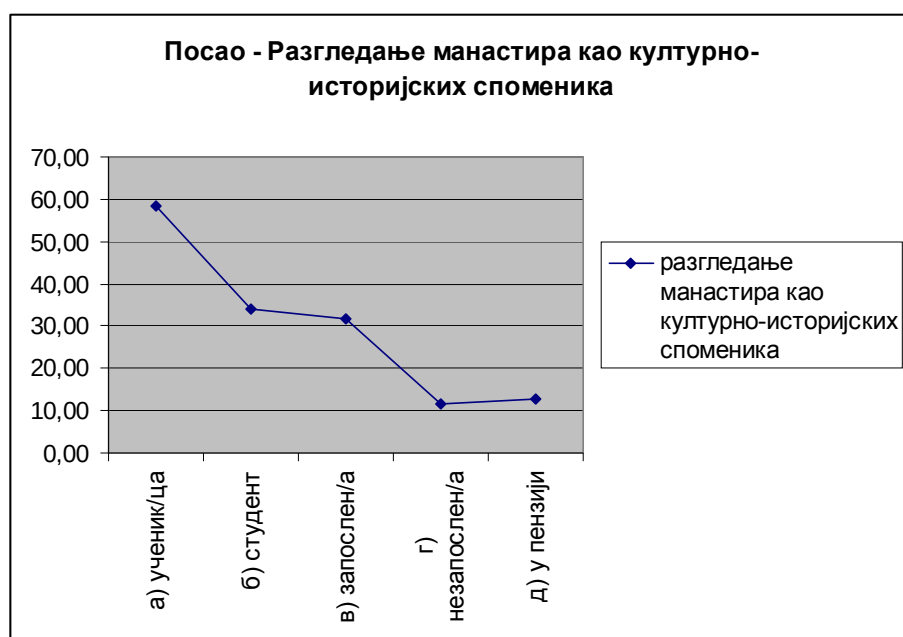
Када је реч о послодавцу испитаника и њиховој мотивацији да дођу у манастир, из приложене табеле се може видети да највише запослени у јавном сектору манастире доживљавају као културно-историјске споменике (38,31%). Насупрот њима, испитаници са сопственом делатношћу у највећој мери доживљавају манастире као центре интензивног доживљаја који представљају континуитет њиховог духовног узрастања (47,37%).

На шта нам указују ова два показатеља? На то да је са степеном личне иницијативе, однос са Богом приснији, јер постоји и свест и искуство да другог помоћника и нема.

где раде - мотив посете	а) манастирско Богослужење	б) читање молитви	в) духовно узрастање	в2) разгледам култ.-ист. споменике	г) само на пропутовању	д) живим у близини	ђ) Б.О.
а) јавни сектор	12,44	5,97	21,39	38,31	8,46	13,43	0,00
б) приватни сектор	8,82	1,47	23,53	17,65	5,88	41,18	1,47
в) сопст. делатност	5,26	5,26	47,37	15,79	0,00	26,32	0,00
г) Б.О.	3,57	5,36	20,54	22,32	2,68	41,96	3,57

Кад је реч о занимању и мотивацији за одлазак у манастир реч, примећује се да је раст пословног сазревања и испуњења, обрнуто сразмеран доживљају манастира као културно-историјског споменика: учиници манастире тако доживљавају у највећој мери (58,33%), па студенти (34,04%)... итд.

занимање - мотив посете	а) манастирско Богослужење	б) ради читања молитви	в) духовно узрастање	в2) разгледам култ.-ист. споменике	г) само на пропутовању	д) живим у близини	ђ) Б.О.
а) ученик/ца	0,00	0,00	16,67	58,33	8,33	16,67	0,00
б) студент	2,13	6,38	23,40	34,04	0,00	25,53	8,51
в) запосл.	11,07	5,34	24,05	31,68	8,02	19,47	0,38
г) незапосл.	8,82	2,94	26,47	11,76	0,00	50,00	0,00
д) у пензији	5,13	5,13	15,38	12,82	2,56	58,97	0,00
ђ) Б.О.	16,67	0,00	0,00	33,33	16,67	33,33	0,00

брак - мотив посете	а) манастир Богослужење	б) читање молитви	в) духовно узрастање	в2) као култ. ист. спомен	г) само на пропуту	д) живим у близини	ђ) Б.О.
а) ожењен / удата	8,02	5,73	19,85	29,39	7,25	29,77	0,00
б) неж/ неудата	12,37	4,12	26,80	31,96	5,15	15,46	4,12
в) разв.	12,00	0,00	36,00	20,00	0,00	28,00	4,00
г) удов.	0,00	6,25	25,00	25,00	0,00	43,75	0,00

Обично се каже "Без невоље - нема богомоље", па је највећи постотак оних који у манастир одлазе ради континуираног узрастања међу онима који нису више у браку (36,00%). И обрнуто, они који још нису у браку, манастир доживљавају као део културне баштине (31,96%).

19. ИНФОРМИСАЊЕ О КОНКРЕТНОМ ПУТОВАЊУ У МАНАСТИР

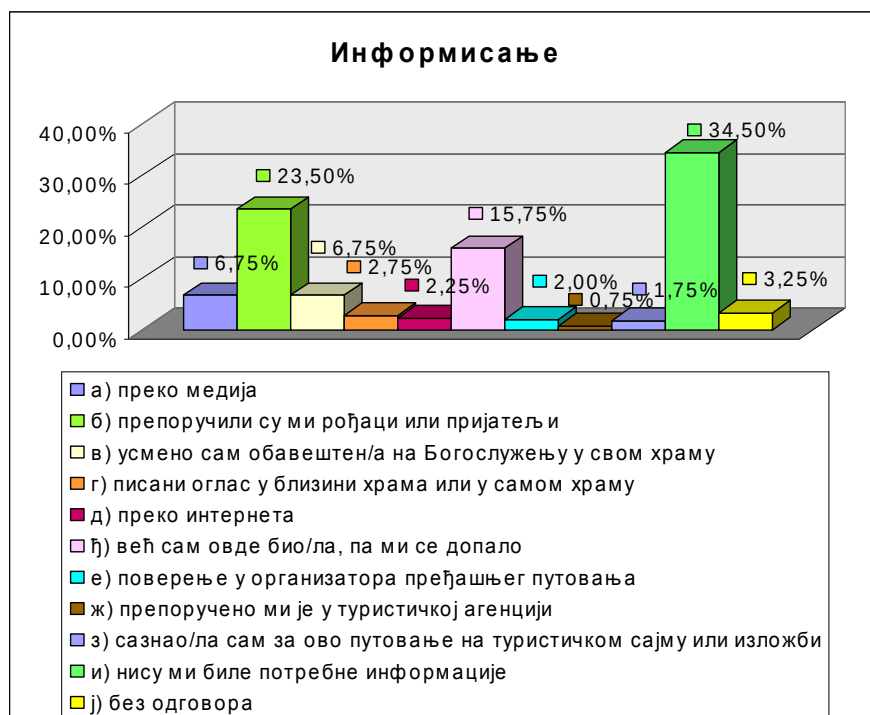
На питање о начину информисања о конкретном путовању, о том на коме је и извршено анкетирање, највећем делу посетиоца нису биле потребне било какве информације (34,50%), јер, као што смо могли да видимо, преко 30% живи у близини и мисли да зна о својој светињи довољно. Ако се томе додају они који су већ били, па су поново дошли, јер им се допало, а таквих је 15,75%, онда је јасно да већина заиста није ни имала потребу за информацијама о овом путовању. Притом треба имати у виду да је велики број посетилаца више од шест пута био у неком српском манастиру.

Другима је баш ту светињу препоручио неко од пријатеља или рођака. Таквих испитаника, процентуално гледано је 23,50%. Пошто је преко медија за тај пут сазнало 6,75%, то значи да мунд-реклама рођака и пријатеља 3,5 пута боље и више информише о медија. Тих тачно 350% боља препорука човека него медија говори о томе, а и доказује, да је и ово део предањске особености православља. Наравно, говори и о томе колико медији посвећују пажње религији. А и колико закони дозвољавају да се на црквеним радио станицама оглашавају разни посредници у путовањима.

Следећи велики извор информисања је Црква. Захваљујући обавештењу у самом храму или на служби, манастир је посетило 6,75% верника. Препорука у туристичкој агенцији је имала минималне ефекте (0,75%), што говори о

ефикасности туристичке привреде у "верском туризму" у Србији. Чак се и на сајмовима туризма (1,75%) може више сазнати него у агенцијама, а преко интернета (2,25%) тачно 3 пута више него на у агенцијама. Када би се туристи из Србије у Грчкој питали како су сазнали за ту дестинацију, вероватно би се пирамида извора информација окренула наопако: прво би биле агенције, па интернет, па сајмови, па тек на крају рођаци. У овоме се већ види прилично удаљавање вере и туризма, јер је реч и о мотивима за пружање информација: један је мотив рођака, а други агенције.

На крају, када се све сабере: посетиоци којима уопште нису биле потребне информације (34,50), затим они су већ раније били (15,73), они који су сазнали за путовање од рођака (23,50) у храму (6,75%) или испред њега (2,75%), добија се чак 83,25% посетилаца који су о путовању информисани изван туристичких субјеката. Туристички посленици у информисању учествују само са 2,5%. Тај проценат путника, које је анимирала туристичка привреда, већ говори о томе да се ни сам туризам не бави овом "својом граном" - верским туризмом.

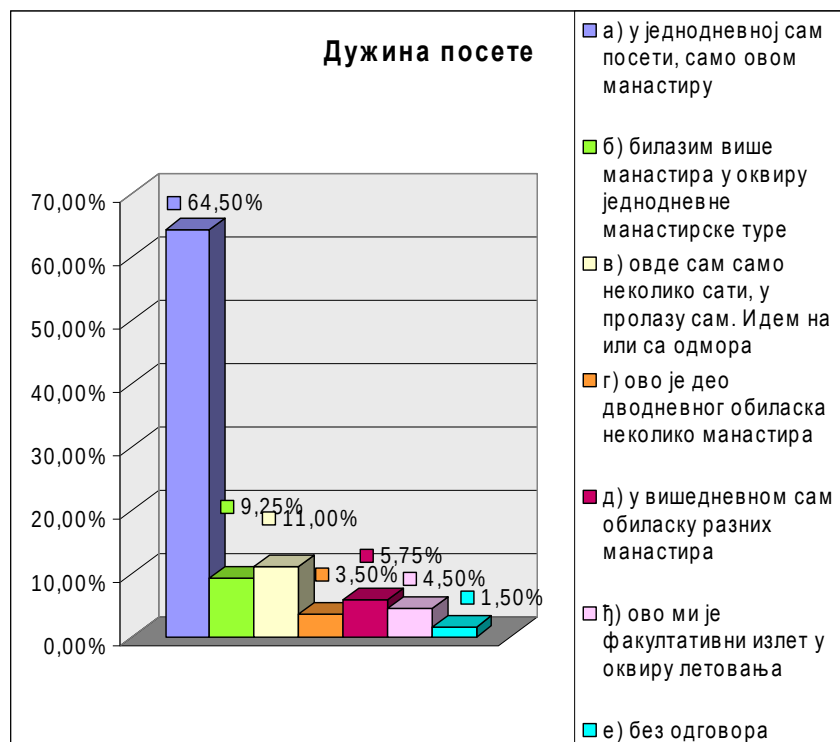

Шта се, речју, овде примећује? Да посетиоци манастира имају своје изворе информисања. Колико је то корисно или штетно, требало би тек испитивати.

Да се подсетимо да је у Даблину 1950. године и у Лондону 1957. године, Међународна организација службених туристичких организација усвојила дефиницију, према којој је **туриста** "лице, које путује са сваким циљем, осим због зараде и промене сталног места боравка, при **трајању боравка ван свог места боравка не мање од 24 часа** (мање од 24 часа је излетник), али не више од 6 месеци". О томе је већ било речи у делу који се односи на анализу појмова и појмовну анализу.

20. ДУЖИНА ОСТАНКА ИСПИТАНИКА У СВЕТИЊАМА

Када се зброје изјаве посетилаца да су у једнодневной посети само том манастиру (64,50%), затим они који обилазе више манастира у току једнодневног излета (9,25%), потом они који су само у пролазу, па су ту само неколико сати (11%) и томе се додају факултативни излети од неколико сати оних посетилаца који су у близини на одмору (4,50%) то заједно даје 89,25%.

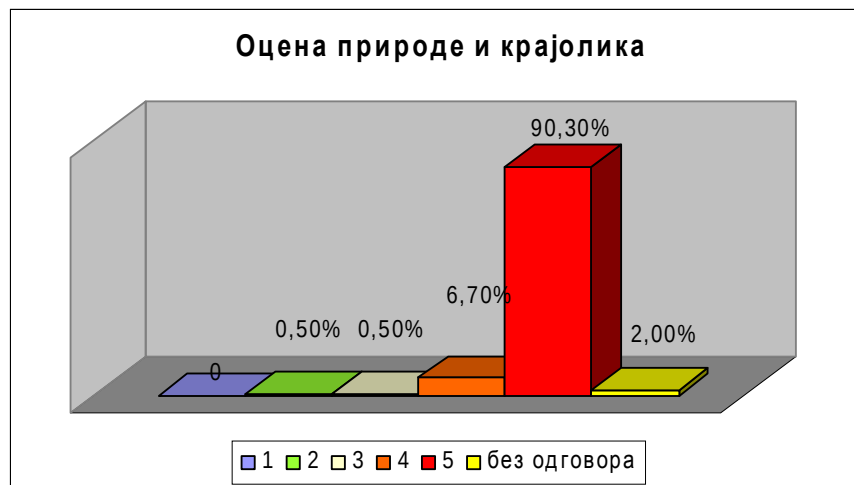
Ако само 5,75% обилази манастире у неколико дана, онда се толико процената посетилаца могу сматрати туристима, под условом да се и они тако осећају.

У сваком случају, на броју 89,25% завршава се доказивање да у Србији, бар кад је реч о посетама светињама које припадају СПЦ.

ОЦЕНЕ СТЕПЕНА ЗАДОВОЉСТВА

Надаље следе оцене (од 1 до 5) степена задовољства различитим категоријама које су релевантне за туризам. Добијени резултати нису укрштана са социо-демографским чиниоцима, јер су оцене, у укупном збиру, толико високе да је то било непотребно. Зато су оцене тако високе? У највећој мери и зато што је задовољство велико, али се може говорити и о одсуству сваког критичког става. Тим пре што је 30,25% испитаника заокружило све петице, неколико је то исто учинило, али је изузело питање о квалитету представљања културне баштине и квалитету информација пре одласка у манастир и тим двема категорије дале једну оцену ниже. Дати свему највишу оцену није уобичајено у туристичком истраживању. Шта је то што је избрисало критички став? То је савакако добро расположење, добро осећање, нека друга врста свести до које се дошло у манастиру. Тек када се погледају све оцене које следе, може се говорити о феномену високих оцена.

А) ПРИРОДА И КРАЈОЛИК

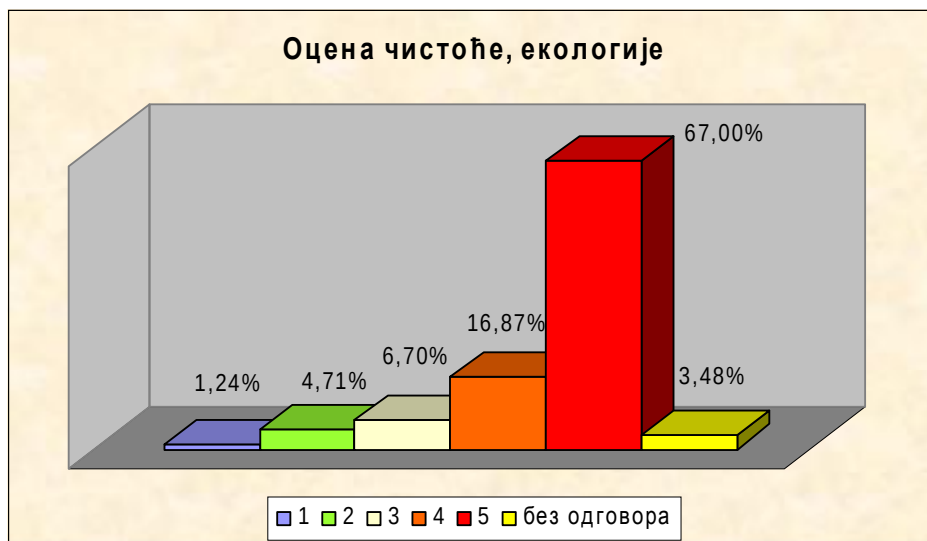

Врло високе оцене за природу и крајолик говоре о огромном задовољству пејзажем у коме се манастир налази. Преко 90% посетилаца је тој категорији дала оцену 5.

Б) ЧИСТОЋА И ЕКОЛОШКА ОЧУВАНOST КОМПЛЕКСА

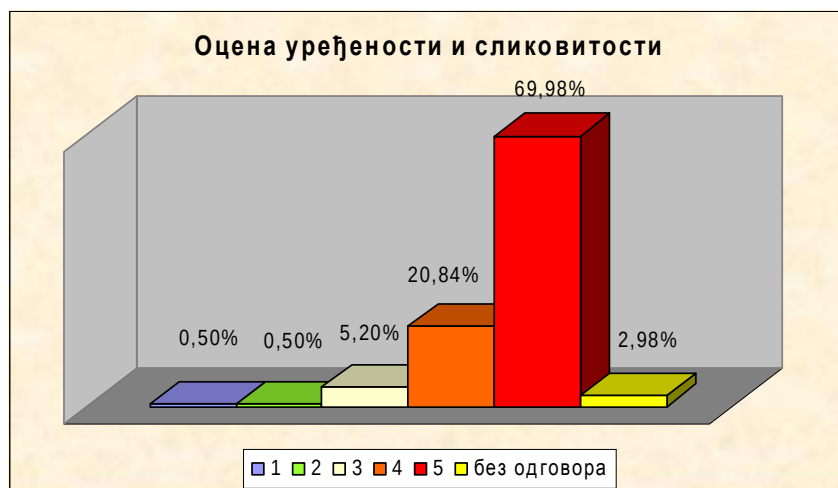
Чистоћу и еколошку очуваност комплекса је 67% посетилаца оценило највишом оценом. Релативно низак проценат највиших оцена углавном није

узрокован нечистоћом, колико осећањем да манастирима још више треба помагати у очувању.

В) СЛИКОВИТОСТ И УРЕЂЕНОСТ

Интересантно је да је степен задовољста сликовитошћу и уређеношћу већи од степена задовољства чистоћом и екологијом.

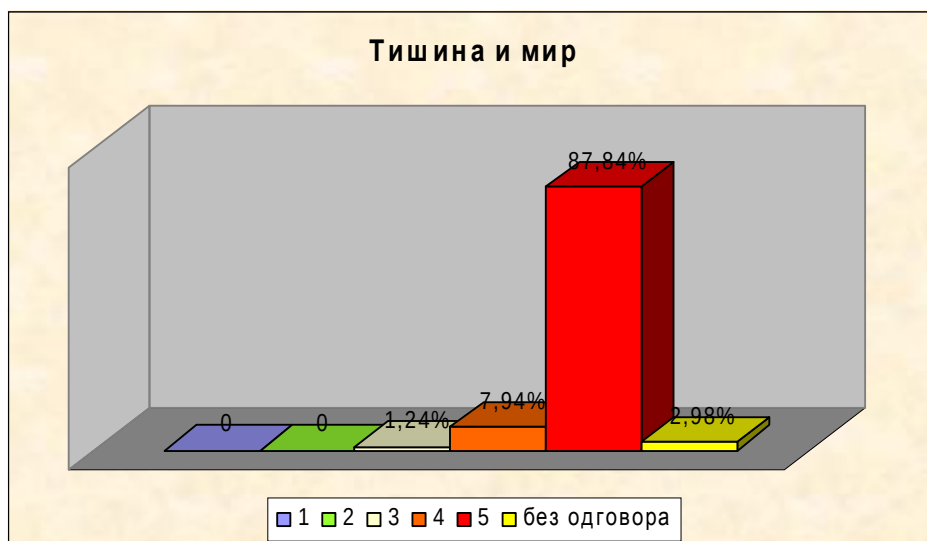

"Уређеност" и "сликовитост" су категорије које су у туризму изузетно битне, јер од тога у многome зависи да ли ће неко место на планети постати туристичка дестинација. Овде је то очигледно небитно, јер кад се зброје две натпросечне оцене (4 и 5), процентуално се за њих одлучило 90,82% посетилаца. А нису сви манастири ни изузетно лепо уређени, нити је околина "сликовита". Пример томе је манастир Ковиљ, који ни за равничарске манастире по сликовитости, а ни по уређености није импресиван, па је то опет манастир са

изузетно високим рангом поштовања. Много света тамо одлази баш из духовних разлога и вероватно и не примети да би све могло да буде лепше и уређеније. У том смислу, овако високо оцењивање је заиста импресивно, јер чек скоро 70 % посетилаца дало оцену 5.

Г) ТИШИНА И МИР

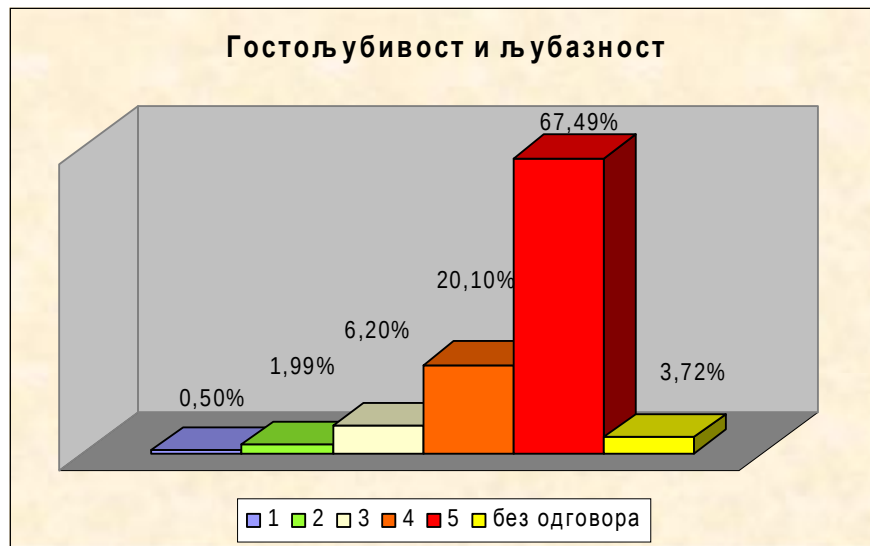
Ово је такође једна од категорија која је битна у истраживању степена задовољства туриста, јер је познато да понекад бука која долази из кафића, дискотека ресторана са музиком, или она која долази због близине аеродрома, могу потпуно да упропасте одмор гостима. Мир на светим местима је нешто што му је иманентно. 1,24% испитаника дало је оцену 3. Шта је то њима засметало, шта то уопште може да ремети манастирски мир, осим управо посетиоци? Али је зато 87,84% гостију оценило највишим оценама управо ову категорију.

Д) ГОСТОЉУБИВОСТ И ЉУБАЗНОСТ ДОМАЋИНА

Чини се, упркос врло високом проценту највиших оцена, да постоји благо незадовољство љубазношћу и гостољубивошћу домаћина, што се примећује присуством свих оцена. То није случај код осталих категорија, јер готово да није било оцена 1 и 2, које овде постоје. Вероватно посетиоци не праве разлику између уздржаности, смирености, ћутљивости, са једне стране и љубазности, са друге. На

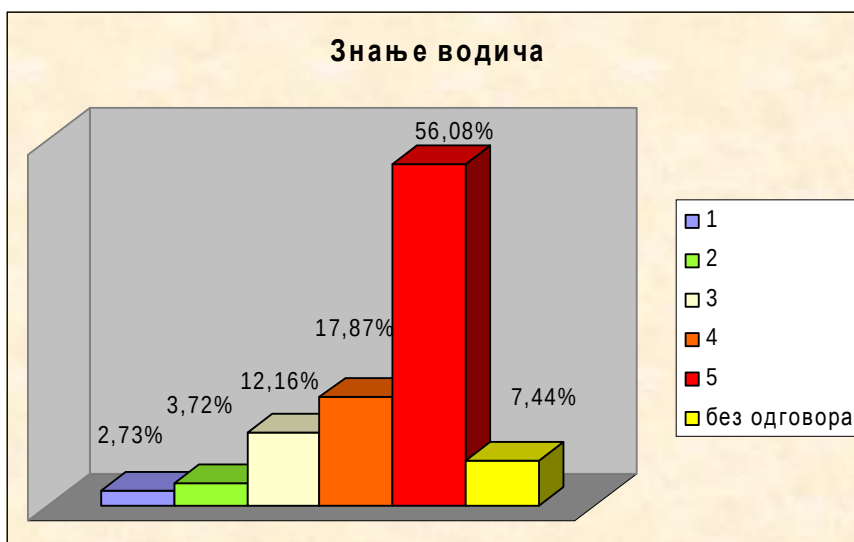
то Маркес лепо упозорава: "То што нас неко не воли на начин на који бисмо ми хтели, то не значи да нас не воли највише на свету"⁵⁸⁴.

Шта нам ови подаци говоре? Прво, да посетиоци имају потребу да буду са неким у манстиру у комуникацији и, са друге стране, да по правилу малобројно монаштво не може да стигне и да прими госте, и да поради све што треба у току дана, и да се посвети свом личном односу са Богом, односно свом молитвеном правилу и плус заједничким службама и још да се допадне посетиоцима. Уздржано понашање монаха посетиоци, који нису дубоко у вери, не могу да разумеју и онда то доживљавају као нељубазност. С друге стране, монаси се често сусрећу са различитим навикама, захтевима, понашањем или очекивањима својих посетилаца, што би пореметило њихов живот, не само мир, него читав поредак. Отуда то осећање извесне нељубазности. То евентуално неразумевање једно других може се подвести и под недовољно познавање једно других, али и под недовољно љубави једни за друге. Ипак, скоро 70% (67,49%) посетилаца је дало највишу оцену манастирској љубазности и гостољубивости.

⁵⁸⁴ Текстови са Маркесовим текстовима кружили су интернетом, уз прелепе слајдове, па је ово једна од реченица која се приписује великом писцу;

Ћ) ЗНАЊЕ ВОДИЧА

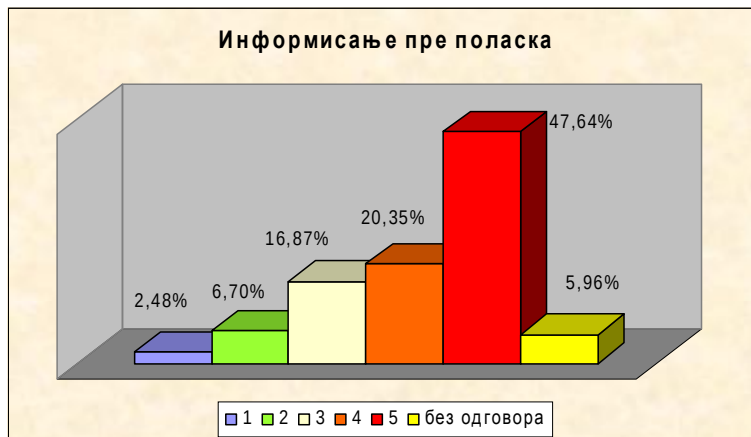

Постоји извесно незадовољство знањем водича код око 20% посетилаца (сабране оцене 1, 2 и 3 што је укупно 18,61%). Већина, која је дошла у сопственој организацији заправо и није имала водича у смислу туристичког вођења. Више од половине испитаника било је презадовољно знањем оног лица које им је олакшало боравак у мнастиру. Таквих је 56,08%. Међутим, управо број других оцена говори о потреби за вођењем кроз светиње. Том броју треба додати и оних 7,44 % оних који нису дали одговоре, можда из пристојности, а можда баш зато што нису имали водича.

Водич је свакако потребан. У православљу читав духовни живот није могућ без духовног учитеља, духовника, старца. Међутим, консултације са надлежним парохом, који је Богом дани и одређени духовник, су, на жалост, веома ретке. Јер добро поучен од сопственог свештеника, човек може да иде где хоће. Та комуникација је веома важна. Релативно ниске оцене, крајње условно речено, управо је вапај за духовним вођењем, а не туристичким. Можда је то мали, али важни индикатор, да су поклоничка путовања супститути за парохијски живот.

Е) КВАЛИТЕТ ИНФОРМАЦИЈА ПРЕ ПОЛАСКА У МАНАСТИР

Информисање пре поласка на пут добило је највишу оцену од 47,64% испитаника. Откуда тај раскорак између редуваног дела и новог дела информације?

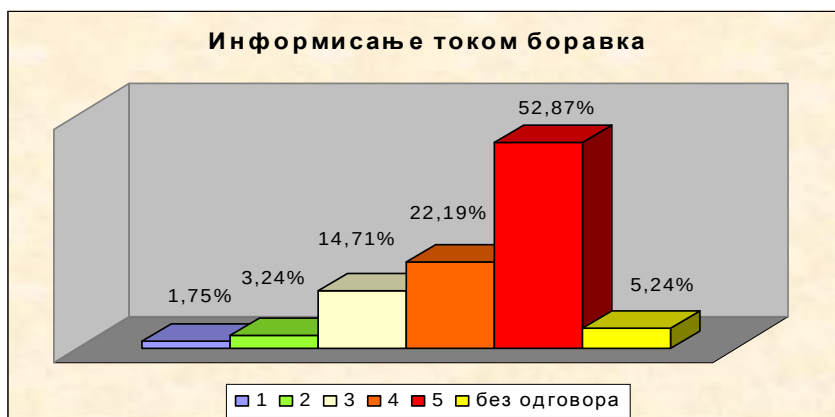
Чини се да посетилац пре поласка на пут нема свест о томе да је његово незнање, толико колико јесте, заправо велико или чак огромно. Тек кад човек дође на лице места, суочи са том чињеницом. Тај осећај би био мањи да је редовно учествовао у богослужењима. Информације које би му евентуално недостајале приликом посете светиње били би више световне природе (историја, историја уметности), него духовне. Човек је на свакој Литургији на небу, па му је свеједно са које тачке на земљи ће да се попне на њега. Другим речима, свеједно је у којој се светињи човек налази, уколико је у њој у тесној вези са Богом. За то му нису потребне никакве нове, нити претходне информације. Сам долазак представља ново искуство са старом, познатом духовном информацијом. Тако се вера учвршћује.

Међутим, има примера које би могли да буду поучни у погледу потребне за извесним информацијама пре поласка у манастир. Ево једног: свештеник Слободан Аксентић је повео своје парохијане из Београда у Козарску Дубицу у БиХ, где је претходно био парох. Успут се свраћало и у манастир Велика Моштаница и неколико цркава у околним местима. Тек кад је народ у Козарској Дубици почео да истрчава из радњи и поздравља свештеника, да маше из кола, са улице и прозора, путници су схватили да њихов доброћудни, тихи прота уопште није неки обичан човек. Куд год да је аутобус прошао, са црква би се огласила звона да поздраве госте и њиховог протојереја. Успут су поклоници, јер ово јесу били поклоници, сазнали колико је тај тихи свештеник подигао црква, како, уз

чију помоћ; како је за време рата ишао у прве борбене редове да носи храну; како му је у томе помагала једна још скромнија жена која је пролазила тамо где и кад свештеник није могао. Али о томе није говорио прота, то је народ шапутао гостима да прота не чује. Свештеник је живео за своје парохијане и зато су га и поздрављали. Његови нови београдски парохијани уопште нису ништа знали о тој живој заједници пароха и парохијана, а тек наравно - ништа о својој сопственој српској историји. Чак ни то да је у близини велико Јасеновачко стратиште. Људи који су их гостили били су живи сведоци неописивих страдања српског становништва тог краја кроз векове. Наћи се неприпремљен очи у очи са њима - није било пријатно, јер човек у таквом сусрету схвати колико је размажен, незахвалан... несаосећајан, несолидаран. То је био један од разлога што су многи испитаници дали најниже оцене за информисање пре поласка на пут. Они нису имали потребу за било којом другом информацијом, јер су сви парохијани једне парохије и редовни учесници у богослужењима. Нису чак ни били незадовољни, колико су били постиђени својим незнањем. Тај сусрет Срба из Дубице и Срба из Београда, дакле Срба и Срба, или тај сусрет парохијана истог свештеника био је толико неочекивано дирљив и потресан, без много речи, онако како доликује хришћанима, да се може раумети замерка посетилаца што на то нису били припремљени.

Ж) ИНФОРМИСАНОСТ ПРИЛИКОМ ОБИЛАСКА МАНАСТИРА

Без обзира што је већина посетилаца задовољна квалитетом информација приликом боравка у манастирима (52,87% + 22,19%), ипак ваља обратити пажњу и на оне посетиоце који имају потребу за већим степеном обавештавања (оцене од 1-3 збирно износе око 20%, тачније 19,70%).

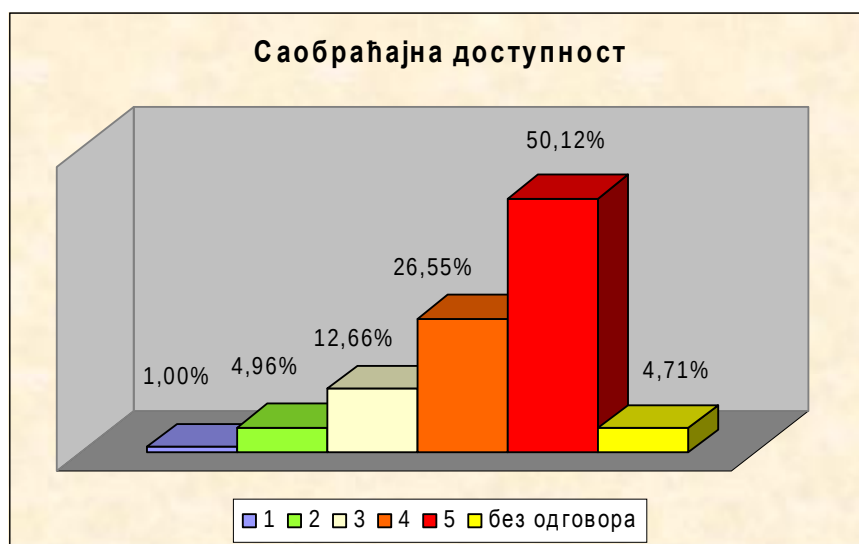

Ако се томе дода и 5,24% посетилаца који нису дали одговор, може се сматрати да четвртина посетилаца сматра да информисање током боравка мора бити боље. И заиста се догађа да се човек у манастиру осети веома усамљеним у тренутку кад има потребу да нешто пита. То је разумљиво, јер се монаси клоне света. Посете их у ствари узнемиравају, одвлаче од дневних послушања (задатака). Боља припремљеност посетилаца пре поласка решила би и овај проблем.

3) САОБРАЋАЈНА ДОСТУПНОСТ МАНАСТИРУ

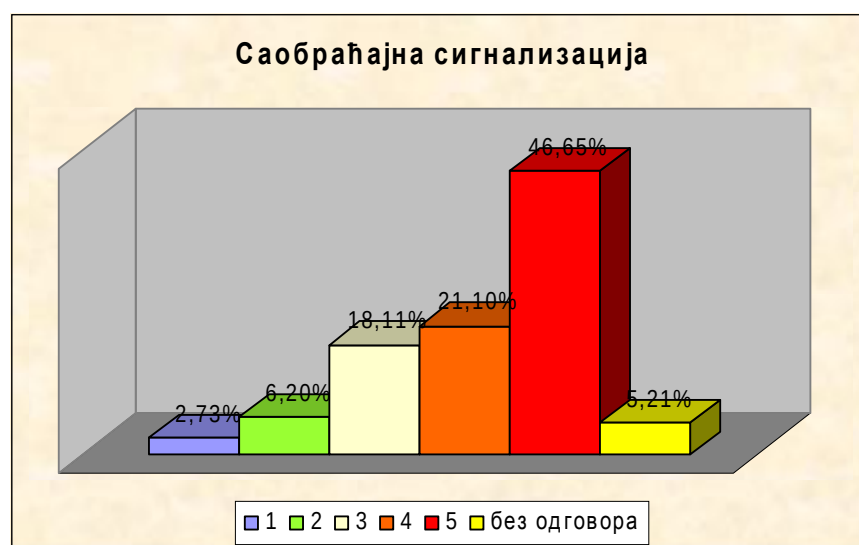
Манастири нису готово никад грађени на лако доступним местима, а саобраћајна инфраструктура у Србији је таква да је све истовремено и далеко и близу. Обично се превозним средством стигне близу манастира, а одатле дао пута мора да се пређе пешке. Половина људи је изузетно задовољна путевима, а друга половина мање.

Међутим, велики број испитаника је свим садржајима давао петице, без икаквог критичког става. Када би се оне одузеле, добио би се реалнији однос према свим категоријама. Према овој посебно, јер нису сви посетиоци возачи.

И) САОБРАЋАЈНО ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ПУТА КА МАНАСТИРУ

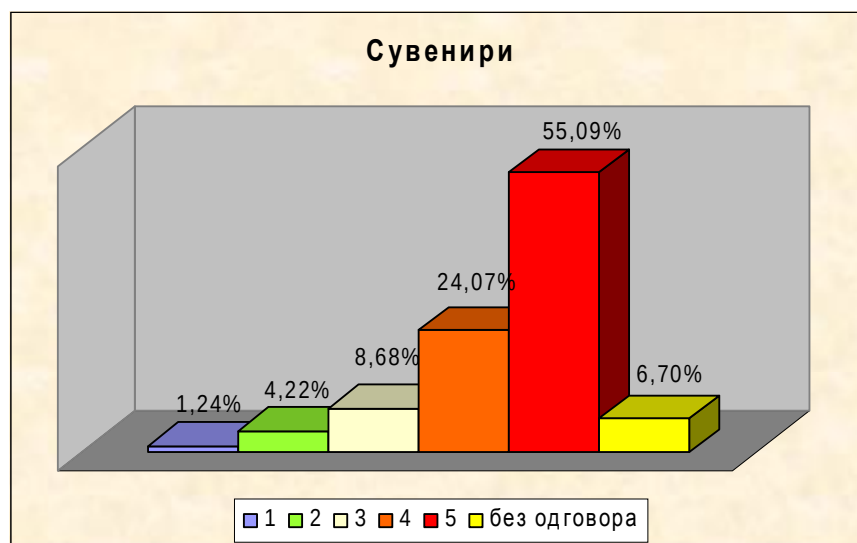
Саобраћајно информисање на путу за манастире је највише задовољило оне који не возе или нису вође пута. Ознаке за скретање са главних путева према манастирима постоје, али свака раскрсница на споредном путу изазива дилему, јер или нема ознаке, или је неупадљива. Држава која је рачуна на туризам прво мора да изгради добре путеве и да увећа њихову мрежу, а одмах потом да их пристојно опреми. Када се зброје просечна оцена (3) и испод просечне (1 и 2), добија се скоро 30% мање задовољних путника (27,04%). Уз то увек ваља мислити и на оне које нису дали одговор, јер они можда нису дали одговор зато што га не знају, али можда и зато што су пристојни људи.

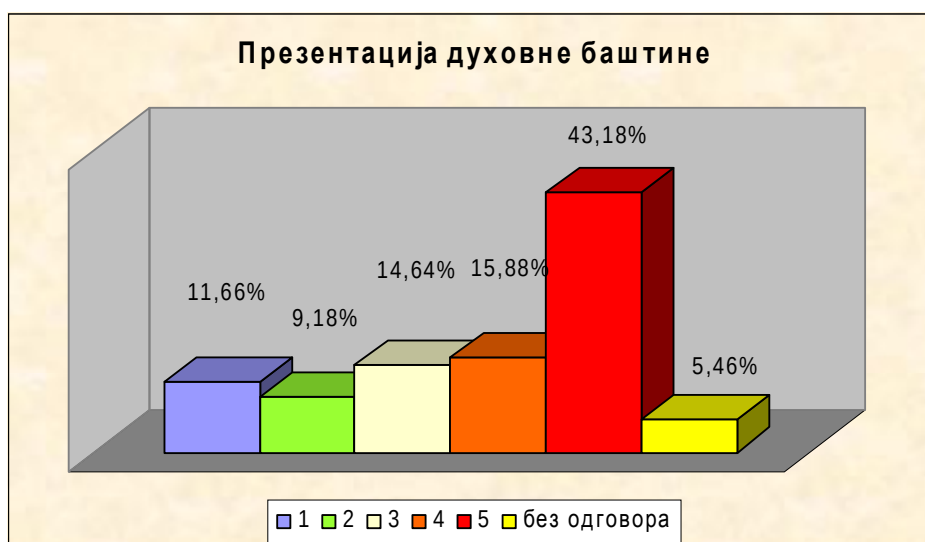
Ј) МОГУЋНОСТ КУПОВИНЕ ДУХОВНИХ ПРЕДМЕТА

Оно што би се у туризму назвало "сувенирима", то је у манастирима средство у функцији узрастања у вери. Дакле, купљени предмети имају различите функције, а опет постоји незадовољство око 15% (14,14%) посетилаца (сабране оцене 1, 2 и 3). Та чињеница указује на то да посетиоци нису довољно упућени каква је функција тих предмета. Када би знали, били би презадовољни. Међутим, када је реч о књигама, ту би ваљало урадити озбиљну анализу, јер посетиоци обично не знају шта се крије иза наслова, па би ваљало утврдити ком нивоу познавања вере је која књига намењена. На Сајму књига у Београду, може се приметити да се купују дела највише теолошке вредности, а да се читаоцу не укаже на то да је највећи домет у читању православне литературе - Дечји молитвеник, али свакодневно. То је као да се бебама уместо пасиране хране, у

свим радњама продаје пасуљ - здрав је, али беба не може да га свари, није још толико развијена. Ово захтева веома озбиљно промишљање СПЦ.

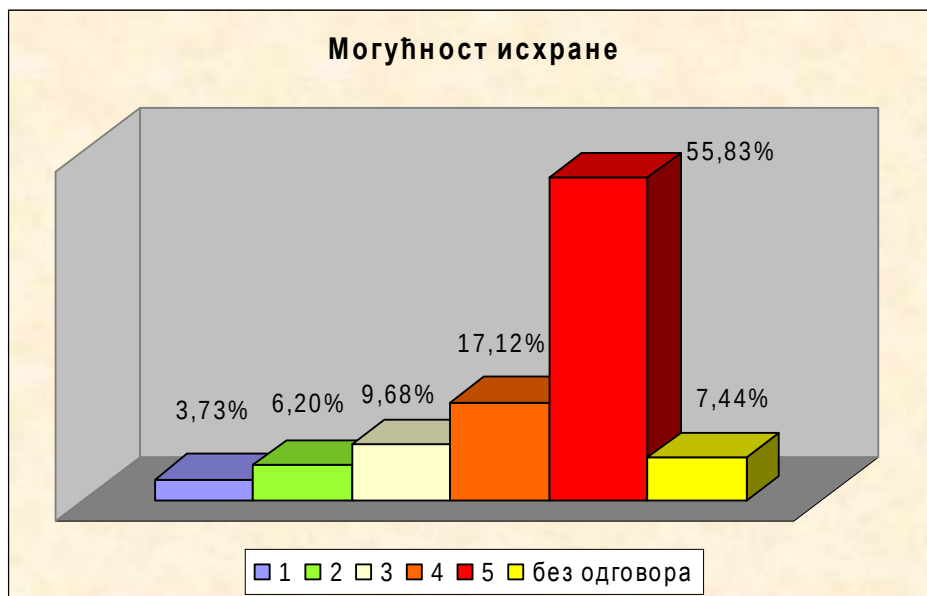
К) КВАЛИТЕТ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ДУХОВНЕ БАШТИНЕ КОД НАС

Мање од половине посетилаца дало је највишу оцену презентацији духовне баштине код нас (43,18%). Ово је уједно категорија која је добила највећи број најнижих оцена 1 и 2. Са онима који нису дали одговор на ово питање, то је више од четвртине посетилаца (26,3%). На ове одговоре би требало да обрате посебну пажњу и држава и црква. Истина, морало би се подробније истражити шта је у суштини овог незадовољства: генерално запостављање свега што је национално, општа небрига о презентовању културе, недовољно добро и/или недовољно често,

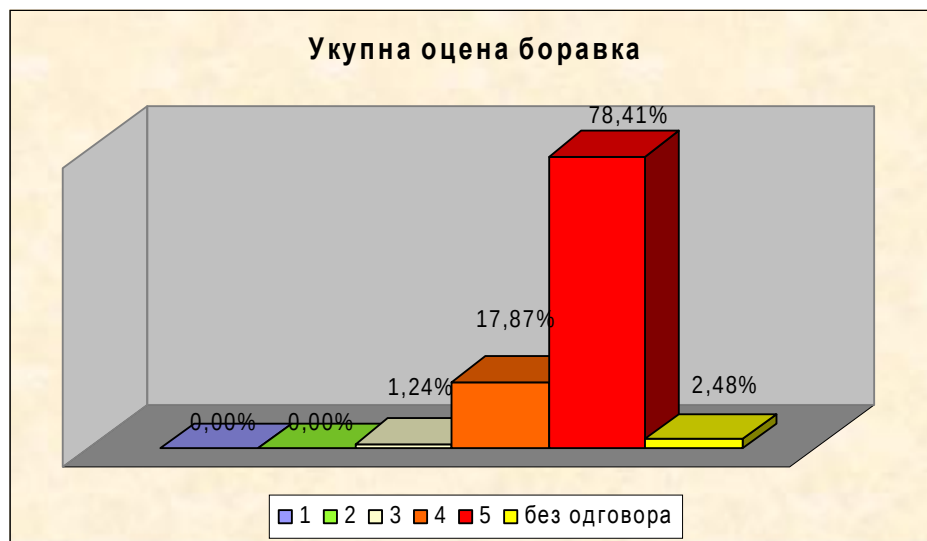
или недовољно доступшно информисање домаћег становништва, или можда странаца... Које би требало да се презентује културна баштина, то је заправо право питање. У сваком случају, податак је опомињући. Стиче се утисак да су посетиоци апеловали да се посвети више пажње њиховом унутрашњем националном бићу.

Л) МОГУЋНОСТ ИСХРАНЕ У ДАНУ ОБИЛАСКА МАНАСТИРА

Овде се, у понуђеном простору за напомене, појавило највише питања у смислу "Ко још размишља о јелу кад иде у манастир?". Питање је дописивано на упитнику са стране, стављани су знаци питања, писало се надугачко, речју - протестовало се због овог питања. И то је разумљиво за вернике. Један је чак написао: "Па што мора тог дана да се једе? Може и да се пости". Али за туризам, угоститељство је његов конститутивни део. Да ли постоји туризам ако гости кажу да им није потребно угоститељство? Верници носе са собом храну, неки у трпезарији направе "трпезу љубави" тако што свако стави оно што је понео. Негде манастир организује оброк. Нигде нема ресторана близу манастира. Истина, може успут негде да се стане, али ако се на путу негде направи пауза, углавном се попије кафа. Код оваквих посета хотелијерство већ није уопслено, јер се "верски туризам" свео на једнодневну излетничку посету. Какав је то туризам, ако му не треба ни хотелијерство, ни угоститељство? И при том гости долазе у сопственој организацији? И свима је све лепо, што ће се видети у следећем графикану.

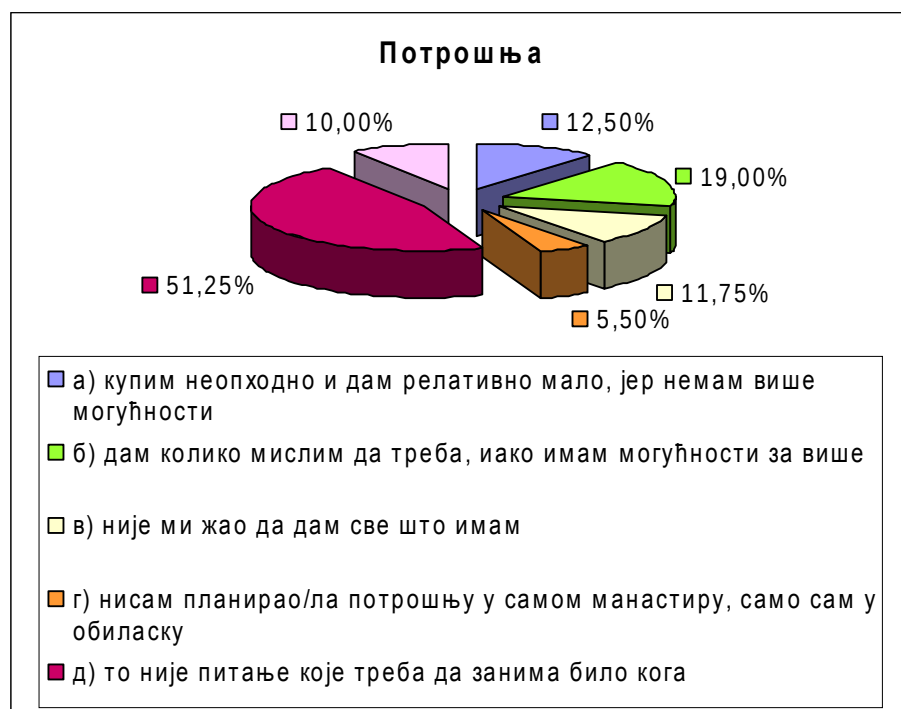
Љ) ЗАДОВОЉСТВО УКУПНИМ БОРАВКОМ У МАНАСТИРУ

Ово је заправо најинтересантнији графикон. Ма како били незадовољни различитим категоријама који су оцењивали, кад су упитани "Како сте задовољни укупним боравком у манастиру", скоро 80% (78,41%) је одговорило оценом 5. Како је то могуће? У туризму, кад туриста није задовољан крајоликом, путем, уређеношћу, исхраном, тишином, информисањем, било чим, оцена задовољства укупним боравком сразмерна је примедбама на поједине категорије. Овде је обрнуто. Посетиоци критикују нешто, оцењују искрено и на крају, кад су упитани "Па како сте се провели?", скоро 80% каже - "Одлично". Тај феномен нема никакво рационално образложење. Он може да се тумачи само добрим расположењем посетилаца са којим се враћају кући. "То", што изазива добро расположење, то је заправо разлог зашто су људи уопште у вери - у контакту су са Богом.

21. ПОТРОШЊА ПРИЛИКОМ ОБИЛАСКА МАНАСТИРА

Када је реч о потрошњи у класичном туристичком смислу она у случају посета светињама - не може да се мери. Највећи број посетилаца је тако и одговорио "То није питање које треба да било кога интересује" (51,25%), 10% није дало одговор на ово питање. То је преко 60% посетилаца.. Остали су се изјашњавали већ према томе какав став према давању имају, а не према потрошњи. Резултати се могу видети на графикону.

22. ШТА ПОСЕТИОЦИ МИСЛЕ О СВОЈОЈ ПОСЕТИ МАНАСТИРУ?

Да ли је посета манастирима део туристичке делатности, или потреба за личним духовним узрастањем, или је то обилазак културно историјских споменика?

Да је то **део верског туризма** мисли 4,25% посетилаца.

Да је то **прилика да се духовно још мало узрасте**, без обзира на присутну свест да таква посета оптерећује монаштво, сматра 40,50%.

Да је то **добра прилика да се боље упознају културно-историјски споменици** сматра 47,25% посетилаца. То већ говори да скоро половина посетилаца свој долазак ставља у сферу културног туризма. Али, даље пуштање да се манастири третирају као културно-историјски споменици, могла би ове посетиоце да учврсти у уверењу да ту ничег другог и нема, што би временом и сам манастир претворило у музеј, као што се дешава на Метеорима. То је у условима глобалне економије врло изгледна будућност, осим ако Црква не учини нешто да надокнади изгубљено време у социјалистичком насилном атеизму, које је одлична подлога за глобалну унификацију у функцији профита мањине.. Притом се не сме сметнути са ума шта је Црква по дефиницији, јер то чини одговорним сваког њеног члана.

Како су на ово питање одговарали мушкарци, а како жене?

Пол - шта су посете манастирима	а) туристичка делатност	б) могућност духовног узрастања	в) упознавање култ.-истор. баштине	г) Б.О.
а) М	4,17	34,52	55,36	5,95
б) Ж	4,31	44,83	41,38	9,48

Жене 44,83% су те које своје светиње доживљавају као духовне центре, као места где могу још више духовно да узрасту, а мушкарци (55,36%) посету манастиру доживљавају као одличну прилику да се боље упознају са својом културно-историјском баштином. За њих је вера део прошлих времена, прошлих генерација, некадашњег контакта са Богом.

Међутим оно што је најупечатљивије на овој табели, то је да мање од 5% и мушкараца и жена посете манастирима не доживљавају као туристичку делатност у оквиру верског туризма. Онда се поставља питање: а ко онда уопште говори о верском туризму?

Какав је однос година и става према верском, културном туризму или поклоништву?

Узраст- шта су посете манастирима	а) туристичка делатност	б) могућност духовног узрастања	в) упознавање култ.-истор. баштине	г) Б.О.
а) до 18	0,00	63,64	36,36	0,00
б) 19 – 30	8,00	36,00	46,67	9,33
в) 31 – 40	6,06	37,37	51,52	5,05
г) 41 – 50	2,40	37,60	49,60	10,40
д) 51 – 60	1,47	48,53	41,18	8,82
ђ) 61 и више	4,55	50,00	40,91	4,55

Овде су интересантна два податка. Реч је о младим људима. Они који су млађи од 18 година, дакле деца, у највећој мери мисле да је посета манастиру начин узрастања у вери. То су млади који су били у манастирима. Да ли би се тако изјаснили њихови вршњаци који нису били у манастирима, то је велико питање. Али, шта се овде још примећује? То је да следећа генерација, следећи узраст, који излази из родитељског окриља, мисли да је то прилика да се упознају културно-историјски споменици у Србији. То је уједно и групација која, до душе незнатно, само 8,00%, посете манастирима доживљава као нормалну, редовну туристичку делатност.

Када је реч о образовању, са повећањем степена образовања смањује се

образовање - шта су посете манастирима	а) то је туристичка делатност	б) могућност да духовно узрастем	в) културно- историјске баштине	г) Б.О.
а) без школе	0,00	25,00	75,00	0,00
б) осн. школа	0,00	44,74	50,00	5,26
в) сре. школа	4,81	38,94	46,15	10,10
г) виш. школа	1,82	41,82	49,09	7,27
д) вис. школа	5,56	43,06	47,22	4,17
ђ) са науч.зв.	10,53	47,37	42,11	0,00
е) Б.О.	0,00	0,00	50,00	50,00

поимање манастира као културно-историјског споменика, с тим што управо најобразованији испитаници истовремено посете манастирима доживљавају као туристичку делатност.

Када је реч о занимању и односу према овој врсти путовање, овакви су показатељи: они који још нису започели каријеру (ученици) и они који су је завршили (пензионери) посету манастирима виде као део духовног узрастања.

Они који су у радној снази, они још увек узрастају, али је ситуација за сада таква да се манастири још увек доживљавају као споменици некадашње културе.

занимање - шта су посете манастирима	а) туристичка делатност	б) могућност духовног узрастања	в) упознавање култ.-истор. баштине	г) Б.О.
а) ученик/ца	0,00	58,33	41,67	0,00
б) студент	6,38	34,04	51,06	8,51
в) запосл.	4,20	38,55	47,71	9,54
г) незапосл.	5,88	47,06	47,06	0,00
д) у пензији	2,56	53,85	35,90	7,69
ђ) Б.О.	0,00	16,67	83,33	0,00

У доњој табели може се видети какав однос имају испитаници с обзиром на то где су запослени, ко им је послодавац.

Послодавац - шта су посете манастирима	а) туристичка делатност	б) могућност духовног узрастања	в) упознавање култ.-истор. баштине	г) Б.О.
а) јав. сектор	4,48	28,36	56,22	10,95
б) прив. сектор	5,88	54,41	32,35	7,35
в) соп. делат.	10,53	63,16	26,32	0,00
г) Б.О.	1,79	50,00	43,75	4,46

Запослени у јавном сектору мисле (56,22%) да је посета светињи одлична прилика да се упозна културна баштина. За њих су манастири музеји у којима је смештено нешто што је некад било у функцији. Има ту живих монаха, то јхе очевидно и неспорно, али живело се некад тако и нема никакве везе са њиховим конкретним садашњим животом. И то је последица комунистичког истеривања Бога из човека. То је последица државне, насилне атеизације. И наравно да се овај став задржао највише код државних чиновника. То не значи да им је лако, да нису део цркве, али како је највећи број посетилаца у укупном броју упрао запослен у јавном сектору, то значи да је велики проценат људи који овако размишља.

На супрот њима, они испитаници који су узели живот у своје руке, управљају њиме, имају сопствену делатност, управљају својим послом и другим људима, они манастир доживљавају као место духовног подстрека. Истина, они истовремено међу собом имају највећи проценат оних који мисле да су манастирске туре део туристичке привреде, што није чудо, јер они у свему виде могућност за рад и зараду.

За оне који раде код другог, манастири су, у највећем проценту, оно што и треба да буду - место духовног окрепљења.

Када је реч о брачном статусу и доживљају одласка у манастир, показатељи се у понављају. Они који су у браку (49,62%), који имају ту врсту емотивне испуњености, доживљавају манастире као део културно-историјске баштине. А они који још увек немају или су изгубили супружника, манастире доживљавају као места где могу да узрасту, да се опораве, окрепе, места где ће умирити душу

Брак - шта су посете манастирима	а) туристичка делатност	б) могућност духовног узрастања	в) упознавање култ.-истор. баштине	г) Б.О.
а) ожењен, удата	4,20	37,02	49,62	9,16
б) неж/неудата	5,15	45,36	42,27	7,22
в) разведен/а	4,00	48,00	44,00	4,00
г) удовац/а	0,00	56,25	43,75	0,00

Укрштањем многих параметара коју ова анкета пружа, добили би се многи интересантни подаци. Но за прилику доказивање основне и помоћних хипотеза, оволико је сасвим довољно.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Закључивање ће имати аналитичко-синтетички карактер, а за верификацију изабран је метод извођења ставова. У доказивању хипотезе, поћи ћемо најпре од разматрања помоћних хипотеза:

1. *Прва помоћна хипотеза је била:* "Социологија туризма није уопште обрадила појам "верски туризам", нити се уопште бави сагледавањем туризма у контексту насртаја глобалног капитала на појединачну личност, која тражи одушак у том истом глобалистичком туризму".

Она је доказана, јер се функција туризма у социолошким научним дисциплинама уопште не сагледава у условима глобалне поштасти, коју је донео неконтролисани либерални капитализам. Напротив, и сам туризам се доживљава и пропагира као глобални спасилац од сиромаштва. У том контексту може несметано да постоји и религиозни туризам, на начин како га доживљава WRTA. То је начин у коме је, пре свега и изнад свега, примарно постојање зараде од туризма, а религија је само поље деловања и убирања профита.

Ни једна парадигма социологије туризма није, нити је једна филозофска дисциплина научно обрадила, не само појаву појма "верски туризам", него ни етику савременог туризма. Зашто? Зато што је сама етика у кризи. Зато што интелектуална елита, која се бави појавама у друштву, нема или способности, или куражи, да се суочи са темом односа етике и савремених друштвених кретања. Осим тога, интелектуалци заборављају шта је прамера, шта је еталон за етику, шта су универзалне вредности у односу на које се мери све остало. То значи да савремени научник заборавља Бога. Кад научник који се бави социологијом туризма заборави на постојање Бога, он и да хоће - не може да ситуира верски туризам. Шта то значи? Да ли то значи да је обезбожена не само привреда, него и наука? Велика тема. Превазилази оквире овог рада. Овде можемо само да закључимо да нема научног објашњења појма "верски туризам", с моралном обавезом да се убудуће још дубље удубимо у социологију и етику туризма.

2. *Друга помоћна хипотеза је гласила:* "Психологија туризма не оперише, чак и не разматра појмове који су уграђени у духовни живот човека, нити

покушава својим језиком да објасни пориве човека за одлазак на свето место или догођај";

Ова помоћна хипотеза је такође доказана. Психологија туризма се уопште не бави духовном, религиозном страном живота човека. Пастирска психологија се бави тиме, али се не бави туризмом. Заправо, разне практичне психолошке дисциплине се баве туризмом: и *индустријска психологија* (која предлаже чак и боју столњака како би се више јело у ресторанима), и *психологија комуникација*, и *психологија примењених симбола* (у обележавању невербалних информација), и *психологија животиња*, а о психологији која се бави пласманом роба и услуга у оквиру маркетинга да и не говоримо. Але све те гране се баве само психом за живота човека. Како ће та мања категорија обрадити већу, вечну категорију људске душе?

Психологија не барата појмовним апаратом изван те своје скучености, јер то и није могуће, изван себе се ништа и не може. Притом и сама психологија признаје да само неколико постотака функције мозга научно препознаје. Како онда да се бави појмовима као што су "Божји призив", или "Преумљење"? Или појмом "чудо", које ништа није друго него само манифестације Божје милости, љубави? Пошто психологија нема инструменте којим би обрадила Свете Тајне између људске душе и Бога, она се, логично, тиме и не бави - не може да их докучи. Зато се психологија туризма и не бави психолошком страном верског туризма. И како би?

3. *Трећа помоћна хипотеза је гласила:* "Религијски туризам је појава која се у туризму везује за далеку историју. Међутим, историја религије, пак, уопште не говори о туризму. Ту чињеницу туризам игнорише, што се може тумачити и као незнање, али и као манипулација. С друге стране, савремени појам *религијског туризма* представља антитезу сваке религије, или још прецизније, тај феномен је најбоља илустрација појма оксиморон";

И ова помоћна хипотеза је доказана. Везивањем појаве туризма за делатност Томаса Кука, туризам се ставља и у одређени временски, и у одређени друштвени контекст. Не може туризам да настане и у XIX веку после Христа и пре Христа. Као што ни свако путовање није туристичко путовање. Верска путовања у првим вековима нове ере нису туристичка путовања, јер туристичка путовања имају по дефиницији једну карактеристику више. То је масовност. Док

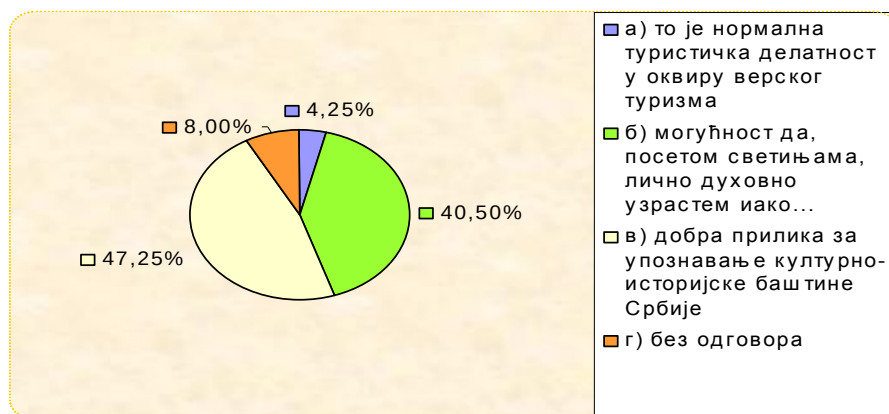
је за свако путовање потребно имати слободна средства и слободно време, дотле је за туризам потребно још да постоји и масовност.

Зашто је туризму уопште потребно да има толико дубоке корене? Зато што је дужина трајања - карактеристика квалитета. А квалитет је важна робна категорија. Грешка је у томе што *вера*, по својој суштини, није роба. Хришћани знају ко је рекао "Бадава примисте, бадава дајте". Или би бар требало да знају. Реч је заправо о манипулацији истином о поклоничким путовањима.

Последња тврдња у овој помоћној хипотези да "савремени појам *религијског туризма* представља антитезу сваке религије, или још прецизније, тај феномен је најбоља илустрација појма оксиморон", не може бити део помоћне хипотезе, него је суштина главне хипотезе;

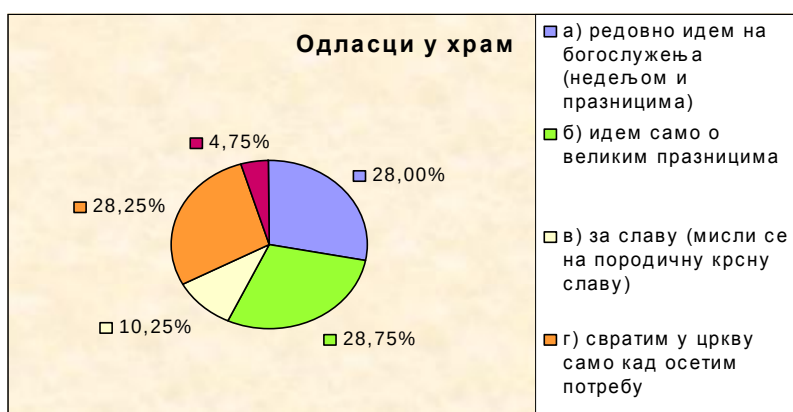
4. *Четврта помоћна хипотеза је гласила:* "Посетиоци српских православних сакралних објеката у највећој мери доживљавају своје светиње као културно-историјска добра, а не као сопствене духовне центре. Речју, у Србији посете манастирима, по мотивацији посетилаца за долазак, у највећој мери не спадају ни у верски туризам, ни у поклоничка путовања, него у културни туризам, што је последица комунистичког третмана манастира као културно-историјских добара";

И ова помоћна хипотеза је доказана чињеницом да се највећи број испитаника (47,24%) изјаснио да је обилазак манастира за њих "добра прилика за упознавање културно-историјске баштине Србије". Да је то "нормална туристичка делатност у оквиру верског туризма" мисли **само 4,25%** испитаника. Све у свему око 60% испитаника не доживљава долазак у манастир ни као **могућност да се лично духовно узрaste**, што је такође био понуђен одговор, јер је ту опцију заокружило само 40,50% испитаника.

5. Пета помоћна хипотеза је гласила: "Обилазак светиња у хришћанству је, као трагање за духовношћу, супституција за неадекватни парохијски живот, што се може утврдити испитивањем учесталости одласка у храмове";

И ова помоћна хипотеза је доказана, јер више од 70% посетилаца не одлази редовно на богослужења, односно само 28% редовно иде у цркву.

Али је зато скоро 80% посетилаца било је у више од 6 манастира.

6. Шеста помоћна хипотеза је гласила: "Обилазак светиња у хришћанству, као трагање за духовношћу, је такође супституција за нередовно приступање верника - Светим Тајнама;

И ова помоћна хипотеза је доказана следећим чињеницама:

1. Причешћује се, а никада се није исповедило 39,46% верника!

2. **51,50%** кршених православца се никада није исповедило. Према полу, то овако изгледа: **никада се није исповедило чак 60,71% мушкараца и 44,83% жена.**

3. **22,75%** православца се никада није причестило;

4. **17,24%** православних испитаника који се нередовно причешћује - **никада се није исповедило;**

5. Од православних испитаника који се четири пута годишње причешћују, у време заповедних постова, никада се није исповедило **8,62%!**

6. Има и православних испитаника који се причешћују и чешће од 4 пута годишње, а да се никада није исповедило. **Таквих је 3,1%;**

7. Свету Тајну брака православни хришћани започињу обредом црквеног венчања само у нешто мало више од половине случајева (**54,20%**);

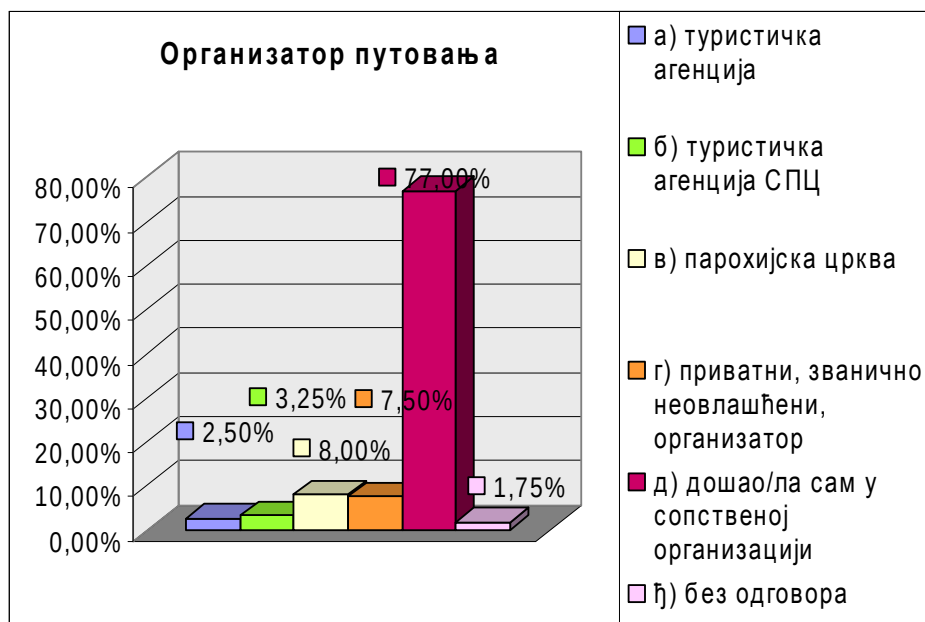
Ако нема редовности, континуитета приступања Светим Тајнама, какав човек има духовни живот? Пуст? Мукотрпан? Испразан? Нецеловит? Да ли човек потребу душе за духовном храном задовољава одласком у манастир? Како храни душу, ако не иде у цркву, а у манастир одлази да би га разгледао културно-историјски споменик? Да ли Бог од нас тражи да се дивимо зидовима, или жели да живимо у Цркви као живој заједници људи и Бога?

Све ово заправо значи да православца, који је одрастао у атеистичком окружењу, који управо због тога не живи црквеним животом, заправо и нема свест шта га то привлачи манастиру. Он своју посету назива "обилазак културно-историјских споменика", при чему је врло незадовољан колико се пажње посвећује презентацији културно-историјске баштине. Зашто је незадовољан? Откуд му та љубав према баштини? Како је она део његовог идентитета? Зашто би једна црква била нечији културни код, осим ако тај црквени код архетипски не носи у себи? Речју, он може да назива своју посету како хоће, како је навикао, у оквиру представе која му је стварана, али је једино битно да ли његова душа препознаје светињу као светињу.

Колико ће му се помоћи да освести своје пориве, не зависи само од њега. То зависи и од свести Цркве о томе како изгледа живот, какве су животна поимања, верника, обичног народа, који је рођен у комунизму. Кад то спозна, ако буде хтела

да се бави последицама, Црква ће лако наћи своје мисионарске путеве. За сада жетва говори како смо сејали.

7. Седма помоћна хипотеза је гласила: "Црква, на нивоу Патријаршије, нема адекватан одговор на потребу верника за поклоничким путовањима, јер верници мало, или нимало, користе услуге њене званичне агенције";

Да се подсетимо, Српска православна црква има једну агенцију "Добročинство", на нивоу целе СПЦ и две агенције које припадају епископијама (шумадијској и бачкој). Помоћна хипотеза да Црква, на нивоу Патријаршије, нема адекватан одговор на потребе верника је доказана наведеним резултатима, који су добијени анкетирањем посетилаца. Речју, ако само 3,25% посетилаца користи услуге Агенције за поклоничка путовања "Добročинство", а 77% посетилаца само организује свој долазак у манастир, онда се поставља питање: зашто је то тако? Одговор се налази у поређењу цена услуга, што је у овом раду учињено.

Да се подсетимо само: одлазак верника из Крагујевца, преко црквене агенције Епархије шумадијске, у фрушкогорске манастире кошта 1.300 динара, а исто то, обилазак потпуно истих манастира, само из Београда, преко "Добročинства" кошта 1.600 динара. Иначе, Крагујевац је од Београда удаљен 140 км, значи око 280 км више има да се пређе - **за 22% нижу цену!**

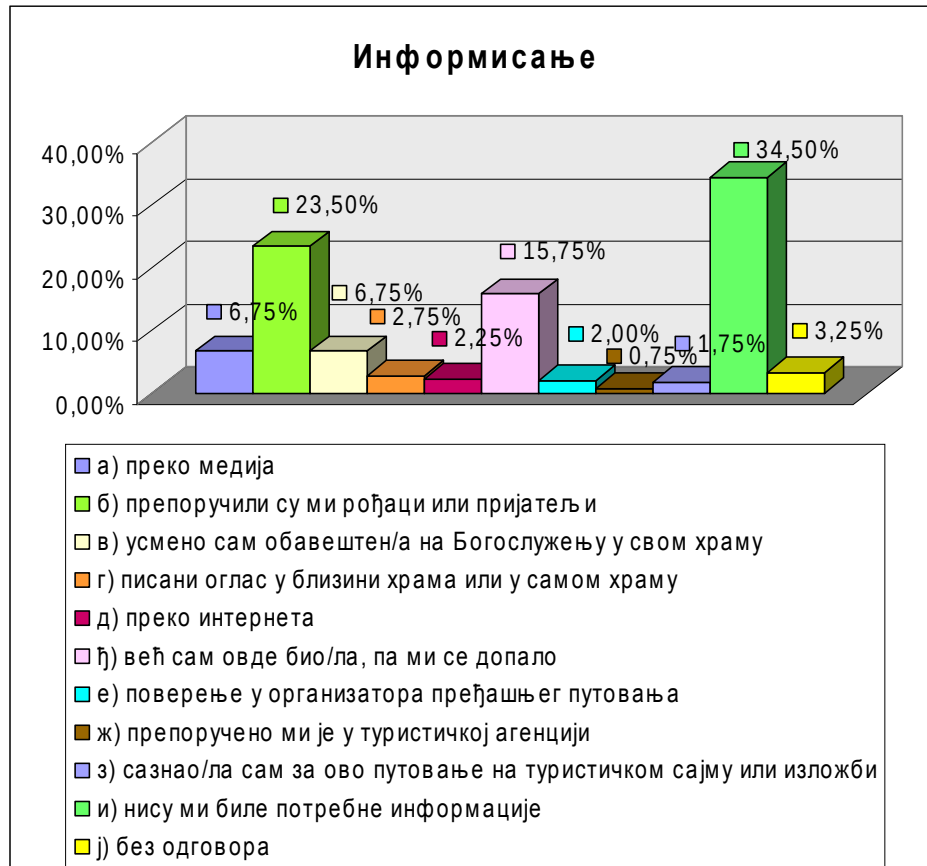
Или, одлазак верника из Новог Сада, који је 150 км тамо-и-назад удаљен од Београда, преко црквене агенције Епархије бачке, у манастир на Острогу, кошта 3.600 динара, а из Београда, са "Добročинством" кошта 7.600 динара, јер се не спава у манастирском конаку, него у хотелу. Чему тај конак за поклонице на Острогу служи, ако не за поклонице? И ако се то упореди са условима боравка у Кијевско-Печерској Лаври, који су истражени и презентовани у овом раду, онда се у тој компарацији отвори озбиљно питање - какво је то поклоништво на нивоу СПЦ?

Свему овоме може се додати и следеће: у Јаши (Румунија), где се налазе мошти Свете мати Параскеве (Свете Петке), може да се путује преко црквене агенције Епархије шумадијске за 150 € - 5 дана. Централни догађај је присуствовање Светој Литургији. "Добročинство" организује одлазак у Јаши, и остале румунске светиње, у трајању од 9 дана, на бази ноћења са доручком, по цени од 500 €, без предвиђеног присуствовања Светој Литургији у програму. Какво је то поклоништво?! Зар је чудо што народ сам путује у манастире? Зар је чудо што народ манастир доживљава као "културно-историјски споменик"? Зар је чудо што се више путује са неовлашћеним организатором?

Српска православна Црква не треба да жмури пред чињеницом да има скуп, ексклузивну Агенцију, која се бави духовним културним туризмом, а не поклониčким путовањима. Или су поклониčка путовања у нашој цркви доступна само богатима, па ће народ шумом, како зна и уме, а Агенција друмом, широким, монополским? Одговоре на ова питања је већ дао сам народ - путујући у манастире углавном - сам.

8. *Осма помоћна хипотеза је гласила:* верници имају своје путеве сазнавања о светињама и најчешће у сопственој организацији обилазе српске манастире;

И ова помоћна хипотеза је доказана. То да се народ сам организује, доказано је у претходној помоћној хипотези, а да се сам информише доказано је резултатима добијеним на постављено питање **"На који начин сте сазнали за организацију данашњег обиласка овог манастира?"**. Одговори су били:

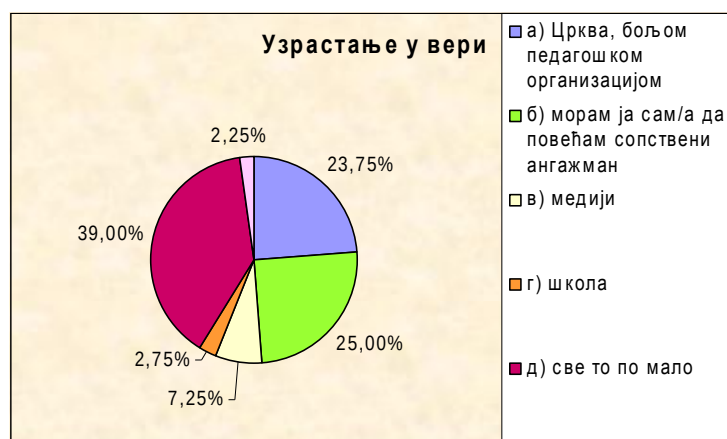
Да не бисмо поново описивали и интерпретирали резултате, констатујмо само да је и та помоћна хипотеза доказана. Али, шта то значи? Да ли се и о осталим православним питањима верници, јер посетиоци су се листом изјаснили као верници, обавештавају мимо својих духовних отаца? Да ли то значи да сам може да се "извести" и о садржају Светог Писма како хоће? Да ли се у очигледном одсуству перманентног информисања, јавља то чувено "ваља се" и "не ваља се"? Да ли они који се баве информисањем у оквиру Цркве знају који редувантни део информације поседују верници, па да могу на њега да додају нови садржај који, само тако целовит, чини валидну информацију?

Ово указује на опасност да верници, због тога што нису информисани од стране духовних лица, одлутају у сопствено поимање вере, које наравно и те како може да буде искривљено. То истовремено говори о извесној одвојности лаоса и клира, што је највећа опасност и за Цркву и за сваког њеног члана. И на крају, недоследно информисање верника је посебно опасно, јер ако једни у Цркви информишу да се може причешћивати на свакој Светој Литургији, без обзира на пост, а други да то апсолутно није допустиво, онда може да се изгуби

поверење и у тумачење Речи Божје од стране оних који су Богом одабрани да то чине. Тим пре се поверење може тањити и због тога што оно, што се проповеда - ваља и својим животом сведочити.

9. *Девета помоћна хипотеза гласила је: "Верници очекују и од себе, и од Цркве, и од медија већи ангажман у упознавању и живљењу у сопственој вери".*

И ова помоћна хипотеза је доказана резултатима добијеним на врло директно питање "Ко најбоље може да задовољи Вашу потребу за духовним узрастањем?".

Али, ко ће коме да приђе? Да ли је свештеник тај који треба да буде пастир стада које му је Господ поверио? Да? Онда више немамо никакав проблем.

10. *Десета помоћна хипотеза је гласила: "Посете манастирима су најчешће у трајању од једног дана, или неколико сати, што спада у излете, а не у туризам".*

И ова помоћна хипотеза је доказана. Дефиниција туристе је да је то "лице, које путује са свакиим циљем, осим због зараде и промене сталног места боравка, при трајању боравка ван свог места боравка не мање од 24 часа (мање од 24 часа је излетник), али не више од 6 месеци"⁵⁸⁵.

Посетиоци манастира се, у 64,50% случајева, задржавају један дан у манастиру. Ако се томе дода 9,25% оних који обилазе више манастира у једном дану, затим они који су у пролазу и задржавају се само неколико сати, или мање и од тога (11,00%), а на све то ваља додати оне којима је то факултативни излет

⁵⁸⁵ Ова дефиниција је дата на Конференцији ОУН 1954. и потврђена на Римској конференцији о туризму и екскурзијама 1963. год.;

у оквиру летовања (4,50%), онда укупан збир оних који су само један дан у посети манастиру износи 89,25%.

Ако скоро 90% посетилаца буде у манастиру краће од 24 сата, онда и нема говора о туризму. А нарочито га нема у смислу класичног туристичког одмора, који подразумева закуп апартмана, обезбеђење исхране, 7-10-14 дана боравка, ванпасионску потрошњу, итд. Ово нам говори, не само да са православног становишта поклоништво не може бити проглашено туризмом, него ни са становишта туризма нема верског туризма у оквиру Српске православне Цркве.

11. *Једанаеста помоћна хипотеза је гласила: "Разлог неразумевања суштине посете светињама лежи, између осталог и у томе, што посленици у туризму ни на једном нивоу туристичког образовања не уче ништа о религији".*

У раду није посвећено довољно простора феномену да се у туризму бавимо нечим о чему ништа не знамо, јер се нигде и не учи о томе. Али, довољно је рећи да се на студијама туризма мало учи и о култури, а о вери - ни мало, па да се стекне представа о нивоу оспособљености да се говори на тему верског туризма. Отуда се и дешава да магистар туризма говори⁵⁸⁶ о верском туризму, не

⁵⁸⁶ На 40. Сајму туризма одржаном у Новом Саду од 9. до 14. октобра, 2007. године, по први пут су представљени *потенцијали за развој верског туризма*, о којима је говорио магистар Радивој Мрачевић, а што је обрађено у 2. Глави овог рада;

знајући да је постојање тог вида туризма немогућа мисија, јер је сам појам "верски туризам" непостојећа категорија и у начној теорији, и у туристичкој пракси.

Све ове помоћне хипотезе, које су потврђене и преведене у доказане тезе, потврђују основну хипотезу, која гласи:

Верски, односно религијски туризам, не може се везати за Српску Православну Цркву, јер туризам противуречи православној и догми и пракси. Шта више, посматрајући и са аспекта туризма, посете манастирима и другим светињама, које припадају СПЦ, не могу се подвести под *туризам*, јер немају све елементе који конституишу овај појам.

И на крају се отвара питање: **које мере треба предузети да би се у оквиру теорије и праксе ово питање довело у раван са истином и корисном праксом?**

Одговор је једноставан: **прво треба отворити ово питање, а сабор памети, интелектуалне храбрости и хришћанског поштења даће права усмерења. Јер, ово је више питање за Цркву. За теоретичаре туризма, чињенице су показале следеће - верски туризам у оквиру Српске цркве не постоји, не може да постоји и не треба да постоји.**

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдибеговић, Нусрет : "ФИКХ, уџбеник за медрес", Ел-Калем, Сарајево, 2001.;
2. Авдејев, Д.А., Невјарович, В. К: "Православље и неуро́за – духовни узроци неуро́зе и правосла́вни начин лечења), "Светигора", Цетиње, 2001;
3. Агиорит, Никодим, "Невидљива борба", Београд, 2001.;
4. "Акатист Духу Светом и Животворном", "Видик", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2004.;
5. "Акатисти Пресветој Богородици", Православна манастирска школа при храму Св. Александра Невског, 2001;
6. Акатист Светој Блаженој Ксенији петроградској;
7. "Акатист Светом Сави", Манастир Милешева, 2000.;
8. "Ангели и демони", Московскоје подворје Свајато-Троицкој Сергијевој лаври, Москва, 1995;
9. Ангелопулос, Атанасије: "Монашка заједница Свете Горе", 1997.;
10. "Анђели и демони – основе православног учења о тајанственом свету бестелесних сила", "Српски сион", Сремски Карловци, 1996;
11. Артемије, Епископ: "Значај Св. тајне покајања и пример исповести" и Св. Василије Велики: "Пост и његов значај", Мисионарска делатност Православне епархије рашко-призренске, Призрен -Грачаница, 2007;
12. Артемије, протосинђел, "Свети Владика Николај", манастир Ђелије, 1991;
13. Балан, Јоаникије, Архимандрит: "Живот и подвизи Архимандрита Клеопе Илије" и "Поуке и разговори", Београд, Православна манастирска школа при храму Св. Александра Невског, 2001;
14. Beversluis, Joel: "Sourcebook of the World's Religions: An Interfaith Guide to Religion and Spirituality" (*Sourcebook of the World's Religions, 3rd ed*). Novato, Calif: New World Library;
15. Bell, Daniel: "The Coming of post-Industrial", Logik Book, New York, 1973.;
16. Берђајев, Николај: "Спасење и стваралаштво", Ортодос, Београд, 1994;
17. "Библија или Свето писмо Старога и Новога завета", Библијско и инострано библијско друштво, Београд, 1974.;
18. Блум, Антоније, Митрополит Сурошчки: Жива молитва" и "Храброст за молитву", "Атос", Крагујевац, 1996.;
19. Блум, Антоније, Митрополит: "Научимо се молитви", "Светигора", 1999.;

20. "Божанствена литургија", Српска православна заједница Шид, 2001;
21. Брајовић, Лазар – Станеј: "Косовска вечера", Српска православна заједница Шид, 1999;
22. Брјанчанинов, Игњатије, Св.: "Енциклопедија православног духовног живота", Православна мисионарска школа "Св. Александар Невски", Београд, 1995
23. "Брачна правила СПЦ, Друго, допуњено издање", Београд, 1994;
24. Брија, др Јован: "Речник православне теологије", Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 1999. год.
25. Булгаков, Сергеј: "Православље – огледи о учењу православне цркве", "Медитеран", Будва, 1991.;
26. Бурковић, Ј. Томо, прот. ставрофор: "Хиландар у доба Немањића", Штамп. Савић и комп., Београд, 1925;
27. Вебер, Макс: "Сабрани списи о социологији религије", Сремски Карловци, 1997. год.;
28. "Велики Часни (Васкршњи пост)", Издавачки фонд Митрополије Београдско-карловачке, 1990;
29. Вер, Калист, епископ: "Сила имена – Исусова молитва у православној догматици", Заједница аутора "Угао" и "Видеотехна", Вршац, 1996.;
30. Вер, Тимоти "Православн ацрква", "Завет", Београд 2001.;
31. "Веронаука у кући – православна верска читанка," Издавачки фонд Митрополије Београдско-карловачке, 1996.;
32. "Виђење страшног суда", Српска православна заједница Шид, (није одштампана горина издања);
33. Висоцкаја, Светлана: "Христос васкрсе, децо", "Светигора", Цетиње, 1998;
34. Влаховић, Влајко.: "Породични живот код Срба", "Светигора", Цетиње, 1997;
35. Воларевић, Љ. Ђорђе, протојереј ставрофор: "Хацилук у Свету Земљу Гроба Господњег", ауторско издање, и "Графосрем", Шид, 1998;
36. Вранић, Периша (превод): " Свети Јован Златоуст – поуке Теодору палом, I и II, ауторско издање протојереја Перише Вранића, сарајевског пароха, Београд, 1996.;
37. Вујаклија, Milan.: "Лексикон страних речи и израза", Београд, 1970;

38. Garfincel, Harold: „Studis in Ethnometodology“, Prentice Hall, Englewood Clifis, 1967;
39. Glock, C., Nicosia, F. (1964), „Uses of sociology in studying consumption behavior“, Journal of Marketing, No.28;
40. Григорије, Епископ: "Долази час и већ је настао"- беседе, манастир Тврдош, Храм Херцеговачка Грачаница и "Братство Св. Симеона Мироточивог", Врњци, требиње – Врњци, 2004.;
41. Гурвич, Жорж: „Социологија“, Напријед, Загреб, 1966. год.;
42. Г. Фриедман - П. Навилле: „Социологија рада", Сарајево, 1972. год;
43. Дабић, Сандра: "Приручник за вероучитеље", Београд, 2000.;
44. Дамаскин, Петар, Св: "Подсетник пустињског трезвоумља"
45. "Деци Анђели говоре", Београд, 2000 г.;
46. Димитријевић, Владимир и Младеновић, Радош, протосинђел: "Православље и изазови рачунарске технологије", Манастир Жича, 2005;
47. Димитријевић, Владимир: "Младост и страсти", Православна мисионарска школа "Св. Александар Невски", Београд, 1995;
48. Дјаченко, Григорије: "Тајни живот душе после смрти", "Светигора", Цетиње, 1999;
49. Дронов, Михаил, протојереј: "Психологија успеха или православни живот (Дејл Карнеги или Ава Доротеј)", "Светигора", Цетиње, 1999;
50. "Духовни примери за вечни живот", Православна црквена општина Линц, Аустрија (није одштампана година издања);
51. Ђураков, Хаџи Никодим: "Повратак Богу и светом православљу", манастир Светог Романа, 1998.;
52. Елеаковић, Симо: „Социологији слободног времена и туризма - фрагменти критике свакодневља“, друго допуњено издање, Савремена администрација, 1991.;
53. Епископ Данило и Епископ Амфилохије: "Светосавској деци", Манастир Ћелије, Ваљево, 1991;
54. "Житија светих за децу", "Српски сион", Сремски карловци, 1994;
55. Жозеф де Жардина: „Еколошка етика: увод у еколошку филозофију“, „Службени гласник“, Београд, 2006. године;

56. Жоста Крипендорф: „Путујуће човјечанство: за ново поимање - слободног времена и путовања“, Завод за истраживање туризма, СНЛ, Загреб, 1986. год.;
57. Затворник, Теофан Св. "Молитва Господња – кључ за царство Божије по тумачењу светих отаца", "Светигора", Цетиње, 1999;
58. Затворник, Теофан Св. "Хришћански живот", "Светигора", Цетиње, 1999;
59. Зервахос, Филотеј: "Покајање – пут у Царство Божије (основе световрлинског живота у Цркви", "Светигора", Цетиње, 2002;
60. Иларија, игуманија: "Ведрина монашке душе", Манастир Покајница, 1998;
61. Иларија, игуманија: "Молитвена правила", Манастир Покајница, 1997;
62. "Јављења и чудотворенија свјатих Ангелов", изд Оптинскаја Пустиня, 1997;
63. James, Edvin Oliver: „Упоредна религија - увод и историјско проучавање религије“, Матица српска, Нови Сад, 1978. год.;
64. "Јеловник посних јела и посна предјела – како славимо крсну славу", Манастир Рукумија, 2000.;
65. Јељчанинов, Александар: "Свети праведни Јован кронштатски – мој живот у Христу", "Добротољубље", едиција "Духовно здравље", књ. 7, Нови Сад, 1999;
66. Јеротић, Владета, арх. Натанаил (Лвов); "Светило" (остали подаци нису штампани);
67. Јеротић, Владета: "Свети Марко Подвижник и други огледи", Ars Libri, Библиотека града Приштине, Београд, 1998.;
68. Јовић, б. Саво: "Анђели звериње куће", Ауторско издање, Београд, 1999.;
69. "Како се молити за оболеле", Светосавска омладинска заједница при храму Светога Ахилија у Ариљу, (није одштампана година издања);
70. "Како сејете – тако ћете жњати – одговори једног духовника на разна питања о правилном схватању духовног живота", Православна црквена општина Линц, Аустрија (није одштампана година издања);
71. Калцунис, Теодор: "Буквар православља", Хиландарски фонд при богословском факултету, Београд, 1998.;
72. Кангрга, др Хаџи-Хедељко: "Сећања на Владику Николаја и Аву Јустина", Храм Св. Ђорђа, Чукарица, Београд;

73. Катунарић, Вјеран: „Теорија друштва у франкфуртској школи“, „Напријед“, Загреб, 1990. год.;
74. Кицељова, Т. В. "Чудесна пријатељства светитеља и дивљих звери", "Светигора", Цетиње, 2000;
75. Колумзин, Софија: "Наша црква и наша деца", "Глас Цркве", ваљево, 1996.;
76. Komarake, Јоан: „Схизофренија или аскетизам- проблем егзистенцијалног избора“, Беседа, Нови Сад, 1998;
77. Крим, Кит: "Енциклопедија живих религија", Нолит, Београд, 1992. година;
78. Курајев, Андреј, ђакон: "Нема спасења ван Цркве" ("Јесли Бог – Јест љубов" – Ако Бог јесте Љубав, онда све религије нису исте"), "Светигора", Цетиње, 1999;
79. Lanquar, R.: „Sociologie du tourisme et des voyages“, PUF, Paris, 1985. год;
80. "Летопис манастира каонског", Манастир Каона, 1998;
81. "Манастир Раваница", Манастир Раваница, Сење код Ћуприје, 1989;
82. Мандица, Никодим, протосинђел: "Приручник за исповест", Српска православна заједница Шид, 1990;
83. Мараш, Вања и Тошић Раде: "Кроз Свету Гору и Хиландар - ходочасник", Манастир Хиландар 1996.;
84. Марјан, Презвитер: "Акатист Пресветој Богородици Млекопитатељници", Типикарница Светог Саве у Кареји, 2000;
85. Маринковић, М. Живан (превод с руског): "Зли духови – главни непријатељи нашега спасења и средства за успешну борбу са њима" и "О посту", манастир Раваница, 1991;
86. Маринковић, М. Живан (превод с руског): "Молитва и пост – два крила душе човечје", манастир Раваница, 1984;
87. Марушић, Славко: "Прича о Захумљу – Дријевска црква", "Видослов", Требиње", 1997.;
88. "Материк, Едиција "Хиландарски преводи", Манастир Хиландар, 1997.;
89. Маца, Карло: „Поклоничка путовања – верски туризам, историјско-културолошки приступ“, „Службени гласник“, Београд, 2009. год.;
90. Микић, Григорије: „Преглед историје хришћанске цркве“, електронско издање;
91. Милентије Хиландарац, еп: "Духовно злато којим се небо купује", Црквена општина Сопот, Београд, 1981;

92. Милентије Хиландарац, еп: "Духовна градина", Едиција "Хиландарски преводи", Манастир Хиландар, 1998;
93. Милетић, Д. Милан: "Бројанице Светог Саве – повест о љубави", "Беседа", Нови Сад, 1997;
94. Милин, Лазар: "Апологетика, књ. 1 – научно оправдање религије", Богославски факултет у Београду, Београд, Шид, 2002.;
95. Милин, Лазар: "Бог постоји! А има ли доказа?", Српска православна заједница Шид, 1990;
96. Милошевић, Радомир. "Манастир Копорин – 1402- 2002", манастир Копорин, Смдерево 2002.,
97. Милошевић, Десанка: "Грачаница", Туристичка штампа, Београд, 1979;
98. Мирковић, Лазар: "Православна литургија – други посебни део (свете тајне и молитвословља)", Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1983.;
99. Митровић, Љубиша „Социологија туризма“, Центар за балканске студије, Ниш, 2005. год.;
100. Мировић, Драгутин: „Социологија религије“, Учитељски факултет, Бијељина, 1995 год.;
101. "Молбени канон пресветој Богородици – чита се у свакој муци и невољи", "Видик", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2002;
102. "Молитвеник Светог Серафима Саровског", Епархијски Управни одбор Епархије Жичке, Краљево, 2001;
103. Молчанов, Б: "Свети оци и новији теолози тумаче библијска света пророчанства", део "О антихристу и другом доласку Христовом" приредио монах Николај из манастира "Света Петка" у Извору, према преводу протојереја Живана М. Маринковића, 2005;
104. Мортон, К. Роберт: „О теоријској социологији“, Центар друштвених дјелатности Савеза СО Хрватске, Загреб, 1979;
105. Musset, Jacques: "Свет библије – Нови завет", Новости АД, Београд, 2005.;
106. Musset, Jacques: "Свет библије – Стари завет", Новости АД, Београд, 2005.;
107. McIntosh: Tourism: „Principles, Practices, Philosophies“, Grid, Ohio, 1972.;
108. Нанић, Мирко (приређивач): "Одговарања на божанственој литургији, блажена, антифони, тропари и кондаци", Српска православна заједница Шид, 2002;

109. "Наша Вера", "Каленић", издавачка установа СП епархије Шумадијске у Крагујевцу, Крагујевац, 1984.;
110. 2000; Никодим Агиорит: „Невидљива борба“, Свети Архијерејски синод СПЦ, стр. 62, Београд, 2001.год;
111. Николај, монах: "Како да пронађем изгубљену срећу", манастир "Света Петка Изворска, Параћин, (није одштампана година издања);
112. Николај, монах: "Библијска света пророчанства о будућности света – шта се збива и шта ће се збити" глобализацији човечанства,", Манастир "Света Петка Изворска", Параћин, 2004;
113. Николај, монах: "Библијска света пророчанства о последњој глобализацији човечанства,", манастир "Света Петка Изворска", Параћин, 2005;
114. Николај, монах: "Бисери Христове божанске премудрости којима се небо купује", манастир "Света Петка Изворска", Параћин, 2003;
115. "Обитавање безграничног у срцу", Едиција "Хиландарски преводи", Едиција "Хиландарски преводи", Манастир Хиландар 1997.;
116. "Овим побеђуј", Православна црквена општина Линц, Аустрија (није одштампана година издања);
117. "Овим храните душе своје", Православна црквена општина Линц, Аустрија (није одштампана година издања);
118. "О греху самоубиства и молитви за самоубице", Светосавска омладинска заједница при храму Светог Ахилија у Ариљу, (није одштампана година издања);
119. "Одговарање на недељном и празничном вечерњу, јутрењу и литургијама", Београд, Издање Светог архијерејског синода СПЦ, (није одштампана година издања);
120. "Одговори светих отаца цркве на питања мирјана", Светосавска омладинска заједница при храму Светог Ахилија у Ариљу, (није одштампана година издања);
121. "О молитви", Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1983;
122. "О понашању у храму Божијем", Српска православна парохија "Св. Василије Острошки" Линц, Аустрија, 1998;
123. "О спомињању умрлих", Манастир Рукумија, 1999.;
124. "О чем говорит на исповеди свјашченику", "Новаја книга", Москва, 1996;
125. "О чему нам прича јелка?", "Светигора", Цетиње, 2000;

126. Павловић, Д. Надежда: "Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба", "Минерва", Суботица – Београд, 1973;
127. Пајовић, Миливоје: "Владари српских земаља", Граматик, Подгорица, 1999;
128. Pearce, P.: „Psychology of Tourist Behavior“, Pergamon press. London, 1982
129. Петковић, Сретен: "Хиландар", Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, 1999.;
130. Петров, Григорије: "Зидари живота", Манастир Хиландар, 1995;
131. Пешић, Михаило и др Базић, Јован: „Социологија“, Универзитет Сингидунум, Београд, 2005;
132. Платонов, О. А.: "Жизњ за царја", Рускаја православнаја академија богословских наук", Петербург, 1990;
133. "Повест о чудотворној икони Пресвете Богородице Тројеручице", Манастир Хиландар, 1996.;
134. "Покајање – радовање", Православна народна хришћанска заједница Шабац, Шабац, 1999;
135. "Покајни акатист за жене које су убијале децу у утроби својој", "Видик", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2004;
136. Поповић, Јустин: "Еванђелска блаженства" посебан отисак из "Тумачења Св. Еванђеља по Матеју", Манастир Ћелије, 2000.;
137. Поповић, Јустин: "Живот Светог цара Лазара", Манастир Раваница, Ћуприја, 1989.;
138. Поповић, Јустин: "Пут душе после смрти", манастир Ћелије, 1980 и 1985;
139. Поповић, Јустин: "Свети отац Николај Чудотворац", манастир Ћелије, 1980;
140. Поповић, Јустин: "Свети Сава – први српски Архиепископ", Манастир Хиландар, 1996;
141. Поповић, Јустин, Хаци-Арсид Велимир: "Тајна вере и живота - основно богословље", Православна хришћанска заједница, црквена општина Крњево, Крњево, 1977.;
142. Поповић, Лидија: "Хвала, Боже", Манастир рукумија, 2002.,
143. Поповић, В. Радомир, проф. др: "Православље на раскршћу векова", Богословски факултет СПЦ, Београд, 1999.;

144. „Поуке валаамског монаха“, стр.12. Весна Никлоћ, Београд, 2009. год.;
145. "Православни акатисти", Православна црквена општина Линц, Аустрија (није одштампана година издања);
146. "Правилно читање псалтира", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2004;
147. "Православни брак и породица – савети онима који желе да имају децу", Манастир Рукумија, 1999.;
148. "Православна жена у савременом свету", Едиција "Посебна издања" часописа Православе епархије Далматинске (није одштампана година издања)
149. "Православне молитве у болести", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2004;
150. "Пресвета Богомајка – житије и молитве", Српска православна заједница Шид, 1990;
151. Продић, Слободан (превод са руског језика): "Будући загробни живот по сведочењу Светог писма и делима светих отаца", "Српски сион", Сремски Карловци, 1996;
152. Продић, Слободан (превод са руског језика): "Константин Островски", "Српски сион", Сремски Карловци, 1996;
153. "Псалтир", "Братство Св. Симеона Мироточивог", Манастир Хиландар, Манастир Грачаница, Манастир Тврдош, Врњци, 2000.;
154. "Псалтир Пресветој Богородици", Манастир Хиландар, 1998;
155. Радивојевић, Јован, јереј (приредио): "Певаћу госпoду за живота свога", Црква Св. Петке, Вуковар, 1996;
156. Радић, Радмила: "Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896 - 1970";
157. Радовић, Миленко: "О Богу и људима/Владика Николај Велимировић", Ваљевац, Ваљево, 1994.год.;
158. Радојичић, Јован, монах: "Туђинче" књ. I-III,, Манастир Хиландар 1998;
159. Ранковић, Љубомир, протиђакон и ђакон Ацић, Љубисав: "Владика Николај у служби Богу и роду", "Глас цркве" – Ваљево, 1991;
160. Ранковић, Љубомир, протођакон "Васкрс у календару и васкршњи обичаји" Владика Николај "Христос васкрсе!", "Глас цркве" – Ваљево, 1998;

161. Reinach, Salomon: „Орфеј – општа историја религије“, Утопија, Београд 2005.
162. Robertson, W. Smith, Lectures on the Religion of the Semites, London. 1907.
163. Robinson, Harry: „A geography of tourism“ Macdonald and Evans, London, 1976.;
164. Рот, Никола: „Општа психологија“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990. год.;
165. Rhys Davids, Thomas. William. "Buddhism", London, 1899.;
166. Самарџић, Н. Слободан: "Психоза и мистика", Народна библиотека "Вук Караџић", Нови Београд, 1998;
167. Saracevich, Dragan, Archp.: "Patron Saint`s day", meri Publishing, Sydney, 1999.,
168. "Свети Александар Свирски", Светосавска омладинска заједница при храму Светога Ахилија у Ариљу, (није одштампана година издања);
169. "Света Грузија", Светосавска омладинска заједница при храму Светога Ахилија у Ариљу, (није одштампана година издања);
170. Свети Игњатије Брјанчанинов: "Енциклопедија православног духовног живота", Прав. мисионарска школа при храму Светог Александра Невског, Београ, 2005. год.;
171. "Свети Јован Крститељ", Православна народна хришћанска заједница Шабац, Шабац, 1999;
172. Свети Јован Лествичник: „Лествица“, Манастир Хиландар, 1997. год;
173. "Свети Никола", Православна народна хришћанска заједница Шабац, 1999;
174. "Свети Јован Шангајски – беседе, поуке, чуда", Београд, Православна манастирска школа при храму Св. Александра Невског, 1997;
175. Свети Јован Шангајски: "Живот после смрти", Манастир Рукумија 1999.;
176. Свети Јован Кронштатски: "Мој живот у Христу – први део", Манастир Хиландар, 2002.;
177. Свети Николај Жички и Охридски: "Како се треба Богу молити", "Видик", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2004;
178. Свети Николај Велимировић: "Десет Божјих заповести", "Глас цркве" – Ваљево, 1999;

179. Свети Николај Велимировић,: "Духовна лира", Православна народна хришћанска заједница Шабац и Српска православна парохија "Св. Василије Острошки" Линц, Аустрија, Шабац 1998.;
180. Свети Николај Велимировић: "Молитве на језеру", Православна народна хришћанска заједница Шабац, Шабац, 1999.;
181. Свети Николај Велимировић и Милин, Лазар: "Православна веронаука и деловање верских секти", Православна народна хришћанска заједница Шабац, Шабац, 1997.,
182. Свети Николај Велимировић, Епископ Жички: "Азбука победе" из 1939 и "Алфавит народне одбране", Манастир Рукумија, 2000.;
183. Свети Николај Велимировић: "Вера Светих", Православна црквена општина Линц, Аустрија, 1998.;
184. Свети Николај Велимировић: "Изнад греха и смрти", Православна црквена општина Линц, Аустрија, 1998.;
185. Свети Николај Велимировић, "Живот Светог Саве", "Братство Св. Симеона Мироточивог", Врњачка Бања, 2000.;
186. Свети Николај Велимировић: "Какво треба да буде васпитање деце?" и арх. Аверкије Џорданвилски "Црква и револуциона педагогика", Манастир Рукумија, 1999.;
187. Свети Николај Велимировић,: "Мисионарска писма – други део", Православна црквена општина Линц, Аустрија, 1998.;
188. Свети Николај Велимировић: "Наука о закону" и "Изнад Истока и Запада", Православна црквена општина Линц, Аустрија, 2002.;
189. Свети Николај Велимировић: "Охридски пролог", Београд, 1961.;
190. "Свети Никола Чудоторац", Манастир Рукумија, 2001.;
191. "Свети Сава и православље", Српска православна парохија "Св. Василије Острошки" Линц, Аустрија, 1998
192. "Свети Сава – Сабрана дела", "Политика" и "Народна књига", Београд, 2005.;
193. Свети Теофан Затворник и Св Игњатије Брјанчанинов, ,,: "Молите се непрестано", Матица српска, едиција "Духовно здравље", књ 2, Нови Сад, 1999;
194. Селезњов, Борис: "пођимо са Христом у школу", "Светигора", Цетиње, 2000.;

195. Симић, Прибислав: "Црквена уметност – преглед развоја градитељства и живописа, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1994.;"
196. "Славе у децембру", Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1962.;
197. Симовић, Драган: "Исихазам, мистика срца – искуства и учења православних мистика", "Праизворни живот", Београд, 1994;
198. "Славарица – Свети Архангел Михаило", "Знамење", Издавачка делатност манастира Светог великомученика Димитрија, Дивљане, (није одштампана година издања);
199. "Славарица – Свети Никола", "Знамење", Издавачка делатност манастира Светог великомученика Димитрија, Дивљане, (није одштампана година издања);
200. "Славе и обичаји", Православна црквена општина Линц, Аустрија (није одштампана година издања);
201. "Славски подсетник", изд. "Српска Традиција", Београд, 1997;
202. Снесорева, Софија: "Земни живот Пресвете Богородице", изд. "Браћа Чизмовићи", Никшић, 2001
203. Соловјов, Владимир "Духовне основе живота", "Логос", Београд 1994;
204. Софроније, Архимандрит: "Виђење лица Божијег", Богословски факултет СПЦ, Београд, 1987.;
205. "Србски Свети", Манастир Рукумија, 2000.;
206. "Српске народне здравице и молитве", "Просвета", 2003.
207. "Српска Слава или Крсно име", Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1963.,
208. "Старечник", "Пирг", Београд, 1995.;
209. Стевановић П. Миломир, протојереј: "Подигни главу, отвори срце", Братство Св. Владике Николаја србског, Доња Борина, 2003;
210. Стратешки план ЈП ПТТ саобраћаја „Србија“ за период 2010 – 2012 година;
211. "Сузе за свет – савремени атонски старци", Православна манастирска школа при храму Св. Александра Невског, 1998;
212. "Светогорски старечник – изреке светогорских стараца", задужбина Светог манастира Хиландара, Београд, 2004.;
213. Софроније, Архимандрит: "Старац Силуан", Манастир Хиландар 1998;

214. Schorn, Robert: "The Free Serbian Orthodox Church", Канбера, Аустралија, (није одштампана година издања);
215. Shutz, Alfred: „The Phenomenology of the Social Word“, Heinemann, London, 1972.;
216. Теодосије, монах. "Чуда Светог Саве", Манастир Рукумија, 2000.;
217. Тодоровић, Јања: "Анђео покајања", Манастир Ћелије, 2002;
218. Тодоровић, Александар: „Социологија туризма“, Привредна штампа, Београд, 1982. год.;
219. Тодоровић, Сава: "Православна моралка", Нови Сад, 1899, репринт 1991.;
220. Томић де Муро, Вукосава, Томић Стеван: "Манасија – Ресава", Манастир Манасија, 1985.;
221. The life of St. Sava (retold for children) – двојезично издање, Српска православна ЦШО "Свети Сава, Greensborough, Vic., 1998.;
222. Турен, Алан: „*Постиндустријско друштво*“, Загреб, 1980;
223. Ћоровић, Владимир: "Света Гора и Хиландар до шеснаестог века", Београд, 1985.;
224. "У молитви будите истрајни", "Видик", Издавачка делатност храма Преображења Господњег, Видиковац, Чукарица, Београд, 2004;
225. Ункович, Слободан: „Савремена туристичка кретања“, Универзитет Сингидунму, Београд, 2005.;
226. "Упутства неплодним супружницима прикупљена из Светога Писма", 1966;
227. "Утеха православном хришћанину који тугује због губитка за ближњим (са молитвама за њих), Светосавска омладинска заједница при храму Светога Ахилија у Ариљу, (није одштампана година издања);
228. Фајфрић, Жељко: "Манастири на Светој Гори" Српска православна заједница Шид, 2002;
229. Фајфрић, Жељко: "Манастир Раваница (Врдник), Српска православна заједница Шид, 1999;
230. Фотић, Александар: "Света Гора и Хиландар у Османском царству XV – XVII", заједничко издање Манастира Хиландар, Балканолошког института САНУ и Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд, 2000.;
231. Фриедман - П. Навилле: „Социологија рада“, Сарајево, 1972. год;

232. Фром, Ерих: „Бекство од слободе“, Нолит, Београд, 1964. год.;
233. Фром, Ерих: „Здраво друштво“, стр. 49, „Рад“, Београд, 1980. год.;
234. Фром, Ерих: „Човек за себе“ стр.33, Загреб, 1966. год.;
235. "Фрушкогорска света Гора", Српска православна заједница Шид и "Графосрем", Шид 1997.;
236. "For The Kingdam to come – Заради едното Царство", двојезично издање (енглеско-македонско), Православна охридска Архиепископија, Охрид, 2005.;
237. Harrison, Brian: "Drink & the Victorians, The Temperance Question in England 1815-1872.", Faber and Faber. 1971 године;
238. "Црквенословенски буквар", Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1970. г.;
239. Cuscoreul, Aron: „Method and Measurment in Society“, The Free Press, 1964;
240. Чомић, Ђорђе: „Психологија туризма“, стр. 4, „Туристичка штампа“, Београд, 1990. год,
241. "Чуда Свете Петке", Црква "Св. Петке" у Рогојевцу, 2005.;
242. "Шта треба да зна свака православна мајка", "Светигора", Цетиње, 1998;
243. Шушњић, Ђуро: Социологија религије, Чигоја, Београд, 1998. год;

Верски часописи:

244. "Видослов", бр. 21, саборник Епархијске зах.-херцеговачке и приморске, 2000.;
245. „Гласника тимочке епархије“, број 1, Зајечар, Васкрс, 1995. год.;
246. "Орлић", бр. 1, "Светигора", Цетиње, 2001.;
247. "Орлић", бр. 2, "Светигора", Цетиње, 2002.;
248. „Православље - новине српске Патријаршије“, број 985;
249. "Православни пут", бр.22, лист Светосавске омладинске заједнице при храму у Ариљу, октобар-децембар 2003.;
250. "Православни светионик", бр. 4, 2004. Братство Св. Владике Николаја охридског и Жичког при храму у Косјерићу;
251. "Саборник", Билтен Саборне цркве храма Св. Архангела Михаила, Београд, бр 4 за 2003.;
252. "Светосавко звонце", православни дечји часопис бр. бр. 4/04; бр. 5/04; 6/04; 1/05; 2/05; 3/05; 5/05; 6/05;8/05;бр. 9/05.;

253. "Теолошки погледи" – верски часопис, бр 3-4, 1988.;
254. "Човекољубац", Мисионарски лист Братства владике Николаја српског, бр. 11. из 2003., Доња Борина.,

Зборниц

255. "Последња времена данас", "Светигора", Цетиње, 1996;
256. "О литургији", Мисионарски и духовни центар манастира Хиландара, 1997.;
257. "Како помоћи болеснима", "Светигора", Цетиње, 2000.;
258. "Појте и утројте – Хиландар и Света Гора у поетским записима од Светог Саве до данас" – приредила Злата Коцић, "Светигора", Цетиње, 1998.,
259. "Манастир Светог Николаја – Лелић", Манастир Лелић у Лелићу, 1999;

Електронски извори

260. <http://www.holylandexperience.com.;>
261. <http://maturski.weebly.com/historijski-razvoj-turizma.;>
262. [http://www.thomascook.com/about-us/thomas-cook-history/;](http://www.thomascook.com/about-us/thomas-cook-history/)
263. [http://www.duhovnaizgradnja.com/stranice/tekstovi/poznate_licnosti_ /;](http://www.duhovnaizgradnja.com/stranice/tekstovi/poznate_licnosti_/)
264. <http://www.wrtareligioustravel.com/WRTA/Faith+Tourism;>
265. [http://www.pouke.org/;](http://www.pouke.org/)
266. [http://www.patriarchia.ru/;](http://www.patriarchia.ru/)
267. <http://www.patriarchia.ru/db/text/378093.;>
268. <http://www.poklonnik.ru/site.xp/050050056124.;>
269. [http://www.bljesak.info/content/view/11047/159/;](http://www.bljesak.info/content/view/11047/159/)
270. <http://www.startbih.info/Tekst.aspx?id=64;>
271. <http://georgije.ekof.bg.ac.yu/~geografija/images/stories/turizam/Turizam.ppt;>
272. http://www.ecpat.net/EI/Programmes_CST.asp;
273. <http://www.pravoslavije.net/index.php?title;>
274. <http://www.spcportal.org/index.php?pg=1070&lang=srl;>
275. <http://www.svetosavlje.org;>
276. [http://www.snv.hr/linkovi/eparhije-spca-u-hrvatskoj/;](http://www.snv.hr/linkovi/eparhije-spca-u-hrvatskoj/)
277. <http://www.buddhanet.net/e-learning/buddhistworld/lumbini.>
278. <http://whc.unesco.org/en/list/1056;>

- 279. <http://whc.unesco.org/en/list/455>;
- 280. <http://whc.unesco.org/en/list/412>;
- 281. <http://whc.unesco.org/en/list/286>;
- 282. <http://www.kalampaka.com/en/meteora/monasteries.asp>;
- 283. <http://www.meteora-greece.com/greatmeteoron>;
- 284. <http://www.fudomouth.net/intertext/>;
- 285. <http://buddhistpilgrimage.net/Sarnath>;
- 286. <http://buddhistpilgrimage.net/Kusinagar>;
- 287. <http://shanthisthaligai.blogspot.com/>;
- 288. <http://www.pilgrimage-india.com/chardham/gangotri>.
- 289. <http://www.mahashivratri.org/>;
- 290. <http://www.kumbhamela.net>;
- 291. <http://www.indiaexpress.com/rangoli/holi>.
- 292. <http://www.kiraet.net/kutubhana/186-o-odlikama-hifza-i-hafiza>;
- 293. <http://www.santuarionacional.com/v2/index.php>;
- 294. <http://www.pdpobeda.rs/izvest/maljovica06/tura>;
- 295. <http://www.meteora-greece.com/greatmeteoron>;
- 296. http://manastirepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/poklonicko_;
- 297. http://www.sedmitza.ru/index.html?sid=711&did=36011&p_comment=belie;
- 298. <http://www.ilec.or.jp/database/asi/dasi09>;
- 299. <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Sea-of-Galilee>;
- 300. http://www.search.com/reference/Sea_of_Galilee;
- 301. http://en.allexperts.com/e/s/se/sea_of_galilee;
- 302. <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Peace/jerutime>;
- 303. <http://www.andrews.edu/ARCHAEOLOGY/archive/merling/newpage3>;
- 304. <http://www.jerusalem-insiders-guide.com/jesus-in-jerusalem>;
- 305. http://www.atlastours.net/holyland/via_dolorosa;
- 306. <http://www.sedmitza.ru/index>;
- 307. <http://www.sacred-destinations.com/italy/rome-san-giovanni-laterano>;
- 308. http://www.vatican.va/various/sm_maggiore/index_en;
- 309. <http://www.sacred-destinations.com/italy/rome-san-paolo-fuori-le-mura>;
- 310. <http://www.virgendeguadalupe.org.mx>;
- 311. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2002/08/08>;
- 312. http://www.lavra.ua/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id;

- 313. <http://www.catholicpilgrims.com/pilgrimagetolourdes;>
- 314. [http://www.manastiri.rs/;](http://www.manastiri.rs/)
- 315. <http://www.ekapija.com/website/sr/page/8274;>
- 316. [http://www.srbija.travel/o-srbiji/;](http://www.srbija.travel/o-srbiji/)
- 317. <http://www.eparhija-sumadijska.org.rs;>
- 318. <http://www.eparhija-backa.rs/novosti/poklonicka-putovanja-u-2010;>
- 319. http://www.dobrocinstvo.spc.rs/index_files/Page1848.;
- 320. http://www.hotels.rs/yugoslavia/useful.cfm?theme=distance_between_cities;
- 321. [http://www.caminodesantiago.me.uk/santiago-de-compostela/;](http://www.caminodesantiago.me.uk/santiago-de-compostela/)
- 322. [http://www.orthphoto.net/photo.php?id=52241&id_jezyk=1#.](http://www.orthphoto.net/photo.php?id=52241&id_jezyk=1#)

ПРИЛОЗИ

Делим на двоих⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ "Делимо на двоје", аутор: Платон, Украјина,
http://www.orthphoto.net/photo.php?id=52241&id_jezyk=1#

ПРИЛОГ број 1

УПИТНИК

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ
ФАКУЛТЕТ ЗА ТУРИСТИЧКИ И ХОТЕЛИЈЕРСКИ МЕНАЏМЕНТ
Истраживање за потребе израде докторске дисертације
"Верски туризам и СПЦ"

1. Ког сте пола? (заокружити одговор)

М

Ж

2. Колико година имате?

- а) до 18
- б) између 19 – 30
- в) између 31 – 40
- г) између 41 – 50
- д) између 51 – 60
- ђ) 61 и више

3. Какво образовање имате?

- а) без школе
- б) основна школа
- в) средња школа
- г) виша школа
- д) висока школа
- ђ) са научним звањем мастер, магистар, доктор наука

4. Занимање

- а) ученик/ца
- б) студент
- в) запослен/а
- г) незапослен/а
- д) у пензији

5. Где сте запослени? (само за запослене)

- а) у јавном сектору (државној институцији или јавном предузећу)
- б) у приватном сектору (код приватника)
- в) имам сопствену самосталну делатност

6. Брачни статус

- а) ожењен, удата
- б) неожењен, неудата
- в) разведен/а
- г) удовац/а

7. Вероисповест (сами упишите да ли сте атеиста, или припадате хришћанској или нехришћанској вероисповести)

8. Уколико сте православни хришћанин, да ли сте

(можете заокружити један или оба одговора, ако сте и једно и друго):

- а) крштени у СПЦ
- б) венчани у цркви

9. Колико често одлазите у храм?

(Одаберите само један одговор за који вам се чини да је најприближнији Вашем односу према одласку у цркву (храм))

- а) редовно идем на богослужења (недељом и празницима)
- б) идем само о великим празницима
- в) за славу (мисли се на породичну крсну славу)
- г) свратим у цркву само кад осетим потребу

10. Какав је Ваш однос према Св. Тајни исповести?

- а) никад се нисам исповедио/ла
- б) исповедам се само пред причешћивање
- в) исповедам се и чешће него што се причешћујем

11. Какав је Ваш однос према Св. Тајни причешћивања?

- а) не причешћујем се
- б) причестио/ла сам се, али то не радим редовно
- в) причешћујем се 4 пута годишње у време заповедних постова
- г) причешћујем се и чешће од 4 пута годишње

12. Каква је ваша потреба да више сазнате о православној вери?

- а) имам потребу за већим сазнањем о православној вери
- б) имам потребу за конкретним духовним разговором о себи
- в) задовољан/а сам напредовањем у доживљају вере

13. Ко најбоље може да задовољи Вашу потребу за духовним узрастањем?

- а) Црква, бољом педагошком организацијом
- б) морам ја сам/а да повећам сопствени ангажман
- в) медији
- г) школа
- д) све то по мало

14. С ким сте дошли у ову посету (данас и овде)?

- а) са пријатељима, познаницима
- б) само са супружником (вереником)
- в) са члановима породице
- г) сам/а

15. Колико често посећујете манастире (не само овај, него уопште)?

- а) ово ми је прва посета
- б) ово ми је друга посета
- в) био/ла сам у посети православним манастирима од 3 до 5 пута

г) био/ла сам у посети православним манастирима 6 и више пута

16. Који превоз сте користили да бисте дошли у ову посету, данас?

а) аутобус	г) аутомобил
б) комби, мини-бус	д) комбиновани превоз
в) воз	ђ) пешке

17. Ко је организатор вашег путовања?

- а) туристичка агенција _____ (можете навести име)
б) туристичка агенција СПЦ
в) парохијска црква
г) приватни, званично неовлашћени, организатор
д) дошао/ла сам у сопственој организацији

18. Шта је била ваша мотивација да дођете у ову посету данас?

- а) дошао/ла сам на манастирско Богослужење, иако не живим у близини
б) долазим ради читања молитви (непосредно или посредно (остављањем имена))
в) долазим, јер ми прија континуирано духовно узрастање
г) разгледам манастире као културно-историјске споменике
д) у обиласку сам манастира само на пропутовању ка другој дестинацији
е) у овај манастир долазим релативно често, јер живим у близини

19. На који начин сте сазнали за организацију данашњег обиласка овог манастира?

- а) преко медија
б) препоручили су ми рођаци или пријатељи
в) усмено сам обавештен/а на Богослужењу у свом храму
г) писани оглас у близини храма или у самом храму
д) преко интернета
ђ) већ сам овде био/ла, па ми се допало
е) организација пређашњег путовања је била добра, па имам поверења у истог организатора
ж) препоручено ми је у туристичкој агенцији
з) сазнао/ла сам за ово путовање на туристичком сајму или изложби
и) нису ми биле потребне информације

20. Колика је дужина Вашег боравка у овом манастиру?

- а) у једнодневној сам посети, само овом манастиру
б) овде сам само неколико сати, јер данас обилазим више манастира у оквиру једнодневне манастирске туре
в) овде сам само неколико сати, у пролазу сам. Идем на или са одмора
г) овај манастир посећујем као део на дводневног обиласка неколико манастира
д) у вишедневном сам обиласку разних манастира
ђ) ово ми је факултативни излет у оквиру летовања

21. Оцените степен свог задовољства приликом ове посете. Заокружите код сваког питања једну од понуђених оцена (1 – најнижа оцена, 5 – највиша)

а) лепота природе и крајолика	1	2	3	4	5
б) чистоћа и еколошка очуваност комплекса	1	2	3	4	5

в) сликовитост и уређеност	1	2	3	4	5
г) тишина и мир	1	2	3	4	5
д) гостољубивост и љубазност домаћина	1	2	3	4	5
ђ) обавештеност и знање водича	1	2	3	4	5
е) квалитет информација пре поласка у манастир	1	2	3	4	5
ж) квалитет информација приликом обиласка манастира	1	2	3	4	5
з) саобраћајна доступност манастиру	1	2	3	4	5
и) саобраћајно обележавање пута ка манастиру	1	2	3	4	5
ј) могућност за куповину духовних предмета	1	2	3	4	5
к) квалитет презентације духовне баштине,	1	2	3	4	5
л) могућност исхране у дану обиласка манастира	1	2	3	4	5
љ) оцените данашњи укупни боравак у манастиру	1	2	3	4	5

21. Шта бисте рекли о потрошњи везаној за ову посету:

а) купим неопходно и дам релативно мало, јер немам више могућности
б) дам колико мислим да треба, иако имам могућности за више
в) није ми жао да дам све што имам
г) нисам планирао/ла потрошњу у самом манастиру, само сам у обиласку
д) то није питање које треба да занима било кога

22. Шта су за Вас, превасходно, организоване посете манастирима? Заокружите само један одговор, онај који у највећој мери одражава ваш однос према организованим посетама:

а) то је нормална туристичка делатност у оквиру верског туризма
б) могућност да, посетом светињама, лично духовно узрастем иако знам да су организоване посете оптерећење за монахе који су се повукли од света
в) такве посете су добра прилика за упознавање културно-историјске баштине Србије

23. Да ли има нешто што вас нисмо питали, а што сте желели да кажете? Напишите, молимо вас

МНОГО ВАМ ХВАЛА И ОД БОГА ВАМ СВАКО ДОБРО,
И ВАМА И ВАШИМ

ПРИЛОГ број 2

Митрополије и епископије СПЦ са именима митрополита и епископа

Епархијске границе се не поклапају са административним границана

Митрополити

1. Митрополит **дабробосански** Николај (Мрђа)
2. Митрополит **црногорски и приморски** Амфилохије (Радовић)
3. Митрополит **чикашко-либертвилски** Христифор (Ковачевић)
4. Митрополит **загребачки, љубљански и целе Италије** Јован (Павловић)

Владике

Централне епархије СПЦ - њихове границе се не поклапају са државним границама.

1. Владика **аустралијски и новозеландски** Иринеј (Добријевић)
2. Владика **банатски** Никанор (Богуновић)
3. Владика **бањалучки** Јефрем (Милутиновић)
4. Владика **бачки** Иринеј (Буловић)
5. Владика **бихаћко—петровачки** Хризостом (Јевић)
6. Владика **браничевски** Игнатије (Мидић)
7. Владика **будимски** Лукијан (Пантелић)
8. Владика **будимљанско—никшићки** Јоаникије (Мићовић)
9. Владика **ваљевски** Милутин (Кнежевић)

10. Владика **британски и скандинавски** Доситеј (Мотика)
11. Владика **врањски** Пахомије (Гачић)
12. Владика **горњокарловачки** Герасим (Поповић)
13. Владика **далматински** **Фотије** (Сладојевић)
14. Владика **жички** **Хризостом** (Столић)
15. Владика **западноамерички** **Максим** (Васиљевић)
16. Владика **западноевропски** **Лука** (Ковачевић)
17. Владика **захумско—херцеговачки** **Григорије** (Дурић)
18. Владика **зворничко—тузлански** Василије (Качавенда)
19. Владика **источноамерички** Митрофан (Кодић)
20. Владика **канадски** Георгије (Ђокић)
21. Владика **милешевски** Филарет (Мићевић)
22. Владика **новограчаничко-средњезападноамерички** Лонгин (Крчо)
23. Владика **нишки** Иринеј (Гавриловић) – до постављења другог или хиротонисања новог епископа, јер је ЊП изабран за ЊС Патријарха;
24. Владика **осечкопољски и барањски** Лукијан (Владулов)
25. Владика **рашки и призренски** **Артемије** (Радосављевић), тренутно склоњен са те функције док се не испита стање у епархији;
26. Владика **славонски** Сава (Јурић)
27. Владика **средњеевропски** Константин (Ђокић)
28. Владика **сремски** Василије (Вадић)
29. Владика **тимочки** Јустин (Стефановић)
30. Владика **шабачки** Лаврентије (Трифунровић)
31. Владика **шумадијски** Јован (Младеновић)
32. Владика умировљени захумско-херцеговачки Атанасије (Јевтић), сада администратор Рашко-призренске епархије

Викарни епископи

1. Викарни **епископ хвостански** Атанасије (Ракита)
2. Викарни **епископ јегарски** Порфирије (Перић)^[1]
3. Викарни **епископ липљански** Теодосије (Шибалић)^[2]
4. Викарни **епископ диоклијски** Јован (Пурић)^[3]
5. Викарни **епископ моравички** Антоније (Пантелић)^[4]

Православна охридска архиепископија

Охридски архиепископ и скопски митрополит Јован VI (Вранишковски)

Епископи Охридске архиепископије

1. Епископ полошко-кумановски Јоаким (Јовчевски)
2. Епископ брегалнички и мјестобљуститељ Епархије битолске Марко (Кимев)
3. Викарни Епископ стобијски Давид

ПРИЛОГ број 3

Програм путовања у Јаши и остале румунске манастире
у организацији "Доброчинства"

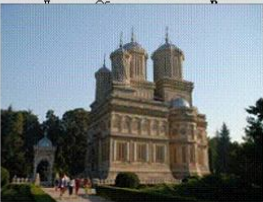
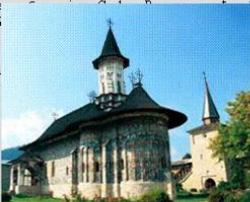
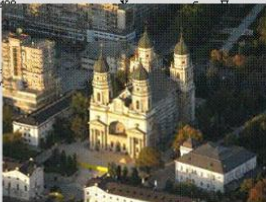

„ДОБРОЧИНСТВО“
Поклоњива агеија Српске православне цркве
Лиценца број 482/06.09.2006. „А“ категорија

МАНАСТИРИ РУМУНИЈЕ
Бисери једног времена
21 – 29. мај 2010.
9 дана аутобусом

„Италијанска уметност нека пошта лепше од манастира Хумора...“
Пол Апри, историчар уметности

- 1. дан: БЕОГРАД – ТИРГУ ЖИУ**
Ползак из Београда у 7.00 часова испред Вазнесењске цркве (Улица адмирала Гепрата број 19). Успутна краћа задржавање ради ошмира. Допазак у Тиргу Жију у вечерњим часовима. Сместај у хотел, ноћење.
- 2. дан: ТИРГУ ЖИУ – КУРТЕА ДЕ АРЂЕШ**
Доручак. Посета градском парку у коме су изложене скулптуре Константина Бранкушија, великог румунског вајара. Обилазак манастира Козја, задужбина кљашког војводе Мирче Старијег из краја 14. века, Хорезу, задужбина војводе Константина Бранковану, најлепша грађевина 17. века у Влашкој, Куртеа де Арђеш, задужбина војводе Њагоја Басараба и његове жене Мишце, српске принцезе, из 16. века. Сместај у хотел, ноћење.
- 3. дан: КУРТЕА ДЕ АРЂЕШ – ПОЈАНА БРАШОВ**
Доручак. Обилазак манастира Сисоја, задужбина великог спатара Михаила Кантакузина из 17. века. Обилазак дорца Пелеш, бивше летње краљевске резиденције, саграђене између 1873-1914. године. Допазак у Појану Брашов. Сместај у хотел, ноћење.
- 4. дан: ПОЈАНА БРАШОВ – ЈАШИ**
Доручак. Обилазак старог градског језгра Брашова, најимпресивнијег споменика незапамтене славе и величине златара, кујунџија, ковача чија је украс црква Бисерика Њафра (Црна црква) грађена сто година, током 14/15. века. У 12.00 часова наставак путовања у Јаши. Допазак у после подневних часова. Сместај у хотел, ноћење.
- 5. дан: ЈАШИ**
Доручак. Обилазак града. Саборна црква саграђена у 19. веку коју је задњом спокраством украсио румунски спокар Татареску. У цркви се налазе мошти Свете Петке, велике светине васцелог Православља. Црква Св. Три Јерарха, задужбина војводе Василија Лупуа из 17. века. Манастир Четакуја, задужбина војводе Борфа Дуке, саграђена 1668-1672. године. Слободно после подне. Ноћење.
- 6. дан: ЈАШИ – СУЊАВА**
Доручак. Обилазак манастира Њакоц, задужбина војводе Стефана Великог подигнут 1497. године на темељима старијег манастира; манастир Агалоја, задужбина Хатмана Гаврила и његове жене Липиане подигнута 1642-1644. године у којој живи 450 монахиња; манастир Пробота, који је подигао војвода Стефан Велики 1527-1530. године на темељима старије цркве. Допазак у Суњау. Сместај у хотел, ноћење.
- 7. дан: СУЊАВА**
Доручак. Обилазак Златног протена Молдавије; манастир Молдовница, задужбина војводе Петра Рареша, чија је изградња почела 1532. године; манастир Суњаница, задужбина браће Мовила саграђена 1582-1584. године; манастир Пугна, задужбина војводе Стефана Великог, саграђена 1466-1469. године; манастир Драговирица, задужбина митрополита Анастасија Кривоје, подигнута 1608.1609. године. Повратак у хотел, ноћење.
- 8. дан: СУЊАВА – КЛУЖ НАПОКА**

ЦЕНА АРАНЖМАНА: 16.000,00 динара (у 3 месечне rate) + 330 евра

Доплата за једнокреветну собу износи 80 евра.
Доплата за вечеру за сво време пута износи 60 евра.

Аранжман обухвата: превоз туристичком аутобусом на намененој релацији, осигурање, смештај у хотелима са 2 и 3 * на бази ноћење, са доручаком (класично у службеним собама са купатилом, уплатице по програму, услуге стручног водича и трошкове организације путовања.

НАПОМЕНА: Путници који поседују лични пасош морају се јавити у Агенцију ради добијања информација о прибављању виза.

ОПШТИ УСЛОВИ ПУТОВАЊА [деталје...](#)

Београд, Добрињска бр. 2 тел: +381 11 26 86 445; +381 11 26 59 269 факс: +381 26 59 269, Радно време: понедељак - петак 9 - 17ч, суботом 9 - 12ч

ДОБРОЧИНСТВО АКТУЕЛНО ДОМАЋИ ПРОГРАМИ ИНОСТРАНИ ПРОГРАМИ КОНТАКТ

Оптимизовано за IE 8, Све права задржана © 2010.

ПРИЛОГ број 4

Делимичан списак од 110 срушених и спаљених светиња
на Косову и Метохији

УНИШТЕНИ МАНАСТИРИ

1. Средњовековни манастир Света Тројица изнад Мушутришта (Сува Река), 14. век, црква фрескописана, опљачкан, демолиран спаљен и затим срушен до темеља експлозивом.
2. Средњовековни манастир Светог Марка код Корише, Призрен, из 1467. године, опљачкан, демолиран, спаљен и потпуно срушен експлозивом.
3. Средњовековни манастир Светог арханђела Гаврила у селу Бинач (Бузовник) код Витине, из 14. века, са фрескама, најпре опљачкан и спаљен 22-23. јуна 1999. године и затим и црква, тако да су делови фресака били видни по рушевинама, а онда су пропали од невремена.
4. Манастир Успенија - Светог Уроша, Шареник, Горње Неродимље, 14. век, обновљен 1996. године, миниран и потпуно срушен.
5. Манастир Светог арханђела, Горње Неродимље, 11. век, са фрескама, обновљен у 17. веку, запаљен и миниран, гробље срушено, огромни бор цара Душана из 1336. године посечен и спаљен.
6. Манастир Св. врача Козме и Дамјана у Зочишту из 14. века, фрескописан, опљачкан и демолиран, већина конака спаљена. Када је у лето 2002. године епископ са монаштвом хтео да обнови манастир, па су на празник Св. Врача служили литургију на рушевинама, тада је већа група Шиптара у близини вриштала и камењем их гађала, холандско-дански КФОР ништа није предузимао, а кад су владика и монаси отишли, Шиптари су минирали и остале делове порушеног манастира.
7. Манастир Ваведења Богородице у Долцу код Клине из 14. века обновљен 1620. године, фрескописан, најпре спаљен и свети престо срушен, затим миниран и срушен до темеља, делови фресака видели се по зидовима а пропали на киши.

УНИШТЕНЕ ЦРКВЕ

8. СРЕДЊОВЕКОВНА црква Успенија Богородице (фрескописана) из 1315. године у Муштутишту, спаљена и потом срушена до темеља.

9. Црква Св. Ђорђа у Руднику код Србице (14. век, обновио је патријарх Макарије у 16. веку, са фрескама, има стари вековни светосавски дуд као у Пећкој патријаршији и врло старе камене крстове на гробљу), демолирана и паљена унутра, а затим експлозивом срушен камени свод крова и југоисточни део олтара (половина августа 1999. године).

10. Црква Св. Николе, „Рајкова“ у Призрену, задужбина призренског властелина Рајка Киризлића, чији се син Богдан помиње у писаним призренским изворима 1361. и 1368. године, Црква је минирана са двадесет мина од којих је пет експлодирало и знатно оштетило цркву. У августу 1999. године, црква је сасвим срушена од шиптарских терориста.

11. Црква Свете Пречисте (Ваведења Богородице) у селу Зочишту код Ораховца, 15. век, обновљена, оскрнављена и уништена од шиптарских екстремиста крајем лета 1999. године.

12. Црква Светог Ваведења у селу Ретимље код Велике Хоче (Ораховац) са фрескама, саграђена 1601-1602. године, оскрнављена и уништена потпуно крајем лета 1999.

13. Црква Св. Спаса у селу Оптеруша код Велике Хоче, 14. век, обновљена 1925. срушена до темеља.

14. Катедрална црква Свете Тројице у граду Ђаковици (подигнута 1998. на темељима спомен-цркве из 1939. године, срушена 1950) демолирана унутра паљена и уништен драгоцен мозаик над улазним вратима, а потом потпуно срушена експлозивом (ноћу 24-25. јула 1999).

15. Црква Св. Николе у селу Словење код Липљана, основна у 16. веку, обновљена у 19. веку, експлозивом разрушена до темеља.

16. Црква Св. апостола Петра и Павла у Сувој Реци из 1938. године, демолирана и затим срушена до темеља експлозивом.
17. Црква Свете Тројице у селу Петрич код Пећи из 1993. године срушена динамитом до темеља, бакар са кубета скинут и однет, столетни храст у порти цркве посечен.
18. Црква Св. Тројице у селу Велика Река код Вучитрна из 1997. године демолирана, спаљена и неуспело рушена.
19. Парохијска црква Св. Тројице у селу Грмову код Витине (нова) најпре спаљена, а потом потпуно срушена експлозивом (25. 7. 1999).
20. Црква Св. Николе у Кијеву код Клине из 16. века, са фрескама, срушена до темеља и на гробљу рушени крстови и споменици.
21. Црква Св. јеванђелиста Марка (на темељима старе цркве Ваведење) у Клини (Метохија) срушена експлозивом.
22. Црква Свете Петке у селу Добрчане, између Гњилана и Косовске Каменице, спаљена, кров срушен унутра.
23. Црква Св. Василија Великог (1863. године) Горња Србица код Призрена, спаљена и порушена.
24. Црква Свете Петке (новија) село Заскок код Урошевца, минирана и срушена.
25. Црква Св. Никола (стара, средњовековна, обновљена 1984) село Гатње, Урошевац, демолирана па срушена динамитом.
26. Црква Богородице (стара, обновљена 1925) Горње Неродимље, демолирана и срушена.

27. Црква Покрова Богородице (из 16. века, обновљена) у селу Корица, Призрен, срушена до темеља као и старо црквиште и уништено гробље.
28. Црква Св. Јеремије у селу Гребник код Клине (из 1923. године) срушена до темеља и терен поравнат булдожером.
29. Црква Свете Петке изнад села Бинча код Витине, обновљена на врло старим темељима 1973. Место познато као поклоничко народно сабориште. Јула 1999. године црква је најпре паљена, оскрнављена, а потом и минирана.
30. Црква Св. Спаса у Дворанима код Мушотишта, Сува Река из 1465. потпуно срушена у лето 1999. године од Шиптара у присуству немачког КФОР.
31. Црква Св. Илије у Локвицама код Призрена, саздана на старим темељима (13. век) 1866. године, оскрнављена и минирана аугуста 1999. године.
32. Црква у Горњем Закуту десетак километара од Подујева из 14. века, обновљена 1990. чувана од британских војника КФОР који су се затим повукли, око 8. 11. 1999. минирана и срушена од Шиптара.
33. Црква Светог Николе (1340. године, обновљена 1592. са фрескама) Ђураковац - Исток, стара црква на гробљу у Ђураковцу, потпуно срушена до темеља као и српско гробље, околo у великом броју порушени споменици.
34. Црква Св. Николе у селу Осојне код Истока, обновљена на старим темељима 1934. године, крајем лета 1999. оскрнављена и срушена од Шиптара.
35. Црква Св. Илије у Жегри код Гњилана из 1931. дeмoлирана и затим сасвим спаљена (крoв срушен), а такође паљене и две црквене зграде, на гробљу порушени крстови и споменици.
36. Црква Св. Илије у Помазатину код Белаћевца, Косово Поље, из 1937. (била

срушена и 1941) паљена и делимично срушена минирањем у лето 1999. па је чувао КФОР, у недељу 16. јула 2000. ноћу минирањем срушена до темеља.

37. Црква Св. архангела у Мушотишту, 19. век. Крајем јуна 1999. црква је спаљена и делимично срушена од Шиптара након доласка немачког КФОР.

38. Црква Св. Николе, Доње Неродимље, стара, обновљена 1983. паљена и минирана.

39. Црква Св. Стефана, Доње Неродимље, 14. век, обновљена 1996. на гробљу, демолирана, паљена и минирана.

40. Црква Св. Василија Острошког, Љубаво - Исток, 1939. година минирана 16. новембра 2002.

Манастир Свете Тројице у Мушотишту служио је као школа у време отоманске окупације, у њему је била смештена библиотека и рукописи из 14. до 18. века

На крају текста у „Новостима“ пише: НАСТАВИЋЕ СЕ...